

PROŠLOST, SADAŠNOST I BUDUĆNOST VUKOVARSKO-SRIJEMSKÉ ŽUPANIJE

ISBN: 978-953-7980-36-8
ISBN: 978-953-8404-44-3

9 789537 980368

Cijena: 20 €

Državni arhiv u Vukovaru
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

PROŠLOST, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST VUKOVARSKO-SRIJEMSKJE ŽUPANIJE

ODABRANE POVIJESNE, DEMOGRAFSKE I SOCIOLOŠKE TEME

Posebna izdanja XI.

Prošlost, sadašnjost i budućnost Vukovarsko-srijemske županije
Odabrane povijesne, demografske i sociološke teme

Nakladnik: Državni arhiv u Vukovaru

Za nakladnika: Petar Elez, prof., ravnatelj

Sunakladnik: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Za sunakladnika: Prof. dr. sc. Željko Holjevac, ravnatelj

Urednici: Dr. sc. Dražen Živić
Petar Elez, prof.

Lektura i korektura: Dr. sc. Tomislav Ćužić

*Lektura sažetaka
na engleskom jeziku:* Dr. sc. Sandra Cvikić

Grafička priprema i tisak: Piksel print, Cerna

ISBN: 978-953-7980-36-8

(Državni arhiv u Vukovaru)

ISBN: 978-953-8404-44-3

(Institut društvenih znanosti Ivo Pilar)

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice
Osijek pod brojem 151025088

Knjiga je tiskana novčanom potporom Ministarstva kulture i medija
Republike Hrvatske.

DRŽAVNI ARHIV U VUKOVARU
INSTITUT DRUŠTVENIH ZNANOSTI IVO PILAR

PROŠLOST, SADAŠNJOST I BUDUĆNOST VUKOVARSKO-SRIJEMSKE ŽUPANIJE

Odabrane povijesne, demografske i sociološke teme

DRŽAVNI
ARHIV U
VUKOVARU

Vukovar – Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

<i>Urednička riječ</i>	7
<i>I. Povijesni, gospodarski i politički okvir Vukovarsko-srijemske županije</i>	9
Petar Elez – Područje Vukovarsko-srijemske županije u kontekstu razvoja administrativno-teritorijalne organizacije i uprave te percepcije srijemskog prostora kroz stoljeća	11
Mira Kolar-Dimitrijević – Istraženost gospodarske povijesti na području današnje Vukovarsko-srijemske županije do 1945. godine	43
Ana Holjevac Tuković i Ante Nazor – Ratna razaranja i štete Vukovarsko-srijemske županije i Grada Vukovara te osvrt na ljudske gubitke u Općini Vukovar u velikosrpskoj agresiji 1991.	87
<i>II. Demografija Vukovarsko-srijemske županije – izazov i/ili prilika?</i>	153
Dražen Živić i Nikola Šimunić – Suvremena dinamičko-strukturna obilježja stanovništva (1991. – 2021.) i projekcija broja stanovnika Vukovarsko-srijemske županije do sredine 21. stoljeća	155
Nenad Pokos, Ivo Turk i Nikola Šimunić – Glavna obilježja prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva Vukovarsko-srijemske županije	187
Nikola Šimunić, Ivo Turk i Nenad Pokos – Prometna dostupnost kao čimbenik demografskog razvoja Vukovarsko-srijemske županije	231

III. Suvremeni društveni procesi u Vukovarsko-srijemskoj županiji 253

Andreja Brajša-Žganec, Ljiljana Kaliterna Lipovčan
i Marija Džida – Povezanost između percepcije socijalne podrške i
subjektivne dobrobiti stanovnika Vukovarsko-srijemske županije
mlađe i srednje odrasle dobi 255

Mateo Žanić i Geran Marko Miletić – Između neangažiranog
familizma i prosocijalnoga obiteljskog osnaživanja. Odnos prema
obitelji i društvenom angažmanu stanovnika Vukovarsko-srijemske
županije 275

*IV. Mladi, visoko obrazovanje i znanost kao odrednice održivog razvoja
Vukovarsko-srijemske županije* 293

Ivana Bendra – Vukovarsko-srijemska županija: mladi
visokoškolskih obrazovnih aspiracija kao potencijal
socioekonomskog razvoja ili prostor koji onemogućava ostvarenje
njihovih željenih postignuća? 295

Božo Skoko, Dejan Gluvačević i Marko Kovačić
– Vukovarsko-srijemska županija kao privlačno mjesto za život
i rad mladih 326

Sandra Mrvica Mađarac i Sanja Gongeta – Visoko obrazovanje
kao pretpostavka društveno-gospodarskog razvoja na primjeru
Veleučilišta „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru 344

Sandra Cvikić – Znanstveno-istraživačko i visokoobrazovno
djelovanje i njihova znanstveno-stručna produkcija u
Vukovarsko-srijemskoj županiji 360

V. Popis autora/autorica 397

VI. Popis recenzenata/recenzentica 399

UREDNIČKA RIJEČ

U listopadu 2023. godine, u organizaciji Državnog arhiva u Vukovaru i Područnoga centra Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Vukovaru, održan je znanstveni skup naslovljen „Vukovarsko-srijemska županija – jučer, danas, sutra“. Skup je organiziran u prigodi obilježavanja 30. godišnjice djelovanja Vukovarsko-srijemske županije te je okupio ugledne znanstvenike i stručnjake iz područja društvenih i humanističkih znanosti, koji su u 15 priopćenja osvijetlili važne historiografske, demografske, sociološke i sociopsihološke te ekonomske teme i aspekte razvoja Vukovarsko-srijemske županije. Skup je bio nastavak višegodišnje uspješne suradnje Instituta Pilar i Državnoga arhiva u Vukovaru na realizaciji brojnih javno-manifestacijskih i nakladničkih projekata.

Nakon održanog skupa sudionici su bili pozvani predati svoja pisana priopćenja, što je najveći dio i učinio, pa je rukopis nakon recenzentskog postupka uobličen u višeautorsku uredničku knjigu, koja sadrži ukupno 12 radova, koje (su)autor-ski potpisuje ukupno 20 autora. Radovi donose brojne nove znanstvene spoznaje, činjenice i interpretacije koje će biti nezaobilazne u daljnjim istraživanjima prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Vukovarsko-srijemske županije, a koji su bili podvrgnuti recenzentskom postupku uobičajenome za znanstvene časopise.

Recenzentski postupak proveden je prema modelu dvostruke slijepe recenzije, tako da je u njemu sudjelovalo ukupno 18 recenzenata iz sljedećih polja: povijest, demografija, geografija, sociologija, psihologija i ekonomija. Nakon provedenoga recenzentskog postupka osam radova kategorizirano je kao *izvorni znanstveni rad*, dva rada kategorizirana su kao *pregledni rad*, jedan rad kategoriziran je kao *prethodno priopćenje*, dok je jedan rad kategoriziran kao *stručni rad*.

U sadržajnom smislu radovi su strukturirani u četiri poglavlja: (1) *Povijesni, gospodarski i politički okvir Vukovarsko-srijemske županije* (tri rada); (2) *Demografija Vukovarsko-srijemske županije – izazov i/ili prilika?* (tri rada); (3) *Suvremeni društveni procesi u Vukovarsko-srijemskoj županiji* (dva rada) i (4) *Mladi, visoko obrazovanje i znanost kao odrednice održivog razvoja Vukovarsko-srijemske županije* (četiri rada).

Potrebno je napomenuti da je u pripremi rukopisa knjige za tisak poštovana autorska sloboda u slučajevima gdje su to dopuštale pravopisne ili gramatičke dvojnosti. Ujednačavanja su primijenjena samo na razini pojedinačnih radova te u manjem broju slučajeva na razini knjige u cjelini. Za iznesene činjenice, tvrdnje i zaključke odgovorni su isključivo autori radova.

Zahvaljujemo autorima i recenzentima radova jer su iskazali visok stupanj kooperativnosti u svim slučajevima u kojima je trebalo ponešto revidirati radove te držimo da je na taj način knjiga u cjelini podignuta na višu interdisciplinarnu i multidisciplinarnu znanstvenu razinu i da će biti od velike koristi u daljnjim znanstvenim i stručnim promišljanjima dosadašnjeg, trenutačnog i budućega (održivog) razvoja najistočnije hrvatske županije. Time se ovo djelo logički nadovezuje na ranije znanstvene knjige o Vukovarsko-srijemskoj županiji koje su objavljene u nakladi Instituta Pilar (2012. *Vukovarsko-srijemska županija – prostor, ljudi, identitet* te 2022. *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*).

Ovim je izdanjem dodatno upotpunjena činjenična i interpretativna razina poznavanja Vukovarsko-srijemske županije, ali ni izdaleka nisu iscrpljena ni ispunjena sva područja znanstvenog interesa. Stoga je Vukovarsko-srijemska županija i dalje izdašno vrelo za nova i još sveobuhvatnija znanstvena istraživanja.

Zahvaljujemo svima koji su pridonijeli pripremi i objavi ove knjige, napose Ministarstvu kulture i medija Republike Hrvatske, koje je osiguralo financijsku potporu u njezinoj pripremi.

Urednici

I.

**POVIJESNI, GOSPODARSKI I
POLITIČKI OKVIR VUKOVARSKO-
-SRIJEMSKE ŽUPANIJE**

Izvorni znanstveni rad

PODRUČJE VUKOVARSKO-SRIJEMSKJE ŽUPANIJE U KONTEKSTU RAZVOJA ADMINISTRATIVNO- -TERITORIJALNE ORGANIZACIJE I UPRAVE TE PERCEPCIJE SRIJEMSKOG PROSTORA KROZ STOLJEĆA

Petar Elez

Vinku Juzbašiću

Sažetak: *Autor u radu donosi pregled razvoja administrativno-teritorijalne organizacije i uprave na području današnje Vukovarsko-srijemske županije od rane i kasne antike preko srednjovjekovlja i epohe osmanske vlasti do suvremenog doba. Poseban će naglasak pritom biti stavljen na ponovnu uspostavu Županije srijemske 1745. godine te na razvoj lokalne i područne (regionalne) uprave i samouprave na području vukovarsko-srijemskog kraja u razdoblju od 1848. do 1992. godine. Spomenuti razvoj, potaknut ukidanjem feudalnih odnosa i modernizacijom javne uprave u Habsburškoj Monarhiji (Austro-Ugarska Monarhija od 1868. godine), snažno je obilježen posljednjom velikom reorganizacijom županijske uprave na području Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije 1886. godine, ali i specifičnom prilagodbom takva modela uprave novim političkim i društveno-gospodarskim okolnostima nakon 1918. godine (Kraljevina Jugoslavija, Nezavisna Država Hrvatska i socijalistička Jugoslavija). U radu će se, osim toga, analizirati utjecaj administrativno-teritorijalnog uređenja na oblikovanje Srijema i srijemskog prostora kao zasebne povijesno-geografske regije.*

Ključne riječi: *administrativno-teritorijalna organizacija, Srijem, Vojna granica, Županija srijemska, Vukovarsko-srijemska županija, Dunav, Sava, Vuka, Bosut, Fruška gora*

Uvod

Područje Vukovarsko-srijemske županije sastavni je dio nizinske Hrvatske, odnosno geografske regije istočne Hrvatske, a u širem geografskom i reljefnom smislu i panonsko-peripanonskog ozemlja. Njegova je povijest umnogome određena gustom premreženošću vodotocima crnomorskog slijeva, okosnicom

kojega je Dunav sa svojim pritocima: Dravom, Savom, Tisom i Moravom, a posredno Bosnom i Drinom. Te rijeke (i uz njih brojne druge) poput krvotoka osiguravaju prostoru smještenom između Alpa i Crnoga mora, odnosno između Baltičkog mora i Sredozemlja (Bliskog istoka), kontinuirano prometno, trgovinsko i uopće ekonomsko pulsiranje i demografsku vitalnost. Kroz tisuće godina *utabani* komunikacijski pravci, podunavski i posavski u smjeru zapad (izvor Dunava, ušće Soče u Jadran) – istok / jugoistok (ušće Dunava, Balkan i egejski bazen), i oni koji se uzduž dunavskih pritoka pružaju u smjeru sjever (Baltik) – jug (Jadransko more, Jonsko more, Egejsko more i Bliski istok), osobito se intenzivno dotiču (sijeku) na području Srijema. Koliko god da je navedena okolnost od davnina pogodovala gospodarskom i kulturnom razvoju i integraciji Europe i doprinijela njezinoj povezanosti s ostatkom *starog svijeta*, u jednakoj je, ako ne i u većoj mjeri, bila jednim od glavnih destabilizacijskih čimbenika spomenutog prostora (ratovi, migracije i sl.), a onda i bitnim razlogom zbog kojega njegovi objektivno bogati prirodni resursi i potencijali sami po sebi nikada nisu mogli postati dostatnim jamstvom dugoročna i stabilna društveno-gospodarskog i administrativno-teritorijalnog razvoja. U svjetlu takva promišljanja zasigurno treba promatrati i brojne ratove, sukobe i napetosti koji su se tijekom prošlosti manje ili više izravno doticali Srijema, a koji bi nakon podjele Rimskoga Carstva na Zapadno Rimsko Carstvo i Istočno Rimsko Carstvo 395. godine u pravilu *klijali* (ili *isklijali*) na podlogama animoziteta uzrokovanih nepremostivim vjerskim i civilizacijskim različitostima (POKOS i TURK, 2012, str. 12–20, 22–26; FELETAR, 1994, str. 16, 18–19).

Srijem se danas nalazi u sastavu dviju država, Republike Hrvatske i Republike Srbije, pa se, s tim u skladu, u javno-političkom diskursu, a katkada i u stručnoj i znanstvenoj literaturi, nerijetko koriste termini: *zapadni Srijem* u značenju *hrvatski Srijem*, *istočni Srijem* u značenju *srpski (srbijanski) Srijem*. Potrebno je, međutim, istaknuti da takva podjela Srijema, utemeljena na odnosu površina spomenutih dvaju njegovih dijelova u omjeru oko 1:2, sve češće postaje *alibi* velikosrpske politike za povijesnu, kulturološku i civilizacijsku atribuciju Srijema onoj civilizacijskoj sferi koja se u njezinoj suvremenoj inačici naziva *srpski (pravoslavni) svet*.¹ U tom smislu dosljedna uporaba jedinstvena naziva

¹ Takve *suvremene* revizionističke stavove o Srijemu neizostavno treba promatrati i u svjetlu višekratno poduzetih akcija s ciljem njegova etničkog čišćenja od nesrpskog stanovništva tijekom 20. stoljeća. Naime, protjerivanjem njemačkog stanovništva (tzv. *Folksdojčera*) krajem i

ove drevne povijesno-geografske pokrajine te ustrajno isticanje njezina (i) hrvatskog, (i) katoličkog identiteta, a u konačnici i njezine vjekovne ukorijenjenosti u srednjoeuropski civilizacijski krug, trebaju (po)ostati polazište, *zaglavni kamen* i *lajtmotiv* svakoga iole smislenijeg promišljanja i postupanja hrvatske gospodarske i kulturne politike u čijem bi fokusu bio upravo srijemski prostor, kao i njegova uloga i značaj u kontekstu širih srednjoeuropsko-podunavskih i balkanskih geopolitičkih relacija.²

Prema *Hrvatskoj enciklopediji* zapadne granice Srijema (one unutar teritorija Republike Hrvatske) prostiru se oko gornjeg toka Bosute te se podudaraju sa zapadnim granicama Vukovarsko-srijemske županije. Postavlja se, međutim, pitanje u kolikoj mjeri takva definicija Srijema utječe na promjenu općeprihvaćena narativa o Vukovarsko-srijemskoj županiji kao isključivo slavonskoj ili barem slavonsko-srijemskoj regiji. Jer, hrvatski se dio Srijema u svijesti velikog broja žitelja vukovarsko-iločkog kraja (i pojedinih znanstvenika i istraživača) nerijetko identificira s uskim kopnenim pojasom koji se, obuhvaćajući vukovarsku lesnu zaravan i zapadne ogranke Fruške gore, pruža uzduž desne obale Dunava od Vukovara do Iloka, a čija je krajnja (zapadna) točka ušće Vuke u Dunav u Vukovaru. Sukladno takvu tumačenju Srijem bi dakle bio regija koja je u reljefnom smislu determinirana prostiranjem Fruške gore i njezinih ograna (oko 80 km u smjeru zapad–istok i 15 km u smjeru sjever–jug). Ostaje, međutim, upitno u kolikoj mjeri navedeni geografsko-reljefni princip podupire

nakon Drugoga svjetskog rata i hrvatskog stanovništva, napose devedesetih godina 20. stoljeća, kao i masovnim naseljavanjem srpskog stanovništva u navedenom razdoblju etnički se sastav istočnog dijela Srijema, kao uostalom i ostatka Vojvodine, u znatnoj mjeri izmijenio, i to u korist srpskoga stanovništva (Pinter, 2020).

- ² Današnja podjela Srijema posljedica je razgraničenja Narodne Republike Hrvatske s Narodnom Republikom Srbijom (Autonomnom Pokrajinom Vojvodinom), uglavnom provedenoga od strane jugoslavenskoga komunističkog režima koji je u tu svrhu imenovao tzv. *Dilasovu komisiju*. Ona je taj po prirodi stvari izuzetno zahtjevan i odgovoran zadatak obavila u svega nekoliko dana (od 19. do 26. lipnja 1945. godine). Pritom je posve zanemarila povijesnu argumentaciju koja bi išla u prilog hrvatskim interesima u Srijemu te je otvoreno pogodovala srpskim teritorijalnim pretenzijama. Tim više je tada i tako provedeno i utvrđeno razgraničenje imalo po Hrvatsku dalekosežne i nadasve negativne geopolitičke posljedice jer je u trenutku kada je postala međunarodno priznata država (koja je danas punopravna članica EU-a i NATO saveza) kao relevantnu istočnu državnu granicu zapravo *baštinila* granicu hrvatske federalne jedinice u sastavu socijalističke Jugoslavije (proces razgraničenja dovršen je donošenjem republičkog zakona i korekcijom granice kod naselja Bapska–Novak i Jamena 1947. godine) (ŠTAMBUK–ŠKALIĆ, 1995, str. 170–175).

drugu, također unisono prihvaćenu postavku prema kojoj naselja (i gradove) uz Savu u sastavu Republike Srbije (Autonomne Pokrajine Vojvodine) treba ubicirati u Srijem, dok istovremeno posavska naselja u sastavu Republike Hrvatske, odnosno Vukovarsko-srijemske županije, a s njima zajedno i spačvanski bazen, treba bez ikakve zadržke smatrati dijelom Slavonije (HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, mrežno izdanje, *Srijem*).³

Nadovezujući se na problematiku (precizna) određivanja zapadnih (i sjevernih) granica srijemske regije, u nastavku rada nastojat ćemo, među ostalim, upozoriti i na to da su tijekom prošlosti na opseg i granice srijemskog prostora osim specifičnih fizičko-geografskih danosti podjednako, ako ne i u većoj mjeri, utjecale promjene na planu administrativno-teritorijalnog i vojnog uređenja država u čijem se sastavu isti nalazio, a od kojih, važno je to istaknuti, nijedna do 1918. godine nije imala obilježja ili bila pod utjecajem bilo kakva iole samostalnijega ili trajnijega srpskoga (srbijanskoga) političkog entiteta.⁴

U kontekstu pak prikaza razvoja administrativno-teritorijalne organizacije i uprave na području Vukovarsko-srijemske županije tijekom posljednjih dvaju tisućljeća u radu će se nastojati utvrditi njegove glavne faze i njihove današnje prežitke. Budući da organizirani i kontinuirani sustav uprave na bilo kojem prostoru, pa tako i na prostoru koji je tema ovoga rada, podrazumijeva i određeni

³ Neosporno je da fizičko-geografske odrednice umnogome određuju opseg srijemskog prostora, međutim one se više odnose na određene hidrogeografske danosti (tokovi Dunava i Save i njihovih pritoka Vuke, Bosuta i drugih), a manje na one geomorfološke naravi (npr. smjer i opseg prostiranja Fruške gore, reljefne osobitosti i sl.). Takvo određenje Srijema napose dolazi do izražaja u njegovu središnjem i istočnom dijelu, u kojima se tokovi Dunava i Save naglašenije približavaju jedan drugome i teku donekle usporedno, i gdje je krajnja točka istočne granice Srijema određena ušćem Save u Dunav kod Zemuna (Beograda) (BOGNAR, 1994, str. 25–31, 32–42). Kao svojevrsni kuriozitet navodimo i pune nazive nekih od važnih kulturnih i baštinskih ustanova sa sjedištem u Sremskoj Mitrovici: *Muzej Srema* i *Istorijski arhiv Srem* (<https://muzejsrema.com/>, https://www.arhivsrem.org.rs/site/?page_id=3). U tom bi svjetlu možda trebalo sagledati i posvećenje pravoslavne crkve sv. Stefana u Srijemskoj Mitrovici sv. Dimitriju (Demetriju) 1997. godine. Do tada je sv. Dimitriju bila posvećena katolička crkva u Srijemskoj Mitrovici, od 2008. godine Katedrala sv. Dimitrija. I samo porijeklo imena Srijemske Mitrovice tijesno je povezano s imenom srijemskog mučenika sv. Dimitrija, čije je štovanje od ranoga srednjeg vijeka osobito povezano sa Solunom (ANDRIĆ, 2008, str. 115; JUZBAŠIĆ, 2016).

⁴ Hrvatski identitet Srijema i povijesno hrvatsko pravo na Srijem već su argumentirano dokazali pripadnici starije generacije hrvatskih povjesničara: Vjekoslav Klaić, Rudolf Horvat i dr. U tom je smislu osobito dragocjen objavljeni rukopis Rudolfa Horvata (HORVAT, 2000; KOLAR – DIMITRIJEVIĆ, 2000, str. 11–14).

civilizacijski kontekst (civilizacijske kontekste), odnosno implicira čitav niz s njime povezanih kulturoloških, baštinskih, jezičnih i vjerskih osobitosti, rad će se, makar periferno i neizravno, dotaknuti i hrvatskih identitetskih obilježja Srijema.

*Područje Vukovarsko-srijemske županije u kontekstu
administrativno-teritorijalnog uređenja Rimskog Carstva i
provincije Panonije*

Premda se rimska nazočnost u dravsko-savskom i dunavsko-savskom međurječju vjerojatno ostvarila još tijekom 1. stoljeća pr. Kr., do njegova potpuna osvojenja zapravo dolazi tek nakon okončanja tzv. ustanka Batona (6. – 9. po Kr.). Slomivši posljednji i najznačajniji otpor pobunjenih ilirskih naroda na širokom potezu od Jadranskog mora do Dunava (prvotno središnji dio rimske provincije Ilirik), rimske su legije spomenuti prostor u duhu *Pax Romane* čvrsto i dubinski integrirale u administrativno-teritorijalni i pravni sustav Rimskog Carstva. Važan je korak u tom smislu bila uspostava provincije Panonije. Njezina će zapadna granica (prema provinciji Noriku), uz određene naknadne korekcije, manje-više pratiti trasu tzv. *jantarskog puta*, drevne komunikacije koja je povezivala Akvileju s dunavskim limesom, odnosno sjever Jadranskog mora s Baltičkim morem, i uzduž koje su se s vremenom razvili gradovi (naselja): *Emona*, *Celeia*, *Poetovio*, *Sala*, *Savaria*, *Scarabantia* i *Carnuntum*. Južna granica Panonije prema provinciji Dalmaciji (i provinciji Meziji) velikim je dijelom tekla 25 – 30 km južno od rijeke Save, slijedeći također važnu i drevnu komunikaciju (uzduž desne obale Save, tj. južnih rubova savske doline na području današnje BiH) koja je povezivala rimske kolonije Sisciju i Sirmij odnosno, idući preko Emone, sjeverni Jadran i jantarski put sa Solunom i Crnim morem. Spomenuta se granica u svom jugozapadnom dijelu tijekom kasnijih razdoblja spuštala rubovima slovenskih pokrajina Dolenjska i Bela krajina sve do Velike Kapele, zahvaćajući pritom Kordun i Banovinu. Istočnu i sjevernu granicu provincije Panonije prema *barabricumu* tvorio je pak moćni dunavski tok (dunavski limes) s važnim uporištima poput Vindobone, Karnuntuma, Brigecija i Akvinkuma ili pak s urbanim središtima ponešto udaljenijim od njega kakvi su bili: *Marsonia*, *Mursa*, *Cibalae* ili *Sirmium* (ANDRIĆ, 2002, str. 119–123).

Za vrijeme cara Trajana do tada jedinstvena provincija Panonija bila je podijeljena na Gornju (zapadnu) i Donju (istočnu) Panoniju. Granica između tih

dviju novih provincija tekla je i prostorom dravsko-savskoga međurječja, i to pravcem od Donjeg Miholjca preko istočnog ruba Krndije i vodotoka Londže i Orljave do njihova ušća u Savu (ANDRIĆ, 2002, str. 124).

U doba Dioklecijanove tetrarhije obje će Panonije zajedno s Dalmacijom i Norikom tvoriti dijecezu Ilirik sa sjedištem u Sirmiju, koji je, osim toga, postao i jednom od četiriju carskih prijestolnica, dok od 295. Panonija biva podijeljena na 4 nove provincije: *Pannonia Prima* (Gornja Panonija sjeverno od Drave), *Pannonia Savia* (Gornja Panonija južno od Drave), *Pannonia Valeria* (Donja Panonija sjeverno od današnje hrvatsko-mađarske granice na području Baranje) i *Pannonia Secunda* (Donja Panonija južno od spomenutog odsječka današnje hrvatsko-mađarske granice). Za vladavine cara Konstantina I. Velikoga područje Panonije (*Pannonia*) nalazilo se i u sastavu italske prefekture. Ona je obuhvaćala Italiju, Ilirik i Afriku (ANDRIĆ, 2002, str. 125–126).

Malo se toga, međutim, može reći o nižim razinama administrativno-teritorijalne podjele vukovarsko-srijemskog kraja u doba antike. Nesumnjivo je da su *katastarske* i upravne granice rimskih naselja – a zapravo su ondje jedini značajniji urbani centar sa statusom rimskog municipija, a kasnije i rimske kolonije, bile antičke Cibale (*Colonia Aurelia Cibalae*), nad čijim se materijalnim ostacima prostiru današnji Vinkovci – i drugih oblika društveno-teritorijalnih zajednica, kao uostalom i drugdje u Rimskom Carstvu, bile utvrđene i dobro poznate njihovim tadašnjim žiteljima, ali su s vremenom posve pale u zaborav, tako da njihove konture donekle mogu rasvijetliti tek sustavnija arheološka istraživanja. Također se posredstvom arheoloških nalaza, u prvom redu raznih javnih i nadgrobničkih natpisa, može ustanoviti da je manje-više unificiran i univerzalan sustav rimske gradske (kolonijalne) uprave i ovdje podrazumijevao postojanje općinskog vijeća (*ordo decurionum*) i općinskih magistrata (*quattuorviri / duumviri iure dicundo* i *duumviri aediles*) (BRUNŠMID, 1902; NOVAK, 1945, str. 477; RAPAN PAPEŠA, 2011).

U kontekstu razvoja rimske uprave na južnom (jugoistočnom) okraju provincije Panonije dolazi, također, i do postupna izrastanja kolonije Sirmij (današnja Srijemska Mitrovica) u važan urbani, upravni, gospodarski, obrtnički, prometni, vojni, a u kasnim fazama Carstva i znameniti vjerski kršćanski centar od prvorazredna značaja. Premda se antički (rimski) Sirmium razvio uz rijeku Savu, oko osamdeset kilometara istočno od tadašnjih Cibala, dakle znatno izvan pod-

ručja Vukovarsko-srijemske županije, svojim će statusom i povijesnom ulogom višestrukoga upravnog središta i, naposljetku, carske prijestolnice iz doba kasne antike *natkriliti* znatno širi prostor od svoga matičnog *agera* i utjecati na njegovo imenovanje u budućnosti. Tome, među ostalim, u prilog ide i okolnost da se i prethodno spomenuta provincija *Pannonia Secunda*, čije je administrativno sjedište bio upravo rimski Sirmium, tijekom kasne antike nazivala i *Pannonia Sirmiensis* (*Syrmiensis*). Ne može se, dakle, zanijekati činjenica da se srijemskim imenom već od kraja 3. i početka 4. stoljeća, makar u kontekstu tadašnje administrativno-teritorijalne terminologije Rimskog Carstva, označavao prostor od ušća Save u Dunav pa do istočnih obronaka Krndije i Dilja. Pojedine značajnije reljefne uzvisine u tom načelno nizinskom kraju, a u koje, naposljetku, spada i sama Fruška gora, u kombinaciji s Dunavom kao osovinskim vodotokom te Dravom i Savom kao njegovim glavnim pritocima, zapravo su, iz perspektive umnogome praktičnoga rimskoga upravnog aparata, mogle biti tek logično *odabrane* prirodne granice nove administrativne jedinice iz koje će u nešto daljoj budućnosti derivirati istoimena povijesna pokrajina i zasebna geografska regija. Njezina će sudbina, osim toga, još od kasne antike pa sve do suvremenog doba, uvelike biti određena i okolnošću da se *Pannonia Sirmiensis* nakon podjele Rimskog Carstva 395. godine našla u sastavu Zapadnoga Rimskog Carstva, ali i na samoj njegovoj granici prema Istočnome Rimskom Carstvu, kasnije Bizantu (MIRKOVIĆ, 2017, str. 15–98, 117–130; ANDRIĆ, 2002, str. 126–127, 131–132, 144, 152, 162; TOTH, 2010).

Vukovska županija i Srijemska županija u razvijenom i kasnom srednjem vijeku – začetci županijskog sustava na području Srijema

Seobe germanskih naroda i konjaničkih stepskih naroda, pristiglih u srednje i donje Podunavlje s Baltika i iz srednje Europe (Vizigoti, Ostrogoti, Gepidi, Vandali, Svevi, Heruli, Langobardi i dr.), južnoruskih stepa ili čak iz dubina azijskog kontinenta (Alani, Sarmati, Skiti, Huni, Avari i Bugari), prouzrokovala su u razdoblju od 379. do 568. godine slabljenje Istočnoga Rimskog Carstva te fatalnu krizu i, naposljetku, utrnuće Zapadnoga Rimskog Carstva 476. godine. S njegovim nestankom postupno je, unatoč svoj svojoj žilavosti, erodiralo i njegovo administrativno-teritorijalno uređenje. Premda su nastojanja vladara pojedinih novouspostavljenih *barbarskih* država oko njihove upravne reorganizacije, kakvim se npr. može smatrati inkorporacija glavnine bivše Ili-

ričke dijeceze, odnosno zapadnog Ilirika (uključujući i obnovljenu provinciju Panoniju Sirmiensis s *comesom* i *praesesima* na čelu) u Prefekturu Italiju, a koja je zajedno s Prefekturom Galijom tvorila Teodorikovo Ostrogotsko Kraljevstvo u Italiji, mogu smatrati refleksom još uvijek vitalnoga *rimskog duha*, riječ je o manje-više kratkim intervalima stabilizacije nasuprot višestoljetnom trendu općeg rasula političke vlasti, vojne moći i uopće civilizacijskih tekovina na *rimskom zapadu*. U doba Prvoga i Drugoga Avarskog Kaganata, od 2. polovice 6. pa do kraja 8. stoljeća, dolazi do konačna prekida s upravnim nasljeđem kasne antike. Uspostava kneževine Donje Panonije početkom 9. stoljeća, nakon što je franačka država s Karlom Velikim na čelu 796. godine *dokrajčila* Drugi Avarski Kaganat, može se smatrati tek slabom reminiscencijom na davno prohujala vremena (ANDRIĆ, 2002, 133–163; GRAČANIN, 2007; ŠIŠIĆ, 1990, str. 297–316; TOMIČIĆ, 1994, str. 92–99).

Tijekom razvijenoga srednjeg vijeka, za vladavine ugarske dinastije Arpadovića (12. i 13. stoljeće) i dinastije Anžuvinaca (14. stoljeće) područje savsko-dravskog međurječja biva premreženo posve novim, županijskim upravnim sustavom. Premda su njegova geneza i organizacija bile neraskidivo povezane s tada već *europiziranom* ugarskom državom, a u smislu službene terminologije i s rimskom pravnom i jezičnom baštinom,⁵ nikako ne treba isključiti ni doprinos sveprisutnoga slavenskoga elementa. Misli se, naime, na preživjele tradicije onog stanovništva koje je u razdoblju od 10. do 12. stoljeća na spomenutom području (i šire) bilo nositeljem *bjelobrdске kulture* (GRGIN, 1996, str. 21–22; TOMIČIĆ, 1994, str. 99–109).

Sjedište tada osnovanih kraljevskih županija, kao upravno-sudskih jedinica državne (kraljevske) vlasti na čelu sa županom (od kraja 12. stoljeća službeni termin za županiju je *comitatus*, a za župana *comes*) bile su kraljevske utvrde u čijim bi se blizinama ili podgrađima obično formirala naselja *gradokmetova* i *kastrenza* koja bi s vremenom prerasla u važne županijske urbane centre. Župani su u tom smislu prvotno bili kraljevi službenici zaduženi za sudovanje,

⁵ Ona se u prvom redu odražavala u latinskim terminima, kojima se u razvijenome srednjem vijeku označavaju pojedine administrativno-upravne jedinice ili funkcije nositelja upravno-političke, sudske i vojne vlasti. Tako se npr. naselja s urbanim obilježjima na područjima tadašnjih županija najčešće nazivaju *civitas*, *oppidum* i *libera villa*, a to su nazivi koji su u rimskoj pravnoj terminologiji postojali od davnina (JELAŠ, 2018, str. 27–41; SUIĆ, 2003, str. 26–28, 50–60).

novačenje i prikupljanje kraljevskoga (državnog) poreza, kao i za skrb oko kraljevskih imanja (*patrimonija*) na području županije. Njihovi su pomoćnici bili podžupani, satnici i pristavi. Tijekom 13. stoljeća, uslijed nestanka kraljevskih županijskih posjeda (*patrimonija*) kojima su vladari obdarivali pojedine moćne velikaše i velikaške obitelji (krupno magnatsko plemstvo), biskupe, crkvene i viteške redove i plemićke općine, tako organiziran županijski sustav posve se raspada i nastaje novi oblik lokalne samouprave. Vladari se od tada, u opoziciji prema moćnim velikaškim obiteljima, sve više oslanjaju na slobodne gradove i županije organizirane na posve novom principu. Njihove (staleške) skupštine, naime, od kraja 13. do sredine 14. stoljeća, tvori niže i srednje plemstvo. Župani s bilježnikom i 4 plemićka suca, birana iz redova članova skupština, osim županijama upravljaju i plemićkim poslovima te sude, a od 15. stoljeća zaduženi su i za prikupljanje poreza i vojne poslove. Županije tako sve više postaju plemićke, a sve manje teritorijalne zajednice, premda od druge polovice 14. stoljeća ponovno bivaju i teritorijalno određene. U hijerarhijskom smislu župani i članovi županijskih skupština bili su podređeni kralju i banu (GRGIN, 1996, str. 23–24, 27, 29–31; JELAŠ, 2018, str. 15).

Prvi spomen Vukovske županije (*comitatus de Wolkow*) sadrži povelja ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II. iz 1220. godine, što, naravno, ne znači da ta županija nije utemeljena i znatno ranije. Riječ je o teritorijalno najvećoj (oko 5500 km²) i najnaseljenijoj srednjovjekovnoj hrvatskoj županiji na području donjeg ili istočnoga dravsko-savskog međurječja. Prema nekim procjenama na njezinu je području moglo živjeti i do 80 000 stanovnika u 1227 naselja (gradova, trgovišta, sela i pustoselina). Naziv joj je povezan s utvrdom Vukovom, njezinim prvotnim sjedištem, čije je podgrađe (*suburbium castris Walkov*, danas Vukovar) na temelju povelje hercega Kolomana 1231. godine steklo status slobodnoga kraljevskog grada. Ostale poznatije utvrde i naselja u županiji bile su Ilok, Gorjani, Eng i Đakovo kao biskupijsko sjedište. Južna granica županije podudarala se s odsječkom toka Save na potezu od šireg područja Garčina na zapadu pa do Laćarka (predgrađa Srijemske Mitrovice) na istoku. Istočna se granica, ujedno razdjelnica sa Srijemskom županijom, pružala zapadno od linije Srijemska Mitrovica – Mandelos – Banoštor. Granica i razdjelnica prema Bačkoj županiji pratila je tok Dunava od Suseka do Draszáda. Od ušća Drave u Dunav do Osijeka, pa zatim prema jugoistoku do Ostrošinaca, Borovika i Paučja tekla je granica i razdjelnica prema Baranjskoj županiji. Naposljetku je

zapadna granica i razdjelnica prema Požeškoj županiji pratila istočne obronke Krndije prema Levanjskoj Varoši pa preko Klokočevika i Šušnjevaca izbijala na Savu, istočno od Gornje Vrbe i Ruščice (JELAŠ, 2018, str. 9–14; HORVAT I POTREBICA, 1994, str. 114–116).

Treba imati na umu da se (ugarsko-hrvatsko) srednjovjekovno županijsko uređenje na području istočne Slavonije i Srijema u prostornom i organizacijskom smislu nije nastavilo, a nakon dvostoljetnoga *barbarskog hijatusa* nad antičkim rimskim supstratom nije se ni moglo nastaviti, na rimsku administrativno-teritorijalnu podjelu. Vukovska županija u tom smislu baštini ime naselja Vukovo (Vukovar), dok se srijemskim imenom označava županija koja se prostire istočno od područja negdašnjeg Sirmija. Razlog je tomu, ili jedan od razloga, zasigurno bio taj što je Sirmij nakon avarskog zauzeća 582. godine konačno izgubio prerogative nadaleko utjecajnoga rimskoga panonskog megalopolisa, dok su istovremeno na zapadu negdašnje Donje Panonije u posve novim političkim i društveno-gospodarskim okolnostima ranog i razvijenog feudalizma stasala nova moćna kraljevska i nadasve velikaška uporišta. Ne treba također isključiti mogućnost da su na formiranje granica srednjovjekovne Srijemske županije znatno utjecali i povremeni sukobi i rivaliteti Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva s Bizantskim Carstvom i (moguće) s bugarskom državom oko gospodstva i kontrole nad spomenutim područjem.⁶ I u prvom i u drugom slučaju razlozi su se tadašnje *skučenosti* prostora označenoga srijemskim imenom, po svemu sudeći, temeljili na logici jednog posve novoga upravno-teritorijalnog aparata i jedne posve nove, ili, u odnosu na doba Rimskog Carstva, znatno izmijenjene geopolitičke koncepcije, pri čemu su po prvi puta

⁶ Nema sumnje da je politički, a napose društveno-gospodarski, kulturni i vjerski utjecaj Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva na srijemski prostor u razvijenom i kasnom vijeku u odnosu na bizantski utjecaj bio daleko naglašeniji, te je s odmakom vremena, nerijetko zahvaćao i prostor južno od Save. Jednako tako, malo je vjerojatno da je utjecaj Bizanta (Istočnoga Rimskog Carstva) u bilo kojem pogledu ondje bio imalo veći i u doba tzv. Velike seobe naroda. Štoviše, vjerojatno je bio manji. Tome, u konačnici, u prilog govori ne samo duga i čvrsta ukorijenjenost srijemskog prostora u administrativno-teritorijalni sustav Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva nego i u zapadnoeuropsku kršćansku sferu, odnosno latinski (katolički) profiliranu ugarskohrvatsku crkvenu organizaciju. Takve su tendencije osobito bile naglašene od kraja 12., odnosno od početka 13. stoljeća, kada uslijed križarskog zauzeća Konstantinopola 1202. i utemeljenja Latinskog Carstva 1204. godine Bizant i njegov političko-vjerski utjecaj doživljavaju trajni sunovrat (BUBALO, 2010, str. 53–59; ANDRIĆ, 2008, str. 116–123).

u obzir mogle biti uzete i neke posve nove geografske datosti (IVANOVIĆ i STOJKOVSKI, 2015; HARDI, 2017; KOMATINA i KOMATINA, 2018).

*Sandžak Srijem – diskontinuitet u razvoju županijskog uređenja i
nagovještaj koncepcije velikog Srijema*

Nakon što je osmanska vojska, predvođena sultanom Sulejmanom II. Veličanstvenim, nanijela strahovit poraz ugarskoj (i dijelom hrvatskoj) vojsci u Bitci kod Mohača 1526. godine gotovo se preko noći urušilo do tada samostalno srednjovjekovno Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo. Sulejmanova je dalekosežna pobjeda ujedno nagovijestila osmansko osvojenje velikih dijelova slavonsko-srijemskog i matičnoga ugarskog područja tijekom nekoliko narednih desetljeća. Osmanlije su tako do kraja 1529. godine osvojile Srijemsku županiju te istočnu polovicu Vukovske županije (područja istočno od linije Morović – Vinkovci – Osijek), a do kraja 1536. godine i njezinu zapadnu polovicu (gornje Pobosučje, istočni dio broskog Posavlja, Đakovština te gornje i srednje Povučje (i cijelu Požešku županiju). Budući da je posljednji pokušaj Ivana Katzianera, generala u službi ugarskohrvatskog kralja Ferdinanda Habsburškoga, da protuudarom, odnosno vojnim pohodom, poduzetim 1537. godine, povрати izgubljena područja, doživio potpuni i nadasve sramotni debakl, ista će u sastavu Osmanskog Carstva ostati naredno stoljeće i pol (PETKOVIĆ, 2012, str. 95–98).

Područja bivše Srijemske i Vukovske županije pod osmanskom su vlašću prvotno bila organizirana kao Vojna krajišta pod upravom smederevskih sandžakbegova sa sjedištem u Beogradu, a nazivala su se vilajet Srijem, odnosno, u *kombinaciji* s područjem bivše Požeške županije, vilajet Srijem i Požega. Prvo razgraničenje budućih sandžaka Srijema i Požege kod Ivankova u izvorima se spominje 1538. godine. Sam je Sandžak Srijem, čini se, zaživio oko 1540. godine, a do 1546. godine na njegovu je području ustrojena i redovita osmanska uprava. Ona se u početku ogledala u postojanju dvaju *kadiluka* (sudbenih okruga) u zapadnom dijelu Srijemskog sandžaka (kadiluci Ilok i Nijemci) te dvaju kadiluka u njegovu istočnom dijelu (kadiluci Mitrovica i Petrovaradin). Njima su poslije pridodani i ovi kadiluci: Irig, Slankamen, Grgurovci, Rača, Morović i Vukovar. Kadiluci su se sastojali od više *nahija* (manjih upravnih područja). Mnoge su nahije zapravo pokrivale područja predturskih vlastelinstava (npr. nahija Herman – vlastelinstvo Hermangrad nedaleko od Antina ili nahija Slakovci – vlastelinstvo Slakovci, itd.), utvrda, gradova i trgovišta. Za sjedište Srijemskog sandžaka

odabran je Ilok, što je bio logičan izbor s obzirom na veličinu i značaj koji je imao pod vlašću Nikole Iločkoga, mačvanskoga i slavonskog bana, kralja Bosne i mnogostrukog župana, i sina mu Lovre Iločkoga na izmaku srednjega vijeka. U kontekstu upravne hijerarhije Srijemski se sandžak od svoga osnutka pa do kraja osmanlijske vladavine u panonsko-podunavskom području nalazio u sastavu Budimskog beglerbegluka, odnosno bio podređen vlasti budimskog beglerbega (PETKOVIĆ, 2012, str. 99–100; MOAČANIN, 1996, str. 43; ANDRIĆ, 2003).⁷

Granice Sandžaka Srijem moguće je barem približno odrediti na temelju sačuvanih osmanlijskih deftera (poreznih popisa). One su uglavnom pratile tok Dunava i Save, a nakon što je Osječki kadiluk pridružen Sandžaku Požega i donji i srednji tok Vuke, oko 25 km uzvodno od njezina ušća u Vukovaru,⁸ odakle se zapadna granica spuštala prema ušću Bosne u Savu (MOAČANIN, 1983, str. 109).

Premda je uspostava Sandžaka Srijem označila dulji prekid i značajan diskontinuitet u razvoju kasnosrednjovjekovne uprave i administrativno-teritorijalnog uređenja, ona će ipak u određenom smislu utjecati na razgraničenje teritorija Srijema u daljoj budućnosti, nakon što osmanska moć u Panoniji i Podunavlju bude već odavno skršena i dokinuta. U tom smislu upravo zapanjuje visok stupanj podudarnosti teritorijalnog obuhvata srijemskog sandžaka i Srijemske županije iz 1886. godine, osobito s obzirom na njihove zapadne granice. Jednako je tako njegova granica prema Sandžaku Požega na srednjem i donjem toku rijeke Vuke mogla utjecati i na današnju često nedorečenu

⁷ Beglerbegluci i sandžaci nisu bili organizirani na isključivo teritorijalnom principu, nego su bili vezani za osobu beglerbega, odnosno sandžakbega, a njihova se cjelovitost očitovala u nadzoru spomenutih upravitelja nad zakonitošću raspodjele i ubiranja prihoda (dio dohotka države, tzv. *dirlik*, bio im je dodijeljen za uzdržavanje), globa i taksi i nad održavanjem javnog reda. Kadiluci su, kao administrativno-teritorijalne jedinice, premda površinom manji, bili bliži pojmu srednjovjekovne županije. Funkcija *kadije* objedinjavala je, međutim, upravnu, vjersku i sudsku vlast utemeljenu na šerijatskom pravu (MOAČANIN, 1996, str. 42).

⁸ Usmjerenost srednjeg i donjeg toka Vuke donekle je podudarna s usmjerenošću dunavskog toka nizvodno od Vukovara. U kontekstu poistovjećivanja srijemskog prostora s dunavsko-savskim međurječjem uloga Vuke, kao izravnoga dunavskog ogranka, uzduž njezina donjeg i srednjeg toka uistinu se može smatrati adekvatnim supstitutom uloge koju Dunav, u smislu sjeverne granice srijemske regije, ima nizvodno od Vukovara, a napose nizvodno od Iloka (op. a.).

percepciju Vuke u Vukovaru kao granice između Slavonije i Srijema.⁹ Premda za sada nije moguće jasno detektirati razloge zbog kojih je osmanska vlast zapadne granice Sandžaka Srijem *protegnula* do iza Ivankova i Cerne, odnosno nadomak ušću Bosne u Savu kod Slavanskog Šamca, nije nevjerojatno da se pritom, osim preživjelom i baštinjenom sviješću autohtona stanovništva o *velikom Srijemu*, kao i okolnošću da je prostor srednjovjekovne Srijemske županije bio najranija osmanska osvajačka akvizicija u dunavsko-savskom međuriječju, vodila i donekle središnjom pozicijom Iloka na pravcu prostiranja Srijemskog sandžaka u smjeru istok – zapad, kao logično odabrana sjedišta novouspostavljenoga sandžaka, s obzirom na njegovu (do)tadašnju veličinu, smještaj, urbanističke i obrambene potencijale (MOAČANIN, 1996, str. 45).

Srijemska županija 1745./1918. – tradicija i modernitet

Nakon što je Habsburška Monarhija uz presudnu pomoć konjaništva poljskog kralja Jana Sobjeskoga nanijela Osmanskom Carstvu i njegovoj vojsci izuzetno

⁹ Riječ je o (staroj) navadi da se gledajući od istoka prema zapadu Srijemom smatra prostor do toka rijeke Vuke u Vukovaru i njezina ušća u Dunav, a u kojoj se možda odražava svojevrsna reminiscencija na sjevernu granicu Srijemskog sandžaka, a donekle i kasnijeg Vukovarskog vlastelinstva (premda je ono obuhvaćalo i više selišta s lijeve obale Vuke, odnosno područje omeđeno granicama Nuštarskoga, Daljskog i Erdutskog vlastelinstva). U tom je smislu moguće da se Vukovar, slijedeći urbanistički razvoj srednjovjekovnog Vukova, koje se i u ranom novom vijeku prostiralo i razvijalo isključivo na desnoj obali Vuke (u 18. i 19. stoljeću Stari Vukovar), dok je njemu nasuprotni prostor uz lijevu obalu Vuke (u 18. i 19. stoljeću Novi Vukovar) sve do naseljenja plemićke (velikaške) obitelji Eltz u 18. stoljeću bio znatno slabije urbaniziran, na temelju jedne takve postupno *deformirane* percepcije Srijema i granične uloge rijeke Vuke, s vremenom počeo smatrati posljednjim velikim (većim) naseljem na zapadu Srijema. Slijedom svega navedenoga potrebno je naglasiti da se rijeka Vuka i danas može, a s obzirom na povijesne, pa i geografske okolnosti i treba smatrati prirodno-geografskom razdjelnicom Srijema u odnosu na Slavoniju, međutim ne samo u centru Vukovara, nego uzduž cijeloga svoga meandarirajućega srednjeg i donjeg toka! S druge pak strane, inzistiranje na podvojenoj slavonsko-srijemskoj *naravi* i pripadnosti Vukovara, koji se danas, usput budi rečeno, u administrativnom smislu prostire *daleko* zapadnije od ušća Vuke u Dunav negoli je to bio slučaj u prošlosti, doprinosi ne samo stvaranju predodžbe o njemu kao o sjedištu Vukovarsko-srijemske županije bez jasnoga geografskoga, a u konačnici i identitetskog određenja, nego se može negativno odraziti i na konkretne geopolitičke interese Republike Hrvatske u hrvatskom Podunavlju u budućnosti. Budući da su granice Srijema tijekom prošlosti u znatnoj mjeri bile određene dinamikom administrativno-teritorijalnog razvoja, kao i s obzirom na srijemsku orijentaciju cijele Županije, možda je najuputnije Vukovar u cijelosti smatrati srijemskim gradom, što u konačnici podupire i njegova naslonjenost na Dunav, ali i reljefne osobitosti njegove bliže i dalje okolice (BUTIGAN, 2016).

težak poraz u Bečkoj bitci 1683. godine, nastupilo je gotovo dvadesetogodišnje razdoblje krvava rata koji se između spomenutih protagonista vodio za prevlast na području Panonije i srednjeg Podunavlja. Taj je rat završio sklapanjem Miromnog ugovora u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Njime je konačno potvrđeno oslobođenje Slavonije i većeg dijela Srijema od osmanske vlasti. Rato-vi su se, međutim, s promjenjivom srećom nastavili voditi i u prvoj polovici 18. stoljeća. Požarevačkim mirom iz 1718. godine u sastav Habsburške Monarhije ulazi i ostatak Srijema (područje istočno od dotadašnje crte razgraničenja koja je povezivala ušće Tise u Dunav i ušće Bosuta u Savu), dok je Beogradskim mirom iz 1739. godine, nakon kratkog intermeca habsburške vlasti na području habsburške Vlaške, Beograda i sjeverne Srbije te uskog pojasa uzduž lijeve savske obale u Bosni, rijeka Sava za dugo vremena postala i službenom granicom dvaju carstava. Dijelovi kasnije hrvatske Trojedne kraljevine – Hrvatska i Slavonija sa Srijemom bili su od tada pa do svršetka Prvoga svjetskog rata 1918. godine u sastavu Habsburške/Austro-Ugarske Monarhije (VRBANUS, 2012, str. 113–120).

Habsburškoj je Monarhiji, unatoč blještavim vojnim uspjesima, trebalo gotovo pola stoljeća da na području oslobođenih teritorija Slavonije i Srijema uspostavi funkcionalnu civilnu i vojnu upravu i osigura vladavinu pravnog poretka. Neki od važnih koraka na tom putu bili su osnivanje provizorata u Petrovaradinu 1698. godine, uspostava i organizacija vlastelinstava (prodanih i poklonjenih uglavnom stranim velikaškim obiteljima), donošenje tzv. Karlova urbara 1737., kojim se nastojalo regulirati odnose između feudalaca i njihovih podanika, podjela slavonsko-srijemskog prostora na distrikte 1732. godine, ponovna uspostava županija 1745. godine i njihovo pripojenje Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji te, naposljetku, uspostava i organizacija slavonske Vojne granice (slavonske Vojne krajine)¹⁰ (POTREBICA, 1996, str. 52; VRBANUS, 2012, str. 113–120; KARAMAN, 1997).

¹⁰ Ustanovljenjem monumentalne Slavonske vojne granice uzduž rijeke Save Bečki je dvor nastojao što učinkovitije osigurati novooslobođena područja od mogućih upada Osmanlija. Njezinom reorganizacijom 1747. godine ustrojena je, među ostalima, i 7. Brodska graničarska pješačka pukovnija. Južna granica područja koje je ona obuhvaćala bila je rijeka Sava. Na istoku je graničila s 9. Petrovaradinskom graničarskom pješačkom pukovnijom. Na sjeveru i sjeveroistoku je graničila sa Srijemskom županijom i Požeškom županijom (građanska Hrvatska, tzv. *Provincijal*). Na zapadu je graničila s 8. Gradiškom graničarskom pješačkom pukovnijom sa sjedištem u Novoj Gradiški. Sve tri vojnograničarske pukovnije nalazile su

Krajem 16. i tijekom 17. stoljeća hrvatske županije koje su preživjele osmanska osvajanja (Zagrebačka, Varaždinska i dio Križevačke županije) primarno su, slično kao i u srednjem vijeku, bile sudske, teritorijalne i političke zajednice (plemićke zajednice), a u manjoj mjeri i upravne jedinice. Također nisu uživale samostalnost u odnosu na kralja i zajednički Ugarsko-hrvatski sabor (POTREBICA, 1996, str. 49).

Carica Marija Terezija obnovila je 1745. godine, pod pritiskom ratnih okolnosti (Rat za austrijsku baštinu), Požešku, Virovitičku i Srijemsku županiju

se u sastavu Slavanskog generalata, čije je Glavno zapovjedništvo prvotno bilo u Osijeku, a od 1783. godine u Petrovaradinu. Zapovjednici pukovnija su u prvom stupnju bili podčinjeni Glavnom zapovjedništvu u Osijeku, a u drugom stupnju Dvorskom ratnom vijeću u Beču (Ministarstvo rata poslije 1848. godine). Nadzor nad pukovnijama obavljali su ovlašteni predstavnici Glavnog zapovjedništva (brigadiri). Brodska pukovnija bila je u sastavu brigade sa sjedištem u Vinkovcima, a Petrovaradinska pukovnija u sastavu brigade sa sjedištem u Zemunu. Svaka je pukovnija imala 4 pješake bojne. Na području pukovnije sudili su pukovnijski sudovi, a njemački je jezik bio službeni i zapovjedni jezik. Brodska pukovnija je nakon 1802. godine bila podijeljena na 12 kompanija, odnosno satnija: 1. Podvinje, 2. Trnjani, 3. Garčin, 4. Andrijevi, 5. Sikirevi, 6. Babina Greda, 7. Ivankovo, 8. Cerna, 9. Vinkovci, 10. Nijemci, 11. Županja, 12. Drenovci, prostirući se tako od Zdenaca i Gornjeg Slatinika na zapadu pa do Nijemaca, Apševaca, Soljana i Račinovaca na istoku. Petrovaradinska pukovnija sastojala se od sljedećih satnija: 1. Morović, 2. Adaševci, 3. Lačarak, 4. Mitrovica, 5. Hrtkovci, 6. Kupinovo, 7. Surčin, 8. Šimanovci, 9. Golubinci, 10. Stara Pazova, 11. Novi Banovci, 12. Beška. Svaka je satnija imala svoja sela ili *štacije*. Tako su se npr. pod zapovjedništvom Vinkovačke satnije nalazila sljedeća naselja (sela): Laze, Mirkovci, Novi Jankovci, Stari Jankovci, Orolik, Privlaka, Slakovci i Vinkovci. Zapovjednici pukovnija i satnija vodili su sve vojne i upravne poslove, osim u razdoblju od 1787. do 1800. godine u kojem su upravni poslovi bili prepušteni kantonskim časnici. Poslije su pri zapovjedništvima pukovnija osnovani upravni odjeli za civilno-političke i gospodarske poslove. Brodska pukovnija obuhvaćala je oko 90 sela i naselja. U njima je krajem 18. i početkom 19. stoljeća živjelo 72 337 duša. Na području Vojne granice svaka je kućna zadruga, prema svojoj brojnosti, davala određeni broj vojnika – graničara. Oni su stražarili u većim ili manjim čardacima (*velike straže* i *međustraže*) na državnoj granici uz Savu te prema potrebi sudjelovali u vojnim pohodima i ratovima diljem Europe. Kao naknada za vojnu obvezu graničarima je dodijeljena zemlja za obrađivanje i uzdržavanje, kao i pravo služnosti u pogledu iskorištavanja šuma. Stožerno mjesto Brodske pukovnije bili su Slavonki Brod i Vinkovci (od 1750. godine), a Petrovaradinske pukovnije Mitrovica. Vinkovci i Mitrovica su osim toga, zajedno s Brodom, imale i status trgovišta. Petrovaradin, Karlovci i Zemun su uživali status vojnog komuniteta (naselja gradskog tipa s razvijenima trgovinom i obrtom, oslobođenoga vojne službe i tlake, kojima je upravljao gradski magistrat podređen vojnoj vlasti). Brod, Vinkovci i Mitrovica su od 1766. do 1787. godine i sami uživali status vojnog komuniteta (KRUHEK, 1999, str. 29–30; SRŠAN i HOLJEVAC, 2012, str. 128–130; MATANOVIĆ, 2008; Muzej Slavonije, Kartografska zbirka, P–182).

(HORVAT, 1997; VALENTIĆ, 2001, str. 43–52). One su u upravnom i zakonodavnom pogledu bile podvrgnute Hrvatskom saboru i banu. Od 1751. godine svoje su predstavnike, osim u Hrvatski sabor, počele slati i u Ugarski sabor, u kojem nisu bili zastupljeni predstavnici ostalih hrvatskih županija. Nastojanja ugarskih staleža da spomenute županije i slavonsko-srijemski prostor u što većoj mjeri podredi ekonomskim i geopolitičkim interesima Ugarske dodatno su se intenzivirala krajem 18. stoljeća (POTREBICA, 1996, str. 53, 58, 60; KOLANOVIĆ, 1995).

Županije su imale dva predstavnička tijela, malu županijsku skupštinu (dva podžupana, plemićki sudac, podsudac, notari, ubirači poreza, županijski inženjer, liječnik, knjigovođa, arhivar, predsjednik županijskog sudbenog stola, i drugo županijsko stručno osoblje) i veliku županijsku skupštinu (prelati, velikaši, plemići, predstavnici slobodnih kraljevskih gradova i privilegiranih distrikta koji su boravili ili posjedovali nekretnine na području županija), te magistrat, kao izvršni organ vlasti. Marija Terezija prvotno je nastojala, u duhu centralizacije državne uprave, a putem imenovanja velikih župana i njegova utjecaja na županijski magistrat, vezati županije u što većoj mjeri za osobu vladara. Ipak, sredinom 18. stoljeća, županije su se uspjele izboriti za visok stupanj autonomije i samostalnosti u upravno-financijskim i pravnim poslovima (POTREBICA, 1996, str. 56).

Takvo je stanje, osim tijekom kraćeg perioda (od 1785. do 1790. godine) za vrijeme vladavine cara Josipa II., u kojem je Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo bilo podijeljeno na 10 okružja (Virovitička i Srijemska županija nalazile su se u sastavu Pečujskog okružja, a ostale hrvatske županije u Zagrebačkom okružju), županijske skupštine ukinute, županijska uprava u potpunosti centralizirana, postavši najnižom instancom vladareve vlasti, dok su županije ostale bez ikakvih sudskih kompetencija, potrajalo, manje više, do revolucionarnih zbivanja 1848./1849. godine (POTREBICA, 1996, str. 56–61).

Sazivanje Hrvatskog sabora revolucionarne 1848. godine i banovanje bana Josipa Jelačića nagovijestilo je, unatoč svim ograničenjima centralizmu sklone državne uprave tijekom desetogodišnjeg razdoblja *Bachova apsolutizma*, a koje je nedugo zatim uslijedilo, postupno dokidanje feudalne autonomije županijskih skupština, odnosno feudalnog principa u izboru i organizaciji županijske vlasti i strukturi županijskog osoblja u korist pripadnika sve razvijenijeg i brojnijega

građanskog sloja, kao i odijeljenost sudstva od političke uprave. To je osobito došlo do izražaja povratkom ustavnog stanja 1860. godine (*Listopadska diploma*) i carskim odobrenjem *Naputka* Banske konferencije za *privremeno uređenje županija, slobodnih kotara, slobodnih kraljevskih gradova, povlaštenih trgovišta i seoskih općina početkom 1861. godine*. Na čelu županija bile su od tada županijske skupštine. One izabiru svoje upravljajuće odbore, koji vode sve poslove županije, dok su županijski magistrati imali ulogu izvršne vlasti. Tako su županije u razdoblju do 1886. godine, naročito za banovanja bana Ivana Mažuranića, postale isključivo upravni organi čija se samouprava ogledala jedino u postojanju i radu njihovih skupština. Važan događaj u smislu teritorijalnog proširenja županija na slavonsko-srijemskom području, zaokruživanja hrvatskoga državnog teritorija i utvrđivanja granica Kraljevine Hrvatske i Slavonije (ali i Austro-Ugarske Monarhije) prema teritorijima Srbije i Bosne svakako je bilo pripojenje područja dotadašnje Slavonske vojne granice (Vojne krajine) civilnoj (građanskoj) Hrvatskoj 1881. godine (POTREBICA, 1996, str. 61–96; VRANJEŠ–ŠOLJAN, 1996, str. 99–101).

Reintegracija Vojne granice s Provincijalom ukazala je na potrebu uvođenja novoga, ujednačenog i djelotvornijega administrativno-teritorijalnog uređenja. Ono se ogledalo u *Zakonu ob ustroju županija i uređenju uprave u županijah i kotarih*, donijetim početkom 1886. godine. Spomenuti je zakon umnogome odredio razvojni put županijske uprave u kontinentalnoj Hrvatskoj do svršetka Prvoga svjetskog rata i nestanka Austro-Ugarske Monarhije (1918. godine). Njime je županije u dotadašnjem Provincijalu i okružja u bivšem vojnograničarskom području zamijenilo 8 županija. Tada ustrojene županije bile su istovremeno i županijske upravne oblasti s podžupanom na čelu (posrednice između kotarskih oblasti i Vlade) i organi samouprave (županijske skupštine ograničene autonomije u odlučivanju i njihovi odbori sa županom na čelu). Županije su bile podijeljene na kotare koji nisu imali samoupravu nego su bili isključivo upravni organi. Takav u velikoj mjeri birokratiziran županijski sustav bio je pod čvrstom kontrolom državne vlasti. Spomenuti je zakon iz 1886. godine suzio i autonomiju gradova, kojih je većina, na temelju *Zakona ob ustroju gradskih općina* iz 1895. godine, postala podređena županijama (VRANJEŠ–ŠOLJAN, 1996, str. 104–112).

Prvotni je teritorij Srijemske županije, osnovane zajedno s Požeškom županijom i Virovitičkom županijom 1745. godine, u određenom smislu bio omeđen

granicama zemljišnih posjeda u vlasništvu magnatskog plemstva, pretežno stranog porijekla. Najveći takvi posjedi bili su Vukovarsko vlastelinstvo, Iločko vlastelinstvo, Mitrovičko vlastelinstvo i Zemunsko vlastelinstvo. Budući da je usporedno s uspostavom i organizacijom Srijemske županije tekla uspostava i organizacija Vojne granice uz Savu i Dunav, to je i županijsko područje sve do razvojačenja Vojne granice 1873. godine i njezina sjedinjenja s Provincijalom 1881. godine, odnosno sve do provedbe novoga administrativno-teritorijalnog uređenja 1886. godine, manje-više bilo *stiješnjeno* između toka Bosuta od Vinkovaca do sela Bosuta, odnosno između teritorija Brodske i Petrovaradinske pukovnije i dunavskog toka od sela Borova do Petrovaradina. Zbog toga je prostor tadašnje Srijemske županije u geografskom smislu u velikoj mjeri bio određen ne samo Dunavom nego i Fruškom gorom, odnosno njezinim zapadnim, južnim i istočnim padinama. Ta je okolnost, kao što je već istaknuto, u *kombinaciji* s preživjelom svijješću o donjem i srednjem toku Vuke kao sjevernoj granici Sandžaka Srijem, u konačnici mogla dugoročno utjecati i na percepciju Srijema kao primarno fruškogorskog kraja, u koji se, smjerom jugoistok – sjeverozapad, osim Iloka, eventualno može ubrojiti i naselja (sela) smještena na području omeđenu odsječkom kopnene granice Republike Hrvatske i Republike Srbije na potezu Ilok, Novak, Skandala, Bapska, Tovarnik i donjim tokom Vuke od Nuštra do Vukovara, odnosno trasom ceste Vinkovci – Vukovar, te u pravcu sjeveroistok – jugozapad, omeđenom cestom i željezničkom prugom Tovarnik – Vinkovci i Dunavom, uključujući i istočni dio Vukovara do (ušća) Vuke¹¹ (VRBANUS, 2012, str. 117; HOLJEVAC i SRŠAN, 2012., str. 124, 127).

¹¹ Putopisac i carski poslanik Friedrich Wilhelm von Taube o Srijemu piše sljedeće: „Srijem, istočni dio Kraljevine, u davni je imao uže granice negoli danas. Kad se povuče linija od Iloka na Dunavu prema jugu sve do Save, do mjesta gdje se u nju ulijeva rijeka Biđ ili Bosut, onda je stari Srijem ležao istočno od te linije. Današnji se proteže od Iloka uz Dunav 6 do 8 milja dalje na zapad, negoli stari. Dunav ga dijeli od Mađarske (Bačke, op. a.), Sava od Srbije, rijeka Biđ ili Bosut od Slavonije na zapadnoj i južnoj strani. Ime dolazi od rimskog glavnog grada Sirmiuma koje nalazim napisano na starom novcu, kamenju i natpisima, sad kao Syrmium, sad kao Sirmium. Pod Rimljanima je ovo područje bilo dio Panonije Valerije, te još nije bio nikakav naročiti predjel s vlastitim imenom“ (...) „Gornji Srijem, tj. zapadni dio zemlje, pun je visokih bregova, koji dolaze iz Đakovačkog vlastelinstva, kod Vukovara se približavaju Dunavu, idu uz rijeku i pružaju se do Donjeg Srijema tj. do istočnog dijela. Kod Petrovaradina je taj lanac bregova sasvim uzak i ne širi se preko jedne njemačke milje. Odatle se protežu u krug oko Karlovaca i potom se jako šire prema jugu, istoku i zapadu. Konačno sat hoda od Karlovaca prema jugoistoku nenadano se završavaju, ali su tu najviši.“ (von TAUBE, 2012, str. 190–191). Na karti Kraljevine Slavonije sa Srijemskim dukatom (*Ducatus Syrmii*) iz 1745. godine mjesta

Značajan diskontinuitetni moment u razvoju Srijemske županije i percepciji Srijema kao hrvatske regije (ne isključivo podunavsko-fruškogorskog karaktera) bilo je proglašenje Srpske Vojvodine 1848. godine. Premda se njezin osnutak formalno temeljio na suradnji i zajedničkom otporu Hrvata i Srba tadašnjoj velikomadžarskoj politici i bio zdušno podržan od strane bana Jelačića i Hrvatskog sabora, ona je zapravo niknula na dobro kamufliranoj platformi velikosrpskog projekta iz ranog stadija njegova postojanja. Na istoj će se platformi, naime, s vremenom nastaviti razvijati politike čiji će glavni ciljevi u budućnosti biti srbizacija i etničko čišćenje srijemskog prostora od hrvatskoga katoličkog stanovništva te prekrajanje hrvatskih srijemskih granica. Bečki je dvor, međutim, nakon sloma mađarskog otpora 1849. godine ambiciozno postavljeni projekt Srpske Vojvodine sveo na administrativnu jedinicu Vojvodinu i Tamiški Banat, s njemačkim kao službenim jezikom i austrijskom vojnom administracijom. Ona je obuhvaćala Bačku, Banat te istočne kotare Srijemske županije: Ilok, Irig i Rumu. Vukovarski kotar, kao jedini preostali kotar Srijemske županije izvan sastava Vojvodine i Tamiškog Banata, bio je potom pripojen Virovitičkoj županiji sa sjedištem u Osijeku. Granica između Vojvodine i Tamiškog Banata i Kraljevine Hrvatske i Slavonije preklapala se, manje-više, s odsječkom današnje riječno-kopnene granice Republike Hrvatske prema Republici Srbiji (AP Vojvodini) na potezu od ušća Drave u Dunav pa do Tovarnika (PAVLIČEVIĆ, 1996, str. 73–75, 82–83).

Obnovom Srijemske županije 1861. godine, a napose njezinim proširenjem 1886. godine, srijemski je prostor u cijelosti postao sastavnim dijelom Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, a granice županije na Savi i Dunavu postale su južne i istočne državne granice ne samo Trojedne kraljevine nego i Austro-Ugarskog Carstva, u čijem se sastavu u to doba ona nalazila. Od toga trenutka ponovno postaje aktualnom koncepcija *velikog Srijema* koju posve utemeljeno podupiru administrativne granice Srijemske županije. Njegova se sjeverna granica poklapala sa srednjim i donjim tokom Vuke i tokom Dunava,

Malavašica, Tovarnik, Novak, Šarengrad ucertana su izvan područja tzv. *Srijemskog dukata*, dok je Ilok ucertan unutar njega. Ne treba, međutim, isključiti mogućnost da je takav prikaz Srijema, kao i prethodni von Taubeov opis, uvjetovan granicama *novouspostavljenoga* Iločkog vlastelinstva, čije je sjedište upravo Ilok koji je u netom završenom razdoblju osmanske vladavine i uprave bio sjedište Sandžaka Srijem. Osim toga, prikaz Iloka na spomenutoj karti nedvosmisleno upućuje na velik i dobro utvrđen grad, a to je status koji je zapravo baštinjen iz srednjega vijeka. HR–HDA–902. A.II.30.

istočna i južna granica s tokom Dunava i Save, a zapadna granica s crtom Mrzović (tadašnja Virovitička županija) – Jaruge (selo nedaleko od Sikirevaca). Potrebno je naglasiti da se u sastavu Srijemske županije nalazilo i više naselja (sela) tadašnjega Vukovarskog kotara, smještenih uz lijevu obalu Vuke (Pačetin, Tordinci, Antin, Korod, Ludvinci, Palača, Trpinja, Klisa, Bobota, Vera, Borovo i druga), a koja, ako bismo se dosljedno pridržavali teze o Vuki kao najlogičnije odabranoj prirodnoj granici u krajnje zapadnom dijelu Srijema, možda ne bi trebalo uključiti u izvornu srijemsku regiju.¹²

Administrativno-teritorijalno uređenje monarhističke i socijalističke Jugoslavije u službi dezintegracije hrvatskoga državnog teritorija

Vidovdanskim ustavom (*Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*), izglasanim u Ustavotvornoj skupštini u Beogradu 28. lipnja 1921. godine, utvrđeno je da su oblasti, okruzi, srezovi (kotari) i općine organi putem kojih se provodi vlast. Jednako tako, *Zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi, Zakonom o opštoj upravi i Uredbom o podeli zemlje na oblasti* iz 1922. godine potvrđena je samouprava oblasti, kotara, gradova i općina. Najveći dio današnjega hrvatskoga državnog teritorija bio je, sukladno navedenim odredbama, podijeljen na 6 oblasti, koje su barem formalno zadržale određene prerogative i obilježja *austroугarskih* županija iz 1886. godine. Tako su se npr. na čelu oblasti i dalje nalazili veliki župani koje je, međutim, kao svoje poslušnike imenovao kralj iz dinastije Karađorđevića. Podjela novonastale države na ukupno 33 oblasti bila

¹² Srijemska županija iz 1886. godine imala je sjedište u Vukovaru, a obuhvaćala je rumsku podžupaniju i podžupaniju Vukovar, gradove Mitrovicu, Zemun, Karlovce, Petrovaradin, uređeno trgovište Rumu te 10 upravnih kotara: Vukovar, Ilok, Šid, Ruma, Irig, Vinkovci, Županja, Mitrovica, Zemun i Stara Pazova. Svaki je kotar, međutim, bio podijeljen na više upravnih općina ustrojenih na samoupravnoj osnovi. Njima su upravljali općinski načelnici uz pomoć općinskog bilježnika i ostaloga općinskog osoblja. Prema Naredbi kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade od 1. srpnja 1886. godine u sastavu Iločkog kotara nalazile su se općine Beočin, Čerević, Ilok i Šarengard, a u sastavu Vukovarskoga nalazile su se općine Bobota, Gaboš, Nuštar, Sotin, Trpinja i trgovište Vukovar, u sastavu Vinkovačkog kotara nalazile su se općine Stari Mikanovci, Ivankovo, Neudorf, Vinkovci, Mirkovci, Andrijaševci, Cerna, Privlaka, Otok, Komletinci, Niemci, dok su se u sastavu Županijskoga nalazile općine Sikirevci, Šamac, Babinagreda, Gundinci, Štitar, Gradište, Županje, Bošnjaki, Vrbanje, Drenovci, Račinovci i Rajevoselo. (VRANJEŠ–ŠOLJAN, 1996, str. 102; SRŠAN, 1991 – 1992; Naredba..., 1886). (Karta srijemske županije, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4c/Szerem_County_Map.jpg).

je kratka vijeka jer je u praksi provedena tek po ukinuću pokrajinskih uprava 1924. godine, a dokinuta je *Zakonom o ukidanju Zakona o izboru organa oblasne, sreske i općinske samouprave* (kotarska samouprava nikada nije zaživjela) 1929. godine. Za kratko vrijeme svoga postojanja ona je uglavnom bila u funkciji centralistički orijentiranoga beogradskog režima koji je slabo ili nikako mario o demokratskim načelima lokalne samouprave predviđenima čak Vidovdanskim ustavom (KOLAR–DIMITRIJEVIĆ, 1996, str. 113–121; KLEMENČIĆ, 1996, str. 123–126).

Jedna od hrvatskih oblasti bila je i Srijemska oblast sa sjedištem u Vukovaru. Srijemska je oblast u teritorijalnom smislu bila sljednica dokinute Srijemske županije. Tvorilo ju je deset *autrougarskih* kotara te gradovi Vinkovci, Vukovar i Zemun (SRKULJ i LUČIĆ, 1996., str. 93–95).

Do nove promjene administrativno-teritorijalnog ustroja dolazi u doba šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića (od 6. siječnja 1929. godine do 3. rujna 1931. godine) tijekom koje je (3. listopada 1929. godine) donijet *Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja*. Prema njemu je novi naziv tadašnje države bio Kraljevina Jugoslavija, a kao administrativno-teritorijalne jedinice najvišega ranga ustanovljene su banovine, njih devet: Dravska banovina, Savska banovina, Primorska banovina, Vrbaska banovina, Drinska banovina, Zetska banovina, Dunavska banovina, Moravska banovina i Vardarska banovina. Banovine su se na nižoj upravnoj i administrativnoj razini sastojale od općina i kotara. Teritorij današnje Hrvatske uglavnom je bio obuhvaćen Savskom i Primorskom banovinom. Savska banovina, koja je obuhvaćala najveći dio kontinentalne Hrvatske (geografske regije: gorska Hrvatska, središnja Hrvatska i istočna Hrvatska) nije međutim obuhvaćala i područje Srijema. Ono se dijelom našlo u sastavu Drinske banovine sa sjedištem u Sarajevu (srijemskomitrovački, šidski, vukovarski, vinkovački i županjski kotar), a dijelom u sastavu Dunavske banovine sa sjedištem u Novom Sadu (iločki, iriški, rumski i petrovaradinski kotar) i Uprave grada Beograda (Zemun).¹³ *Zakonom o izmenama i dopunama u Zakonu o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja*, donijetim 28. kolovoza 1931. godine, kotari Vukovar, Vinkovci i Županja priključeni su Savskoj banovini, dok su se kotari Ilok, Šid, Srijemska Mitrovica, Irig, Ruma

¹³ Upravu grada Beograda kao posebno upravno područje pod nadležnošću Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije činili su Beograd, Zemun i Pančevo (BOBAN, 1995., str. 32).

i Petrovaradin našli u sastavu Dunavske banovine, a Zemun je ostao u sastavu Uprave grada Beograda (KLEMENČIĆ, 1996, str. 124–125; SRKULJ i LUČIĆ, 1996., str. 97–99; BOBAN, 1995, 23–37).

Uspostavom Banovine Hrvatske 26. kolovoza 1939. godine, slijedom prethodno sklopljenog Sporazuma Cvetković – Maček (27. travnja 1939. godine) organizirana je unutar Kraljevine Jugoslavije hrvatska samoupravna teritorijalna jedinica. U nju su bile uključene dotadašnje banovine Savska i Primorska te kotari Dubrovnik, Travnik, Fojnica, Brčko, Gradačac, Derventa, Šid i Ilok. Granice *hrvatskog* područja u Srijemu tako su bile tek minimalno korigirane u korist Hrvatske budući da je preostali dio Srijema (*hrvatske Županije srijemske* do 1918. godine) ostao u sastavu Dunavske banovine¹⁴ (SRKULJ i LUČIĆ, 1996., str. 101–103; BOBAN, 1995, 39–43).

Međutim, čak će i takvo za Hrvatsku polovično rješenje srijemskog pitanja biti poništeno napadom oružanih snaga Trećeg Reicha na Kraljevinu Jugoslaviju 6. travnja 1941. godine, nakon kojega je uslijedio njezin trenutačni sunovrat u *ropotarnicu povijesti*. Velika župa Vuka sa sjedištem u Vukovaru, ustanovljena po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske, obuhvaćala je (od 10. listopada 1941. godine), osim područja Kotara Županja, dodijeljenog Velikoj župi Posavlje sa sjedištem u Brodu na Savi¹⁵, preostali prostor Srijemske županije iz 1886. godine. Njezino je trajanje, međutim, uslijed vihora Drugoga svjetskog rata i poraća, također bilo kratka vijeka (SRKULJ i LUČIĆ, 1996, str. 105–107. ELEZ, 2012).

Administrativno-teritorijalna podjela Hrvatske (Federalna Država Hrvatska, Narodna Republika Hrvatska, Socijalistička Republika Hrvatska) u sastavu socijalističke Jugoslavije poznavala je, među ostalim, okruge, kotare, općine, gradske općine, gradove i mjesta.¹⁶ U razdoblju od 1945. do 1963. godine glavno

¹⁴ Dunavska banovina obuhvaćala je, osim znatnog dijela Srijema, i hrvatsku Baranju, Bačku, današnji srbijanski Banat te Šumadiju i Braničevo (BOBAN, 1995, str. 37).

¹⁵ Od 5. srpnja 1944. godine u sastav Velike župe Vuka ulazi i Županja (BUČIN, 2001, str. 223).

¹⁶ U razdoblju od 1945. do 1947. godine kao najviše administrativno-teritorijalne jedinice ustanovljene su oblasti. One su se dijelile na okruge sastavljene od nekoliko kotara, koji su, pak, obuhvaćali gradove i ostala mjesta (sela). U tom je razdoblju na području Slavonije ustanovljena Oblast Slavonija, koja je, između ostalih, obuhvaćala i okruge Slavonski Brod i Osijek. Na području Vukovarsko-srijemske županije ustanovljeni su kotari Vukovar, Vinkovci i Županja. Kotar Vukovar nalazio se u sastavu Okruga Osijek, dok su se kotari Vinkovci i Županja nalazili u sastavu Okruga Slavonski Brod.

predstavničko tijelo spomenutih društveno-političkih zajednica bili su narodni odbori. Njihovu su ulogu nakon 1963. godine preuzele skupštine. Skupštine općina od tada će postati najviši organ vlasti i organ društvenog samoupravljanja u okviru prava i dužnosti društveno-političke zajednice (Ustav..., 1963, čl. 66, str. 123; BOŽIĆ–DRLJAČA, 2001).

Nakon što su 1955. godine ukinuti kotari Vukovar i Županja, a 1962. godine i Kotar Vinkovci, njihovu dotadašnju ulogu preuzimaju novoustrojene općine Vukovar, Vinkovci i Županja. One su egzistirale sve do uspostave nove hrvatske administrativno-teritorijalne organizacije krajem 1992. godine, u kojoj će općina i grad postati jedinice lokalne samouprave, dok je županija, pa tako i po drugi puta u hrvatskoj povijesti obnovljena Vukovarsko-srijemska županija, proglašena jedinicom lokalne uprave i samouprave (Zakon..., 1992).

Važno je naposljetku istaknuti da su se administrativno-teritorijalne promjene nakon 1945. godine uglavnom odvijale u okolnostima u kojima je na području

Oblast Slavonija kao i okruzi Slavonski Brod i Osijek ukinuti su 1947. godine, međutim već je 1949. godine zaživjela Oblast Osijek s približno jednakim teritorijem upravne nadležnosti. Godine 1952. oblasti su konačno dokinute.

I dalje su, međutim, kao administrativno-teritorijalne jedinice nastavili egzistirati kotari. Kotari Vukovar i Županja ukinuti su 1955. godine. Njihova su područja ušla u sastav Kotara Vinkovci, tako da je spomenuti kotar od tada pa do 1962. godine, kada je i on konačno ukinut, obuhvaćao područje Vukovarsko-srijemske županije. Ukidanjem Kotara Vinkovci spomenuto je područje ušlo u sastav Kotara Osijek, koji je u teritorijalnom smislu pokrивao velik dio Slavonije i Srijema. Kotar Osijek naposljetku je ukinut, zajedno s preostalim kotarima u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj 1967. godine.

Vukovar i Vinkovci su od 1945. (1947.) do 1952. godine uživali status grada, odnosno grada izvan sastava kotara. Ilok je po prvi puta stekao status grada u sastavu kotara 1950. godine.

U razdoblju od 1952. do 1955. godine Vukovar, Vinkovci i Ilok uživali su status gradskih općina, koje su obuhvaćale spomenute gradove i njihovu užu okolicu.

Sva naselja (sela) koja nisu uživala status grada u razdoblju od 1945. do 1952. godine službeno su se nazivala mjesta.

Godine 1952. započelo se s ustrojavanjem općina. One su obuhvaćale jedno ili više sela. Tada je na području Kotara Vinkovci ustanovljeno 18, a na području kotara Vukovar i Županja po 15 općina. Nakon što je 1955. godine na području Vukovarsko-srijemske županije preostao jedino Kotar Vinkovci, određeno je da ga tvori ukupno 15 općina, od kojih su neke bile bivši gradovi, odnosno gradske općine Ilok, Vukovar i Vinkovci.

Ukidanjem kotara 1967. godine u tadašnjem Ustavu SRH se kao društveno-političke zajednice navode isključivo Republika i općine. Od tada pa do kraja 1992. godine na području Vukovarsko-srijemske županije postojale su i djelovale tri općine: Vukovar, Vinkovci i Županja (BOŽIĆ–DRLJAČA, 2001).

Srijema već bila utvrđena istočna granica hrvatske federalne jedinice.¹⁷ One u tom smislu ni na koji način nisu mogle utjecati na revalorizaciju hrvatskih pozicija u Srijemu. Naprotiv, mogle su doprinijeti, a u konačnici vjerojatno i jesu, razvoju percepcije Srijema kao regije koja se tek manjim dijelom, ako i tolikim, nalazi u sastavu Vukovarsko-srijemske županije, odnosno Republike Hrvatske. Revitalizacija županijskog uređenja, inaugurirana i provedena u okolnostima hrvatskoga Domovinskog rata 1992./1993. godine, svakako je bila i ostala dobra osnova za daljnji razvoj i održavanje koncepta *velikog Srijema* i njegova stoljetnoga hrvatskog identiteta (ŠTAMBUK–ŠKALIĆ, 1995; JELIĆ, 1991).

Zaključak

Pojavu i razvoj u većem ili manjem opsegu organiziranih, uređenih i jasno strukturiranih sustava i modela administrativno-teritorijalnog uređenja i organizacije lokalne ili regionalne uprave moguće je na području Vukovarsko-srijemske županije pratiti još od doba tijekom kojega je srijemski prostor bio integriran u Rimsko Carstvo (1. stoljeće po Kristu). Budući da su spomenuti sustavi i modeli ujedno i odrazi specifičnih organizacijsko-upravnih, društveno-gospodarskih i geopolitičkih potreba većeg broja političkih entiteta (država) koje su ih osmislile i razvijale, ali i duha vremena (duha epohe), kao i određenih tradicija (zatečenoga) domicilnog stanovništva, oni se međusobno, i po formi i po sadržaju, značajno razlikuju. Tako je npr. pojava srednjovjekovnih županija, Vukovske županije i Srijemske županije, imala malo ili nimalo dodirnih točaka s rimskom provincijom Panonijom i njoj srodnim *derivatima*, zametenima vihorom velike seobe naroda na izmaku antike. Jednako je tako od Rimskog Carstva baštinjena službena latinska terminologija u srednjem vijeku u velikoj mjeri bila prilagođena novonastalim okolnostima. Nadalje, Sandžak Srijem, unatoč relativno dugom trajanju, bio je i ostao posve jedinstvena pojava na srijemskom prostoru. S druge je, pak, strane Srijemska županija, osnovana 1745. godine, sve do 1848. godine u velikoj mjeri bila anakrona pojava i relikv feudalnoga društvenog uređenja, jer se, nakon dvjestogodišnjeg prekida,

¹⁷ U svjetlu utvrđivanja istočne granice Narodne Republike Hrvatske na području Srijema treba promatrati i ukinuće Kotara Ilok u čijem su sastavu bila i pojedina mjesta (sela) koja će se nakon 1945. godine naći unutar teritorija Narodne Republike Srbije, odnosno Autonomne Pokrajine Vojvodine (op. a.).

nastavila na razvoj odavno minulih srednjovjekovnih županija. Razvoj županijske uprave i samouprave u drugoj polovici 19. stoljeća sve je više pod utjecajem procesa birokratizacije i centralizacije nametnutih od strane središnje državne vlasti koja u županijama, kotarima i općinama u prvom redu vidi isključivo nižu upravnu instanciju. Preživjele administrativno-teritorijalne kategorije iz razdoblja Kraljevstva (Kraljevine) Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevine Jugoslavije) i komunističke (socijalističke) Jugoslavije kao što su općine i kotari bile su u službi beogradske (velikosrpske) centralističke politike, komunističke diktature i njezine planske privrede ili, u kasnijim razdobljima, samoupravnog socijalizma.

Dvotisućljetni *kontinuitet* nastojanja oko upravno-teritorijalnog organiziranja slavonskog i srijemskog prostora sam je po sebi indikator većih ili manjih utjecaja i dosega barem dvaju civilizacijskih žarišta i krugova. Oni su pak povezani bilo sa srednjoeuropskim i podunavskim, bilo s podunavsko-balkanskim i bliskoistočnim prostorom. Pritom se ne smije s uma smetnuti uloge koje je na njihovo formiranje imalo zapadnorimsko (franačko) i katoličko te istočnorimsko (bizantsko) i pravoslavno kulturno i vjersko naslijeđe.

Hrvatski nacionalni i državni prostor, a onda i prostor Vukovarsko-srijemske županije kao njegov sastavni dio, bio je, tijekom svoje duge i burne prošlosti, pod daleko većim utjecajem upravo srednjoeuropskoga civilizacijskog kruga. Administrativno-upravni sustavi ponikli na njenoj uljudbenoj podlozi imali su, unatoč svim svojim nelogičnostima i ograničenjima, ujedno i više sluha za hrvatsku državno-pravnu posebnost i teritorijalni integritet povijesnih hrvatskih regija, dok su ih sustavi prožeti utjecajima pravoslavnog Bizanta, pa i mentalitetom orijentalne despocije islamskoga Osmanskog Carstva, daleko više negirali i ništili. Takav se negativan odnos napose odražavao u nastojanjima Srpske pravoslavne Crkve, nacionalnih srpskih pokreta, a potom i beogradskog režima, utjelovljenoga bilo u dinastiji Karađorđevića, bilo u *vrhuški* Komunističke partije druge Jugoslavije, da u duhu velikosrpske i jugoslavenske politike zaniječe i poništi ne samo hrvatsko povijesno i državno pravo na Srijem nego i samu fizičku prisutnost tamošnjih Hrvata katolika (*Šokaca*), a u kojima su spomenuti akteri do danas u velikoj mjeri, nažalost, i uspjeli.

Budući da je posve jasno kako je na oblikovanje predodžbe o Srijemu i srijemskom prostoru (koncept *velikog Srijema*) osim pojedinih geomorfoloških i

hidrogeografskih osobina presudan utjecaj imao upravo razvoj administrativno-teritorijalnog uređenja, kreatori i nositelji hrvatske državne politike, ali i lokalnih politika na hrvatskom istoku, posebnu pozornost trebaju usmjeriti prema revaloriziranju zapadnorimske i latinske civilizacijske komponente, obnovi štovanja kulta Srijemskih mučenika iz doba ranoga kršćanstva, istraživanju srednjovjekovne povijesti Vukovske županije, odnosno novovjekovne i moderne povijesti Srijemske županije i Vojne granice te s njima povezanih vjerskih, jezičnih i ostalih baštinskih potencijala hrvatskoga katoličkoga šokačkog puka u Srijemu. Istraživanje povijesti Srijema (Srijemskog sandžaka) pod osmanskom upravom trebalo bi u planovima i strategijama razvoja hrvatskog istoka također imati istaknuto mjesto.

ARHIVSKI IZVORI

Muzej Slavonije. Kartografska zbirka. Karta područja Brodske graničarske pješake pukovnije. P-182.

Hrvatski državni arhiv. Kartografska zbirka. HR-HDA-902. Tabula geographica exhibens regnum Sclavoniae cum Syrmii Ducatu. A.II.30.

PRAVNI AKTI

Naredba Kr. hrv.–slav.–dalm. zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove od 30. lipnja 1886. br. 2870. pr., kojom se opredjeljuje broj i teritorijalni obseg upravnih kotarah i sjedišta kotarskih oblasti u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, Komad VIII, Zagreb, 1886.

Ustav Socijalističke Republike Hrvatske (1963). *Narodne novine. Službeni list Socijalističke Republike Hrvatske*, broj 15, god. XIX (CXXV), Zagreb, 10. travnja 1963., str. 115–142.

Zakon o lokalnoj upravi i samoupravi (1992). *Narodne novine. Službeni list Republike Hrvatske*, broj 90.

LITERATURA

- ANDRIĆ, S. (2002). Južna Panonija u doba velike seobe narodâ. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, vol. 2, br. 1, str. 117–167.
- ANDRIĆ, S. (2003). Novi prilozi istraživanju iločkog „statuta“ i srednjovjekovnog Iloka. *Zbornik Odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 21 (2003), str. 83–118.
- ANDRIĆ, S. (2008). Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici. *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 40, str. 115–186.
- BOBAN, LJ. (1995). *Hrvatske granice od 1918. do 1993. godine*. IV. izdanje. Školska knjiga i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- BOGNAR, A. (1994). Na Vukovarskoj lesnoj zaravni. U: Karaman, I. (gl. ur.). *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Nakladna kuća „Dr. Feletar“, Koprivnica – Zagreb, str. 25–48.
- BOŽIĆ–DRLJAČA, V. (2001). Pregled uprave na području Državnog arhiva u Osijeku 1947.–1992. *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 6, Osijek, str. 321–364.
- BRUNŠMID, J. (1902). Colonia Aurelia Cibalae. *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 6, br. 1, str. 117–166.
- BUBALO, Đ. (2010). Osnivanje i jurisdikcija Sremske biskupije. U: Gavrilović, S. (gl. i odg. ur.). *Jurisdikcija Katoličke Crkve u Sremu*, Javno preduzeće *Službeni glasnik*, Beograd.
- BUĆIN, R. (2001). Prilog poznavanju institucija: Zakonski okvir rada velikih župa u NDH. *Arhivski vjesnik*, god. 44 (2001), str. 209–225.
- BUTIGAN, S. Na mostu u centru Vukovara grle se Slavonija i Srijem. Dobrodošlica na Vuki. *Glas Slavonije*. 29. studenog 2016. Pristupljeno 16. 3. 2024. (<https://www.glas-slavonije.hr/318594/4/Na-mostu-u-centru-Vukovara-grle-se-Slavonija-i-Srijem>).
- ELEZ, P. (2012). Velika župa Vuka u Drugom svjetskom ratu (1941.–1945.). U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija – Prostor, ljudi, identitet*,

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko–srijemska županija, Zagreb – Vukovar, str. 163–170.

FELETAR, D. (1994). Vukovar u europskome i hrvatskom prostoru. U: Karaman, I. (gl. ur.). *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Nakladna kuća „Dr. Feletar“, Koprivnica – Zagreb, str. 14–24.

GRAČANIN, H. (2007). Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, vol. 7, br. 1, str. 7–64.

GRGIN, B. (1996). Županije u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. U: Mirošević, F. (ur.). *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, str. 21–38.

HARDI, Đ. (2017). Jedan prilog pitanju vizantijskog nasleđa na tlu ovostranog Srema (Sirmie citerioris). *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, LIV, str. 117–142.

HORVAT, R. (2000). *Srijem. Naselja i stanovništvo*. Rukopis prof. dr. Rudolfa Horvata. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.

HORVAT, V. i POTREBICA, F. (1994). Središte srednjovjekovne vukovske / vukovarske županije. U: Karaman, I. (gl. ur.). *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Nakladna kuća „Dr. Feletar“, Koprivnica – Zagreb, str. 110–125.

HORVAT, V. (1997). Osnutak (obnova) županije Srijemske godine 1745. U: Klepac, D. i Čorkalo, K. (ur.). *Zbornik radova o Vukovarsko-srijemskoj županiji*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad Vinkovci, Vinkovci, str. 19–40.

IVANOVIĆ, M. i STOJKOVSKI, B. (2015). Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku. U: Ostajmer, B. (ur.). *Rijeka Sava u povijesti (Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18. – 19. listopada 2013.)*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, str. 77–103.

JELAŠ, D. (2018). *Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže Vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija*. Doktorski rad. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.

JELIĆ, I. (1991). O nastanku granice između Hrvatske i Srbije. *Časopis za suvremenu povijest*, 23 (1–3), str. 1–32.

JUZBAŠIĆ, V. (2016). Petstoljetni kontinuitet srijemskih granica. Gdje je granica istočne Slavonije i zapadnog Srijema? *Meridijani. Časopis za zemljopis, povijest, ekologiju i putovanja*, br. 192, str. 70–72.

KARAMAN, I. (1997). Kasnofeudalna vlastelinstva i seljački posjedi na tlu Slavonije od Karlovačkog mira 1699. do revolucije 1848./1849. U: Sršan, S. (ur.). *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje. Studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII. – XX. st.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, str. 19–43.

KLEMENČIĆ, M. (1996). Promjene upravno–teritorijalnog ustroja Hrvatske 1918–1992. U: Mirošević, F. (ur.). *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, str. 123–148.

KOLANOVIĆ, J., BARBARIĆ, J. i IVANOVIĆ, J. (1995). Državno-pravni položaj Slavonije i Srijema u dokumentima 1699–1848. *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest*, 1, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, str. 11–151.

KOLAR–DIMITRIJEVIĆ, M. (1996). Elementi županijskog sustava u samoupravama oblasti 1927–1929. godine. U: Mirošević, F. (ur.). *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, str. 113–122.

KOLAR–DIMITRIJEVIĆ, M. i ŽIVAKOVIĆ–KERŽE, Z. (2000). Predgovor. U: Artuković, M. (ur.). *Srijem. Naselja i stanovništvo. Rukopis prof. dr. Rudolfa Horvata*. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.

KOMATINA, I. i KOMATINA, P. (2018). Vizantijski i ugarski Srem od X. do XII. veka. *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, LV, str. 141–164.

KRUHEK, M. (1999). Kratak osvrt na ustroj i djelovanje Brodske pukovnije. U: Valentić, M. (glav. ur.). *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Brodska pukovnija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 29–32.

MATANOVIĆ, D. (2008). *Grad na granici. Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*. Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensia et Baranyensia, Studije, knjiga 10. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.

MIRKOVIĆ, M. (2017). *Sirmium. Its history from the First Century AD to 582. AD*. University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of History, Center for Historical Research, Sremska Mitrovica – Novi Sad.

MOAČANIN, N. (1983). Granice i upravna podjela Požeškog sandžaka. *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol 13, str. 107–118.

MOAČANIN, N. (1996). Upravna podjela hrvatskih zemalja u sklopu Osman-skog Carstva. U: Mirošević, F. (ur.). *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, str. 39–47.

NOVAK, G. (1945). *Duumvir*. Hrvatska enciklopedija, sv. V. Naklada Hrvat-skog izdavačkog zavoda, Zagreb. Pristupljeno 16. 3. 2024. (<https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=13303>).

PAVLIČEVIĆ, D. (1996). Županije u Hrvatskoj i Slavoniji i prijelaznom raz-doblju od 1848. do 1881. U: Mirošević, F. (ur.). *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, str. 71–96.

PETKOVIĆ, D. (2012). Područje današnje Vukovarsko-srijemske županije u vrijeme osmanlijske vladavine (1526.–1699.). U: Živić, D. (ur.). *Vukovar-sko-srijemska županija – Prostor, ljudi, identitet*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija. Zagreb – Vukovar, str. 95–112.

PINTER, Z. (2020). *Progon i stradanje Hrvata u Vojvodini tijekom Domovin-skog rata (prilog kronologiji srbijanskog terora nad Hrvatima u istočnom Sri-jemu, Banatu i Bačkoj od 1986. do 1995)*. Hrvatski memorijalno-dokumentacij-ski centar Domovinskog rata, Zagreb.

POKOS, N. i TURK, I. (2012). Geografska obilježja Vukovarsko-srijemske žu-panije. U: Živić, D. (ur.) *Vukovarsko-srijemska županija – Prostor, ljudi, iden-titet*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija, Zagreb – Vukovar, str. 11–26.

POTREBICA, F. Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća. U: Mirošević, F. (ur.). *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, str. 49–70.

RAPAN PAPEŠA, A. (2011). Topografija Cibala u kasnoj antici. *Opuscula arc-haelogica*, vol. 35, str. 189–224.

SRKULJ, S. i LUČIĆ, J. (1996). *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata. Pro-šireno i dopunjeno izdanje*. Posebno izdanje. AGM i Hrvatski informativni cen-tar Trsat, Zagreb.

SRŠAN, S. (1991 – 1992). Upravne općine 1848–1918. – Struktura, poslovanje, značenje. *Arhivski vjesnik*, 34–35 (1991–1992), 35–38, str. 109–119.

SRŠAN, S. i HOLJEVAC, Ž. (2012). Srijemska županija 1745.–1847. godine. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija – Prostor, ljudi, identitet*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija, Zagreb – Vukovar, str. 121–136.

SUIĆ, M. (2003). *Antički grad na istočnom Jadranu*. 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Golden marketing, Zagreb.

ŠIŠIĆ, F. (1990). *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Pretisak izdanja iz 1925. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

ŠTAMBUK–ŠKALIĆ, M. (1995). Hrvatska istočna granica u dokumentima 1945. – 1947. *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest*, 1, Zagreb, str. 153–329.

TOMIČIĆ, Ž. (1994). Vukovo i okolni kraj u starohrvatsko doba. U: Karaman, I. (gl. ur.). *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Nakladna kuća „Dr. Feletar“, Koprivnica – Zagreb, str. 92–109.

TÓTH, P. (2010). Sirmian Martyrs in Exile. Pannonian Case–Studies and a Re–Evaluation of The Saint Demetrius Problem. *Byzantinische Zeitschrift*, 103 (1), str. 145–170.

VON TAUBE, F. W. (2012). *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema* (prvo izdanje: Leipzig, 1777.). Sršan, S. (prev. i pril.). Državni arhiv u Osijeku, Osijek.

VALENTIĆ, M. (2001). Ustroj i djelovanje Srijemske županije. U: Valentić, M. (glav. ur.). *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Srijemska županija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 43–55.

VRANJEŠ–ŠOLJAN, B. (1996). Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881. – 1918.). U: Mirošević, F. (ur.). *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, str. 99–112.

VRBANUS, M. (2012). Razvoj vukovarsko-srijemskog područja od kraja 17. stoljeća do osnutka Srijemske županije 1745. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija – Prostor, ljudi, identitet*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija, Zagreb – Vukovar, str. 113–120.

MREŽNA IZDANJA

Hrvatska enciklopedija, 1941. – 1945., sv. V. (mrežno izdanje). *Duumvir*. Naklada Hrvatskog izdavačkog zavoda. Zagreb. Pristupljeno 16. 3. 2024. (<https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=13303>).

Hrvatska enciklopedija, 2013. – 2024. (mrežno izdanje). *Srijem*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 16. 3. 2024. (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/srijem>).

THE AREA OF THE VUKOVAR-SRIJEM COUNTY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL ORGANISATION/ MANAGEMENT AND THE PERCEPTION OF THE AREA OF SRIJEM OVER THE CENTURIES

Summary: *The author gives an overview of the development of administrative-territorial organisation and administration in the area of today's Vukovar-Srijem County in Croatia, from early and late antiquity through the Middle Ages and the period of Ottoman rule to modern times. In addition, the project will focus on the development of local and regional administration and self-government in the Vukovar-Srijem region in the period from 1848 to 1992. This development, which was favoured by the abolition of feudal relations and the modernization of public administration in the Habsburg Monarchy (Austro-Hungarian Monarchy since 1868), was strongly influenced by the last major reorganisation of county administration in the Kingdom of Croatia, Dalmatia and Slavonia in 1886, but also by the specific adaptation of such an administrative model to the new political and socio-economic conditions after 1918 (i.e. the establishment of the Kingdom of Jutland i.e. the establishment of the Kingdom of Yugoslavia, the Independent State of Croatia and Socialist Yugoslavia). The paper will also analyse the impact of the administrative-territorial organisation on the formation of Srijem and the wider Srijem area as distinct historical-geographical regions.*

Keywords: *Administrative-territorial organization, Srijem, Military border, Srijem County, Vukovar-Srijem County, Danube, Sava, Vuka, Bosut, Fruška gora*

ISTRAŽENOST GOSPODARSKE POVIJESTI NA PODRUČJU DANAŠNJE VUKOVARSKO-SRIJEMSKJE ŽUPANIJE DO 1945. GODINE

Mira Kolar Dimitrijević

Sažetak: *Područje današnje Vukovarsko-srijemske županije od davnine je prostor intenzivna gospodarstva. Raznolikost u vlasništvu nad zemljom, raznolikost raznih naroda koji su nastanjivali i koji nastanjuju ovo područje naštetila je gospodarskoj aktivnosti, ali i uvijek poticala nove pokretače na aktivnost, zahvaljujući prirodi koja je ovaj kraj bogato obdaruвала velikim vrijednostima u obliku zemlje, voda i šuma. Proces tih smjena potrebno je stabilizirati i naći pravi cilj, a on leži u izgradnji kanala Dunav – Sava, koji ni nakon mnogobrojnih planova i namjera nije ni započet, ali čija bi izgradnja znatno pripomogla zapošljavanju ljudi u ovom kraju bez obzira na njihovu vjeru i narodnost. Samo rad je važan.*

Ključne riječi: *Vukovarsko-srijemska županija, gospodarstvo 1848. – 1945.*

Uvod

Današnja Vukovarsko-srijemska županija nastala je uspostavom županija u Republici Hrvatskoj 1993. temeljem Zakona o lokalnoj samoupravi i upravi od 29. prosinca 1992. U gospodarskom kontekstu radi se o bogatom i važnom području koje spaja Podunavlje s Mediteranom. U pogledu historiografije važno je naglasiti da je zahvaljujući pogotovo slavonsko-srijemskim povjesničarima ovo područje dobro zastupljeno, tj. obrađeni su detaljno i zadovoljavajuće gotovo svi njegovi aspekti života, uključujući i gospodarstvo.¹

Od prethistorije do danas, odnosno od vremena vučedolske i starčevačke kulture za ovu zemlju između dviju rijeka vodi se borba. Plodno i rodno s dovoljno vode, a na putu kojim je davno u antici junak Jason prolazio u potrazi za zlatnim runom, u vezivanju istoka sa zapadom ono je za mnoge postalo dobar prostor za

¹ *Vukovarsko-srijemska županija.* Buljan, Z. i Virć, Z. (ur.), Nakladnik Martin Grgurovac, Vinkovci, 2000.

naseljavanje, što potvrđuju brojni arheološki nalazi, pa čak i jedinstvene kulture iz prethistorijskog vremena. Smješteno između Dunava i Save na uskom grlu koje povezuje, ovo bogato područje, danas dijelom pokriveno vinogradima i oranicama, a u južnom dijelu hrastovim šumama prirodno je bogat kraj koji je uvijek privlačio nove stanovnike, postavši područje koje su nastanili ljudi raznih naroda i jezika.

Sve je to utjecalo na nemirnu povijest i formiranje današnje Vukovarsko-srijemske županije kao teritorijalno-upravne, sudske i crkvene cjeline. Mađarski Arpadovići osnovali su na sjeveru Hrvatske svoje županije u dvanaestom stoljeću, da bi one utjecajem narastajućeg plemstva postale plemićke zajednice na čelu sa županom. Kasnije postaju i političke organizacije plemstva. Jedna od najstarijih županija toga tipa bila je Vukovska županija sa sjedištem u Vukovaru. Međutim, kasnije pojedini plemići slabe vlast županija, što je vjerojatno oslabilo i borbu protiv Osmanlija, koji u prvoj polovici 16. stoljeća zauzimaju čitavo ovo područje, kojim vladaju sve do kraja 17. stoljeća. Tada čitavo područje potpada pod Bečku komoru, koja dijeli ili prodaje posjede, a naseljava i nove stanovnike koji se spuštaju Dunavom i slijede plovne rijeke do konačnog odredišta. Dakako, ti naseljenici nastoje i u novim naseljima govoriti svojim jezikom i čuvati svoje običaje, što je imalo i svojih prednosti, ali i mana. Carica Marija Terezija podijelila je Slavoniju na vojno, pod upravom Beča, i na civilno područje, osnovavši Virovitičku, Srijemsku i Požešku županiju. One su bile u nadležnosti Bečkog dvora, koji je 1790. vlast nad županijama prepustio Ugarskom namjesničkom vijeću. Krajevi koji su potpali pod slavonsku Vojnu krajinu bili su pod direktnom upravom vojnih vlasti koje su propisivale način života krajišnika. Županije egzistiraju kao upravne jedinice, ali i plemićke zajednice sve do 1848. godine, kada se ukida staleška podjela društva te vodeću ulogu preuzima građanstvo u savezu s plemstvom koje drži velika imanja, i koje je većinom njemačkog i češkog porijekla. Njihov je govorni jezik njemački, kao i u pukovnijama, ali se stanovnici koriste jezicima i njeguju običaje kraja odakle su došli. Grof Janko Drašković u svojim uputama poslanicima na požunski sabor 1830. godine „potražuje“ jedan jezik kojim bi se služili trgovci na širem prostoru, a žitarski trgovac Šipuš u svojoj knjizi *Temelji žitne trgovine* ukazuje na važnost plovidbe i trgovine Dunavom i Savom kao trgovačkim putovima od Podunavlja prema Jadranskom moru. Prvi parobrod zaplovio je Dunavom 1817. godine. Međutim, kroz višestoljetno ratovanje s Turcima Srbi su u 19. stoljeću

prvi došli, poslije Rusije, do svoje države, te su na osnovu Garašaninova *Načertanija* i Vukovih dogovora osmislili širenje Srbije na zapad, što je upravo na području Srijemske županije stvorilo velike probleme. Naime, odlukom Hrvatskog sabora u Zagrebu 1. srpnja 1848. priznato je osnivanje Srpske Vojvodine, te su od Srijemske županije izuzeti kotarevi Ilok, Ruma i Irig, a krnja Srijemska županija, od koje se odcijepio i Vukovar, pripojen Osječkoj županiji, gotovo je prestala funkcionirati. Kroz postojanje Vojvodine jača utjecaj Srba iz Bačke i Novog Sada u dijelovima današnje Vukovarsko-srijemske županije, pri čemu se osobito koristi plovidba Dunavom, Savom i Dravom.

U vrijeme modernizacije, odnosno prve industrijske revolucije naši su prostori od 1848. do 1861. pod utjecajem Beča, a tada do 1868. dominira Zagreb u vrijeme hrvatskog bana Josipa Šokčevića, rodnom iz Gunje na Savi, koji uvodi hrvatski jezik kao službeni u osnovnim školama i uredima. No to je prekinuto Austro-ugarskom nagodbom 1867. odnosno Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. godine, kada je taj dio Slavonije u cijelosti došao pod žezlo ugarske krunice. Djelovanje bana Ivana Mažuranića od 1873. do 1880. godine bilo je ograničeno na unutarnju upravu, sudstvo i obrazovanje, a sve drugo su određivali odnosno potvrđivali Budim i Pešta, koji su ujedinjenjem tih dvaju gradova postali 1873. metropola Ugarske, pokušavajući neuspješno svojatati sve tri slavonske županije kao svoj teritorij. Međutim, sve odluke županija, a od 1895. i gradova (osim četiriju hrvatskih gradova) trebale su se potvrđivati od vlade, pa se na ovom prostoru razvila neke vrste dvovlašća, koje je sve do 1881. remetilo i postojanje Vojne krajine.² Kroz spomenuta tri razdoblja sve su županije doživjele velike promjene i na polju gospodarstva, s time da je područje današnje Vukovarsko-srijemske županije osjećalo gravitacijsku privlačnost Osijeka, Broda, ali i Zemuna te Bosne i Bačke. Zamjenjivanje parobrodarskih veza željezničkim prugama, a onda i potvrđivanje Srbije kao države 1879. i austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća, povećalo je geostratešku važnost ovog područja, što je potvrdio i Prvi svjetski rat, kada je Srijem postao područjem ratnih operacija. Taj rat uzrokovao je velike migracije stanovništva, pa su mnogi Nijemci i Mađari napustili ovo područje, a osnažen je i utjecaj srpskoga pravoslavnog stanovništva, koje je zadobilo vodeću ulogu u upravi, a time i u gospodarstvu.

² PAVLIČEVIĆ, D. Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881. U: *Hrvatske županije kroz stoljeća*. Mirošević, F. (ur.), Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 71-98.

Ukidanjem Srpske Vojvodine i Tamiškog Banata 1860. iločki, rumski i iriški kotar vraćeni su Srijemskoj županiji odnosno Hrvatskoj i Slavoniji, a Vukovar je opet bio središtem Srijemske županije, iako je zbog posjeda grofa Eltza značaj toga županijskog središta bio nesiguran, što se i dogodilo preseljenjem središta u Sremsku Mitrovicu. Vukovar i Vinkovci stekli su status grada tek poslije Prvoga svjetskog rata, što je utjecalo na to da dio stanovništva bude zahvalan Srbiji, koja je to iskoristila iskazujući sve veću težnju da joj se pripoji Srijem. No problem je bio u velikoj nacionalnoj miješanosti stanovništva, osobito u uporabi njemačkog i češkog jezika te mađarskoga, koji je bio službeni jezik na željeznicama, pa su se željeznički kadrovi školovali u vinkovačkoj mađarskoj školi, koja je djelovala u sastavu Davidovih mađarskih škola. Međutim, osnovna šokačka supstanca bila je tako jaka da nije mogla biti nadjačana ni na koji način, zasnovana na životu naroda. Vinkovci su postali raskrižje željezničkih pruga i najveće željezničko čvorište na jugoistoku Europe, kroz koje je prolazio i Orient ekspres, ali stanovnici toga dijela Slavonije i dalje su se držali starih običaja, navika i slavlja, ponosni na svoje kićene nošnje, konje, običaje i narod. Istaknuti mađarski ekonomski povjesničari židovskog podrijetla Ivan T. Berend i György Ranki detaljno su istražili povijest industrije u Mađarskoj od 1790. do 1944. godine, ukazavši na uspješan razvojni put moderne kapitalističke privrede i potaknuvši brojne znanstvenike na nova istraživanja. Neprestano proširujući svoja istraživanja, oni nisu mogli zanemariti ni naše krajeve, pa su utjecali i na uspostavu naše ekonomske historiografije, ukazujući i na socijalne aspekte toga razvoja.³ Nažalost, započeta istraživanja nisu nastavljena u većoj mjeri poslije 1990. godine, pa to sve više opterećuje našu historiografiju, ali se nadam da će se toliko važna istraživanja nastaviti, jer samo sveobuhvatna povijest može društvo usmjeriti k najboljem rješenju.

Poništavaju se razlike između sjevernog dijela Srijemske županije uz Dunav u odnosu na krajeve uz Savu zbog radikalne državne politike monarhističke Jugoslavije, koja teži ove krajeve uklopiti u Srbiju, posežući za stvaranjem neprirodnih upravnih cjelina. Povijest koja se razvijala stoljećima, a osobito utjecaj franjevaca i Strossmayera do 1905. otežavali su ostvarenje toga plana, a i gospodarske veze upućivale su više na zapad nego na istok. Razvoj gospodarstva u banskom međurječju, gdje su ležali Ilok i Vukovar, jako se razlikovao od onoga

³ BEREND, I. T. i GYÖRGY, R. *Europska periferija i industrijalizacija 1780.-1914.* (uvodnik Igor Karaman). Naprijed, Zagreb, 1996, str. 8-12.

u južnome krajiškom dijelu, gdje su ležala sjedišta satnije Vinkovci i Županja, te ni Obrtni zakon od 1884. nije mogao izgladiti te razlike (iako taj zakon nije odgovarao našem području u cjelini). Sve to, a osobito slabo financiranje Hrvatske i Slavonije, kočilo je privredni razvoj područja današnje Vukovarsko-srijemske županije, koje je bilo nastanjeno raznolikim stanovništvom imajući uvijek snažnu tendenciju iseljavanja u druga, razvijenija područja, gdje se lakše živjelo. Upravo zbog te činjenice naponi stanovnika ovog područja oko razvoja gospodarstva bili su izraženiji i jasnije formulirani, što je iskazano u brojnim opisima, ali i u brojnim prijedlozima, kritikama i zahtjevima. Ipak, mora se priznati da je „ulazak“ u kapitalističko vrijeme ostavilo znatan trag i na ovom području.

No vratimo se u vrijeme kada su Mađari kreirali gospodarsku politiku u Hrvatskoj. *Člankom XVII-1870. ob ustroju hrvatskih granica* utvrđeno je postojanje sedam županija kao samostalnih municipija, ali uz potvrdu odluka od viših vlasti. A onda je *Uredbom ob ustroju političke uprave u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* od 14. XI. 1874. i 31. V. 1875. provedena nova podjela, te su vukovarska i rumska podžupanija ušle u Srijemsku županiju na čelu s podžupanima, koji su gotovo za sve morali dobiti potvrdu viših vlasti. Mogli su odlučivati samo o nekim manje važnim poslovima kao što su javni radovi, gradnja cesta, općinski porezi, kontrola općina i slično, ali i to su bili radovi od velika značaja jer su stvarali temelje dobrog gospodarskog razvoja.

Dana 15. srpnja 1881. i područje brodske i vinkovačke pukovnije uključeno je u civilnu Hrvatsku, pa su time Vinkovci oslobođeni vojne stege, dobivši mogućnost slobodna gospodarskog razvoja. Iako su bili komunitet, tj. obrtno središte, samo jedno kraće vrijeme, oni su ipak uspjeli razviti svoje gospodarske potencijale. Srijemska je županija po veličini, ali ne i po broju stanovnika bila druga najveća u čitavoj Hrvatskoj, ali joj je središte preseljeno u Sremsku Mitrovicu. *Zakonom ob ustroju županija* od 6. II. 1886. u Srijemskoj županiji našli u se gradovi Zemun, Sremski Karlovci, Mitrovica i Petrovaradin, ali ne i Vinkovci i Vukovar, pri čemu ovaj posljednji ima status podžupanije s kotarevima Vinkovcima i Županjom, s površinom od 1.858 km². I godine 1895. u *Zakonu o gradovima* Vukovar nije uvršten među četiri grada koji su bili direktno pod vladom, te je kao i Vinkovci morao podnositi svoje izvještaje upravi Srijemske županije u Mitrovici.

Zapostavljenost Vukovara i Vinkovaca zadržana je sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije. Tada je *Vidovdanskim ustavom* od 28. lipnja 1921. izvršena podjela Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca na 33 oblasti, ali su izbori 1920. i 1923. još uvijek vršeni po županijama, a podjela zemlje na oblasti započela je tek u proljeće 1924. jer je narod bio silno nezadovoljan smatrajući da su oblasti osnovane bez obzira na povijest i sastav stanovništva neprirodne tvorevine. Zbog toga kasni njihovo osnivanje. Tada su kotarevi Ilok, Vinkovci, Vukovar, Županja ušli u Srijemsku oblast zajedno s kotarevima Irig, Ruma, Sremska Mitrovica, Stara Pazova i Šid, a Zemun ušao u Upravu grada Beograda, gdje su porezi bili manji. Tom podjelom razbijene su povijesne cjeline i izvršeno neprirodno prekranje u korist Beograda i Pašićevih radikala koji nije odustajao od takve podjele zemlje. Nemajući izlaza, Stjepan Radić pronašao je način kako da iskoristi oblasti za osnivanje gospodarskih, socijalnih, zdravstvenih i financijskih ustanova unutar oblasti, ali su mjero-davna ministarstva odbijala većinu prijedloga Hrvata iz oblasti u kojima su oni imali većinu.⁴ Mnoge zloupotrebe vodećih krugova, osobito na polju gospodarstva i provođenja agrarne reforme stvarale su u narodu veliko nezadovoljstvo koji je to pokazao na izborima. To je, poslije smrti Stjepana Radića od posljedica ranjavanja u Narodnoj skupštini, dovelo do zabrane rada oblasnih skupština.

Kralj Aleksandar Karađorđević proglasio je 1. siječnja 1929. diktaturu i onda ukinuo oblasti i stvorio banovine. Radikalnom odlukom odvojio je Srijem od Hrvatske, a kako bi se stvorio i neki zid između Srbije i Hrvatske kotarevi Vukovar, Vinkovci i Županja uvršteni su u Drinsku banovinu sa središtem u Sarajevu. Zbog izvanrednih poteškoća u komunikaciji, kao i na traženje domaćih ljudi *Zakonom o izmenama i dopunama u Zakonu o nazivu i podeli Kraljevina na upravna područja* došlo je do vraćanja spomenutih kotareva u Savsku banovinu, koja je pokrivala veći dio sjeverne Hrvatske.⁵

Zadnja promjena za vrijeme prve Jugoslavije izvršena je 1939. *Uredbom o Banovini Hrvatskoj*, kojom su Hrvatskoj vraćeni i kotarevi Šid i Ilok.⁶

⁴ „Uredbe i odredbe za oblasti“, *Službene novine*, Beograd, br. 93, od 27. IV. 1922. Stjepan Radić postavio je dr. Ernesta Spiessa (Vinkovci, 28. VI. 1858. – Zagreb, 9. IX. 1929.) za šefa Odjela za samoupravnu administraciju Zagrebačke oblasne skupštine, pa smatram da je dobar dio uredbi izradio upravo taj Vinkovčanin njemačkog podrijetla.

⁵ „Zakon o nazivu i podieli Kraljevine te o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja“, *Službeni list*, IV, 1931.

⁶ „Uredba o banovini Hrvatskoj“, *Službene novine*, 295 A – LXVIII, 1939.

U vremenu Nezavisne Države Hrvatske *Zakonskom odredbom o velikim župama* osnovane su 22 velike župe kao posebne upravne jedinice. U Župu Posavje uvršteni su Slavonski Brod, Županja, Brčko i drugi kotarevi kojima su se nastojali spojiti krajevi s hrvatskim stanovništvom na obje obale Save, te Župa Vuka koja je obuhvatila vukovarsko i vinkovačko područje, spajajući područje uz Savu s područjem Dunava.⁷ Rad tih župa za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske nije nikada potpuno ni profunkcionirao premda je donesen niz propisa i uredaba za gospodarstvo, te je 1943. taj ustroj gotovo prestao funkcionirati.

I poslije 1945. nastavilo se poigravanje ovim područjem s ciljem što snažnijeg slabljenja veza s Osijekom i Brodom. No iskonski razlozi, tj. vezivanje područja uz Dunav s područjem uz Savu uvijek je i višekratno ukazivalo na jedinstvo toga područja od Županje i Vinkovaca do Vukovara i Iloka. Usprkos svim teškoćama razne prirode, a osobito uslijed demografskih promjena na ovom području razvila se pozornosti vrijedna privreda. Međutim, iskazani velik broj strukturalnih promjena, uzrokovan manje geografsko-strateškim, a više političkim razlozima morao je utjecati na ovaj prostor na kojem je uvijek dolazilo do iseljavanja, ali i do useljavanja novog stanovništva, kako iz Bosne i Hercegovine tako i iz drugih područja.⁸

Prometne veze Vukovarsko-srijemske županije u prošlosti. Riječne i željezničke veze

Bogati arheološki nalazi iz prethistorijskog i rimskog vremena potvrđuju gospodarsku vrijednost ovog prostora, koji je bio izvoriste velikih i značajnih starih kultura. Vučedol je bio značajno proizvodno mjesto na Dunavu, a možda i

⁷ KOLAR, M. Hrvatsko gospodarstvo u NDH. *Časopis za suvremenu povijest*, 27/1995, br. 3, str. 527-542.; *Zbornik Gospodarsko zakonodavstvo Nezavisne države Hrvatske*. Uredništvo i naklada Gospodarstva, Zagreb, 1942, str. 170 i dr.

⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Gospodarstvo Srijemske županije od Hrvatsko-ugarske nagodbe do Prvoga svjetskog rata. U: *Zbornik radova Vukovarsko-srijemske županije*, Vinkovci, 1997, str. 89-123.; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Gospodarstvo Vinkovaca od 1848. do 1945. godine. U: *Vinkovci*. Landeka, M. i dr. sc. Švagelj, D. (ur.), Ogranak Matice hrvatske, Vinkovci, 2010, str. 277-300; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Gospodarska politika u Hrvatskoj za vrijeme bana Josipa Šokčevića. U: *Zbornik radova Hrvatski ban Josip Šokčević*, Vinkovci, 2000, str. 143-178; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Utjecaj šuma hrasta lužnjaka na gospodarski život Hrvatske. U: *Zbornik Retrospektiva i perspektiva gospodarenja šumama hrasta lužnjaka u Hrvatskoj*. Čorkalo, K. (ur.). Vinkovci, 2003, str. 259-276.

žarište prehistorijskih kultura. Za njime nisu zaostajali ni Vinkovci na obalama mirnog Bosuta, koji je garantirao miran život i dobru hranu. Kalendar na zdjeli najstariji je europski kalendar o četiri godišnja doba, a ukazuje na važnost tih izmjena za život ljudi koji su nastavali navedeno područje u to vrijeme. Život se nastavlja i u brončanom i željeznom dobu u kontinuitetu, jer su ovuda protjecali stari trgovački putovi, a u Vinkovcima su rođena čak dva rimska cara. Međutim, rodna polja i šume bili su pokretači osnivanja velikih imanja koja su darivana za sudjelovanje u ratnim pohodima, pa je vrijeme pod Osmanlijama od 200 godina predstavljalo prazninu u kojem su slobodno rasle šume, koje su poslije njihova odlaska predstavljale najveće blago Slavonije i Srijema, iako istraživanja turkologa Nenada Moaćanina pokazuju da su i Turci vodili računa o gospodarskom razvoju i mogućnostima ovog sandžaka, koristeći se plovnošću njegovih rijeka.

U postturskom periodu najveći značaj dobiva Ilok kao veleposjed darovan rimskom knezu Odescalchiju, koji osnažuje vinogradarstvo poznato na obroncima Fruške gore još od rimskog cara Proba. Ponovno se vraća i važnost Vukovara koji dolazi u posjed biskupa iz Mainza, odnosno obitelji Eltz, koja taj posjed zadržava sve do 1944. godine, upravljajući njime na isti način kao i drugi veleposjednici u Slavoniji.

Vukovar na Dunavu bio je glavna izvozna luka u Habsburšku odnosno poslije 1867. Austro-Ugarsku Monarhiju s ovog područja, ali i prijemna stanica mnogim novim naseljenicima iz srednje Europe, koji su odatle kretali prema svojim konačnim odredištima, njegujući, osobito u vrijeme carice Marije Terezije, trgovinu s područjem koje se danas naziva hrvatsko Podunavlje i koje je bilo mnogo veće i značajnije nego danas, ali je plovidba Dunavom i Savom do Karlovca bila uvijek ogromna pustolovina, skupa i zato kratkotrajna, iako se nastojala održavati do kraja 19. stoljeća pomoću parobroda koji su uspjeli doploviti Savom.

Prvi svjetski rat zaustavio je plovidbu Dunavom i francuske pobjedničke snage prenijele su plovidbu Dunavom Prvoga dunavskoga parobrodarskog društva d.d. na dva beogradska broderska poduzeća. U nastojanju da prekine uhodanu plovidbu Dunavom dugogodišnji predsjednik beogradske vlade radikal Nikola Pašić uspio je da u *Zakonu o Dunavu* iz 1921. godine Sava i Drava budu izbačene kao međunarodne rijeke, pa je time umrtvljena i trgovina na Savi, što je imalo veliki utjecaj i na plovidbu Dunavom. A onda je i putnička luka iz Vukovara preseljena u Bačku Palanku, čime je i Vukovar izgubio svoj raniji značaj kao trgovačka

luka preko kojeg je tekao najkraći put do Mađarske i Njemačke, koji je gotovo prestao funkcionirati imajući znatan utjecaj i na izvoz i uvoz roba, osim trgovine s Čehoslovačkom. Promet Dunavom, a pogotovo Savom gotovo da prestaje, što se odrazilo i na prometu roba i putnika, a podbacuje i proizvodnja na veleposjedima koji su ugroženi zbog agrarne reforme i neprilagođenosti solunskih dobrovoljaca i kolonista obradi zemlje na ovom području. Vukovarska luka propada, da bi se tek izgradnjom Batine tvornice cipela 1931. godine izvoz njezinih proizvoda plasirao na istok preko Borova, a iz vukovarske luke izvozi se u Treći Reich do 1944. godine, kada biva potpuno onespособljena u probou Srijemskog fronta.

I izgradnja željezničkih pruga tekla je sporo, jer su se Mađari zadovoljili izgradnjom pruge od Nagy Kanize do Rijeke, te nisu bili zainteresirani za daljnu izgradnju pruga normalnog kolosijeka od 1,2 metra, unutar Hrvatske. Vezu s Beogradom ostvarili su izgradnjom pruge od Budimpešte preko Stare Pazove, Srijemske Mitrovice i Rume, ne spajajući direktno Osijek na tu prugu, pa je upravo područje današnje Vukovarsko-srijemske županije ostalo nepovezano.

Zalaganjem bana Josipa Šokčevića na banskoj konferenciji zaključeno je da se planirana pruga sredinom Slavonije ima spustiti na Savu kao nizinska pruga. No ta se pruga u cijeloj svojoj dužini izgradila tek 1895. godine. Radi upravljanja Bosnom Mađari su izgradili već 1878. prugu od Dalja do Vinkovaca, i onda povezali Vinkovce sa Slavonskim Brodom, odakle je dalje išla uskotračna pruga prema Sarajevu, ali zbog živog prometa na toj pruži počeli su se spomenuti gradovi jako gospodarski razvijati.⁹ U vremenu banovanja Khuen-Héderváryja počele su se graditi brojne vicinalne pruge sredstvima lokalnih zajednica. Međutim, Slavonska željeznica d.d., osnovana 1892. godine, nije u svoj plan izgradnje do svoje likvidacije 1933. uključila ni jednu prugu na vukovarskom području.¹⁰ Međutim Krajiški investicioni fond bio je obavezan izgraditi prugu uz Savu cijelom dužinom, pa je to i izvršeno u etapama do 1893. godine, kada je izgrađena zadnja dionica do Zemuna, a mostom je, koji je gradila francuska tvrtka Batignol, spojen Srijem s Beogradom. Vinkovci su dobili značaj željezničkog čvorišta i sastavljanja vlakova tek u međuratnom razdoblju, ali

⁹ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Uključivanje Zagreba u europsku željezničku mrežu 1862. godine. U: *Zbornik znanstvenog skupa „140 godina željeznice u Zagrebu (1862-2002)“*. Dr. Slukan Altić, M. (ur.), RO Hrvatske željeznice d.o.o., Zagreb, 2002, str. 13 i dr.

¹⁰ BAŽDAR, Z. *Razvoj željezničke mreže u Hrvatskom Podunavlju od 1850. do 1914. godine. Prilog proučavanju gospodarske povijesti Slavonije u 19. stoljeću*. Magistarski rad, Zagreb, 1999.

su preko mađarske škole bili i centar školovanja željezničara u Hrvatskoj. Iako je bila osnovana kao Davidova škola, obrazovala je željezničare na mađarskom jeziku i zaslužna je za brojni kadar koji je bio u stanju preuzeti, zajedno sa Slovencima, vođenje jugoslavenskih željeznica. Kao što su prije 1868. sve pruge imale svoju centralu u Beču, tako su poslije 1868. sve pruge građene u Hrvatskoj – osim pruga Južnih željeznica – gravitirale prema Budimpešti jer je Budimpešta s Bečom dijelila upravljanje Bosnom izvlačeći preko rudnih i šumskih sirovina veliku korist za svoju zemlju. Poslije 1918. nizinskom prugom preko Vinkovaca prolazi i Orient ekspres, što je dodatno uvećalo važnost krajeva kojima je pruga prolazila za gospodarstvo, ali i za politiku, pa je ban Ivan Mažuranić dao 1880. ostavku na banski položaj zbog usporavanja gradnje te nizinske pruge.

Vukovar je dobio željezničku prugu tek 1928. godine, kada je izgrađen odvojak pruge prema Dalju, a to je potaknulo i češkog industrijalca Batu da u Borovu kraj Vukovara izgradi najveću tvornicu obuće u jugoistočnoj Europi. Područje je bilo izolirano, a ipak željezničkom prugom i Dunavom povezano sa svijetom.

Nakon prolaska željeznice kroz Vinkovce mađarska vlada dodijelila je Vinkovcima ulogu željezničkog raskrižja. Za vrijeme monarhističke Jugoslavije Vinkovci su postali najvažnije mjesto za sastavljanje vlakova na velikom broju kolosijeka, pa je od rada na željeznici živio velik broj stanovnika Vinkovaca. Izdvajajući se od ostalog stanovništva, Vinkovci su spojeni i s Bosnom preko Brčkoga krajem 19. stoljeća, čime je Bosanska Posavina svoje gospodarstvo vezala sa Slavonijom i na ovom dijelu Save.

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata nizinskom prugom prevozila se nafta 1942. do Rijeke i onda u Sjevernu Afriku Romelovim jedinicama. Radi toga bila je pruga osigurana brojnim bunkerima, ali i izložena učestalim napadima partizanskih jedinica, a prostori oko željezničkih kolodvora Vinkovci i Slavonski Brod bili su izloženi i jakim savezničkim bombardiranjima.¹¹

Novčani zavodi i štedionice

U Hrvatskoj i Slavoniji prva je štedionica osnovana 1846. godine, ali zbog slabe akumulacije kapitala ona u 19. stoljeću nije financirala osnutak privrednih

¹¹ KARAKAŠ OBRADOV, M. *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.

poduzeća. Nisu to činili ni mali novčani zavodi i štedionice koje su nastajale kroz sitnu štednju skupiti nešto više novca za pomaganje svojih članova. Mnogi od tih zavoda nisu preživjeli financijsku krizu koja je izbila 1873. slomom Bečke centralne banke te je poslije 1895. došlo do osnivanja brojnih lokalnih malih novčanih zavoda, koji su bili i pokretači lokalne privrede.¹²

Prema podacima iz *Hrvatskog kompasa* iz 1914. godine područje današnje Vukovarsko-srijemske županije imalo je brojne novčane zavode, ali su gotovo svi veći zavodi bili u vezi s Budimpeštanskom bankom ili Prvom hrvatskom štedionicom, koja je u Zagrebu osnovana 1846. godine, ali se poslije preko podružnica razgranala po cijeloj zemlji i ostala najjača i najveća novčana institucija Hrvatske, a osobito poslije 1903. godine, kada je iz Hrvatske otišao ban Khuen-Héderváry, no tada je počeo jačati srpski kapital.¹³ Prvi novčani zavod u Vukovaru bilo je Srijemsko štedioničko i eskomptno d.d., osnovano 1876. u vrijeme bana Ivana Mažuranića s glavnicom od 160.000 kruna koji je imao 1912. promet od 57.726,905 kruna. Godine 1904. osnovana je u Vukovaru Hrvatska dionička štediona s početnom glavnicom od 150.000 kruna. Iste godine osnovana je i Njemačka štediona d.d. s početnom glavnicom od 50.000 kruna. Godine 1908. u doba vladavine hrvatsko-srpske koalicije osnovana je u Zmajevoj ulici u Vinkovcima Srpska kreditna banka d.d., čiji je predsjednik bio dr. Vaso Stojanović. Zadnja je u Vukovaru osnovana Prometna banka d.d. 1909. godine, koju su vodili Nijemci.

Prva novčarska institucija u Vinkovcima osnovana je 1872. kao Vinkovačka štediona s početnom glavnicom od 30.000 kruna, čiji je predsjednik bio Aleksandar Weselinović. Godine 1883. osnovana je Prva vinkovačka vjeresijska banka s kapitalom od 60.000 kruna i podružnicom u Nijemcima. Iz pripomoćnog društva razvila se 1. siječnja 1895. Vinkovačka eskomptna banka d.d. s početnim kapitalom od 100.000 kruna i podružnicom u Šidu. Iz srpske zanatske i kreditne zadruge osnovana je početkom 1911. Srpska štedionica d.d. čiji je predsjednik bio Nikola Janković. Godine 1912. osnovana je u Vinkovcima podružnica Prve hrvatske štedionice, čije je sjedište bilo u Zagrebu, koja je

¹² KARAMAN, I. *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje. Studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII. -XX. st.* Povijesni arhiv Osijek, Osijek, 1997, str. 11.

¹³ *Hrvatski kompas, 1913-1914.* Adalbert Kunst, A. i Strozzi, D. (ur.). Zagreb - Požega 1913., str. 331-349, za Vukovar str. 314-319, za Vinkovce str. 177; HORVAT, V. *Banke i štedionice Vukovara.* Vukovar, 1970.

uspješno poslovala do jeseni 1931. godine, kada je došlo do njezina financijskog sloma izazvavši time i zatvaranje mnogih poduzeća. Slom Prve hrvatske štedionice odrazio se na svim novčanim zavodima u Hrvatskoj. Poslije toga usporen je, a i prekinut rad mnogih tvornica i poduzeća koji su ostali bez financijske podrške, a uspješno su se razvijala samo poduzeća iza kojih je stajala Narodna banka Jugoslavije, odnosno Hipotekarna banka, s kojom su obavezno poslovale kotarske i banovinske ustanove i uredi.

U Iloku je Prva iločka dionička štedionica osnovana 1870. kao Prvo iločko i preporodno društvo, kojemu je u nadzornom odboru 1914. bio Gustav Erber, za vrijeme velike svjetske krize gradonačelnik u Zagrebu, ali su veliku ulogu u ravnateljstvu toga zavoda imali i dr. Ante i Franjo Benešić, koji su pripomogli razvitku Srednje poljoprivredne škole u Iloku, u kojemu je poslije Prvoga svjetskog rata jedno vrijeme bio upravitelj i književnik Slavko Kolar. Svoju štedionicu imao je i Tovarnik. Prva županijska štediona osnovana je 1893. u Županji, a nekoliko štedionica u još manjim mjestima s kraćim ili duljim vijekom trajanja osnovano je u tom vremenu bujanja novčanih ustanova, koje su bile značajne za razvoj pojedinog kraja.

Osim kod isključivo nacionalnih zavoda glavnu ulogu u vođenju ovih novčanih zavoda imali su Židovi ili Nijemci, koji su i uspostavili transfer kapitala od novčanih središta do pojedinih mjesta u Hrvatskoj i Slavoniji. Usmjeravajući kapital prema najkonjunkturijim privrednim granama kojih do tada u tom području nije uopće bilo, oni su djelovali na preobrazbu ovog dijela Hrvatske donoseći bolji životni standard. Opskrbivši mlade privrednike, koji su većinom bili obrazovani u Češkoj i Moravskoj, ali i u Mađarskoj i Austriji te Italiji, na području današnje Vukovarsko-srijemske županije pokrenut je rad mnogih tvornica, pretvorivši tako ovo područje u zemlju gdje se rado doseljavalo i radilo, i gdje je standard života bio za većinu dosta visok, a to je imalo veliki utjecaj na razvoj Vukovara i Vinkovaca kao najvećih i najvažnijih mjesta, ali živjelo se dobro i po manjim mjestima, osobito u vremenu drvne konjunktуре. Zahvaljujući tako brojnim i spretno i sretno vođenim poslovima, oplođivan je postojeći kapital koji je stvoren u poljoprivredi i industriji i ostajao na tom području. Kapital stvoren u poljoprivredi i obrtu uglavnom je ostajao na ovom području.¹⁴

¹⁴ *Vukovar – vjekovni hrvatski grad n Dunavu*. Dr. Karaman, I. (ur.), Nakladnička kuća D. Feletar, Zagreb, 1994.

Poljodjelstvo i stočarstvo na veleposjedima i agrarna reforma poslije 1918. godine

Područje današnje Vukovarsko-srijemske županije bilo je podijeljeno, odlukom carice Marije Terezije, od 1745. na civilni dio, pod banskom vlašću, i na krajiški dio, koji je upravljao vojnih vlasti u Petrovaradinu odnosno kasnije Brodu na Savi. Brodska pukovnija bila je podijeljena u 12 satnija i život na tom području bio je strogo reguliran vojnim propisima uz obvezu vojne službe i životu u krajiškim zadrugama. Različitost života u ta dva dijela imala je posljedice u političko-društvenom životu nakon što je 1881. izvršeno konačno spajanje obaju dijelova, ali uz zadržavanje plemićke dominacije u sjevernom i vojnih – uglavnom srpskih porodica – u južnom. Na ovom području započeo je, djelovanjem Vitomira Koraća, i rad Socijalističko-demokratske stranke, koja je Koraćevim preseljenjem u Zagreb imala veliku ulogu u radničkom pokretu Hrvatske.

Raznolikost zasnovana na vjerskim temeljima i običajima zemlje odakle su naseljenici dolazili bila je vrlo izražena i utjecala je na sve oblike života, od jezika pa do načina poslovanja i prehrane. Poslije mira u Srijemskim Karlovcima Dvorska komora počela je dijeliti ili prodavati pojedine posjede plemstvu stranog porijekla, koje na te prazne i devastirane prostore naseljava stanovništvo koje se Dunavom spustilo u grupama i tako stvorilo njemačka, češka, slovačka, rusinska i moravska naselja koja su se međusobno jako razlikovala po načinu obrade zemlje i njezinu korištenju. Iz Mađarske, gdje su zbog velikog broja postali smetnja Mađarima, spuštaju se u Slavoniju i Židovi, koji u kratkom vremenu preuzimaju gotovo svu trgovinu i novčane institucije te gostionice, pa tako i u manjim mjestima njihovi objekti postaju informacija o kretanju privrede i mogućnostima privrednog razvoja u nekom kraju. Dobro vođene statistike Banske Hrvatske poslije 1870. te statistike županija, ali i vojnih vlasti iz prijašnjeg vremena, ali i radovi povjesničara Ivana Mažurana i Milana Vrbanusa omogućavaju praćenje ovih kretanja sve do 1910. godine, a očuvana građa veleposjeda omogućava i detaljniju analizu života na tim privrednim subjektima, jer su zapošljavali i poljoprivredne stručnjake koji su znali primijeniti dostignuća europske agrikulture.

U Osijeku 1875. osniva se Slavonsko gospodarsko društvo. Predsjednik navedena društva pred Prvi svjetski rat bio je Theodor Pejačević, u čijem ravnateljstvu nalazimo velike posjednike koji surađuju s vladom u Zagrebu i u Budimpešti.

Društvo je pratilo rad ne samo poljoprivrednih zadruga već i marvogojskih udruga i svojim časopisom *Gospodar* upoznavao poljoprivrednike u Slavoniji i Srijemu s najvažnijim propisima i uputama u poljoprivredi. To je društvo izdavalo i praktične brošure, brinulo se i za nabavu kvalitetna sjemenja, a posredovalo je i kod nabave strojeva, koji su se sve više koristili na velikim posjedima, ali su i mali zemljoposjednici mogli kupiti manje strojeve uz kredit Zemaljske vlade u Zagrebu.¹⁵ Seljaci hrvatske nacionalnosti počeli su se poslije 1910. udruživati i u Savez hrvatskih seljačkih zadruga, koji je bio pod okriljem Hrvatske poljodjelske banke u Zagrebu kojoj je bio cilj udružiti seljake i pomoći u prodaji njihovih proizvoda, a u međuratnom razdoblju isti je zadatak imala i Radićeva Hrvatska seljačka zadruga koju je vodio Josip Predavec do 1928. godine, nakon čega su sudskim procesima ugašene sve Radićeve gospodarske organizacije.

Pred Prvi svjetski rat na području današnje Vukovarsko-srijemske županije djelovale su ove zadruge u okviru Gospodarskog društva u Osijeku: Andrijaševci, Bogdanovci, Bošnjaci, Cerna, Drenovci, Gradište, Gunja, Ivankovo, Jarmina, Mirkovci, Novi Šidski Banovci, Nuštar, Otok, Podgajci, Privlaka, Rajevo Selo, Retkovci, Rokovci, Slakovci, Soljani, Stari Mikanovci, Stari Jankovci, Šiškovci, Vinkovci, Županja. Društvo je surađivalo sa zagrebačkim Hrvatskim gospodarskim društvom, osnovanim još 1842. godine, s time da su neka mjesta poslovala kao gospodarske podružnice Gospodarskog društva u Osijeku (Babina Greda, Lipovac, Nijemci, Podgajci, Trpinja, Vrbanja, Vuka).¹⁶ Dobro organizirane i umrežene zadruge znatno su doprinosile kvalitetnu životu. Veleposjednici nisu bojkotirali rad tih zadruga kao ni Gospodarskog društva, što je davalo pozitivne rezultate, jer je ovo područje isporučivalo velike količine poljoprivrednih proizvoda i stoke na austrijsko, mađarsko, češko, ali i hrvatsko tržište. U Beču je čak postojalo društvo hrvatskih agronoma.¹⁷ Dakako da je to društvo prestalo djelovati završetkom Prvoga svjetskog rata, i nisu ga mogle zamijeniti druge institucije koje su pokušale brinuti o potrebama seljaka i obavještavati ih o mogućnostima dobivanja pomoći od Agrarne banke nakon njezina osnutka. Svoju novčanu ustanovu imao je i Tovarnik.

¹⁵ Kao primjer navodim da je veterinar F. Ssllawitz objavio 1913. knjižicu *O razumnoj hranidbi krava muzara*, a profesor Križevačke gospodarske škole A. Východil objavio je knjižicu o uzgoju svinja.

¹⁶ *Hrvatski kompas*, razne stranice.

¹⁷ *Hrvatski kompas*, str. 465-503.

Na području današnje Vukovarsko-srijemske županije početkom 20. stoljeća ležali su ovi veleposjedi: Vukovarski posjed grofa Eltza od 33.255 jutara, plemićko dobro Bogdanovci Mirka pl. Hideghetyja od 529 jutara, vlastelinstvo Nuštar od 10.121 jutara, plemićko dobro Trešnja veličine 950 jutara od Radivoja Paunovića, vlastelinsko dobro Ilok kneza Odescalchija od 26.110 jutara i posjed Čerević kraj Iloka grofa Choteka od 3.499 jutara. Svaki taj posjed imao je točno propisanu strukturu, a u Srijemskoj županiji na osnovu imovnog cenzusa bili su grof Hinko Khuen iz Nuštra s porezom od 18.823 krune te Paunović iz Vukovara s porezom od 13.842 krune i Hideghety koji je plaćao porez od 1.636 kruna.

Slavonski i srijemski veleposjedi – Grundherschaft – povijesno su mnogo bolje istraženi od malih posjeda – Gutsherschafta, koji su većinom nastali na osnovu *Krajiškog zakona* 1809. odnosno raspadom kućnih zadruga.¹⁸ U blizini nije djelovala nikakva tvornica papira, pa je tako čuvan materijal – većinom su sačuvane njihove opsežne arhive jer je tvornica papira u Zagrebu bila daleko. Slavonski posjedi došli su većinom u ruke stranog plemstva, pa se to dogodilo i s Ilokom, koji je kao Iločko vlastelinstvo bio prvi posjed rimske plemićke obitelji Odescalchi, koja je dobila tu zemlju kao odštetu za kreditiranje velikog rata protiv Osmanlija krajem 17. stoljeća.

Za razliku od zadruga i udruga, čija povijest ni do danas nije detaljnije istražena iako su one izvorište političkih kadrova koji su često utjecali i na čitavu povijest Hrvatske; upravo su u tim sredinama izrasli najbolji kadrovi ne samo za politiku već i za privredu. Povijest velikih posjeda na području Slavonije i Srijema privukla je pažnju istraživača, a tijekom Domovinskog rata to je postao i velik zadatak u funkciji dokazivanja pripadnosti hrvatskog Podunavlja Hrvatskoj, pa je monografija *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, objavljena 1994. u Zagrebu u izdanju koprivničke nakladničke kuće Feletar, imala presudnu ulogu za priznanje hrvatskog Podunavlja Hrvatskoj.

Demografska slika navedenog područja više se puta mijenjala i politika je tu imala veću ulogu od gospodarsko-socijalnih utjecaja. Najznatnije promjene dogodile su se u vrijeme druge agrarne reforme 1921. – 1931. cijepanjem velikih posjeda i dodjeljivanjem zemlje solunskim dobrovoljcima i kolonistima iz pasivnih kra-

¹⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Sigismund Čajkovac – začetnik osnovnoškolskih reformi. *Hrašće. Časopis za književnost, umjetnost, kulturu i povijest*, Brodski Drenovci, br. 55, 2020, str. 37-65. (i reprint Čajkovčeve studije o kućnim zadrugama u slavonskoj Posavini).

jeva. Veliki posjedi na području današnje Vukovarsko-srijemske županije bili su Iločko, Vukovarsko i Nuštarsko vlastelinstvo, sva u rukama stranog plemstva. Vukovarsko imanje grofa Eltza i nuštarsko obitelji Khuen-Belasi bili su do 1914. središta gospodarskog života okolnog područja, a njihovi su vlasnici i gospodarski stručnjaci imali višestruku i značajnu ulogu ne samo u gospodarskom već i u političkom životu. Pripadnik obitelji Belasi, Khuen-Héderváry dvadeset je godina vladao Hrvatskom i Slavonijom kao ban, a onda je preko mađarske vlade do smrti utjecao na gospodarsko-financijske prilike u Hrvatskoj.

Agrarnu reformu u Hrvatskoj kao povijesnu temu dobro je istražila Zdenka Šimončić Bobetko,¹⁹ a detalje o posjedima u Srijemu, dakle i posjede Vukovar, Ilok i Nuštar istražio je Nikola Gaćeša iz Novog Sada.²⁰ Radikali Pašićeve vlade kao ministri zaduženi za agrarnu reformu u Kraljevini SHS nesmiljeno su se okomili na slavonske i srijemske veleposjede, oduzevši im najbolju zemlju te su mnogi izgubili sposobnost daljnjeg poslovanja, osobito na onaj način i u onom opsegu kako su djelovali do 1914. godine. I posjedi Brodske imovne općine u Vinkovcima bili su jako smanjeni, s time da je ona i ukinuta 1945. godine.

Već Prvi svjetski rat donio je velike promjene na ovom prostoru. Zaključkom Središnjeg odbora Narodnog vijeća kratkotrajne i na svjetskoj razini nepriznate Države Slovenaca, Hrvata i Srba od 26. studenog 1918. najavljena je agrarna reforma. Slično obećanje dao je i regent Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u svojem novogodišnjem proglasu. Novi ban Ivan Paleček iz Vukovara, Pašićev pristaša, odredio je da se u najkraćem vremenu sastave liste onih koji će dobiti zemlju, s time da je isključio od dodjele zemlje interesente iz Hrvatskog zagorja zbog njihova sudjelovanja u pobunama 1918. godine. No među prve koji trebaju dobiti zemlju uvršteni su solunski dobrovoljci odnosno kolonisti iz pasivnih krajeva, većinom Srbi. I prije službene podjele i odluke agrarnih vlasti mnogi su sami zaposjeli zemlju veleposjeda, čak i onu zasijanu ozimim kulturama. Time je stvoren nered i iz toga kaosa više nije bilo moguće provesti pravednu podjelu zemlje. Promijenila se imovna struktura stanovnika današnje Vukovarsko-srijemske županije. Starim vlasnicima zemlje ostavljeno je vrlo malo kvalitetne zemlje, a nešto bolje su prošli oni koji su imali tvornice, pri čemu nisu uzi-

¹⁹ ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1918.-1941.* Hrvatski institut za povijest i AGM, I. Zagreb, 1997. i II. Zagreb, 2000.

²⁰ GAĆEŠA, N. *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu.* Novi Sad, 1975.

mane u obzir kudeljare ni špiritane zbog njihove uloge u opskrbi austrougarske vojske tijekom rata. Agrarna reforma uništila je dotadašnji sustav poljoprivredne proizvodnje i umjesto viškova počeli su se gomilati gubitci. Agrarna forma u vrijeme radikalne vlade provedena je s najvećom strogošću i veleposjednici nisu više mogli živjeti od preostale zemlje, te su bili prisiljeni na prodaju koja je bila ilegalna s obzirom da su konačne odluke o likvidaciji agrarne reforme donesene tek nakon petnaest i više godina *Zakonom o likvidaciji agrarne reforme* od 30. listopada 1930. Pokušaj takva zakašnjela spašavanja zdravih veleposjeda dakako nije uspio i oni su prestali biti vodeći čimbenik gospodarskog razvoja na području Županije. Pokušaj jugoslavenskog ministra poljoprivrede dr. Otona Frangeša 1929. godine, rodom iz Sremske Mitrovice, da radi vrijedne konjske ergele spasi jedan dio Eltzova posjeda nije uspio. Ali je iste godine dozvoljena prodaja dijela Eltzovih šuma i pašnjaka po izvanredno niskim cijenama.

Dr. Nikola Gaćeša objavio je podatke o utvrđivanju subjekata agrarne reforme na području Srijema čiju su likvidaciju provodio sud u Somboru.

Raspored zemljišta Odescalchijeva posjeda u Iloku i grofa Khuen-Belasija u Nuštru 1928. godine²¹

U kat. jutrima

Vrsta zemljišta	Vlastelinstvo Ilok	Vlastelinstvo Nuštar
Oranica	8534	1268
Vrtovi	55	786
Livade	581	1493
Vinogradi	80	1494
Pašnjaci	977	1553
Šume	14410	1310
Trstika	115	1581
Dvorišta	88	-
Neplodno	120	271

²¹ GAĆEŠA, N. *Agrarna reforma*, str. 375-376, 126-127.

U ime užeg maksimuma ostavljena su Odescalchiju 1934. 432 katastarska jutra, te šireg 237 jutara, a kao supermaksimum radi industrijske djelatnosti još 2.718. Ostavljeno mu je – barem na papiru – i šuma u površini od 13.991 k.j. te ribnjaci od 399 k.j. No u stvarnosti već je mnogo toga bilo otuđeno, a i kulture više nisu bile iste, pa je i stav Međunarodnog suda u Den Haagu, na koji se knez obratio, bio neprimjenjiv. Na tablici imamo sliku kakav je posjed bio 1919. godine, jer je konačna odluka Ministarstva poljoprivrede izvršena prema stanju posjeda u tom vremenu. Agrarna komisija 29. travnja 1930. izvijestila je ministra poljoprivrede Frangeša da mali broj nadjeljenika obrađuje zemlju osobno, i ako je dodijeljena zemlja udaljena od stana, nadarenici ju daju u arendu ili zakup. „Mnogi su svoje kompetencije već prodali“, dobivajući 10.000 dinara za 1 katastarsko jutro, iako je službena cijena bila mnogo niža. Međutim Inocent II. Odescalchi zatražio je 1940. kao strani državljanin da mu se prizna odšteta po Santamargaretskoj konvenciji i Sporazumu u Rimu od 23. listopada 1922. Pitanje agrarne reforme na iločkom posjedu nije bilo riješeno do kraja rata, a u srijemskoj ofenzivi 1945. godine pretrpio je novu devastaciju i dvorac i posjed.

Kod nuštarskog posjeda navala doseljenika na posjed neomiljena promadžarskog bana imala je osvajački karakter i posjed je bio doveden u stanje da nije mogao pokriti svoje troškove, iako se obitelj Belasi jako trudila spasiti svoj posjed. Uvećane su površine pod vinogradima i pašnjacima, a znatno je smanjena površina oranica koja je glavna meta agrarnih interesenata i Agrarnog odbora, koji je provodio agrarnu reformu. Suvlasnici nuštarskog posjeda bili su i Karlo i Hinko Khuen; bilo je za eksproprijaciju predviđeno 3.545 katastarskih jutara. Kolonizirano je 897 jutara, a uzurpirano, tj. nasilno zaposjednuto bilo je 30 katastarskih jutara, iako je vjerojatno uzurpacija bila znatno veća i događala se svakog dana bez zaštite vlasnika. Khuenovi su smatrani Mađarima te nisu imali nikakvu zaštitu za razliku od Odescalchija koji je bio talijanski državnik (Italija je prešla 1915. na pobjedničku stranu u Prvome svjetskom ratu), ali su i oni 1944. napustili Ilok.

Drugi svjetski rat nije preživio ni jedan plemićki veleposjed i zemljišna struktura je posve izmijenjena. Većina vlasnika napustila je posjed, a oni koji su se grčevito držali svojih dvoraca bili su iz njih istjerani, a zgrade su postale starački domovi. Vrijedan inventar tih dvoraca bio je raznesen ili uništen, a Stojan Dimitrijević bio je svjedok kako su partizani seljačkim kolima odvozili

knjižicu iz Nuštra u Beograd. Poslijeratnom agrarnom reformom nastojao se zatrti svaki trag djelovanju slavonskih i srijemskih veleposjeda, pa je i prvi poslijeratni popis vlasnika zemlje iskazivao strukturu koja je potpuno zanemarila prijašnje stanje. Nova agrarna reforma provedena je od 1945. do 1948. Tada se pristupilo novoj agrarnoj reformi te je zemlja prvo podijeljena agrarcima, da bi se onda stvarala velika državna dobra.²²

Najpotpunija povijest Vukovara i hrvatskog Podunavlja objavljena je 1994. u izdanju izdavačke kuće Feletar pod uredništvom profesora ekonomske povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu prof. dr. Igora Karamana. On je, nakon što je Školska knjiga u Zagrebu odustala od toga izdanja, formirao ekipu koja je obradila znanstveno i stručno problem Vukovara, ali i hrvatskog Podunavlja u cjelini. Monografija je izašla 1994. u Zagrebu pod nazivom *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu* i mislim da je to izdanje svojim sadržajem i autorima bilo ključno za stajalište europskih političara o pripadnosti Podunavlja Hrvatskoj. Kroz 54 članka, napisanih od autora od kojih su mnogi bili Vukovarci, rečeno je o Vukovaru i njegovu području gotovo sve što se tada moglo reći na osnovu dostupnih materijala i svjedoka povijesti. Treba pogledati autore koji su se uključili u ovu knjigu, a ja spominjem dr. Filipa Potrebicu i sebe, koji smo napisali zajednički rad pod naslovom „Na slavonsko-srijemskom razmeđu 1918. do 1941.“, dok je dr. Igor Karaman napisao nekoliko ključnih članaka o kulturnoj povijesti tog područja.²³ Dr. Alica Wertheimer Baletić, čija je obitelj imala u Vukovaru Tvornicu čeličnih kasa obradila je temeljito demografske promjene.

Sličnu povijest kao Eltzov posjed u Vukovaru imao je i mnogo manji nuštarski veleposjed obitelji Héderváry – Belasi, gdje su u vrijeme Karamanova istraživanja već nestali svi tragovi djelovanja te obitelji, a gospodarski objekti bili su srušeni ili prenamijenjeni, a u Domovinskom ratu Nuštar je gotovo srušen do temelja.²⁴ Dr. Igor Karaman godinama je proučavao poljoprivrednu strukturu Slavonije i Podunavlja, pa je svaki njegov rad o tom području danas drago-

²² MATICKA, M. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*. Školska knjiga, Zagreb, 1990.; STIPETIĆ, V. *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske*. Zagreb, 1959. VRBOŠIĆ, J. *Kolonizacija u Slavoniji i Baranji*. Osijek, 1986.

²³ *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, nav. dj.

²⁴ KARAMAN, I. *Nuštar i njegovo žiteljstvo tijekom stoljeća*. Vinkovci, 1992.

cjen.²⁵ Istraživanja Zdenke Šimončić-Bobetko samo su upotpunila te zaključke premda je građa o agrarnoj reformi u međuratnom razdoblju deponirana u Srbiji, pa su nam detalji o rasapu veleposjeda u Vukovarsko-srijemskoj županiji manjkavi.

Pred Drugi svjetski rat otkup poljoprivrednih proizvoda vrši se preko Gospodarske sloge zahvaljujući dr. Sigismundu Čajkovcu, koji je prvi učitelj koji je doktorirao još za Austro-Ugarske na temi kućnih zadruga Brodske Posavine, i koji je pred Drugi svjetski rat organizirao kao član uprave Gospodarske sloge otkup poljoprivrednih proizvoda u svojem rodnom kraju.²⁶ No još za vrijeme Banovine Hrvatske njemačko poduzeće Agraria otkupljuje također sve što može od poljoprivrednika po pristojnoj cijeni, konkurirajući tako banovinskom poduzeću POGOD-u. Sličan otkup nastavio se i 1941. i 1942. godine, no sa sve slabijim uspjehom zbog maksimiziranih cijena, ali i partizanskih akcija. U 1942. iniciran je proces iseljavanja njemačkog stanovništva u Treći Reich, pa su partizani pokušavali organizirati obradu zemljišta, što je u vrijeme ratnih operacija bilo vrlo teško.

Slavonsko-srijemski veleposjedi bili su nositelji napretka privrede u Srijemu i Slavoniji i baza za razvoj industrije. Njihovo propadanje nije bilo nadomješteno od strane vlasti, osim što je nastalo bezbroj malih posjeda koji su se održavali samo uz pomoć države i po stranačkom ključu. Gospodarsko društvo u Osijeku pred Prvi svjetski rat bilo je član Društva Lipa u Beču koje je okupljalo agronome iz Hrvatske.²⁷ Poljoprivreda je koristila znanje, iskustva, alate, a onda i strojeve koji su koristili njemački seljaci koji su se naselili uz čitavi tok Dunava, ali i njegove pritoke. Većinom evangelici, oni su iskrčene šumske površine pretvarali u plodna zemljišta, a Židovi koji su ih pratili, a u međuraću i društvo Agraria i Gospodarska sloga te POGOD organiziraju prodaju tih

²⁵ KARAMAN, I. Katastar veleposjeda u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća. *Radovi Centra za znanstveni rad JAZU*, Vinkovci, 1973. KARAMAN, I. Osnovni podaci i neke napomene o veleposjedu. U: *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, Novi Sad, 1953.; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Igor Karaman. Život, djelo i doprinos ekonomskoj povijesti Hrvatske*. Globačnik, M. i Radnić I. (ur.), Plejade, Zagreb, 2023, str. 154-158.

²⁶ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Sigismund Čajkovac između obrazovanja i politike. Virć, Z. (ur.), *Duhovno Hrašće - spomen*, Drenovci, 2021, str. 1-83.

²⁷ *Hrvatski kompas*, nav. dj., str. 470.

proizvoda.²⁸ Iako je područje današnje Vukovarsko-srijemske županije bilo na krajnjoj istočnoj granici koja je već gubila Srijem, gospodarski i kulturni razvoj toga područja bio je izvanredno bogat, a mladi ljudi često su se školovali na fakultetima u inozemstvu uz pomoć vodstva Vojne krajine i crkvenih redova te djelovanjem raznih društava koja su pomagala studente.²⁹

Za razliku od Iloka i Vukovara, Vinkovci su imali drugačiju povijest. Kao vojničko mjesto koje je izgubilo status komuniteta ono je moralo razviti gospodarstvo koje mu je omogućavalo zadovoljenje svih potreba, pa su se ne samo Matija Relković već i njegov sin Stjepan trudili poučiti ljude kako voditi poljoprivredu i ovčarstvo, ali i kako njegovati svoje običaje. *Kućnik* Stjepana Relkovića primjer je takva djelovanja, zanimljiv i danas.³⁰ Nastavljajući se na književna djela Josipa i Ivana Kozarca iz Vinkovaca, poznati etnograf Josip Lovretić (1865. – 1948.) u svojoj monografiji *Otok – narodni život i običaji* dao je odgovore na brojna pitanja o životu seljaka koja je postavio još Antun Radić na početku 20. stoljeća, što je bilo presudno za posebnu kulturu i običaje Šokaca koji su održavali i održali hrvatstvo i katoličanstvo na ovom području.

Ne možemo ispustiti iz razmatranja Vrbanju u krajnjem kutu Vukovarsko-srijemske županije i njezina povjesničara Ivicu Ćosić-Bukvina, koji je u više knjiga obradio povijest Zwelferije, tj. 12. satnije Brodske pukovnije. Njegove radove o životu seljaka objavljivao je urednik Zlato Virć u nakladi „Privlačice“, „Hrašća“ d.o.o. – Drenovci, Hrvatskog radija Županja – Županja i Matice hrvatske Županja. U više svezaka kroz više godina Ćosić je opisao sve što pripada povijesti, pa i gospodarskoj, u tom kraju, oslanjajući se na dokumente koji su očuvani na tavanima njegovih suseljana i na usmeno predanje. Zahvaljujući njegovu pisanju, znamo o životu ljudi tog kraja u prošlosti mnogo više nego o drugim krajevima i razvidno je da je borba za preživljavanje domaćih ljudi

²⁸ OBERKERSCH, V. *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien und Kroatien*. Stuttgart, 1972. (i druge zavičajne knjige o kojima je pisao dr. Vladimir Geiger).

²⁹ HASELSTEINER, H. *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*. Naprijed, Zagreb, 1997.

³⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. „Kućnik“ Josipa Stjepana Relkovića i njegov utjecaj na gospodarski rad svećenika u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća. U: *Dani Josipa i Ivana Kozarca. Zbornik za 2004. godinu*. Čorkalo Jemrić, K. i Grgurovac, M. (ur.), Vinkovci, 2004, str. 65-87. Matija Antun Relković u Satiru upoznaje u 18. stoljeću obrađivače zemlje u Slavonije s naprednim načinima obrade zemlje u protestantskoj Njemačkoj.

u ovom kraju bila duga i teška, te su samo zahvaljujući upornosti i životnoj energiji ostali na svojoj djedovini.³¹

Udruživanje

Vojna krajina ili granica bila je uređena kao vojni logor, a haramije pretvorene u graničare živjeli su po vojnim regulama u krajiškim zadrugama dobivši tek 1809. na uživanje zemlju uz obavezu služenja u ratu sve do šezdesete godine. Sredstva za održavanje toga sustava dobivala su se od onog dijela Slavonije koji je bio darovan ili prodan uglavnom stranom plemstvu. Podjela Slavonije na dva dijela, u kojima je bio propisan način života, otežavao je modernizaciju, odnosno nije poticao ni inventivnost ni proizvodnost.

Krajiške kućne zadruge počele su se raspadati s ukidanjem Vojne krajine, ali su se članovi tih zadruga morali opet ujediniti radi zajedničkih interesa.

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće gotovo svi bivši krajišnici bili su ujedinjeni u udругama čija je svrha bila različita. Bile su to male zajednice kratkog daha, da bi se nakon njihove propasti stvorile u dvadesetom stoljeću brojne zadruge različitog tipa, financijski vezane uz neku središnju novčarsku ustanovu, sa svrhom čuvanja tradicije i međusobnog šticeanja, ali i zajedničkih interesa.³² Često su takvi savezi njegovali šport, no mogli su biti usmjereni i prema drugim ciljevima. Očuvan je dopis Hrvatskoga konjaničkog sokola u Vukovaru kojim se u kolovozu 1928. izražava sućut obitelji Stjepana Radića zbog njegove smrti.

Vrijedno je spomenuti da su vojne krajiške vlasti još 14. listopada 1766. izdale Naredbu o obavezi osnivanja poljodjelskih udruga u Vinkovcima. Udruge su bile specijalizirane za zajedničko posredovanje slavonskih poljoprivrednih i stočarskih proizvoda, a morale su kreditno pomagati svoje članove. Na području današnje Vukovarsko-srijemske županije djelovale su uoči Prvoga svjetskog rata ove udruge: Babinogredska vjeresijska udruga, Gospodarska vjeresijska udruga u Borovu, Vjeresijska gospodarska udruga u Cerni, Gospodarska i vjeresijska udruga u Čakovcima, Cerička vjeresijska udruga, Gospodarska vjeresijska udruga u Gunji, Jarminska vjeresijska udruga, Vjeresijska

³¹ ČOSIĆ-BUKVIN, I. *Vrbanja*, I. Virč, Z. (ur.). Privlačica, Vinkovci, 1994.

³² Nakladnička kuća „Privlačica“ na čelu s Martinom Grgurovcem objavila je niz knjiga i kalendara koji promoviraju etnografske vrijednosti ovog kraja.

udruga korodjanska, Gospodarsko vjeresijska udruga u Marincima, Nuštar-sko-gospodarska udruga, Gospodarska udruga Upravne općine Lovas, Gospodasko-vjeresijska udruga Opatovac, Gospodarsko-vjeresijska udruga Upravne općine Otok, Staromikanovačka udruga, Starojankovačka vjeresijska udruga, Gospodarsko-vjeresijska udruga u Lipovcu i okolici, Račinovačka gospodarska i vjeresijska udruga, Gospodarsko-vjeresijska udruga Općine Retkovci, Gospodarsko-vjeresijska udruga Općine Slakovci, Gospodarsko-vjeresijska udruga Općine Tompojevci, Trpinjska gospodarsko-vjeresijska udruga, Obrtna i gospodarska vjeresijska udruga u Vinkovcima, Vodjinačka gospodarsko-vjeresijska udruga, Gospodarsko-vjeresijska udruga u Županji, Gospodarsko-vjeresijska udruga u Ilači i Gospodarska i vjeresijska udruga u Vukovaru.³³ Preko tih udruga svaki član mogao je dobiti kredit srazmjerno svojem imetku, ali i ulaganju, što je ograničavalo njihov rad.

Udruge su imale mali domet i slabu financijsku snagu te ih na prijelazu stoljeća i u međuratnom razdoblju počinju zamjenjivati razne proizvođačke i prodajne zadruge koje su pokušale organizirati proizvođače na poslovima proizvodnje i postići najbolje cijene pri prodaji, a koje su svoje uzore nalazile u zadrugama Delić i Reifeisen. One su trebale nadomjestiti nekadašnje krajiške zadruge, ali nisu imale onu snagu koju su imale krajiške zadruge s velikim brojem članova koji su garantirali socijalnu sigurnost. Zahvaćene promjenama uzrokovanim politikom, udruge često nisu mogle biti uspješne, pa njihovo djelovanje slabi već uoči Prvoga svjetskog rata.

Pokušaj povezivanja zadruga u Slavoniji 1911. s Hrvatskim slavonsko-gospodarskim društvom u Osijeku, koje se razvilo iz Slavonskoga gospodarskog društva, nije bilo duga vijeka, pa je razumljivo da su i zadruge pretrpjele velike promjene na početku 20. stoljeća, usprkos reformi koji su provodile. Najjače su bile proizvođačko-prodajne zadruge, specijalizirane za određenu vrstu proizvodnje. Te su zadruge bile specijalizirane za razne poslove, a poslije 1935. mnoge su se povezale s Gospodarskom slogom, koja je okupljala hrvatske seljake. Srpski seljaci bili su još čvršće udruženi u svojim zadrugama, osobito kada je Matijević osnovao Srpsku banku u Zagrebu krajem 19. stoljeća, koja je pomogla financirati Savez srpskih zemljoradničkih zadruga, a u međuratnom razdoblju je Privilegirana agrarna banka činila isto.

³³ *Hrvatski kompas*, nav. dj., str. 445-447.

Hrvatska republikanska seljačka stranka pokrenula je osnivanje čitava niza takvih ustanova pod vodstvom Josipa Predavca, ali su one poslije smrti Stjepana Radića sve likvidirane, pa je Hrvatska seljačka stranka 1935. pokrenula iz temelja novu organizaciju, Gospodarsku slogu, koja se brinula za najbolje plasiranje i prodaju seljačkih proizvoda.

Drugi svjetski rat djelovao je razorno na rad zadruga, iako su i narodnooslobodilački odbori pokušala organizirati obradu napuštenih zemljišta preko seljačkih zadruga i Narodnog fronta.

Trgovina i obrt

Osijek je u 19. i 20. stoljeću, zahvaljujući svojoj multikulturalnosti i položaju na rijeci Dravi, u blizini Dunava, bio vodeće trgovačko, obrtno i industrijsko središte Slavonije i Srijema.³⁴ Vinkovci su pak ležali na putu prema Bosni te su stanovnici Bosanske Posavine uvijek bili upućeni da preko Vinkovaca dođu do Osijeka i do Vojvodine. Tu gravitacijsku silu osjećao je i Ilok, gdje je već 1874. Marko Šamšalović osnovao veletrgovinu vina iz vlastitih vinograda na obroncima Fruške gore, dobivajući nagrade i priznanja na svim gospodarski izložbama do Prvoga svjetskog rata. Iz ovog područja trgovalo se isključivo poljoprivrednim i šumskim proizvodima, a zanimljivo je da industrija nije nastala na poticaj i kapitalom obrtnika već trgovaca. Židovski trgovci još od 1873. godine, kada su u materijalnim pravima izjednačeni s ostalim stanovnicima, osvajaju područje, ne zazirući ni od poslovanja u malim mjestima, gdje su njihove gostionice sastajališta mještana. Oni su svojom marljivošću, pouzdanošću, a i vezama s razvijenijim dijelovima Monarhije preplavili čitavo područje, što je odgovaralo i mađarskoj vladi koja se na taj način rješavala „viška“ židovskog stanovništva, a istovremeno s mađarskim jezikom širila svoj utjecaj na ovom području, vodeći često borbu za potrošače s pripadnicima drugih naroda kvalitetom svoje robe ili trgujući robama kojih ovdje nije bilo. Tako je npr. u Vinkovcima od 1905. svoju trgovinu delikatesnom robom imao Dimitrije Karadžić ili od 1907. trgovac vinom Gjuić, iako je trgovaca s njemačkim prezimenima odnosno njemačkog ili židovskog podrijetla bilo više.³⁵ S

³⁴ KERŽE-ŽIVAKOVIĆ, Z. Povijest, sastavnica moga profesionalnoga života. Kratke napomene. U: *Ego-historija i hrvatska historiografija*. Sabotić, I. i Majnarić I. (ur.), Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2022, str. 20 i dr. Ona je i autorica brojnih radova o društveno-ekonomskom životu Osijeka i hrvatskog Podunavlja.

³⁵ *Hrvatski kompas*, str. 660.

obzirom na velik broj trgovaca koji su djelovali kraće ili dulje vrijeme ne mogu ih iskazivati poimence, ali je činjenica da su ti stranci svojim radom i poslovnim idejama doprinosili privrednoj živosti ovog područja. Trgovački jezik kao i jezik Vojne krajine bio je njemački, a u dijelu veleposjeda prevladavao je mađarski, jer su gospodarski stručnjaci potjecali uglavnom iz Mađarske koja je na Blatnom jezeru imala svoju poljoprivrednu školu. Njemačkim se govorilo osobito u obrtničkim obiteljima, pa su se za alate koristili njemački nazivi, jer su šegrti na naukovanje odlazili u Austriju i Mađarsku, budući da u ovom području do 1884., kada se na osnovu *Obrtnog zakona* osnivaju šegrtske škole i obrazovni sustav obrtnika, nije bilo cehova. U Vinkovcima je od 1897. djelovala knjižara I. Reicha, a trgovci papirom obično su bili i tiskari, pa su se i u Vinkovcima i u Vukovaru tiskali i radovi potrebni uglavnom u obrazovnom sustavu ili gospodarstvu, ali i novine koje su u drugoj polovici 19. stoljeća bile narodu jedini informator u političkoj borbi.³⁶ U Vinkovcima je Alfred Beck otvorio 1901. trgovinu zemaljskim proizvodima, Antun Deutsch trgovinu hranom i brašnom 1906., Oskar Fuks trgovinu brašnom 1906., Iso pl. Füszy trgovinu pokućstvom od 1913. itd., te su tako uspostavljene trgovačke veze sa srednjom Europom, privlačeći mnoge strane poduzetnike da ulože svoj kapital na ovom području.³⁷ To je dovelo do zapošljavanja radnika, kako u trgovini tako i u obrtu, što je stvorilo sindikalno vrlo aktivnu radničku klasu, među kojima se osobito ističu tipografi.

U Slavoniji je 1903. osnovano društvo koje se pod imenom *Hrvatski radiša* brine za naukovanje siromašne hrvatske djece iz pasivnih krajeva u dobrim zanatima, potrebnima i selu, pomažući pitomcima nakon osamostaljenja i u otvaranju samostalnih radnji, kako obrtnih tako i trgovačkih. Hrvatski Radiša bio je osobito dobro organiziran u Vinkovcima zahvaljujući Ivanu Čuljatu, koji je bio rodom iz Lovinca na Velebitu, a koji je uz pomoć franjevca Luke Senjaka stvorio u Srijemu moćnu organizaciju *Hrvatski radiša*,³⁸ koja je uspješno konkurirala solidnošću svog rada obrtnicima drugih nacionalnosti. Zahvaljujući zajedništvu, porastao je na području današnje Vukovarsko-srijemske županije broj hrvatskih obrtnika i trgovaca, iako su im snažno konkurirali i Nijemci i Srbi. Banke u Hrvatskoj nisu u dovoljnoj mjeri financirale radne slojeve. Do 1932. obrtnici su bili u istom udru-

³⁶ *Hrvatski kompas*, str. 658-662.

³⁷ *Hrvatski kompas*, str. 659-661; ŠALIĆ, T. *Vinkovački leksikon*. Vinkovci, 2007.

³⁸ VIRČ, Z. *Ivan (Mato) Čuljat. Vinkovci između dvaju ratova*. Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol, Vinkovci, 2022.

ženju Trgovačko-obrtničke komore, a tada se osniva posebna Obrtnička komora, a pred Drugi svjetski rat odvaja se Industrijska i ugostiteljska komora od prvobitne organizacije, čime su komore bile znatno oslabljene u odnosu prema vladi. Isto se dogodilo i Savezu hrvatskih obrtnika koji je okupljao hrvatske obrtnike po strukama od 1907. do Drugoga svjetskog rata, kada se od Trgovačke komore odvojilo i ugostiteljstvo i turizam. Razvoj obrta u Vinkovcima i Vukovaru dobro su istraženi zahvaljujući mr. Zlatku Vircu u Vinkovcima i dr. Vladimiru Horvatu u Vukovaru premda je vrlo mnogo istraživača obradilo pojedine segmente gospodarske povijesti. Mr. Virc je na temelju dokumenata detaljno istražio djelovanje obrtničke organizacije u Vinkovcima od prvih početaka obrtničke proizvodnje pa do organiziranja Obrtnog zbora koji je osigurao obrtnicima napredak, pa je prema Vircu vinkovačka privreda bila usporediva u postotcima s zagrebačkom.³⁹ Gotovo je nevjerojatna inventivnost vinkovačkih obrtnika, a čista je sreća da je vinkovački obrtnik Keller sačuvao sve materijale vinkovačke obrtničke organizacije, tj. Obrtničkog zbora i Udruženja zanatlija od 1908. do 1943. godine omogućivši tako Vircu da napiše povijest vinkovačkog obrtništva kakvu nema niti jedno drugo mjesto u sjevernoj Hrvatskoj.

Ne treba isključiti ni radove Josipa Cazija koji je stajao na čelu tima koji je obradio radničke sindikate međuratnog razdoblja i tako stvorio temelje literaturi koja se bavi borbama radnika za bolje uvjete rada, usmjerivši pažnju povjesničara radničkog pokreta na II. kongresu Komunističke partije (socijalista) u Vukovaru 1920. godine, gdje je započela borba između socijalista i komunista.⁴⁰

Pedesetak različitih vrsta obrtnika održavali su život na ovom području u doba ratnih sukoba kada su tvornice obustavile rad, pa je stoga obrtništvo potrebno očuvati i njegovati kao vrijednu tradiciju, ali i potrebu za uslužnim i sekundarnim radovima, a neke predmete izrađene od obrtnika možemo još vidjeti samo u muzejima u Vinkovcima, Vukovaru, Županji, Iloku i kod privatnih sakupljača.

Značajno je istaknuti da su obrtnici i trgovci djelovali do 1932. po mađarskom *Obrtnom zakonu* iz 1884. koji nije bio prilagođen našim potrebama, što je često djelovalo destruktivno s obustavljanjem rada. *Zakon o radnjama* iz 1931. također nije pridonosio razvitku našega domaćeg obrta i industrije, pa je Savez hr-

³⁹ VIRČ, Z. *Stogodišnji put obrtničke organizacije u Vinkovcima*. Udruženje samostalnih privrednika općine Vinkovci, Vinkovci, 1990.

⁴⁰ CAZI, J. *Vukovar u klasnoj borbi*. Vukovar, 1955.

vatskih obrtnika često tražio izmjene koje su se objavljivale u brojnim glasilima obrtnika i trgovaca po strukama.

Tvornice

Poslije manufakturnog razdoblja (do polovice 19. stoljeća), koje je iskorištavajući domaću sirovinu i jeftinu radnu snagu ručno proizvodilo specijalizirane proizvode u odjevnoj i obućarskoj te ostaloj proizvodnji, šivaći i drugi specijalizirani strojevi su si pomalo krčili put i bili su osnova industrijalizacije – male, ali ipak važne za gospodarstvo. Industrija se počinje intenzivnije razvijati u drugoj polovici 19. stoljeća; prvi nositelji bili su plemićki posjedi koji su počeli upotrebljavati strojeve u poljoprivredi, a onda industrija dobiva polet nakon što je željeznica došla i do ovih područja. Prema *Spomenici Trgovačko-obrtne komore u Osijeku* iz 1893. dužina željezničkih pruga 1893. iznosila je 710 kilometara, ali područje današnje Vukovarsko-srijemske županije nije bilo dobro umreženo.⁴¹ No mogućnost eksploatacije šuma privukla je strani kapital iako nije bilo mnogo pruga normalnog kolosijeka. Industrijske pruge masovno su se gradile i poslije iskorištenosti jednog bazena često premještale, usmjeravajući i kretanje radne snage.

Najveća i najjača, iako ne najstarija, bila je drvna industrija zbog vrijednih šuma hrasta lužnjaka u spačvanskom bazenu uz Savu, te je u Vinkovcima djelovao Kraljevski nadšumarski ured koji je regulirao prodaju, eksploataciju i uzgoj šuma. Taj je ured davao u zakup i ribolov na Dunavu i Savi, pri čemu je ministar poljodjelstva u Budimpešti mogao odbiti svakog zakupca iz posebnih razloga. Bečki dvor znao je cijeniti slavonske šume. Godine 1769. carica Marija Terezija izdala je prve propise o čuvanju šuma te se namjerno paljenje šuma kažnjavalo smrću.⁴²

Na području Srijemske županije bilo je 1921. godine 37.441 hektar državnih šuma i 94.563 hektara u vlasništvu Brodske imovne općine. No zbog intenzivne eksploatacije mnoge su šumske površine nestale, a na drugima su intenzivnom sječom nestala stara stoljetna stabla. Osobito su bile pogođene državne šume

⁴¹ OSTAJMER, B. *Narodna stranka u Slavoniji od 1883.-1903.* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018, str. 28-29.

⁴² *Povijest vinkovačke gimnazije*, Gimnazija M. A. Relković u Vinkovcima i Državni arhiv Osijek, Vinkovci 2002, str. 1 i dr.

čijom prodajom se država obavezala izgraditi nizinsku željeznicu duž Save i pokriti druga obećanja dana prilikom ukidanja Vojne krajine.⁴³ Slavonske šume počele su se eksploatirati već 1842. godine i Njers iz Bošnjaka izrađivao je dužice za izradu bačava te ih je (dužice) slao u Regensburg Dunavom. Potražnja za hrastovinom silno je porasla početkom šezdesetih godina kada su počele s radom brojne parne pilane. Nuštarsko vlastelinstvo Khuen Belasi prvi je u Slavoniji još 1862. u Šodolovcima podigao parnu pilanu. U Županji francusko društvo Socièté d'Importation de Chène 1875. podiglo je svoju pilanu, koje je u vrijeme svog djelovanja posjeklo milijun stabala hrasta lužnjaka u vrijednosti od 60 milijuna kruna seleći svoje pilane. Drvo se upotrebljavalo i za taracanje cesta, tako je i cesta Nuštar – Vinkovci bila je potaracana hrastovim kockama iz obližnje vinkovačke šume. Potražnja za bačvarskim dužicama imala je svoj vrhunac oko 1889. godine, a drvo je izvažano Dunavom u Austriju i Bavarsku ili Savom preko Siska i Trsta u Francusku. Uz Savu se razvila najveća industrija drva i drvnih proizvoda koja je iz faze najvećeg prosperiteta zapala u vrijeme poslije 1925. u veliku krizu, koja je osigurala opstanak samo najvećim poduzećima.⁴⁴ Drvo se počelo i kemijski prerađivati u tanin. Dioničarsko društvo za proizvodnju hrastova ekstrakta (The Oak Extract company Ltd.) osnovano je u Županji 1880. godine s dioničkom glavnicom od 62 000 Lstg. Društvo je 1911. preuzeto od domaćih ljudi i od tada se zove d.d. za proizvodnju hrastovog ekstrakta. Kapital mu je poslije Prvoga svjetskog rata iznosio milijun i pol dinara. U tvornici je 1919. do 1930. proizvedeno 310 vagona ekstrakta te je bila najveća od četiriju tvornica tanina u Hrvatskoj, a zapošljavala je 150 radnika. Izrađivala je i bačve. S još tri tvornice tanina poduzeće je propalo uslijed prelaska izrade tanina od hrastova žira na južnoamerički kesten. Prilikom osnutka tvornice u Županji tehničko osoblje činili su Englezi, pa je E. A. Pearson iz Londona bio predsjednik, a potpredsjednik Meitz Binder iz Zemuna.⁴⁵ Engleski tim je donio u Županju nogometnu loptu i organizirao prvu utakmicu. Godine 1912. tvornicu je preuzela bečka banka Wiener Bank Verein

⁴³ LAKATOŠ, J. *Industrija Hrvatske i Slavonije*. Naklada Jugoslavenskog Lloyd, Zagreb, 1924, str. 70-79.

⁴⁴ ŠIMONČIĆ, Z. *Drvena industrija Hrvatske u gospodarskoj krizi 1930.-1934. Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 8, Zagreb, 1976, str. 167-265.

⁴⁵ LAKATOŠ, J. *Industrija*, str. 366-357.

s glavnicom od milijun kruna, podijeljenu u 5.000 dionica po 200 kruna.⁴⁶ U Vinkovcima je poslije 1918. osnovano d.d. za industriju drva Slavia s velikom pilanom u kojoj je radilo 400 radnika, ali je pilana prestala s radom nakon što joj je ponestalo sirovine. Ivan Katušić podigao je u Vinkovcima pilanu još prije Prvoga svjetskog rata, a manje pilane, u okolici Vinkovaca, imali su Mato Mikić u Babinoj Gredi, Živan Pandurović u Ogaru, Gjuro Pavić u Ivankovu te Friedrich Herman u Nijemcima. Tvornica koje su finalizirale drvo bilo je malo. U Vukovaru su braća Harsch izrađivali sanduke i kutije od mekog drveta. Jedino su Wollner d.d za šumsku industriju, tvrtku koju je osnovala 1921. Banka za trgovinu, obrt i industriju iz Zagreba, i Eisler i sinovi izrađivali u Vinkovcima dužice za bačve. Vinkovci su do danas smatrani centrom eksploatacije hrasta lužnjaka.⁴⁷

Na oranicama u nizinskom dijelu Županije sadile su se žitarice te se mlinska industrija po broju konjskih snaga nalazila na drugom mjestu (u Županiji). Gotovo svako veće mjesto imalo je svoj mlinski pogon, a mlinove su uglavnom podizali Židovi donoseći znanje o industrijskim mlinovima iz Mađarske, jer su u Budimpešti i konstruirani veliki moderni mlinovi. Stjepan Prutki napisao je izvrsnu studiju o Prvome vinkovačkom paromlinu, koji su osnovali Jakov Engel, Mandl i Schlesinger 1912. godine; imao je kapacitet tri vagona dnevno.⁴⁸ U Cerni je Ivan Katušić osnovao paromlin još 1880. godine. U Vinkovcima je Stjepan Njerš podignuo parni mlin „Slavonija“ 1895. godine, koji je proizvodio i led, a imao je i malu uljaru. Vinkovci su imali tri mlina, a Emil Bačoka osnovao je 1919. zadnji vinkovački paromlin s kapacitetom od dva vagona dnevno. Vlastelinski mlin grofa Khuena u Nuštru prestao je raditi nakon Prvoga svjetskog rata, ali je radio u Otoku parni mlin Melchvara i Leichta. U Vukovaru je 1909. osnovan Prvi električni i parni mlin Zopf i Grčević s kapacitetom od jednog vagona dnevno, koji je imao i motor na upojni plin, a tu je bio smješten i mlin Mate Kirschbauma „Slavija“, mlin na valjke Vendelina Fresslera.⁴⁹ Kao

⁴⁶ *Hrvatski kompas*, str. 602. DIMITRIJEVIĆ, M. Kriza taninske industrije u Hrvatskoj. U: *Zbornik Historijskog instituta Slavnije*, sv. 6, Slavonski Brod, 1968, str. 39-59.

⁴⁷ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Utjecaj šuma hrasta lužnjaka na gospodarski život Hrvatske. U: *Zbornik Retrospektiva i perspektiva gospodarenja šumama hrasta lužnjaka u Hrvatskoj*. Čorkalo, K. (ur.), Zagreb – Vinkovci, 2003, str. 259-270.

⁴⁸ PRUTKI, S. *Prvi vinkovački paromlin i vinkovačko mlinarstvo*. Povijesno i športsko društvo Hrvatskog sokola Vinkovci. Virč, Z. (ur.). Vinkovci, 2009.

⁴⁹ LAKATOŠ, J. *Industrija*, str. 540._

jako žitarsko središte ovdje nalazimo zastupane mlinove raznih vrsta jer je ovo područje rodilo kvalitetnu pšenicu kakvu nije mogla proizvesti Podravina ili Hrvatsko zagorje. Prema Lakatošu na području Vukovarsko-srijemske županije postojao je 1935. paromlin i pilana Mate Mihića u Babinoj Gredi, mlin na valjke nuštarskog vlastelinstva. U gotovo svakom mjestu postojala je žitarska trgovina koja je zamjenjivala žito za brašno, a pred Prvi svjetski rat takve su trgovine imali od 1901. Albert Beck, od 1910. Antun Deutsch, od 1903. Leopold Fischer, od 1905. Oskar Fuchs, od 1910. Žiga Pollak, a Josip Kohn bavio se trgovinom žita na veliko. Zapaža se da su se u poslove žitom uključili ponajviše Židovi koji su došli iz Mađarske iskoristivši veću slobodu osnivanja mlinova poslije odlaska bana Khuen-Héderváryja iz Hrvatske. Dakako da je mlinarsku industriju poticao i položaj Vinkovaca na glavnoj pruzi Zagreb – Zemun, te što je bio čvorište prema Bačkoj i prema Bosni. Mlinovi su se gradili u blizini željezničke stanice. Osobito su u tome prednjačili Vinkovci, pa su se tvornice locirale u blizini željezničkog kolodvora koji je postao čvorište izvoza robe, s velikim brojem kolosijeka i znatnim brojem utovarnih radnika. Oko željeznice razvili su se neki veliki izvozni pogoni, skladišta i ugostiteljske radnje, a Vinkovci su bili grad gdje se lagano poslovalo mađarskim i njemačkim jezikom. I u industrijski i trgovački razvoj uključili su se mnogi Židovi koji su došli iz Mađarske te Srbi iz Vojvodine, pa se razvila oštra konkurencija u borbi za robu i sirovine. Sve se to odrazilo na život grada u međuratnom razdoblju, nastavljajući se s još većim intenzitetom do 1944., kada je veliko višekratno bombardiranje Vinkovaca oko željezničkog kolodvora zaustavilo taj razvoj. Parni mlinovi trebali su goleme količine ugljena s kojim je manipulacija bila dosta teška i obično vezana uz željeznicu. Mnogi su mlinovi stoga jedva dočekali prijelaz na upojni plin ili električnu struju, ali je to pogodovalo samo većim mlinovima. Mali i srednji – uglavnom „ušurni“ mlinovi – prestali su djelovati u korist ovih velikih, koji su imali i silose za pohranu žita. Povijest mlinarstva je jedno od najzanimljivijih područja u našoj gospodarskoj historiografiji, međutim zbog kompleksnosti problematike (fluktuirajućih cijena pšenice, brašna i kruha) nedovoljno je razjašnjen razvoj mlinarske industrije.

Protivno očekivanju prehrambena je industrija na području današnje Vukovarsko-srijemske županije – izuzev mlinova – bila relativno slabo razvijena, jer su se svinje, ovce i koze kao i kokoši ubijali direktno na seoskim imanjima. Izuzetan je slučaj šidske Suhomesnate i mlinske industrije d.d.

koja je nastala 1917. od vojnog dobavljača Paje Vojnovića krajem 1917. za potrebe vojske, ali je već 1925. integrirala veliku Industriju mesa d.d. Zaprešić, i tako je stvoreno Industrijalno dioničko društvo u Šidu koje je opskrbljivalo suhomesnatom robom pola ondašnje Srijemske županije.⁵⁰

Na području današnje Vukovarsko-srijemske županije Ivan Katušić je do 1922. bio vlasnik Prve vinkovačke ljevaonice željeza i tvornice strojeva. Tada ona prelazi u vlasništvo Bermharda Fleschera.⁵¹ Tvornica je imala velike potencijale kao ljevaonica i kovačnica, ali nije bila praćena financijski od banaka zbog blizine Osijeka, gdje je postojala velika ljevaonica, koja je pokrivala domaće potrebe. Zbog željezničke radionice Vinkovci su imali i dosta metaloprerađivačkih radnika. Svakako je vrijedno spomenuti da je u Vukovaru postojala Prva sremska fabrika kola d.d., osnovana 1922. godine, koja je neuspješno pokušala prerasti i u tvornicu automobila. Iako je iskorištavala električnu struju dobivanu radom vukovarske kudeljare, tvornica s 40 radnika nije se održala. Franjo Valić pokušao je u Vukovaru neuspješno održati i Prvu srijemsku tvornicu igračaka osnovanu 1924. godine. Propala je i vukovarska radionica braće Štencel koja je od 1888. izrađivala stolove za obradu metala. Mnogo veće sreće imala je tvornica željeznih peći Ferolim koju su u Vinkovcima osnovali Rufold i Gizela Gross 1923. i koja je poslovala dosta uspješno do 1944. kraj vinkovačke željezničke postaje, kada je stradala prilikom savezničkog bombardiranja.⁵² U Iloku je 1923. godine domaći limarski obrtnik Ivan Remet otvorio tvornicu emajlirane robe, proizvodeći kante za mlijeko.

Većina spomenutih tvornica pod utjecajem krize kredita zapala u veliku krizu, pa je nezaposlenost postajala sve veći problem. Češki industrijalac Bata odlučio je iskoristiti veliku nazočnost postolarskih radnika i blizinu Bosne koja je nudila mladu i jeftinu radnu snagu, koja je pristajala na zahtjevne radne uvjete, kao i veliki broj potrebitih za izradu obuće te je u Borovu blizu Vukovara sagradio 1931. Batin grad obuće, čija je tvornica proizvodila obuću i gumene proizvode rafiniranim metodama rada na traci, kao i posvemašnjom kontrolom nad životom zaposlenih izvan radnog vremena. Metode generalnog direktora

⁵⁰ LAKATOŠ J. *Industrija*, str. 547-548.

⁵¹ LAKATOŠ, J. *Industrija*, str. 205.

⁵² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Tvornica Ferolim i njeno radništvo. U: *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*, Vinkovci, 1977, str. 97-124. .

Maksimovića bile su vrlo uspješne, a izolacija mladih radnika pod ozračjem politike velikosrpskih radikala stvorila je enklavu koja je bitno utjecala na političko ozračje.⁵³ Bata je svojim radom ostavila tisuće i tisuće postolara, opančara i čizmara bez posla, a uspješno je radila i tijekom Drugoga svjetskog rata za potrebe njemačke vojske.

Uvođenje zaštitne carine na industrijsku robu i jeftina ženska radna snaga osnažili su razvoj tekstilne industrije koja je u varaždinskom Tivaru (danas Varteks) našla svoga najizraženijeg predstavnika u izradi odijela. Tekstilnih tvornica nije bilo na ovom području izuzev Tvornice vunene robe d.d. u Iloku, koja je osnovana početkom 1922. od iloške filijale Srpske sremske banke i Rume, ali je već 1924. zapala u krizu. Nešto bolje sreće bila je Prva hrvatsko-slavonska tvornica izradjevina od ovčije vune Johana Stefana u Vinkovcima, koja je imala 20 radnika izrađujući godišnje do 10.000 pari čarapa.⁵⁴ No neka područja bila su nepokrivena. Tvornice svih vrsta trebale su konoplju i jutu bilo u obliku užeta, vreća ili za čišćenje strojeva, pa je Vukovarska kudeljara i prediona, osnovana 1905., i bila najveća naša kudeljara, koja je opstala više kao električna centrala za Vukovar s dva parna stroja jačine 900 konjskih snaga.⁵⁵ Dobro je poslovala i Zilserova kudeljara u Vinkovcima. Nekoć tako uhodano svilarstvo ostalo je samo u tragovima, našavši primjenu u izradi prekrasnih narodnih nošnji. Ilser je podignuo veliku kudeljaru u kojoj su radni uvjeti bili loši, ali je posao bio stalan. Svilarstvo je u međuratnom vremenu gotovo potpuno nestalo, pa su se za vezenje narodnih nošnji kupovali konci od zagrebačke tvornice MEZ.

Iako je stočarstvo bilo vrlo razvijeno i njegovano na području ove županije prerada kože bila je slaba, jer se stoka većinom izvozila u inozemstvo u živom stanju. Jedinu tvornicu za preradu koža na ovom području osnovao je u Vinkovcima 1903. Herman Marton i sinovi. Ona je preživjela oba rata, ali je onda zatvorena zbog onečišćenja Bosuta u Vinkovcima. Njezini su vlasnici bili Židovi koji su stradali u holokaustu. Manje kožarsko poduzeće osnovao je i Gottfried

⁵³ HRELJA, K. Batin sistem između dva svjetska rata. U: *Zbornik radova Ekonomskog instituta Sveučilišta u Sarajevu*, 7, 1972, str. 140-165. U organizaciji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar održan je 2016. znanstveni skup „Bata-Borovo (1931.-2016.): povijesno naslijeđe i perspektive“ u Vukovaru, s referatima ŽEBEC-ŠILJ Ivane i KOLAR-DIMITRIJEVIĆ posvećenima Bati.

⁵⁴ LAKATOŠ, J. *Industrija*, str. 320. Vunene papuče izrađivali su u Vinkovcima Ivan Neuberger, Josip Baer i Ivan Esert.

⁵⁵ LAKATOŠ, J. *Industrija*, str. 314.

Eder u Vukovaru. Međutim, Vinkovci su bili središte izrade vunениh čarapa od ovčje vune. Johan Stefan izrađivao je uz pomoć rada 20 radnika 10.000 pari čarapa, a Ivan Neuberger ja izrađivao vunene papuče. U Ceriću je mehaničku predionicu vune podigao Vendelin Hubert koji je izrađivao čarape, papuče, kapute i drugo. Preradom vune u odjevne predmete bavilo se još nekoliko poduzetnika u Vukovaru i ti su predmeti bili jako traženi.⁵⁶ Žene su u Vinkovcima bile jako vješte u tkanju i ručnim radovima, a u tom su ih podučavale i časne sestre iz samostana. Narodna nošnja vezena je zlatnim i srebrnim nitima te svilom i ti su proizvodi postigli svjetsko priznanje. U Vinkovcima se mnogo pažnje posvećivalo zdravlju stoke, pa u međuratnom vremenu treba tražiti i početke osnivanja Zavoda za proizvodnju cjepiva. Gradska plinara Vinkovci osnovana je 1905. proizvođači i katran. U Vukovaru je 1920. osnovana i prva srijemska parna tvornica svijeća „Nada“.

Vinkovci su od davnine koristili kvalitetnu glinu za izradu zdjela i vrčeva te su očuvane peći iz srednjeg vijeka. U Vinkovcima je uspješno radila velika Bohnova ciglana. Prvotnu ciglanu s kružnom peći Toše Mitrovića Bohn iz Vojvodine znatno je uvećao, te je Bohnova ciglana postala najveća ciglana u tom području i izvoznik crijepa i cigle. Međutim, propala je velika kudeljara Židova Zilsera, a mali tekstilni pogoni uključeni u šivanje odjeće nisu mogli nadomjestiti uništene pogone, osobito ne tvornicu metalnih peći Ignaca Grossa koji je svoju tvornicu izgrađivao od 1843. godine i koja je u bombardiranju 1944. bila potpuno razorena, pa su odlične Grosseve željezne peći očuvane sam kao muzejski eksponati.

Vinkovci imaju, kao i Vukovar, prebogatu povijest od prethistorije do danas. Kao jedno od većih mjesta današnje Vukovarsko-srijemske županije dali su velik broj znanstvenika koji su obradili arheološke i razne povijesne i kulturne teme, potičući poput Brunšmida i Josipa Matasovića obradu istovrsnih tema na drugim područjima Hrvatske. Zbirke Medvedovića i Klajna skidale su s povijesti ideološku ambalažu i ukazivale na potrebu angažiranja u realnom gospodarstvu Slavonije i Srijema, tretirajući uvijek to dvoje zajedno. Povijesna istraživanja o agrarnoj proizvodnji u Srijemu u vrijeme Selima II. usmjerila su dr. Nenada Moaćanina da u svojim istraživanjima posveti posebnu pažnju agrarnoj politici, a mi još uvijek nismo povezali proučavanje toga razdoblja s onim koje se bavilo

⁵⁶ LAKATOŠ, J. *Industrija*, str. 321.

stanjem agrara u Slavoniji i Srijemu poslije mira u Srijemskim Karlovcima 1699., te se naša historiografija bavi proučavanjem povijesti poslije toga vremena. Zahvaljujući Ivi Mažuranu, Milanu Vrbanusu i Igoru Karamanu te Ivanu Ercegu i Zdenki Šimončić ali i drugima mnogo znamo i o poslijeturskim vremenima, jer je očuvana građa stvorila preduvjete za istraživanja i osnivanje muzeja ili istraživačkih centara. Bogatstvo najkvalitetnijega europskog drveta hrasta lužnjaka potaknulo je Vinkovce da Jugoslavenska (danas Hrvatska) akademija znanosti i umjetnosti osnuje i poseban centar koji je dugo godina vodila sretno i spretno dr. Katica Čorkalo. Bogata arhivska dokumentacija – sačuvana nekom srećom, omogućila je osnivanje Arhivskoga sabirnog centra u Vinkovcima, čiji su ostanak u svojem gradu Vinkovčani žestoko branili i obranili, sačuvavši tako mogućnost detaljna istraživanja svoje povijesti, od mr. Zlatka Virca do drugih istraživača.⁵⁷ Mnogo je toga pogodovalo, ali mnogo toga i sprečavalo razvoj gospodarske historiografije, a osobito Hrvatskoj ne ide na ruku propast gotovo svih proizvodnih gospodarskih subjekata u Slavoniji i Srijemu i pretvaranje toga područja u izvoznika sirovina i korisnika industrijskih proizvoda drugih industrijski bolje razvijenih europskih i svjetskih zemalja. Utjecaj istraživača starije generacije na današnju generaciju dosta je zanemaren, pa je stoga teško doći do objektivne slike o gospodarskoj historiografiji, no činjenica je da ono što je napisano nije došlo do onih koji usmjeravaju gospodarstvo. Postoje praznine koje treba popuniti, odnosno objasniti što se zbilo i pod čijim utjecajem, a to se može dokumentirati samo dokumentima. Precjenjivanje odnosno podcjenjivanje gospodarskih kretanja uvijek je prisutno u radovima povjesničara bliskima vlasti. Akademik Vladimir Stipetić je u svojem djelu *Dva stoljeća razvoja hrvatskog gospodarstva od 1820. do 2005.* (Zagreb 2009.) sumirao svoje mišljenje, ali u njegovoj sintezi nema osvrt na pojedine regije, pa tu nema ni Vinkovaca, ni Županje, a poglavito ne Vukovara, iako je Vukovar, zahvaljujući već spomenutom Karamanovu zborniku *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, istražen detaljnije od drugih gradova. Živ interes Vinkovčana za njihovu arheološku i krajišku, ali i najnoviju povijest ponukao je i prof. Zlatka Virca, tada zaposlenoga u SIZ-u za kulturu Vinkovci, da me – nakon što je 1974. pročitao prvi moj rad o Bohnoj ciglani i Grossovoj tvornici željeznih peći – potakne da napišem rad o socijalnoj i gospodarskoj povijesti Vinkovaca u međuratnom razdoblju.

⁵⁷ VIRC, Z. *Ivan M(ato) Čuljat. Vinkovci između dvaju ratova.* Hrvatski sokol, Vinkovci, 2022.
VIRC, Z. *Vinkovački kraj u Velikom ratu.* Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol, Vinkovci, 2019.

Iskoristivši mogućnost da pod plaštem socijalne povijesti obradim i gospodarsku povijest, dala sam se na posao, te je 1977. izašla u Vinkovcima knjiga *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*. Mr. Virc je poslije 1990. u organizaciji Vinkovačkog sokolskog društva nastavio istraživati i objavljivati radove o Vinkovcima, pa je tako sustavno obradio i povijest obrta u tom gradu. Istražio je najdetajnije i život Vinkovaca u međuratnom razdoblju, posebice Ivana Čuljata, vinkovačkog obrtnika, koji je nevjerojatnom energijom pomogao izgradnju vinkovačke knjižnice, ali je smjestio u dobre zanate i brojne pitomce *Hrvatskog radiša* iz Like i Bosne, kojima je nakon završetka obrtovanja pomogao da otvore svoje radionice i trgovine, utječući tako i na nacionalnu strukturu obrtničkog i trgovačkog kadra.⁵⁸ Virc je najviše doprinio istraživanju gospodarske i školske povijesti Vinkovaca i okoline, usprkos teškim ratnim vremenima rata te objavio dvije knjige o vinkovačkom obrtu. *Vinkovački leksikon* Tome Šalića samo potvrđuje veliko angažiranje Vinkovčana u razvoju gospodarstva.⁵⁹ Gospodarski potencijali Vinkovaca na granici s Bosnom bili su tako veliki da su znatno utjecali na gospodarstvo grada koji je uvijek mogao dobiti kvalitetnu radnu snagu iz Bosne, i to Hrvate, za razliku od Vukovara gdje je uprava Bate više zapošljavala Srbe. Veliki šumski spačvanski bazen iskorištavao se stručno i vodilo se računa o budućnosti, jer je drvo hrasta lužnjaka bilo – a to je i danas – najtraženije europsko drvo. Željeznica, vinkovačka kudeljara, vinkovačka ciglana i tvornica Ferolim davali su zarade velikom broju radnika kojih je priljev iz Bosne bio stalan i nepresušiv. Vinkovački glavi trg nazvan je po najhrvatskijem banu Josipu Šokčeviću koji je svjedočanstvo kako treba voljeti rodni kraj i domovinu. Zagrebačka velika gospodarska izložba 1864. i izgradnja nizinske pruge dolinom Save kroz Vinkovce potvrđuje njegovo domoljublje i trebalo bi, osim u kontekstu glavnog trga u Vinkovcima, ovog bana, koji potječe iz kućne krajiške zadruge u Gunji, češće spominjati i jače naglašavati. Zbog korištenja strojeva, kako na željeznici tako i u poljoprivredi, ovo područje obiluje radionicama obrtnog i tvorničkog tipa. U Vinkovcima su se školovali metaloprerađivački radnici. Mnogi od njih bili su kvalificirani i za poučavanje, pa se ovdje otvara i poljoprivredna škola za obrazovanje traktorista i strojeva u prehrambenoj industriji.

⁵⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Društvo Hrvatski Radiša i Vinkovci*. Vinkovci, 2020.; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Gospodarski razvoj Vinkovaca do 1941*. Vinkovci, 1996.

⁵⁹ ŠALIĆ, T. *Vinkovački leksikon*. Vinkovci, 2007.; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Gospodarstvo Vinkovaca od 1848. do 1945*. U: *Vinkovci. Monografija Matice hrvatske Vinkovci*. Landeka, M. i Švangelj, D. (ur.), Vinkovci, 2010, str. 279-300.

Brojni štrajkovi i tarifni pokreti u Iloku i okolici u međuratnom razdoblju pod vodstvom zagrebačkih sindikata potvrđuju rad velikog broja radnika, pa dakle i radionica na spomenutom području. Prema kartoteci Središnjeg ureda za osiguranje radnika u iločkom kotaru radilo je oko 1.500 osiguranih radnika.⁶⁰

Na području današnje Vukovarsko-srijemske županije industrija je utjecala na razvoj Vukovara, ali i Vinkovaca i Županje. Vukovar s Vučedolom i Vinkovci sa Sopotom i arheološkim lokalitetom Tržnica potvrđivali su stalnu naseljenost ovog područja, ali je prestanak života na tim lokalitetima u određenom vremenskom razdoblju upozoravao i na teškoće. No svojim bogatstvom prirode ta su mjesta bila magnet za naseljavanje. Raspolagala su vodom i ogrjevom, a i hrane je bilo dovoljno. Možemo zaključiti da je ovo područje u vrijeme Petrovaradinske i Brodske pukovnije bilo vođeno tako da su osnovani komuniteti, a onda ih je preuzela vojna uprava i kasnije zadruge, udruge i ustanove praćene od Zemaljskog statističkog ureda od 1870. odnosno od Komore za trgovinu i obrt od 1851. godine. Vukovar kao središte županije ili podžupanije odnosno središte značajnog veleposjeda prirodni je odabir zbog svojeg položaja na Dunavu, ali i zaleđa, svojim višetisućljetnim postojanjem potvrđuje svoju važnost, kao što i Vinkovci sa svojim Bosutom predstavljaju pravo čudo prirode svojim netokom, ali i bogatstvom vode. Muzeji u Vukovaru, Vinkovcima i Županji potvrđuju nastojanje forsiranja određenih vrsta obrta i industrije, no u ovom radu zbog obilja podataka ne mogu iscrpnije navesti nositelje odnosno pokretače tih pogona i radnji. Uglavnom, broj obrtnika kao i industrijalaca pokazuje da je područje bilo dobro pokriveno proizvođačima koji su koristili izvorne sirovine tog područja, te je bilo magnet za useljavanje radne snage iz Bosne i iz inozemstva, u čemu su prednjačili Židovi koji su osnivali trgovine, štedionice i banke te tvornice, koristeći se svojim znanjem u trgovini i stranim jezicima, ali i vezama na srednjoeuropskom prostoru. Za razliku od Vukovara, koji je svoj prosperitet morao zahvaliti smještaju na Dunavu, Vinkovci su bili središte obrazovanja i tu je od 1792. djelovala gimnazija, koja je dala mnogo istaknutih ljudi u hrvatskoj povijesti, od povjesničara Josipa Matasovića pa do Josipa Kozarca koji je napisao najljepši esej o slavonskim šumama. Vinkovci su već od polovice 18. stojeća počeli graditi zgrade ciglama, pa je vinkovačka ciglana potaknula dobre gradnje, a lončarske peći iz rimskih

⁶⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Položaj radničke klase u Sremu 1918. – 1941.* Institut za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1982, str. 33, 36-37, 210, 219, 228, 238.

vremena potvrđivale su kvalitetu vinkovačke zemlje za tu vrstu proizvodnje, koje potrebuje svako kućanstvo.

Nije slučajnost da je Vukovar dobio prvu električnu rasvjetu još 1910. radom Vukovarske kudeljare d.d., čija je dionička glavница iznosila milijun kruna, a u čijem je ravnateljstvu bio grof Ervin Eltz i Pavao pl. Hideghet. Vukovarska kudeljara i predionica potpadala je pod interesnu sferu Prve hrvatske štedionice. Visoke carine na uvoz kudjelje pogodovala su radu kudjeljara i one su mogle udovoljiti visokim poreznim zahtjevima Beograda, a bile su uključene i u tvornice potrebne ratu koje su uživale posebni tretman. Poslije konjunktarnog razvoja malih tvornica poslije Prvoga svjetskog rata već oko 1925. uvedena je zaštitna carina koja je u Jugoslaviji bila među najvišima u Europi.⁶¹ Visoka zaštitna carina pogodovala je otvaranju tekstilnih tvornica raznih vrsta te je u zemlju nagrnulo strani austrijski i poljski kapital privučen carinom, ali i jeftinoćom domaćih sirovina i radne snage. U Vinkovcima su se otvorila poduzeća koja su surađivala s 1932. godine otvorenom tvornicom Bata u Borovu, radeći tekstilne dijelove za obuću. U Vinkovcima je Borović osnovao Viteks – tekstilnu industriju, koja je od 1936. bila uključena u kartelni sporazum s jednom beogradskom i jednom mariborskom tvornicom.

Tarifna politika za prijevoz tekstilne robe pogodovala je razvoju te vrste industrije, koju su uništavale druge, pa je npr. tarifa za prijevoz žita iz Srijema u virovski mlin za 100 metričkih centi iznosila više od 2.500 dinara, što je zaustavilo prodaju vojvođanskog brašna Ade u Koprivnici i Virju.⁶² Velika svjetska kriza snizila je cijene svih sirovina, pa i konoplje i jute, ali su glavni razlog snižavanju cijena vreća bile teškoće u mlinskoj industriji. Dobro posluje samo pamučna industrija, ali takve tvornice nema na području današnje Vukovarsko-srijemske županije. No već 1933. kudeljare su se dosta oporavile i 1934. posluju povoljno. Zanimljivo je da je preradu vune u Šidu vršio Hubert, iako je sirovina dolazila upravo iz područja današnje Županije. No zbog vojnih potreba u Njemačkoj iz 1939. u odnosu na 1937. cijena grebane kudjelje porasla je s 11,5 na 24 dinara. Vukovarska kudeljara zapošljavala je 1934. godine 191 radnika i preradila je te godine 120 vagona sirove stabljike.⁶³

⁶¹ ŠIMONČIĆ, Z. Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918.-1941.) *Povijesni prilozi*, 1, Zagreb, 1982, str. 101-203.

⁶² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Matija Peršić i njegov mlin u Virju 1911-1943*. Rukopis u radu.

⁶³ ŠIMONČIĆ, Z. Razvoj tekstilne industrije, nav. dj., str. 176. Tada je u Hrvatskoj bilo 7 kudjeljara.

Građevna industrija bila je dobro razvijena i kuće su se rijetko gradile od drveća. Gotovo svako veće mjesto imalo je tvornicu cigle i crijepa, što je svakako poticala kvalitetna glina, po čemu je ovaj kraj bio poznat od antike, ali je ulogu ciglana znatno umanjivala tvornica cementa u Beočinu na Fruškoj Gori.

U Iloku je ciglanu podigao S. Bernheime, a u Otoku Jakov Weinberger. U Vinkovcima su braća Bohn podigla veliku i modernu ciglanu koja je godišnje proizvodila oko šest milijuna crjepova i još više cigala radom 200 radnika, većinom žena. Gotovo cijela produkcija plasirala se izvan Vinkovaca. Za domaće potrebe ciglu je u Vinkovcima proizvodila druga ciglana, osnovana 1909. godine kao dioničko društvo koja je 1914. postala vlasništvo Ivana Kumana.⁶⁴ Omanju ciglanu u Vinkovcima i tvornicu vapna imao je T. Mitrović. I u Vukovaru su djelovale dvije ciglane: ciglana Sigmunda Franka i Mavre Ofnera, te ciglana Simona Kuhna. U Županji ciglanu su imali Brunschmied i Weinberger. Oveća vapnara djelovala je u Vukovaru pod nazivom „Avala“. Osim spomenutih u Vukovaru su 1922. Ludwig Wilhelm i drug osnovali Tvornicu glinenih peći koja je proizvodila i do 700 peći te 10.000 komada žljebnjaka.

U Vukovaru je u proljeće 1922. osnovano dioničko društvo B.O.B., tvornica betonskih blagajni te su po švicarskom i njemačkom patentu izrađivane najmodernije. Jozo Lakatoš dao je detaljan opis izrade sigurnih blagajni, jedinstvenih na Balkanu, a poznatih pod imenom Wertheim, iz čije obitelji potječe i poznata demografkinja Alica Wertheimer-Baletić.⁶⁵

U Vukovaru je izlazio list tjednik *Demokrat i Srijem – glasilo Hrvatske zajednice*, a u Vinkovcima tjednici *Vinkovačke novine* i *Vinkovački glasnik*.

Pojačana uloga države na gospodarstvo poslije 1929. smanjila je mogućnost angažiranja privrede naše županije u širem kontekstu, što je najizraženije došlo u eliminiranju židovske, ali i njemačke populacije u razvoju privrede i poteškoćama u vremenu socijalizma zbog donošenja loših odluka. Povezanost poljoprivredne proizvodnje s izvozom zahtijeva višestruku isprepletenost i iskustvo koje je uglavnom podbacilo jer nije došlo do ravnomjerna razvoja svih faktora uslijed političkog djelovanja ljudi na vlasti.

⁶⁴ LAKATOŠ, J. *Industrija*, str. 577-578.

⁶⁵ LAKATOŠ, J. *Industrija*, str. 594-598.

Zaključak

Područje današnje Vukovarsko-srijemske županije, iako često u okviru drugih upravnih cjelina – županija, uspjelo je zahvaljujući svom položaju između Dunava i Save realizirati dobro gospodarstvo raznih vrsta. Ono je privlačilo svojim mogućnostima i kapital i radnu snagu, iako uvijek moramo razlikovati dio koji je do 1878. potpadao pod Vojnu krajinu (Vinkovci i Županja) od dijela koji je pripadao veleposjedničkoj Slavoniji i Srijemu, tj. Vukovaru i Iloku. Ova dvostrukost ostavila je vidnog traga i utječe do danas na demografiju i gospodarstvo. Na dijelu koji je pripadao do zadnje četvrtine Vojnoj krajini forsirala se eksploatacija šuma, ali i obrti i trgovine vezane za sirovine, dok je područje oko Vukovara i Iloka stavljalo na prvo mjesto obradu zemlje, vinogradarstvo i trgovinu. Oba dijela povezivao je protok Dunava i Save, Bosuta odnosno, u krajnjoj liniji, dugo planirani, a nikad ostvareni kanal Dunav – Sava, koji je trebao spojiti Vukovar s Bosanskim Šamcem.

No oba dijela bila su naseljavana poslije odlaska Osmanlija u Velikom ratu, te im je zajednička karakteristika bila doseljavanje pripadnika raznih naroda, dakle šarolikost vjere i jezika, tradicija i kultura, a to se onda očitovalo na svim poljima života, pa i u gospodarstvu i nošnji, kulturi, obrazovanju, jeziku. Nijemci, Židovi i drugi narodi, osim domaćih Šokaca, utjecali su na posebnost života na ovom području i u vrijeme modernizacije, ali i nakon toga. Međutim ekonomske i političke krize i ratovi utjecali su na sva kretanja, a u dvadesetom stoljeću snažno su utjecala i na promjenu demografske strukture, kroz holokaust nad Židovima i samovoljnim, ali i prisilnim iseljavanjem Nijemaca i doseljavanjem novih stanovnika iz raznih dijelova Jugoslavije. Kraljevina Jugoslavija napustila je u vrijeme krize plan da zemlju treba industrijalizirati, dopuštajući sposobnim privrednicima da razviju svoje potencijale. Ovaj rad pokazuje što su sve privrednici na području današnje Vukovarsko-srijemske županije pokrenuli, ali nažalost malo je toga očuvano do danas, pa bi trebalo pokrenuti opsežan znanstveni projekt da se istraže svi – a ne samo neki – razlozi toga propadanja i po mogućnosti utvrde čimbenici koji bi nanovo ovo područje pretvorili u kraj zadovoljnih i marljivih ljudi. U ovom radu nastojalo se ukazati i na ogromne poteškoće u radu mlinarstva, s time da postoji vrijeme poleta i ulaganja, vrijeme stagniranja i vrijeme propadanja i da na to neupitno utječe politika.

Mislim da bi krajnji i, u svakom slučaju, dobro odabrani cilj bila izgradnja kanala Dunav – Sava, čime bi srednja Europa bila spojena s Mediteranom vodenim

putem, koji bi bio jedan od najatraktivnijih turističkih ruta i magnet za korisnike vinogradarskih i kulenovskih te lovskih usluga, a u svakom slučaju odmor od urbanog stresa i nevolja. Na temelju spoznaja koje imam kao ekonomska povjesničarka može se zaključiti da područje današnje Vukovarsko-srijemske županije ima sve preduvjete za dobar gospodarski razvoj i život svojih građana. To se potvrđuje i na prostoru feuda i na prostoru krajine i u vrijeme građanske dominacije i socijalizma. Ovo područje nikada nije dugo ostajalo prazno, jer je njegova gospodarska privlačnost prevelika za ljude koji traže dobar život.

LITERATURA I IZVORI

„Uredbe i odredbe za oblasti“, *Službene novine*, Beograd, br. 93, od 27. IV. 1922.

„Zakon o nazivu i podieli Kraljevine te o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja“, *Službeni list*, IV, 1931.

BAŽDAR, Z. *Razvoj željezničke mreže u Hrvatskom Podunavlju od 1850. do 1914. godine. Prilog proučavanju gospodarske povijesti Slavonije u 19 stoljeću*. Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1999.

BEREND, I. T. i GYÖRGY R. *Europska periferija i industrijalizacija 1780.-1914.* (uvodnik Igor Karaman). Naprijed, Zagreb, 1996, str. 8-12.

CAZI, J. *Vukovar u klasnoj borbi*. Savez Sindikata Jugoslavije [etc.]. Zagreb, 1955.

ČOSIĆ-BUKVIN, I. *Vrbanja, I. Privlačica*, Vinkovci, 1994.

DIMITRIJEVIĆ, M. Kriza taninske industrije u Hrvatskoj. U: *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, sv. 6, Slavonski Brod, 1968, str. 39-59.

GAĆEŠA, N. *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu*. Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975.

HASELSTEINER, H. *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*. Naprijed, Zagreb, 1997.

HRELJA, K. Batin sistem između dva svjetska rata. U: *Zbornik radova Ekonomskog instituta Sveučilišta u Sarajevu*, 7, 1972, str. 140-165.

Hrvatski kompas, 1913-1914. Kunst A. i Strozzi, D. (ur.), Zagreb-Požega, 1913.

HORVAT, V. *Banke i štedionice Vukovara.* Vukovar, 1970.

Izještaji o stanju uprave u srijemskoj županiji od 1882. do 1914. godine, Tiskara „Sriemskih novina“, Vukovar, 1906.

KARAKAŠ OBRADOV, M. *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu.* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.

KARAMAN, I. *Katastar veleposjeda u Slavoniji od 18. do 20. stoljeća.* Radovi Centra za znanstveni rad JAZU, Vinkovci, 1973.

KARAMAN, I. Osnovni podaci i neke napomene o veleposjedu. U: *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, Novi Sad, 1953.

KARAMAN, I. *Nuštar i njegovo žiteljstvo tijekom stoljeća.* Privlačica, Vinkovci, 1993.

KARAMAN, I. (gl. ur.). *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Nakladnička kuća D. Feletar, Zagreb, 1994.

KARAMAN, I. *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje. Studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.-XX.st.* Povijesni arhiv Osijek, Osijek, 1997.

KERŽE-ŽIVAKOVIĆ, Z. Povijest, sastavnica moga profesionalnoga života. Kratke napomene. U: *Ego-historija i hrvatska historiografija.* Sabotić, I. i Majnarić, I. (ur.), Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2022. str. 13-22.

KOLAR, M. Hrvatsko gospodarstvo u NDH. *Časopis za suvremenu povijest*, 27, br. 3, 1995, str. 527-542.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Tvornica Ferolim i njeno radništvo. U: *Socijalne prilike i klasna borba u Vinkovcima međuratnog razdoblja*, Vinkovci, 1977, str. 97-124.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Položaj radničke klase u Sremu 1918-1941.* Institut za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1982.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Gospodarski razvoj Vinkovaca do 1941.* U: *Vinkovci.* Virć, Z. (ur.), Privlačica, Vinkovci, 1996.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Gospodarstvo Srijemske županije od Hrvatsko-ugarske nagodbe do Prvoga svjetskog rata. U: *Zbornik radova Vukovarsko srijemske –županije*. Čorkalo, K. i Klepac, D. (ur.), HAZU, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, Vinkovci, 1997, 89-123.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Gospodarska politika u Hrvatskoj za vrijeme bana Josipa Šokčevića. U: *Zbornik radova Hrvatski ban Josip Šokčević*. Klepac, D. i Čorkalo, K. (ur.), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti [etc.], Zagreb, 2000, str. 143-178.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Utjecaj šuma hrasta lužnjaka na gospodarski život Hrvatske. U: *Zbornik Retrospektiva i perspektiva gospodarenja šumama hrasta lužnjaka u Hrvatskoj*. Klepac, D. i Čorkalo, K. (ur.), HAZU i Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, Zagreb – Vinkovci, 2003, 259-276.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Uključivanje Zagreba u europsku željezničku mrežu 1862. godine. U: *Zbornik znanstvenog skupa „140 godina željeznice u Zagrebu (1862-2002)“*. Slukan Altić, M. (ur.), Hrvatske željeznice i Zavod za arhivistiku, pomoćne povijesne znanosti i filmologiju Hrvatskog državnog arhiva, Zagreb, 2003., str. 7-20.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. „Kućnik“ Josipa Stjepana Relkovića i njegov utjecaj na gospodarski rad svećenika u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća. U: *Dani Josipa i Ivana Kozarca. Zbornik za 2004. godinu*. Čorkalo Jemrić, K. i Grgurovac, M. (ur.), Privlačica, Vinkovci, 2005, str. 65-87.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Gospodarstvo Vinkovaca od 1848. do 1945. U: *Vinkovci. Monografija Matice hrvatske Vinkovci*. Landeka M. i Švagelj D. (ur.), Matica hrvatska – ogranak Vinkovci, Vinkovci, 2010, str. 279-300.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Društvo Hrvatski Radiša i Vinkovci*. Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol, Vinkovci, 2020.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. Sigismund Čajkovac – začetnik osnovnoškolskih reformi, (i reprint Čajkovćeve studije o kućnim zadrugama u slavonskoj Posavini), *Hrašće. Časopis za književnost, umjetnost, kulturu i povijest*, br. 55, 2020, 37-65.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Sigismund Čajkovac između obrazovanja i politike*. Vinkovci: Duhovno Hrašće - spomen, Drenovci, 2021.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, M. *Igor Karaman. Život, djelo i doprinos ekonomskoj povijesti Hrvatske*. Matko Globačnik, M. i Radnić I. (ur.), Plejade, Zagreb, 2023, str. 154-158.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ M. *Matija Peršić i njegov mlin u Virju 1911-1943*. Rukopis u radu.

LAKATOŠ, J. *Industrija Hrvatske i Slavonije*. Naklada Jugoslavenskog Lloyd-a, Zagreb, 1924.

MATICKA, M. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*. Školska knjiga, Zagreb, 1990.

OBERKERSCH, V. *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien und Kroatien*. Arbeitskreis für Donauschwäbische Heimat- und Volksforschung, München, 1989.

OSTAJMER, B. *Narodna stranka u Slavoniji od 1883.-1903*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2018.

PAVLIČEVIĆ, D. *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881*. U: *Hrvatske županije kroz stoljeća*. Mirošević F. (ur.), Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 71-98.

Povijest vinkovačke gimnazije. Gimnazija M. A. Relković u Vinkovcima i Državni arhiv, Vinkovci – Osijek, 2002.

PRUTKI, S. *Prvi vinkovački paromlin i vinkovačko mlinarstvo*. Povijesno i športsko društvo Hrvatskog sokola Vinkovci, Vinkovci, 2009.

STIPETIĆ, V. *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1956.

ŠALIĆ, T. *Vinkovački leksikon*. T. Šalić, Vinkovci, 2007.

ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1918.-1941*. I. Hrvatski institut za povijest i AGM, Zagreb, 1997.

ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Z. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1918.-1941*. II. Hrvatski institut za povijest i AGM, Zagreb, 2000.

ŠIMONČIĆ, Z. *Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata (1918.-1941.)* *Povijesni prilozi*, 1, Zagreb, 1982, str. 101-203.

ŠIMONČIĆ, Z. Drvna industrija Hrvatske u gospodarskoj krizi 1930.-1934. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 8, Zagreb, 1976, str. 167-265.

„Uredba o banovini Hrvatskoj“, *Službene novine*, 295 A – LXVIII, 1939.

VIRC, Z. *Vinkovački kraj u Velikom ratu*. Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol, Vinkovci, 2019.

VIRC, Z. *Ivan M(ato) Čuljat. Vinkovci između dvaju ratova*. Povijesno i športsko društvo Hrvatski sokol, Vinkovci, 2022.

VIRC, Z. *Stogodišnji put obrtničke organizacije u Vinkovcima*. Udruženje samostalnih privrednika općine, Vinkovci, 1990.

VRBOŠIĆ, J. *Kolonizacija u Slavoniji i Baranji*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Osijeku, Osijek, 1986.

Vukovarsko-srijemska županija. Buljan Z. i Virc Z. (ur.), Privlačica, Vinkovci, 2000.

Zbornik Gospodarsko zakonodavstvo Nezavisne države Hrvatske. Gospodarstvo, Zagreb, 1942.

RESEARCH OF ECONOMIC HISTORY IN THE AREA OF PRESENT VUKOVAR-SRIJEM COUNTY UNTIL 1945

Summary: *The area of today's Vukovar-Srijem County has been an area with an intensive economy since ancient times. The diversity of land ownership, the diversity of the various peoples who inhabited and still inhabit this area have been detrimental to economic activity, but they have also constantly encouraged new driving forces for activity, thanks to nature, which has endowed this region with great values in the form of land, water and forests. It is necessary to stabilize the process of these shifts and find the right goal, and that lies in the construction of the Danube-Sava Canal, which, despite numerous plans and intentions, has not even been started yet, but whose construction would significantly boost the employment of people in this region, regardless of their religion and ethnicity. Only work is important.*

Keywords: *Vukovar-Srijem County, economy 1848 - 1945.*

RATNA RAZARANJA I ŠTETE VUKOVARSKO-SRIJEMSKJE ŽUPANIJE I GRADA VUKOVARA TE OSVRT NA LJUDSKE GUBITKE U OPĆINI VUKOVAR U VELIKOSRPSKOJ AGRESIJI 1991.

Ana Holjevac Tuković – Ante Nazor

Sažetak: *U radu će se kratko navesti uzrok stradanja stanovništva Vukovara i razaranja grada tijekom 1991. godine, a potom će se navesti podatci o broju poginulih i ubijenih osoba tijekom velikosrpske agresije na Vukovar 1991. te prikazati podatci o ratnoj šteti nastaloj na području Vukovara tijekom napada na grad i tijekom okupacije. Podatci o broju poginulih i ubijenih osoba obuhvatit će područje tadašnje Općine Vukovar, a procjena ratne štete obuhvatit će uglavnom objekte na području Grada Vukovara. Procjena broja smrtno stradalih na području Općine Vukovar tijekom 1991. temeljit će se na podacima iz popisa smrtno stradalih osoba u Domovinskom ratu koji je prikupio Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata u Zagrebu i na provjeri tih podataka s podacima iz literature u kojoj su navedena imena osoba smrtno stradalih tijekom velikosrpske agresije na Vukovar. Podatci o ratnoj šteti temeljit će se na arhivskom gradivu, fondu Državne komisije za popis i procjenu ratne štete. U ovome radu analizirat će se manji segment izravnih ratnih šteta, prije svega ratne štete na gospodarskim i stambenim objektima, pokretnim kulturnim dobrima i nepokretnoj kulturnoj baštini, te povrat oduzete imovine Grada Vukovara.*

Ključne riječi: *velikosrpska agresija, Vukovar, poginuli, ubijeni, ratna šteta*

Uvod

Republika Hrvatska je u Domovinskom ratu 1991. – 1995. godine pretrpjela velike ljudske žrtve, stradanja stanovništva i ogromne materijalne štete, što je bitno obilježilo njezin društveni, gospodarski i socijalni razvoj u poratnom vremenu. Prema odredbama međunarodnog prava izravne ratne štete „odnose se na troškove za vođenje obrambenog rata, na ratne rashode, na štete prema naseljima i zaštićenim objektima, štete nastale počinjenim zločinima prema stanovništvu, štete zbog kršenja zabrane uporabe pojedinih oružja, štete

zbog kršenja prava sudionika u ratu, štete zbog uništavanja i iskorištavanja nacionalnoga bogatstva i gospodarstvenih izvora, štete počinjene pljačkom i uništenjem imovine“ (Ženevske konvencije od 12. kolovoza 1949. godine s dopunskim protokolima). Popis i procjena ratne štete u Republici Hrvatskoj temelji se na metodologiji utvrđenoj na temelju Zakona o utvrđivanju ratne štete (*Narodne novine*, br. 61/91.) i Uputa za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete (*Narodne novine*, br. 54/93.). Prema izračunu iz 1999. ukupna vrijednost izravnih šteta izazvanih ratom, odnosno okupacijom, te troškovima kao posljedicom rata iznosi 236.431.568.000 kuna, tj. 65,3 milijarde njemačkih marka,¹ odnosno 37,1 milijarda američkih dolara (USD)² ili 33 milijarde eura³ (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999). Jedna trećina vrijednosti štete vezana je za život i zdravlje ljudi. Materijalna šteta, koja obuhvaća gospodarstvo, društvene djelatnosti, kulturna i prirodna dobra te dobra građana iznosi 40 % ukupne vrijednosti šteta. Prema kasnijim istraživanjima ukupna ratna šteta u Republici Hrvatskoj (RH) u Domovinskom ratu iznosi oko 142 milijarde američkih dolara: izravna ratna šteta 56,5, a neizravna oko 85,5 milijardi američkih dolara (Praljak, 2015).

Okupirano područje RH, te rubna područja uz okupirano područje, pretrpjeli su najveće ratne štete. Na okupiranom području nalazilo se: 11,16 % stanovništva zemlje, 11,02 % stanova, 21,1 % poljoprivrednog zemljišta te 8,8 % zaposlenih radnika. Izravne štete po županijama iznosile su 24,5 milijardi njemačkih maraka ili 12,5 milijardi eura. Teritorijalna vrijednost ratnih šteta ukazuje na to da se 54,78 % od njihove ukupne vrijednosti odnosi na četiri županije, i to: Vukovarsko-srijemska 17,97 %, Sisačko-moslavačka 13,63 %, Osječko-baranjska 13,18 % i Zadarska 10,00 %. Od najvećih zabilježenih vrijednosti šteta po pojedinim objektima ističu se: tvrtka „Borovo“ u Vukovarsko-srijemskoj županiji, „Ernestinovo“ – rasklopno postrojenje transformatorskih stanica u Osječko-baranjskoj, Željezara „Sisak“ u Sisačko-moslavačkoj i TLM „Šibenik“

¹ Današnja valuta Republike Hrvatske, hrvatska kuna uvedena je 30. svibnja 1994. godine, svi iznosi, odnosno vrijednosti ratnih šteta koja je izračunata 1999. godine, iskazana je u njemačkim markama (DEM) i kunama s prosječnim odnosom valuta u 1998. godini (1 DEM = 3,619 kune, 1 USD = 6,36 kune).

² Godine 1999. 37, 1 mil. dolara imala je istu kupovnu moć kao 62,9 mil. dolara 2022. Prema izračunu, godišnja inflacija u ovom razdoblju iznosila je oko 2,34 %. USD Inflacijski kalkulator. <http://www.kunalipa.com/katalog/tečaj/vrijednost-dolara.php>

³ Prosječni tečajevi kune – HNB, Prosječni srednji tečaj za njemačku marku (DEM) za 1999.

u Šibensko-kninskoj županiji. U izravne štete po županijama nisu pribrojene one štete koje su evidentirane na razini države u cjelini, i to: troškovi vojske i policije, razminiranje, ljudski gubitci, pokretna kulturna dobra, štete na okolišu i prirodi te neizravne štete. Visina izravne ratne štete u Vukovarsko-srijemskoj županiji iznosila je 15,8 milijardi kuna ili 2,1 milijardu eura, odnosno 17,97 % iznosa ukupne ratne štete po županijama u RH (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 32).

Ratne štete na gospodarskim i stambenim objektima grada Vukovara i Vukovarsko-srijemske županije

Prijeratna Općina Vukovar prostirala se na 606 četvornih kilometara (1,1 % ukupne kopnene površine Republike Hrvatske) te je imala ukupno 29 naselja (Bapska, Berak, Bobota, Bogdanovci, Bokšić, Borovo, Bršadin, Čakovci, Čelije, Grabovo, Ilok, Klisa, Lipovača, Lovas, Ludvinci, Mikluševci, Mohovo, Negoslavci, Opatovac, Pačetin, Petrovci, Sotin, Svinjarevci, Šarengrad, Tompojevci, Tovarnik, Trpinja, Vera, Vukovar), s prosječnom gustoćom naseljenosti od 138,9 stanovnika na četvornom kilometru (popis 1991.), što je tada bilo znatno iznad hrvatskog prosjeka. Nakon reorganizacije teritorijalnog sustava Hrvatske i osnivanja županija najveći dio teritorija (28 naselja) bivše vukovarske općine ušao je u sastav Vukovarsko-srijemske županije (iznimka je samo naselje Klisa, koje je postalo sastavnicom Grada Osijeka, pa je ušlo u upravno-teritorijalni obuhvat Osječko-baranjske županije). Iz bivših općina Vukovar (bez naselja Klisa), Vinkovci i Županja ustrojena je teritorijalnom reorganizacijom hrvatskoga državnog prostora krajem 1992. godine Vukovarsko-srijemska županija s 84 statistički samostalna naselja, koja se prostiru na ukupno 2.448 km² te tako obuhvaćaju 4,3 % kopnene površine Republike Hrvatske (Popis stanovništva 1991., narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, 1992).

Grad Vukovar sjedište je Vukovarsko-srijemske županije i najznačajnije gospodarsko, kulturno i upravno središte hrvatskog Podunavlja. Prije Domovinskog rata Vukovar je bio jako industrijsko središte, s tvornicom obuće „Borovo“ i tekstilnom industrijom Vuteks. Njegovu razvoju pogodio je povoljan prometno-geografski položaj i razvoj vukovarske dunavske riječne luke. Vukovar je do 1991. po svojoj dojmljivoj fizionomiji, brojnosti i dobroj sačuvanosti spomeničkog fonda svrstavan među najvrjednije urbane cjeline u

kontinentalnom dijelu RH. U Domovinskom ratu 1991. godine Jugoslavenska narodna armija (JNA), Teritorijalna obrana (TO) Srbije i srpske paravojne snage pretvorile su taj grad s višetisućljetnom poviješću u zgarište i ruševine, izbrisavši iz slike Vukovara brojne povijesne građevine i prepoznatljive urbane cjeline. Vukovar je kao urbana i gospodarska cjelina pretrpio najveću pojedinačnu ratnu štetu u RH, a po razmjerima razaranja postao je najizrazitiji simbol stradanja u Domovinskom ratu. Nakon dugotrajne opsade JNA i srpskih snaga te golemih uništavanja, koja se mogu usporediti s najtežim razaranjima u Drugom svjetskom ratu, grad je gotovo potpuno razrušen, a velik broj stanovnika stradao je u svakodnevnom bombardiranju. Preživjeli stanovnici Hrvati uglavnom su protjerani ili ubijeni nakon okupacije grada. Uništen je cjelokupni gospodarski potencijal grada, infrastruktura, stambeni fond, a ciljevi razaranja bili su i spomenici kulture, posebice sakralni objekti, župne crkve, kapele i groblja te bolnica, dječji vrtići, škole i starački dom (Živić, 2012, str. 75-90).

Vukovar je tijekom velikosrpske agresije 1991. pretrpio ratna razaranja u svim područjima gospodarskog i društvenog života. Prema Izvješću Državne komisije za popis i procjenu ratne štete iz 1999. godine, na području Grada Vukovara (naselja Vukovar, Grabovo, Lipovača i Sotin) procijenjena je ukupna izravna ratna šteta od 9,5 milijardi kuna ili 1,26 milijardi eura, dok su neizravne ratne štete bile barem četiri puta veće. Od toga, izravna ratna gospodarska šteta procijenjena je na 4,6 milijardi kuna ili 611 milijuna eura (48,4 %), šteta na infrastrukturi na 2,3 milijarde kuna ili 305 milijuna eura (24,2 %), a na privatnoj imovini 2,6 milijardi kuna ili 345 milijuna eura (27,4 %). Oko 60 % objekata u ratu je potpuno uništeno, a više od 30 % oštećeno. Prema Završnom izvješću Državne komisije za popis i procjenu ratne štete ukupno je oštećeno i uništeno 7.994 zgrade i 13.298 stanova, ukupne površine 807.875 m², te ukupne štete od 2,5 milijardi kuna, odnosno 332 milijuna eura (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 60).

Prema Planu i programu obnove i razvoja Grada Vukovara iz 2003. podatci su nadopunjeni i objedinjeni te su evidentirane 13.852 oštećene ili uništene stambene jedinice, od čega su 8.272 oštećene ili uništene obiteljske kuće te 552 oštećena višestambena objekta s 5.580 stanova (*Narodne novine*, 121/2002). U odnosu na evidentirani broj stambenih jedinica prije rata, tijekom agresije uništeno je ili oštećeno više od 90 % stambenih objekata. Od toga je njih 75 % svrstano u 4., 5., i 6. kategoriju oštećenja (HR-HDA-1640, Državna komisija

za popis i procjenu ratne štete, kut. 121). Količina građevnog otpada („šute“) procijenjena je na 325.000 tona ili 7,3 tona po stanovniku (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 59-60) u odnosu na prijeratnu 1990. godinu, kada je Vukovar imao 46.543 stanovnika.⁴

Prema podacima Državne komisije za popis i procjenu ratne štete na području cijele RH utvrđen je broj od 183.526 oštećenih i uništenih zgrada, od toga 178.858 zgrada u privatnom, a 4.668 zgrada u društvenom vlasništvu,⁵ što znači da se broj od 183.526 oštećenih i uništenih zgrada zapravo odnosi na 217.009 oštećenih i uništenih stanova (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 43).

Ukupna šteta na cijelom stambenom fondu iznosi 30,6 milijardi kuna ili 8,4 milijarde tadašnjih njemačkih maraka ili 4,2 milijarde eura. Ukupna šteta na stambenom fondu u vlasništvu građana (obiteljske zgrade) iznosi 28,3 milijarde kuna ili 7,8 milijardi tadašnjih njemačkih maraka ili 3,9 milijardi eura. Broj oštećenih i uništenih stambenih zgrada u Vukovarsko-srijemskoj županiji odnosi se na 24.104 zgrade, a ratna šteta na stambenom fondu iznosila je 4,5 milijardi kuna ili 1,2 milijarde njemačkih maraka ili 598 milijuna eura (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 43).

Ukupne ratne štete u RH procijenjene su na minimalni iznos 50 – 80 milijardi USD. Samo izravne štete procijenjene su na oko 164,86 milijardi kuna (45,83 milijardi tadašnjih njemačkih maraka ili 27,5 milijardi USD). Oko 25 % svih industrijskih kapaciteta oštećeno je ili razoreno, od toga 60 % u istočnoj Slavoniji, a oko 1.300 tvrtki imalo je izravne štete (*Narodne novine* 159/1998). Gospodarska i komunalna infrastruktura u Vukovaru pretrpjele su ogromna oštećenja, a osim oštećenja nastalih tijekom rata, infrastruktura je dodatno uništena uslijed izostanka održavanja za vrijeme srpske okupacije. Uz to je procijenjena i izravna ratna šteta u gospodarstvu po djelatnostima, i to za: industriju i rudarstvo (2 milijarde kuna), poljoprivredu i ribarstvo (1,3

⁴ Popis stanovništva 1991. godine. Podaci uključuju prigradska naselja Sotin i Lipovaču.

⁵ Iz metodoloških razloga sve su višestambene zgrade tretirane kao vlasništvo fondova, odnosno kao zgrade kojima upravljaju fondovi stambeno-komunalnog gospodarstva, jer su se popis ratne štete i otkup stanova vremenski preklapili. Mnogi su stanovi u višestambenim zgradama bili u vrijeme popisa štete napušteni, ili su u njima privremeno boravile osobe koje nisu vlasnici, pa je bilo nemoguće u trenutku popisa utvrditi pravog vlasnika.

milijarde), građevinarstvo (50 milijuna), promet i veze (2 milijuna), trgovinu (130 milijuna), ugostiteljstvo i turizam (20 milijuna), stambeno-komunalnu djelatnost (62 milijuna), financijske i druge usluge (11 milijuna), obrazovanje i kulturu (75 milijuna), zdravstvo i socijalnu zaštitu (78 milijuna), lokalnu upravu i samoupravu (835 milijuna). Ukupno 4,6 milijarda kuna ili 611 milijuna eura (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 59).

Procjena ratne štete na postrojenjima distribucije Hrvatske elektroprivrede u Vukovarsko-srijemskoj županiji iznosi 74 milijuna kuna, a odnosi se na sljedeće uništene ili oštećene objekte: 62 trafostanice (od ukupno 118 prema stanju 1991.), 56 km 10 kV dalekovoda (od 82,6 km), 140 km (od 325 km) niskonaponske mreže te ostale objekte (*Narodne novine*, 121/2002).

Na objektima Vodovoda grada Vukovara, prema Završnom izvješću iz 1999., procijenjena je šteta na 40,8 milijuna kuna ili 5,3 milijuna eura, no osim oštećenja nastalih tijekom rata, infrastruktura je dodatno uništena uslijed izostanka održavanja za vrijeme okupacije. Primjerice, u trenutku preuzimanja vodoopskrbne mreže pri završetku procesa mirne reintegracije, gubitci vode su dostizali 60 – 70 % – tako je ratnu štetu procijenila Županijska komisija za popis i procjenu ratnih šteta, a prema podacima Vodovoda „Vukovar“ iznosila je 58,7 milijuna kuna 7,7 milijuna eura (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 60).

Prometnice na području Grada Vukovara u velikoj su mjeri uništene zbog oštećenja tijekom rata, ali i zbog izostanka redovitog održavanja i nepoduživanja izvanrednog održavanja. Najveću izravnu gospodarsku štetu pretrpjeli su veliki poslovni subjekti „Borovo“ (1,9 milijardi kuna), Vupik (1,3 milijarde kuna) i Vuteks (0,9 milijardi kuna), koji su prije rata bili temelj vukovarskog gospodarstva (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 60).

O gospodarskom značaju ta tri poslovna subjekta u prijeratnom razdoblju najbolje govori podatak da su oni 1990. godine zajedno zapošljavali 27.630 radnika, što je gotovo jednako broju stanovnika Grada Vukovara 2011. godine (27.683).

Među ostalim većim poslovnim subjektima koji su pretrpjeli štetu su i Velepromet (84,7 milijuna kuna), Građevinar (42,7 milijuna kuna) i Drvopromet (41

milijun kuna). Sve društvene i druge neprivredne djelatnosti pretrpjele su također velike ratne štete. Od 76 objekata u Vukovarsko-srijemskoj županiji koji se odnose na odgoj i obrazovanje, oštećeno je 49 objekata, odnosno 64,47 % objekata, najviše u Vukovaru, gdje su svi školski objekti stradali ili su oštećeni. Prema završnom izvješću, najveću izravnu ratnu štetu na tvrtkama društvenih djelatnosti u Vukovaru imao je Dječji vrtić „Radost“, a iznosila je 45,6 milijuna kuna (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 41).

Na području zdravstva, potpuno je uništen objekt Medicinskog centra u Vukovaru s procijenjenom štetom u iznosu od 180,5 milijuna kuna (28,7 milijuna USD) (Pavković, 1997, str. 106). Štete u hrvatskim gospodarskim tvrtkama obuhvaćaju izravnu štetu na građevinama, zemljištu, opremi, dugogodišnjim nasadima, šumama, stočnom fondu, obrtnim sredstvima i troškove izazvane ratom. Izravna se šteta sastoji od proračuna tržišne vrijednosti uništenih dobara u vrijeme uništenja. Neizravna šteta tvrtki uključuje samo umanjeње dobiti tvrtki u odnosu na posljednju predratnu godinu (1990.) izračunanu po propisanoj metodologiji, no ne uzima u obzir posebno učinke nastale gubitkom tržišta, tranzicijskih procesa, promjena u sustavu vođenja tvrtki, gubitke radnika i radnih mjesta te druge faktore. Ukupna šteta tvrtki u gospodarstvu bez velikih gospodarskih sustava gospodarske infrastrukture iznosi: 14.560.268.415 kuna odnosno 4 milijarde njemačkih maraka ili 2 milijarde eura (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 41).

Utvrđivanje izravne ratne štete u velikim sustavima gospodarske infrastrukture (INA, Hrvatska elektroprivreda, Hrvatske telekomunikacije, Hrvatska pošta, Hrvatske ceste, Hrvatske željeznice, Hrvatske vode, Hrvatske šume i Hrvatska radiotelevizija) odnosi se na ukupni teritorij RH. Obuhvaćena je izravna šteta na građevinama, na opremi, na sirovinama i proizvodima te troškovi nastali u tim sustavima u svezi s ratom. Izravna šteta u navedenim velikim gospodarskim sustavima iznosi 11.389.944 kune, odnosno 3,1 milijun njemačkih maraka ili 1,6 milijuna eura (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 41).

Izravna ratna šteta po županijama za sustave velike gospodarske infrastrukture, za Vukovarsko-srijemsku županiju iznosila je 639.261.000 njemačkih maraka ili 326.085.000 eura. Od toga: 139.147.000 njemačkih maraka ili 71.014.000

eura INA; HEP – 131.968.000 njemačkih marka ili 67.470.000 eura; HP – 2.269.000 njemačkih marka ili 1.160.000 eura; Hrvatske telekomunikacije – 22.624.000 njemačkih marka ili 11.567.000 eura; Hrvatske vode, 106.022.000 njemačkih maraka ili 54.208.187 eura; Hrvatske ceste – 56.978.000 njemačkih marka ili 11.570.000 eura; Hrvatska radiotelevizija – 4.949.000 njemačkih maraka ili 2.530.000 eura; Hrvatske šume – 95.549 njemačkih maraka ili 48.85 eura; Hrvatske željeznice – 79.741.000 njemačkih maraka ili 40.770.000 eura (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 39).

Imovina građana koja je bila izložena oštećenju ili uništenju u toku rata: oprema stanova i kuća, osobne stvari, poljoprivredna proizvodnja, poljoprivredni proizvodi u skladištu, strojevi, osobna i poljoprivredna vozila, plovila, alati, šume i dugogodišnji nasadi (vinogradi i voćnjaci), stoka i perad procjenjuje se na 11.649.046.000 kuna ili 3,2 milijardi njemačkih marka ili 1,6 milijardi eura. U pokretnu imovinu građana ulazile su i vrijednosti izgubljenoga (nestalog) novca i dragocjenosti. Ratna je šteta na pokretnoj imovini građana Vukovarsko-srijemske županije 2.228.502.000 kuna ili 30.330.000 eura (Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Završno izvješće, 1999, str. 39).

Ratne štete na kulturnoj baštini

Republika Hrvatska je, uz velik broj poginulih i stradalih, svjedočila i prizorima ratom porušenih i teško oštećenih kuća, crkava i drugih kulturno-povijesnih spomenika. Hrvatsku kulturno-povijesnu baštinu, koja je uz svoje kulturne i umjetničke vrijednosti imala i simbol nacionalnog identiteta, odnosno cjelokupna kulturnog i povijesnog nasljeđa, srpske snage sustavno su uništavale i devastirale. Drugim riječima, uništavao se svaki trag hrvatskog identiteta, što je značilo da su „sustavno uništavani i oštećivani, osim povijesnih cjelina gradova, i sakralni objekti, tradicijska arhitektura, napose sela, arheološka nalazišta, cijeli kulturni krajolici, knjižnice i muzeji i druga ishodišta zajedničke memorije (...)“ (Šulc, 1993, str. 41-45).

Ukupno 2.323 povijesne zgrade, klasificirane kao „spomenik kulture“, oštećene su ili uništene u Hrvatskoj, tijekom srpske agresije i okupacije od 1991. do 1995. godine (HR-HDA-1640, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, kut. 121).

Popis oštećenih i uništenih spomenika kulture sastoji se od tipova zgrada koje su uključivale povijesno-memorijalne, civilne, vojne/obrambene i sakralne zgrade te nadgrobne/grobne objekte i kiparske i javne predmete. Najveće štete počinjene su na civilnim spomenicima kulture smještenima u povijesnim gradskim područjima (Šošić, 2014).⁶

Povijesne jezgre naselja mjesecima su tijekom 1991. bile pod minobacačkom i topničkom vatrom, odnosno bombardirane su ili razarane podmetnutim eksplozivom. Tako su već na početku velikosrpske agresije na Hrvatsku u naseljima uz crtu bojišta ili na dometu neprijateljske artiljerije stradale mnoge građevine koje pripadaju najvišim vrijednostima hrvatske, pa i svjetske graditeljske baštine. Kao grad na prvoj crti obrane, Vukovar je bio jedan od gradova čija su središta bila teško oštećena. Izvješće Ministarstva informiranja RH već je u studenom 1991. ustvrdilo da je povijesna jezgra Vukovara gotovo potpuno uništena (HR-HIC-C005, Ministarstvo informiranja, Destruction of religious sites and cultural monuments).

Od prvih pojava namjernog oštećivanja i uništavanja kulturne baštine, Zavod za zaštitu spomenika kulture, tada u sklopu Ministarstva prosvjete i kulture RH, poduzimao je mjere predviđene Konvencijom za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (Haag, 1954.) kao i Dodatnim protokolom iz 1977. (čl. 53) Ženevske konvencije, kojim je zabranjeno počinuti bilo koji neprija-

⁶ U Hrvatskome je zakonodavstvu za određivanje zakonskog predmeta zaštite sve do 1999. u uporabi bio termin „spomenik kulture“. Naime, Zakon o zaštiti spomenika kulture, koji je kao republički zakon u svojoj prvoj verziji donesen 1960., dakle za vrijeme socijalističke Jugoslavije, ostao je, uz određene izmjene i dopune, na snazi i nakon osamostaljenja Hrvatske kao države. Taj je zakon u čl. 2. sadržavao definiciju prema kojoj se „[...] spomenikom kulture smatraju [...] nepokretni i pokretni predmeti kao i grupe predmeta, koji su zbog svoje arheološke, historijske, sociološke, etnografske, umjetničke, arhitektonske, urbanističke, tehničke i druge naučne ili kulturne vrijednosti od značenja za društvenu zajednicu“. Međutim, kao što se navodi u legislativi, riječ „spomenik“ ima izvorno mnogo uže semantičko značenje od onoga koje mu se s vremenom pripisalo u kontekstu pojma spomenika kulture. Korijen te riječi nedvojbeno upućuje na kakvo prostorno, graditeljsko, likovno ili tekstualno obilježje koje se postavlja „u spomen neke osobe ili događaja.“ Stoga se čini prikladnim izraz „spomenik kulture“ zamijeniti pojmom „kulturno dobro“ koji puno bolje i značenjski ispravnije pokriva sve predmete i dobra ljudske kulture koji su prema suvremenom shvaćanju vrijedni zaštite. Uz izraz „kulturno dobro“, u Hrvatskoj pravnoj terminologiji legalan je i izraz „hrvatska baština“.

teljski akt usmjeren protiv povijesnih spomenika, umjetničkih djela ili mjesta bogoslužja koja čine kulturno ili duhovno naslijeđe naroda (*Narodne novine*, Međunarodni ugovori, br. 12/93).

Tijekom ljeta 1991. Ministarstvo je izdalo i Upute o postavljanju znakova raspoznavanja na kulturna dobra, te su istovremeno bili izdani nalozi o evakuaciji i sklanjanju pokretnih spomenika kulture i umjetnina iz sakralnih građevina, muzeja i galerija te iz zbirki umjetnina privatnih vlasnika (Ministarstvo kulture RH, Uputa o postavljanju znakova raspoznavanja na kulturna dobra, 1991, str. 1-4).

U dokumentu Ministarstva kulture RH, Uputa o postavljanju znakova raspoznavanja na kulturna dobra, od 29. srpnja 1991., kao zaštićene povijesne cjeline u Gradu Vukovaru izdvajaju se njegova povijesna urbanistička cjelina, od povijesnih građevina dvorac Eltz te samostan i crkva sv. Filipa i Jakova, a od arheoloških lokaliteta i spomenika pretpovijesni arheološki lokalitet Vučedol i Petri skele do Vučedola, pretpovijesni i srednjovjekovni arheološki lokaliteti Desna bara i Lijeva bara, pretpovijesni i srednjovjekovni arheološki lokaliteti Gradac i Trojstvo. Ministarstvo prosvjete i kulture uputilo je 30. srpnja 1991. memorandum, kojim vojnu komandu JNA poziva na poštivanje Haaške konvencije (Holjevac Tuković, Nazor, 2020, str. 376).

Istodobno, u ljeto 1991. započela je otvorena agresija JNA i srpskih (a od 1. listopada 1991. i crnogorskih) snaga na RH u kojoj su, uz ljudska stradanja, stradala i hrvatska kulturna dobra, posebice hrvatsko povijesno graditeljstvo. Štete na spomeničkoj baštini od posljedica namjernog razaranja ili od posljedica sukoba i ratnih djelovanja postale su sve učestalije, pa je postalo jasno da ih sustavno treba evidentirati i utvrđivati njihov opseg. Uredbom o osnivanju i radu Komisije za popis i procjenu ratne štete od 30. kolovoza 1991. (*Narodne novine* 44/91). Vlada RH osnovala je općinske komisije i Republičku komisiju za popis i procjenu ratne štete nastale u Hrvatskoj kod fizičkih i pravnih osoba, na pokretninama i nekretninama. Republička komisija osnivala je posebne komisije za štetu, koje su, preko svojih stručnih komisija, popisivale i procjenjivale ratnu štetu nastalu na kulturnim spomenicima, nacionalnim parkovima i parkovima prirode. Od 1993. godine, a na temelju Uputa za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete, dotadašnje su se općinske komisije imenovale županijskim ili su se osnivale nove županijske komisije te stručne komisije, a 1994.

Republička komisija mijenja ime u Državnu komisiju za popis i procjenu ratne štete (*Narodne novine* 54/93).

Prema podacima Državne komisije za popis i procjenu ratne štete, odnosno Komisije za procjenu ratne štete na spomenicima kulture, na cijelom području Vukovarsko-srijemske županije oštećeno je ili uništeno 250 spomeničkih objekata. Od toga broja na povijesne građevine u Vukovaru otpada 123, a među njima je 21 građevina 6. kategorije oštećenja (potpuno razorena) i 50 građevina 5. kategorije (djelomično razorene), što je najveći postotak razorenih i teško oštećenih povijesnih građevina među svim, u ratu stradalima, povijesnim urbanističkim cjelinama u RH. Na području Vukovara teška su oštećenja, odnosno razaranja (5. i 6. kategorije) utvrđena na kompleksu franjevačkog samostana s crkvom sv. Filipa i Jakova, na baroknoj palači Županije srijemske, na gotovo svim objektima velika kompleksa grofova Eltz, na palači Kotarskoga suda, na zgradi stare gimnazije i na mnogim drugim gradskim palačama, vilama i zgradama. Uništeni su mnogi kulturni spomenici grada: Radnički dom, Muzej grada Vukovara, rodna kuća nobelovca Lavoslava Ružičke, kao i uža gradska jezgra, zgrada suda, Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) i škole. Na sakralnim građevinama također je utvrđena šteta od 3. do 6. kategorije (kapela Gospe od Hrasta, crkva sv. Roka, kapela Sv. Križa, crkva sv. Nikolaja). Uništeno je groblje i crkva Uzvišenja Svetog Križa u Tovarniku; tri potpuno uništena groblja u Vukovaru (staro groblje u blizini kapelice obitelji Eltz, Bugarsko groblje i groblje Dubrava); potpuno uništeno groblje i oštećena kapela u Komletincima (HR- HDA-1640, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, kut. 121).

Na širem području Županije utvrđen je velik broj potpuno razorenih sela u kojima je do rata bilo sačuvano tradicijsko graditeljstvo (Bogdanovci, Cerić, Donje Novo Selo, Lipovac, Marinci, Nijemci, Podgrađe), a na brojnim sakralnim građevinama utvrđene su pljačka i upotreba eksploziva (crkve Sv. Križa u Bogdanovcima, sv. Martina iz 19. stoljeća u Svinjarevcima, sv. Jurja u Bapskoj iz 18. stoljeća, sv. Vendelina Opata iz 1846. u Jarmini, sv. Lovre Mučenika iz 1808. u Lipovcu, sv. Katarine iz 19. stoljeća u Ceriću, sv. Ilije Proroka iz 1805. u Rajevu Selu, sv. Ane s početka 19. stoljeća u Nuštru, sv. Ane iz 1782. u Slakovcima, Uzvišenja Sv. Križa iz 19. stoljeća te crkve sv. Mateja i Bartola iz 1804. u Tovarniku) (HR- HDA- 1640, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, kut. 121).

Ukupna površina oštećenih i uništenih spomenika kulture (250) iznosi 186.747 m², a šteta je procijenjena u iznosu od 5,37 milijardi kuna. Na području Vukovarsko-srijemske županije oštećenja 5. i 6. kategorije utvrđena su na 94 spomenika kulture – 34,6 % u odnosu na ukupan broj oštećenih spomenika kulture, odnosno 25,4 % u odnosu na ukupan spomenički fond nepokretnih spomenika kulture na području Županije (HR-HDA-1640, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, kut. 121).

Područje Vukovarsko-srijemske županije bilo je djelomično nedostupno do srpnja 1997. godine, kada je specijalna Komisija za popisivanje i procjenjivanje ratne štete na spomenicima kulture prvi puta dobila dozvolu od UNTAES-a (United Nations Transitional Authority to Eastern Slavonia – Prijelazna uprava Ujedinjenih naroda) za pregled stanja spomenika kulture na području hrvatskog Podunavlja. Kako se navodi u izvješću Državne komisije za popis i procjenu ratne štete, ono što je sve zaprepastilo prilikom pregleda toga područja bilo je stanje gradske povijesne cjeline Vukovara. Unatoč činjenici da se prateći izvještaje, fotodokumentaciju ili videosnimke europskih promatrača ili novinara moglo očekivati izrazito loše stanje, u izvješću se navodi: „stanje je bilo puno gore od najgorih očekivanja“. „Ruševine koje smo tamo našli, naročito nizovi praznih zemljišta, na kojima su namjerno i sustavno, po odluci lokalnih (okupatorskih) vlasti, sve kuće bile srušene i tlo sravnjeno (u Andrićevoj ulici, Ulici Moše Pijade i na Bećarskom trgu), potvrdili su pretpostavku da je Vukovar bio spomeničko povijesno središte koje je pretrpjelo najviše štete u ovom ratu.“ Zbog siline razaranja duhovne i kulturne baštine Vukovara, „koja je bila i temelj i svjedočanstvo hrvatskoga kulturnog i nacionalnog identiteta toga grada, pa je kao takva bila pod snažnim i razornim udarom srbijanske agresije, argumentirano se može govoriti i o memocidu nad Vukovarom“ (Živić, 2008, str. 41). Cijeli grad, njegov prirodni habitus, okolne šume, rijeke i parkovi, groblja, obiteljski domovi, stare gradske četvrti strašno su razoreni.

U jesen 1997. izvršen je popis i procjena ratne štete na 122 spomeničke i ambijentalne građevine unutar gradske povijesne jezgre. Od 122 procijenjene spomeničke građevine 21 je bila potpuno razorena, 48 je bilo djelomično razoreno, 25 je imalo teške štete na konstrukciji građevine, 13 ih je bilo lakše oštećeno na konstruktivnim dijelovima, pet građevina pretrpjelo je manju štetu, a šest je lakše ili samo površinski oštećeno. Mnoge građevine zahvatio je požar zbog korištenja zapaljivih projektila ili namjernog potpaljivanja. Prema popisu i procjeni

ratne štete, više od pola građevina po stupnju oštećenosti pripadalo je 5. i 6. kategoriji, što je značajka jedino toga područja. Ukupan iznos procijenjene ratne štete na spomenicima kulture u Vukovaru iznosio je oko 4,38 milijardi kuna (HR-HDA-1640, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, kut. 121).

Stradanja kulturne baštine na primjerima gradskih područja Vukovarsko-srijemske županije

Velika većina povijesnih građevina u Vukovaru, od onih najjednostavnijih pa do reprezentativnijih građevina, pretrpjele su teška oštećenja. Među teško stradalim građevinama, gotovo potpuno porušen, bio je i barokno-klasicistički dvorac grofovske obitelji Eltz iz 1749. godine. Vlastelinski sklop obitelji Eltz u Vukovaru jedna je od najmonumentalnijih feudalnih arhitektonskih cjelina u Slavoniji. Objedinjuje zgradu dvorca koja je služila kao rezidencija grofovske obitelji, četiri barokne kurije u kojima je bila smještena uprava velikoga feudalnog imanja, gospodarske zgrade, kapelu sv. Roka te Oranžeriju i perivoj koji je otvoren prema Dunavu (Obad Šćitaroci, 1998, str. 401).

Dvorac Eltz tijekom napada JNA, TO Srbije i srpskih paravojnih snaga na Vukovar izravno je pogođen velikim brojem projektila različitih kalibara. Pri tome je potpuno razoreno krovništvo nad jugoistočnim krilom te strop nad prvim katom i dio svoda nad mramornom dvoranom. Osim vanjskih zidova svi ostali sklopovi potpuno su uništeni. Višekratnim izravnim pogodcima projektila gotovo u potpunosti je uništena štukatura izravno modelirana u žbuci na svim pročeljima i krovnim prozorima. Također je potpuno uništeno krovništvo nad središnjim dijelom. Na vanjskim zidovima je zbog proboja projektila došlo do djelomičnog uništenja opeke, a unutrašnjost je teško oštećena. Dodatno je nastalo oštećenje zbog nemogućnosti pravovremene obnove, a uništen je dio vanjske stolarije i kamena plastika. Ukupna šteta na dvorcu Eltz procijenjena je na 41 milijun kuna (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/9).

Teško oštećeni bili su i ostali okolni sadržaji, posebno kurije s druge strane Županijske ulice. Stradala je, nadalje, rodna kuća Lavoslava Ružičke, teško je stradao Radnički dom, a zgrada Zbirke Bauer, negdašnja Služba društvenog knjigovodstva (SDK) potpuno je srušena sa zemljom (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/9).

Barokna jezgra najstarija je povijesna urbana jezgra u Vukovaru i uglavnom se podudara sa srednjovjekovnim i turskim naseljem. Za taj stiješnjeni prostor karakteristična je Ulica dr. Franje Tuđmana u kojoj je koncentrirana najvrjednija arhitektonska kulturna baština grada. Tu su sačuvane građevine barokne arhitekture iz 18. st. s tipičnim trijemovima i poslovnim prostorima u prizemlju, dok su ostale zgrade građene u duhu historicizma i historijskih povijesnih stilova kao i secesije. Najdojmljivija je zgrada stare Galerije Bauer, nekadašnje Diližansne pošte, koja je dio cjelovita sklopa od 13 jednokatnica s masivnim arkadnim trijemovima. Nastala je spajanjem dviju susjednih kuća. U prizemlju je oduvijek bio javni prostor, dok je kat bio stambeni. Ta je zgrada sa svojih osam lučnih otvora najveća i po izvornom oblikovanju fasada najkvalitetnija, a jedina je koja ima kolni ulaz u dvorište. Na kamenom glavnom portalu uklesani su inicijali Diližansne pošte (ISCP 1819.), a sačuvan je i vratni zvekir u obliku roga. Još se posebno ističu kuće Bingulac, kuća Emsminger i magaza Mihajlović.

Rezidencija Paunović, jednokatna rezidencija barunske obitelji Paunović, najstarija je palača u nizu trgovačkih kuća s lokalima na sjevernoj strani glavne ulice. Građena je 1867. u oblicima ranoga historicizma. Prizemlje zgrade, izvorno rastvoreno visokim lučnim izlozima, više je puta radikalno preoblikovano (osobito početkom šezdesetih), dok je stambeni katni dio s devet polukružnih prozora očuvao svoju izvornost. Simetrično pročelje naglašeno je plitko izvučenim središnjim trijemom s ugrađenim balkonom od kovanog željeza. U dvorištu kuće nekada je bio vrt koji se protezao do močvarnoga desnog kraka Vuke u zaleđu ulice. Iako je riječ o dvama zasebnim objektima, susjedna stara trokatnica rezidencije Paunović danas s jednokatnom zgradom čini jedinstveni sklop. U Domovinskom ratu 1991. građevina je izravno pogođena u krovnište, pri čemu je došlo do potpuna uništenja pokrova, krovne konstrukcije i stropa nad katom. Danas je djelomično obnovljen prizemni dio (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/9).

Uz jednokatnu rezidenciju barunske obitelji Paunović, ta je obitelj 1929. kupila i susjednu staru katnicu čije je pročelje, u adaptaciji i dogradnji drugog i trećeg kata, izvedeno prema dekorativnim elementima pročelja starog dijela palače. Iako je riječ o dvjema zasebnim građevinama, rezidencija Paunović doima se kao jedinstveni arhitektonski sklop. U Domovinskom ratu, 1991. godine, građevina je izravno pogođena u krovnište, pri čemu je došlo do potpuna uništenja pokrova, krovne konstrukcije i svih stropova (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/9).

Kuća Emsminger nalazi se u jedinstvenu sklopu baroknih građanskih jednokatnica, prigradena uz zgradu negdašnje Diližansne pošte (stara Galerija Bauer). Izgrađena je oko 1800. godine, na uskoj i maloj parceli. U prizemlju je, uz ulicu, bila i radionica, dok se uzduž dvorišnog pročelja pružala drvena galerija sa stubištem. Ispod kuće je masivno svođen podrum. U Domovinskom ratu zgrada je teško oštećena, uključivo i dio nosivog zida. Svi ostali sklopovi potpuno su uništeni (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/9).

Magaza Mihajlović nalazi se na sredini južne strane maloga baroknog trga u središtu povijesne barokne jezgre. Nastala je kao ugrađena jednokatnica oko 1760. godine, povezana u 19. stoljeću svedenim prolazom sa susjednom zgradom magaze, s kojom čini stilsko jedinstvo. U prizemnom dijelu nalazi se asimetrično postavljen svodni kolni prolaz, s čije se desne strane nalaze ulazi u dva lokala uokvireni kamenim dovratnicima. Na ulazima u poslovne prostore prizemlja nalaze se željezne vratnice. U Domovinskom ratu 1991. godine zgrada je teško oštećena (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/9).

U napadima na Vukovar osobito je stradao franjevački samostan s baroknom crkvom koja je dominirala gradom na uzvišenju nad Dunavom. Franjevački samostan i crkva sv. Filipa i Jakova najstarija je i najmarkantnija građevina baroknog Vukovara. Taj barokni sklop najstariji je arhitektonski spomenik u gradu i registrirani je spomenik kulture A (I.) kategorije. Samostan s crkvom u svome monumentalnome arhitektonskom habitusu stoljećima je čuvao neprocjenjivo umjetničko i kulturno blago, posjedovao je vrlo vrijedan inventar te bogatu knjižnicu s rijetkim izdanjima, kao i malu galeriju slika (Karač, 1998).

Tijekom tromjesečne opsade i napada JNA i srpskih snaga, koje su djelovali i iz Srbije, samostan je teško oštećen velikim brojem projektila, a kasnije je uvršten u pet prioriternih građevina koje je bilo potrebno restaurirati. Uz restauriranje oštećenih dijelova, velik dio crkve i samostana je rekonstruiran metodom „faksimila“ uz korištenje povijesnih izvora i fotodokumentacije (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/9).

Vrijedan izvor o životu u franjevačkom samostanu tijekom opsade grada i njegovu stradanju daju dnevnički zapisi gvardijana fra Branimira Koseca, koji je zajedno sa svojom subračom odlučio ostati u samostanu tijekom opsade gra-

da. U dnevniku je zapisano da su već 25. kolovoza 1991. pale prve granate na samostan i crkvu, ispaljene iz vukovarske vojarne JNA. Do sredine rujna na samostan i crkvu palo je oko dvadeset granata. Granatama su uništeni krovovi, strop kupole, freske u kupoli, prozorska stakla su sva otpala, a nešto je granata palo i u dvorište (Kosec, 1997, str. 22).

Nakon okončanja borbi i početka okupacije Vukovara u dnevničkom zapisu stoji: „Pokušali smo osigurati samostan i crkvu. Gdje su bile rupe na zidovima, zatvorili smo ih ciglom, da makar psi ne ulaze. U međuvremenu su četnici zapaljivim granatama zapalili crkveno krovništvo, i to samu kupolu. Pokušavali smo ugasiti vatru koja se je širila po krovu, ali bez uspjeha, jer je drvenu građu plamen sve više zahvaćao“ (Kosec, 1997, str. 22). Dan nakon okupacije Vukovara svi koji su zatečeni u samostanu odvedeni su u logor Velepromet, a nakon toga u logor u Srijemsku Mitrovicu, u Republiku Srbiju.

Nakon što su Vukovarci, a zajedno s njima i franjevci, morali otići iz grada, u samostanu su ostale knjige i ostale umjetničke vrijednosti Muzeja grada Vukovara, među kojem je bila i Zbirka Antuna Bauera. Tada su u spašavanju samostanskog blaga veliku ulogu i zasluge imali fra Marko Kurolt iz franjevačkog samostana u Zemunu i fra Marko Malović iz franjevačkog samostana u Iloku. Fra Marko Kurolt odmah je nakon okupacije grada preko Ministarstva veza Republike Srbije tražio dopuštenje za dolazak u Vukovar, kako bi iz svoga matičnog samostana spasio dragocjene vrijednosti. Uspio je izboriti odobrenje za odlazak u Vukovar sa šest vozila JNA u koje je trebao staviti sve blago. Nažalost, sve dragocjenosti nisu uspjeli izvući, no ipak su spasili glavninu, odvozeći samostansko blago 12. prosinca 1991. iz Vukovara u Šid (u Školu „Narodni front“), gdje je bilo pohranjeno punih šest mjeseci, do 31. svibnja 1992. godine, kada je prebačeno u Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture u Novom Sadu, a tu je i ostalo sve do povratka u Vukovar 20. studenog 2004. godine. Među tim umjetničkim vrijednostima bio je i moćnik krvi sv. Bone (kalež s dva anđela), koji je fra Marko Kurolt uspio pronaći, te u vožnji kroz cijelo vrijeme držao u svome naručju. Knjige su nedostajale, jer ih je preuzela JNA i dio odvezla u beogradske vojarnje, a dio (točnije 3.475 naslova) je 3. siječnja 1992. dovezla fra Marku Maloviću u Ilok. Knjige smještene u beogradskim vojarnama, koje su dopremljene iz spomenute škole u Šidu, kamo su prvotno bile evakuirane, fra Marko Kurolt je dopremio u franjevački samostan u Zemunu. Zajedno s knjigama bilo je i desetak vrijednih

slika iz samostana i crkve (Jagodić, 2017, str. 27-29). Ostali dio knjiga, njih ukupno 3.833, vraćen je u samostan u Vukovaru 20. studenog 2004. godine dogovorom međudržavnog Povjerenstva za povrat kulturnih dobara Srbije i Crne Gore i Povjerenstva za povrat dobara Republike Hrvatske od 19. studenog 2004. godine (Kurolt, 2013, str. 82).

U ljeto 1997. crkvu je posjetio i Stožer za obnovu kulturne baštine Vukovara, predvođen ministrom kulture Božom Biškupićem, a u jesen iste godine izvršena je procjena ratne štete na franjevačkom sklopu (utvrđena je na više od 45 milijuna kuna), te su sastavljene konzervatorske smjernice za obnovu (Karač, 2020. str. 15-41). Prema podacima komisije Ministarstva kulture 1997. godine u nosivom zidu i stupovima napravljene su rupe za postavljanje eksploziva (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/8). Okupacijske vlasti namjeravale su, naime, crkvu srušiti sa zemljom, izbušivši 22 minske rupe u njezinim zidovima i stupovima, što je spriječio tadašnji prijelazni upravitelj misije UNTAES-a, američki general Jacques Klein, poslavši UN-ove trupe u vukovarsku crkvu. Razmjestivši straže oko crkve, crkvu je sačuvao od uništenja. Posmrtni ostatci obitelji Eltz bili su u kripti, kao i posmrtni ostatci franjevac te veliki sarkofag s posmrtnim ostacima sv. Bone. Nakon okupacije kripta je devastirana, a brončano je raspelo s ploče opljačkano, sarkofazi razbijeni i kosti razbacane (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/8).

Relikvije sv. Bone, koje su u Vukovar stigle 24. lipnja 1754. i do Domovinskog rata bile izložene u crkvi na oltaru sv. Bone, u kriptu su prenesene kako bi se sačuvale od granatiranja, no tamo su spaljene u vrijeme okupacije. Nekoliko njegovih kostiju spasio je za posjeta crkvi 1998. godine fra Marko Malović, koji je cijelo vrijeme ostao na okupiranom području hrvatskog Podunavlja (u Iloku). Danas su te kosti položene u minijaturni sarkofag koji je na oltaru sv. Bone u crkvi sv. Filipa i Jakova. Prema daljnjem izvještaju komisije Ministarstva kulture izravnim pogodbama i eksplozijama projektila teško je oštećen i kameni reljef grba franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 6/8). Za crkvu sv. Filipa i Jakova, kao jednoga od najstarijih i najznačajnijih objekata, prilikom njezine obnove u hrvatskom izdanju *Vukovarskih novina* napisano je: „Kompleks Franjevačkog samostana sa crkvom svetog Filipa i Jakoba jedan je od najsnažnijih povijesnih simbola hrvatskog identiteta Vukovara i stoga su svi razlozi njegove obnove mnogo složeniji od puke želje za

revitalizacijom spomeničke baštine, kao i za razumijevanjem funkcionalne potrebe vjerničke zajednice da u Vukovaru ima dostojan sakralni prostor. Bit će to, naime, jedan od najvažnijih elemenata naše kolektivne memorije i dokaz da smo se unatoč svemu – vratili“ (*Vukovarske novine*, 1997, 5). Uz crkvu svetog Filipa i Jakova vezana je i sudbina franjevac koji su stoljećima boravili na području Vukovara te utjecali na očuvanje hrvatskoga nacionalnog identiteta, a njihov povratak među prvim 1997. bio je snažan poticaj povratku hrvatskim prognanicima (Holjevac Tuković, 2021, str. 476).

Od gradova u Županiji, Vinkovci su također bili često napadani, što je uzrokovalo znatne štete na zaštićenoj urbanističkoj cjelini i na svim najvrjednijim pojedinačnim spomenicima u gradu. U gradskoj jezgri teško je oštećena parohijska crkva Sv. Duha. Teško je oštećena i župna crkva sv. Euzebija i Poliona, koja je pretrpjela znatna oštećenja 4. kategorije. Sagrađena je 1772. u baroknom stilu, a nalazi se na gradskom trgu u najužoj gradskoj jezgri. Tijekom granatiranja stradala su ulična pročelja i toranj crkve. Znatna oštećenja krovšta i pročelja pretrpjele su i zgrade vinkovačkog Gradskog muzeja i Galerije. Tijekom ratnog perioda zgrada Muzeja pretrpjela je dvanaest puta izravne i neizravne pogotke. Muzej je prvi put pogođen 14. rujna 1991., a zadnji put 5. kolovoza 1995. godine. Zgrada je u granatiranjima pretrpjela znatna oštećenja. Oštećeno je krovšte i pokrov, na nekoliko je mjesta probijeno pročelje u visini prvog kata, izbijeni su prozori s okvirima, uništena je štukatura oko prozora. Sva pročelja bila su puna rupa od izravnih pogodaka i krhotina granata. Razbijena su prozorska stakla u prizemlju i na katu. Znatna su oštećenja nastala u unutrašnjosti zgrade na zidovima, podovima i instalacijama. Izravnim pogodcima teško su oštećena dva rimska sarkofaga u lapidariju. Crkva sv. Ilije u Vinkovcima, nazvana još Meraja, pretrpjela je dva proboja na apsidi. U vinkovačkoj okolici kao primjer stradanja mogu se navesti: crkva sv. Vendelina u Jarmini i crkva Sv. Duha u Nuštru. Crkva sv. Vendelina sagrađena je 1846. u barokno-klasicističkom stilu, tijekom napada više puta izravno je pogođena i teško oštećena. Uništeni su gornji dio zvonika, krovšte i svod. Župna crkva Svetog Duha u Nuštru sagrađena je sredinom 19. stoljeća kao jednobrodna građevina s apsidom. Ona je također teško oštećena višekratnim izravnim pogodcima tako da su uništeni gornji dijelovi zvonika sa zvonima, krovšte i stropna konstrukcija, a bila su i znatna oštećenja na pročelju. Važan spomenik je i stradala župna crkva sv. Katarine u Nijemcima. To je srednjovjekovna

građevina koja je u tijeku stoljeća gubila svoj prvobitni gotički izgled, tako da je uoči Domovinskog rata predstavljala skup stilova. Tijekom rata i okupacije crkva je teško oštećena, a krovništvo se urušilo (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator 16/9/9).

Grad Ilok nije bio izložen izravnim ranim razaranjima, no bio je okupiran od listopada 1991. do rujna 1997. godine. Prema uputama Ministarstva prosvjete i kulture RH, počela se sredinom 1991. provoditi zaštita muzejske građe u zgradi Muzeja grada Iloka. Fundus galerije prenesen je s drugoga na prvi kat, gdje su zidovi deblji, i smješten je u unutarnje prostorije. Kada se potkraj kolovoza 1991. Ilok našao u okruženju JNA, razmišljalo se o evakuaciji najvrjednije muzejske građe. Muzej grada Iloka nije imao opremu za evakuaciju i dislokaciju muzejske građe. Ipak je nabavljeno deset limenih sanduka za prijenos muzejske građe. Sanduke je polovicom rujna obilaznim putem preko Nijemca, Đeletovaca i Tovarnika, preko polja, dovezao vozač VUPIK-a. Odabran je najvrjedniji materijal koji je trebalo iznijeti iz Iloka te su sastavljeni popisi za svaki sanduk posebno. Gradske su vlasti sredinom listopada 1991. dogovorile s predstavnicima JNA izlazak stanovništva Iloka i okolnih naselja iz okruženja. U pregovorima s predstavnicima promatračke misije Europske zajednice (EZ) i predstavnika Iloka, bez prisutnosti JNA, bilo je dogovoreno da se muzejske inventarne knjige i deset metalnih sanduka s najvrjednijom građom evakuiraju u vozilu EZ-a. Dogovoreno je da se komisijski, uz zapisnik, zapečate prostorije Muzeja. Ništa što je dogovoreno nije realizirano jer su predstavnici EZ-a napustili Ilok ranije nego što se očekivalo. Muzej s kompletnom građom je zaključan, a inventarne knjige su dislocirane. Zajedno s ostalim stanovništvom, stručni djelatnik Muzeja iseljen je iz Iloka 17. listopada 1991. Prema informacijama tijekom 1992. do 1994. iz srpskih lokalnih novina *Iločka reč* saznaje se da je Muzej otvoren za javnost, uz naknadno postavljanje legendi na ćirilici; priređuju se izložbe uz poziv novodoseljenom stanovništvu da posjete „najboljoj Muzej na ovom prostoru“. U istom glasilu tiskana je informacija da su privatne zbirke umjetnina i dio fundusa knjižnice pokradene ili uništene. Prema izvješću stručnog savjetnika Vijeća Europe dr. Colina Kaisera, koji je tijekom ožujka 1994. s predstavnicima EZ-a posjetio Ilok, Muzej je otvoren za javnost, postav nije mijenjan, a u Muzeju radi kustosica slovačke nacionalnosti. Dio postava Etnografske zbirke i novije povijesti (Srijemski front) ugrožen je, jer se na tavanu zapadnog dijela dvorca nalazi vodospremnik gradskog vodovoda, koji

propušta vodu. Muzej je bio slabo posjećen, najviše je bilo posjeta stranih delegacija, dok ga lokalno stanovništvo nije posjećivalo. U prostorije Muzeja nisu bile puštane hrvatske delegacije koje su u 1996. godini dolazile na dogovore o mirnoj reintegraciji (iako su se sastanci održavali u prizemlju dvorca). Nakon povratka u Ilok u rujnu 1997. potvrđene su informacije o stanju zgrade i građe (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator: 16/9/9).

Dvorac Odescalchi zatečen je u zapuštenom stanju kao i muzejska građa, koja je djelomice i opljačkana. Od 9. do 12. svibnja 1997. izvršena je i provalna krađa u Muzej grada Iloka. Iz galerijskog postava otuđene su 23 slike, djela starih majstora. Sve su slike izvađene iz okvira, izrezane iz unutarnjih okvira. Tragove pljačke izvršitelji su pokušali uništiti pjenu iz protupožarnih aparata. Krađa se dogodila tijekom vikenda, a otkrivena je u ponedjeljak 12. svibnja 1997. (HR-HMDCDR-18, Policijska postaja Vukovar, 1997).

Nakon očevida i istrage djelatnici MUP-a uz pomoć su Ministarstva kulture RH, Uprave za zaštitu kulturne baštine iz Zagreba, MDC-a i ravnatelja Muzeja u progonstvu Mate Batorovića, prikupili fotografije i dokumentaciju o ukradenim umjetninama. Podatci o krađi preneseni su sredstvima priopćavanja, obaviješteni su ICOM (International Council of Museums – međunarodno vijeće za muzeje), UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – specijalizirana organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu). Krađa je prijavljena INTERPOL-u (The International Criminal Police Organization – međunarodna kriminalističko-policijska organizacija). Ostala muzejska građa zatečena je u zapuštenu stanju, dobrim dijelom oštećena zbog utjecaja vlage i neprovjetravanja (Ministarstvo kulture RH, 2003.).

Kroz izvješća Komisije za popis i procjenu ratne štete na kulturnoj baštini može se zaključiti da su gotovo sve zgrade koja su kulturna dobra bila uništena izravnim pogocima teških projektila, što je uzrokovalo požare, koji su dodatno uništili zgrade, dok su sva oprema i dragocjenosti bile naknadno opljačkane. U obnovi objekata, zbog siline razaranja i nastalih oštećenja, bilo je potrebno izvršiti rekonstrukciju na temelju fotodokumentacije. Uz navedene primjere svako treba spomenuti i oštećenja na nekim drugim objektima, koja su kasnije obnovljena: kapela sv. Roka, kapela Gospe od Hrasta, palača Srijemske županije, zgrada kotarske oblasti, mali dvorac Eltz (vila Knoll), Radnički dom, Hrvatski dom, palača Jirkovski (Ekonomska škola), vukovarska gimnazija (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator: 16/9/9).

Detaljan popis nepokretne kulturne baštine u Vukovarsko-srijemskoj županiji sa stupnjem oštećenja nalazi se na kraju teksta. Treba napomenuti da se u kasnijim procjenama iz 2016. godine, procjena troškova temeljila prema podacima iz popisa i procjene ratne štete te na temelju ulaganja u uređenje građevine, odnosno na temelju cijene sanacije takve vrste objekata prema dotadašnjem iskustvu na obnovi povijesnih građevina u Vukovaru koje su bile teško oštećene u Domovinskom ratu. Prema tim podacima iznos za obnovu po četvornom metru bruto površine, za povijesne građevine, 5. stupnja oštećenja procijenjen je na 7.650,00 kn/m² (Projekt Ilok – Vukovar – Vučedol, istraživanje – obnova – revitalizacija, Ministarstvo kulture RH, 2016).

Pokretna kulturna dobra

Tijekom razaranja Vukovara stradale su i mnoge druge urbane dominante grada kao što su: kapela sv. Ivana Nepomuka, crkva sv. Roka iz 1740. godine, zgrada suda iz 1900. godine, rodna kuća nobelovca Lavoslava Ružičke, jednokatna kuća Zbirke Bauer i Galerija umjetnina, kapela s kriptom obitelji Paunović, parohijska crkva sv. Nikole u Vukovaru, Mali dvor, sada zgrada bolnice, kapela Eltz na vukovarskom Novom groblju, kapela sv. Petke, zgrada stare općine u Vukovaru, jednokatnica Pojić (Ćirić), kao i neposredna okolina svih navedenih spomenika kulture, uža gradska jezgra koja je zaštićena kao povijesna cjelina (HR-HMDCDR--BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registrator: 16/9/9).

Stradali su i otuđeni muzejski predmeti Zbirke radničkog pokreta i Narodnooslobodilačke borbe (NOB) Gradskog muzeja Vukovar s 4.053 eksponata, umjetnički predmeti Zbirke Bauer, Galerije umjetnina Gradskog muzeja Vukovar s ukupno 697 predmeta, od čega 525 inventiranih u knjizi inventara, muzejski predmeti Numizmatičke zbirke Gradskog muzeja Vukovar, umjetnički predmeti Etnografske zbirke Gradskog muzeja Vukovar, s ukupno 1.417 predmeta, od čega 305 inventiranih u knjizi inventara, muzejski predmeti Arheološke zbirke Gradskog muzeja Vukovar s ukupno 3.617 predmeta, od čega 2.117 inventiranih u knjizi inventara, umjetnički predmeti Kulturno-historijske zbirke Gradskog muzeja s ukupno 3.220 predmeta, od čega 3.175 inventiranih u knjizi inventara, pokretni predmeti u pravoslavnoj crkvi sv. Nikole u Vukovaru, sveukupno 58, te knjižni fond knjiga Gradskog muzeja u Vukovaru – biblioteka rariteta s 515 bibliotečnih jedinica koji imaju svojstvo spomenika kulture (Šulc, 1993, str. 57-68).

Prema informaciji Tanjuga (Telegrafska agencija nove Jugoslavije) i TV Beograd od 29. studenoga 1991., uz sudjelovanje i pod nadzorom ministra kulture Republike Srbije Radomira Šaranovića i direktora Narodne biblioteke Srbije Milomira Petrovića, iz skloništa Gradskog muzeja Vukovar odnose se fondovi muzeja i njegovih područnih zbirki – Galerija umjetnina i Zbirka Bauer, Povijesni muzej i Spomen-muzej Lavoslava Ružičke kao i fond knjiga Gradske knjižnice uz nadzor 20 stručnjaka iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture Srbije. Rekviriranje tih kulturnih dobara bilo je suprotno odredbama Haaške konvencije. O tome je hrvatski Muzejsko-dokumentacijski centar, 29. studenoga i 3. prosinca 1991., obavijestio generalnog direktora UNESCO-a te UNESCO-ICOM-a u Parizu. Također treba spomenuti da su postojala nastojanja okupatorskih vlasti da se Vukovar prezentira i svjetskoj javnosti kao grad s bogatim srpskim naslijeđem, a što je imalo jasne političke ciljeve, prikazati Vukovar kao srpski grad. U tom smislu najznačajnija je izložba koja je bila otvorena 26. svibnja 1992. godine u Jugoslavenskom kulturnom centru u Parizu, pod nazivom „Vukovar 1991. godine – genocid nad kulturnom baštinom srpskog naroda“. Nakon prosvjeda Ministarstva vanjskih poslova RH izložba je ubrzo, nakon nekoliko dana, zatvorena. Istodobno se doznalo da su okupacijske vlasti pronašle dio muzejske građe koji je bio pohranjen u podrumu Franjevačkog samostana (Žanić, 2008, str. 29-35).

Kampanju za zaštitu umjetnina na okupiranom području pokrenuli su tada i Parlamentarna skupština Europskog vijeća te nevladine organizacije (ICOM Međunarodni savjet za muzeje, ICOMOS Međunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline i dr.), napose Europa Nostra, oštro u Preporuci osuđujući „namjerno i sistematsko razaranje kulturnog naslijeđa u Hrvatskoj od strane JNA, što je u direktnoj suprotnosti s Konvencijom o zaštiti kulturne baštine u slučaju oružanog sukoba (Haag, 1954.), Evropskom konvencijom o kulturi (Pariz, 1954.) i Konvencijom o svjetskoj baštini (Pariz, 1972.), ratificiranih i na razini bivše Jugoslavije 1956., 1987. i 1975.“ (Rimpf, 2018, str. 21).

Otuđivanja iz Muzeja grada Iloka započela su već 23. siječnja 1992. godine, kada je nestalo djelo akademske kiparice Mire Sandić „Moj pas“, patinirana terakota, o čijem je otuđenju izvještena i Komanda grada Iloka (okupacijska uprava). Iste godine ukradena su još četiri ulja na platnu: Miroslav Acić, „Dunav kod Iloka“; Brane Crlenjak, „Iločki motivi II“; Milan Hinić „Bezjakova farma“; Ivan Juroš, „Plaža u Lovci“. Iste godine otuđena je i brončana spomen-ploča

s kuće Julija Benešića, djelo akademskog kipara Vanje Radauša. Najvrjednija i najvažnija djela muzejske zbirke Galerijskog odjela otuđena su između 9. i 12. svibnja 1997. godine, kada je prijavljena krađa 23 umjetnička djela (Rimpf, 2018, str. 20).

Nakon završetka procesa mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja 15. siječnja 1998. godine na inicijativu i prijedlog Muzejskoga dokumentacijskog centra pripremljena je revizija muzejskog fundusa Muzeja grada Iloka i osnovana Komisija za reviziju muzejske građe. Ministarstvo kulture RH osnovalo je i financiralo rad Komisije u okviru projekta Popisa ratne štete na muzejskoj građi. Revizija je obavljana u razdoblju od 10. ožujka do 1. travnja 1998. godine. Traganje za umjetninama iz Iloka nastavljeno je u suradnji s Ravnateljstvom policije Ministarstva unutarnjih poslova RH te stručnim službama Ministarstva kulture RH i Muzejskoga dokumentacijskog centra. Budući da djela nemaju tržišnu nego aukcijsku vrijednost, procjena ukradenih djela iz 1997. godine dana je s obzirom na stanje umjetnina te iskazana u njemačkim markama, a danas bi vrijedila 424.500 eura (Rimpf, 2018, str. 21).

Ostala nepokretna kulturna dobra koja su otuđena u Vukovarsko-srijemskoj županiji odnose se na ove inventare: Antin, crkva sv. Antuna Padovanskog; Apševci, crkva sv. Ilije; Bapska, crkva sv. Marije; Bobota, crkva sv. Georgija; Bogdanovci, grkokatolička crkva; Čakovci, crkva sv. Joakima i Ane; Ilača, crkva sv. Jakoba Apostola; Ilok, Muzej grada Iloka; Lipovac, crkva sv. Lovre; Lovas, crkva sv. Mihovila Arkandela; Lučica, crkva sv. Luke Evangelista; Marinci, grkokatolička crkva; Nijemci, crkva sv. Katarine; Opatovac, crkva sv. Georgija; Slakovci, crkva sv. Ane; Sotin, crkva Blažene Djevice Marije – Pomoćnice kršćana; Stari Jankovci, crkva sv. Marije; Šarengrad, crkva sv. Petra i Pavla; Vinkovci, grkokatolička župa, arhiv (HR-HMDCDR-BDAG, 279, Ministarstvo kulture RH, Registratori: 16/9/9).

Povrat oduzete imovine

Pravni okvir za moguću ratnu odštetu i povrat oduzete imovine sadrži Sporazum o normalizaciji odnosa između RH i Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), potpisan 23. kolovoza 1996. godine (*Narodne novine*, međunarodni dio, 10/1996).

Prema članku sedam toga sporazuma, Hrvatska i tadašnja SRJ obvezale su se u roku od 30 dana osnovati zajedničko povjerenstvo s po tri predstavnika i sklopiti

sporazum o naknadi za svu uništenu, oštećenu i nestalu imovinu. Povrat kulturnih dobara iz Republike Srbije i Crne Gore otuđenih u vrijeme Domovinskog rata, od 1996. godine u cijelosti koordinira i do danas vodi Ministarstvo kulture RH, odnosno njegovo Povjerenstvo za povrat kulturnih dobara. Brojna otuđena kulturna dobra i umjetnine koje su se nalazile ili se još uvijek nalaze na području Republike Srbije predmet su djelovanja posebnoga međudržavnog Povjerenstva za povrat kulturnih dobara Republike Hrvatske i Republike Srbije. Radi dovršenja toga procesa Ministarstvo kulture RH i Ministarstvo kulture Republike Srbije su 23. ožujka 2012. u Zagrebu potpisala Protokol o povratu kulturnih dobara iz Republike Srbije u Republiku Hrvatsku (Holjevac Tuković, Nazor, 2020, str. 391).

Muzejski dokumentacijski centar, kao središnja ustanova za provedbu zaštite muzeja u ratnim okolnostima tijekom Domovinskog rata, dovršio je i opsežni projekt procjene i vrednovanja ratne štete na muzejima i muzejskoj građi u Republici Hrvatskoj, kao i povrata muzejske građe i obnove muzejskih zgrada rađen na temelju popisa i procjena ratne štete na spomenicima kulture obavljenih na temelju Zakona o utvrđivanju ratne štete (1991.). Na osnovu Protokola o povratu kulturnih dobara planirano je da se 2018. godine zatvori poglavlje povrata kulturnih dobara iz Republike Srbije u Republiku Hrvatsku te je prema podacima Muzejsko-dokumentacijskog centra, utvrđeno da je sva muzejska građa iz ustanova kulture Republike Srbije vraćena u Hrvatsku. Povrat drugih nezakonito uvezenih/izvezenih, ukradenih, utajenih, otuđenih i na drugi način protupravno stečenih kulturnih dobara obavlja se i dalje preko mjerodavnih tijela unutarnjih poslova obiju država te u suradnji s nacionalnim odborima Interpola (Ministarstvo kulture RH, Zagreb, 2003).

Ustanovljen je broj od 70 u ratu oštećenih i uništenih zgrada muzeja, galerija i zbirki od kojih je 45 pretrpjelo štetu na građi. Utvrđeni broj ratnih šteta na muzejskoj građi u RH obuhvaća 52.248 stradalih predmeta, od kojih je 3.164 predmeta uništeno, 2.284 oštećeno i 46.800 nestalo ili otuđeno. Iz Republike Srbije, Bosne i Hercegovine te manjim dijelom iz Crne Gore od 2001. do 2020. godine vraćeno je 29.779 pokretnih kulturnih dobara. Od toga broja u muzeje je vraćeno 21.891 pokretno kulturno dobro, većim dijelom u Gradski muzej Vukovar – 14.777 (Ministarstvo kulture RH, Zagreb, 2003).

Prema platformi Muzejsko-dokumentacijskog centra o ratnim štetama na muzejima i muzejskoj građi, koja omogućuje višestruki prikaz gradiva po

muzejima i vrstama zbirki, kao i prema stupnju oštećenja predmeta (uništeni, oštećeni i nestali/otuđeni), što se tiče Gradskoga muzeja Vukovar (Zbirka Bauer i Galerija umjetnina; Spomen-muzej Lavoslava Ružičke; Povijesni muzej), uništena su 804 predmeta, a oštećeno 1.440; nestalo je 29.758 predmeta, vraćeno ih je 14.777 i još nedostaje 14.981 predmet (Ministarstvo kulture RH, Zagreb, 2003). Od toga broja, iz Arheološke zbirke oštećen je 341 predmet, 2.529 je nestalo, 498 je vraćeno, a nedostaje još 2.031 predmet. Iz Numizmatičke zbirke nestala su 16.984 predmeta, vraćeno je 11.495, a nedostaje 5.489 predmeta. Od Kulturno-povijesne zbirke, uništena su 804 predmeta, oštećena su 882 predmeta, nestalo je 3.427, vraćeno je 812, a nedostaje 2.615 predmeta. U Etnografskoj zbirci oštećeno je 37 predmeta, a nestala su 1.462 predmeta koja nisu vraćena. Iz Umjetničke zbirke oštećena su 62, a nestala 2.602 predmeta; vraćen je 1.961 predmet, a nedostaje 641. Memorijalno-dokumentacijska zbirka ima 118 oštećenih predmeta, nestala su ih 2.754, vraćeno je 11, a nedostaju 2.743 predmeta. U Gradskom muzeju Vinkovci oštećeni su predmeti iz Arheološke zbirke. U Muzeju grada Iloka uništeno je pet predmeta, oštećeno pet, a otuđeno 109 predmeta; jedan predmet je vraćen, a 108 predmeta još nije vraćeno. Od toga broja, iz Etnografske zbirke jedan predmet je otuđen i jedan predmet nedostaje. Iz Kulturno-povijesne zbirke oštećena su tri predmeta, nestalo je 16, a nedostaje 16 predmeta. Iz Umjetničke zbirke uništeno je pet predmeta, dva su oštećena; 92 predmeta su otuđena, vraćen je jedan, a nedostaje ih 91. Iz Županje – Zavičajni muzej Stjepana Grubera – osam je oštećenih predmeta iz Zbirke oružja (Ratne štete na muzejima i muzejskoj građi u Hrvatskoj, <http://ratne-stete.mdc.hr/hr/ratne-stete/>).

O broju smrtno stradalih osoba u Domovinskom ratu 1991. na području tadašnje Općine Vukovar

Ljudski gubitci i stradanja predstavljaju osnovnu posljedicu ratnih stradanja, a očituju se u: gubitku života i nestanku osoba; oštećenju zdravlja i tijela; ograničenju i zatiranju osobnih sloboda; oštećenju spolnog integriteta osoba; gubitku dostojanstva i časti osoba te iskorištavanju radne snage. Metodologija utvrđivanja toga oblika štete određena je Uputom za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete (*Narodne novine*, br. 54/93.). Taj oblik štete utvrđuje se prema mjerilima, odnosno u novčanim iznosima koji se primjenjuju u Komisiji za kompenzaciju pri Organizaciji ujedinjenih naroda (OUN) u skladu s Odlukom Glavnog

savjeta (dokument S/AC, 26/1991171Rev 1) za iskazivanje šteta, povreda i gubitaka u iračko-kuvajtskom ratu. Navedena Odluka primijenjena je kako bi se uskladila s međunarodnim dokumentima. U ovom radu prikazat će se broj smrtno stradalih civila i hrvatskih branitelja u Domovinskom ratu 1991. na području tadašnje Općine Vukovar.

Kao što je već rečeno, prema popisu stanovništva iz 1991. Općina Vukovar imala je 84.189 stanovnika: 36.910 Hrvata (43,8 %), 31.445 Srba (37,4 %), 1.375 Mađara (1,6 %), 6.124 (7,3 %) onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni i 8.335 (9,9 %) ostalih ili neopredijeljenih. Grad Vukovar imao je 1991. ukupno 44.369 stanovnika: 21.065 Hrvata (47,2 %), 14.425 Srba (32,3 %), 919 Rusina (2,1 %), 694 Mađara (1,5 %), 147 Slovaka (0,3 %), 94 Nijemca (0,2 %), 4.355 onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni (9,8 %) te 2.940 (6,6 %) ostalih ili neopredijeljenih.

Na temelju podataka iz popisa smrtno stradalih osoba u Domovinskom ratu Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata (HMD-CDR), pregledanih u studenom 2023., u ovom radu prikazat će se broj osoba koje su poginule i ubijene tijekom 1991. na području Općine Vukovar, odnosno na području već navedenih 29 naselja koja su tada bile u sastavu spomenute vukovarske općine: Bapska, Berak, Bobota, Bogdanovci, Bokšić, Borovo, Bršadin, Čakovci, Čelije, Grabovo, Ilok, Klisa, Lipovača, Lovas, Ludvinci, Mikuševci, Mohovo, Negoslavci, Opatovac, Pačetin, Petrovci, Sotin, Svinjarevci, Šarengrad, Tompojevci, Tovarnik, Trpinja, Vera, Vukovar. Broj naveden u radu nije konačan, jer se spomenuti popis i dalje ažurira.

U popisu HMDCDR-a evidentirano je 2.688 smrtno stradalih osoba na području Općine Vukovar tijekom Domovinskog rata: od toga je 2.387 civila (svih narodnosti) i hrvatskih branitelja (taj broj obuhvaća i 75 osoba, uglavnom hrvatske narodnosti, koje su na spomenutom području ubijene nakon 1991. godine), te 285 pripadnika JNA i ostalih agresorskih postrojbi (uključujući i sedmero pripadnika smrtno stradalih nakon 1991., uglavnom u međusobnim sukobima pripadnika srpskih snaga), kao i 16 osoba čije podatke, odnosno okolnosti stradanja, još treba provjeriti. Taj broj razlikuje se od broja 2.717 smrtno stradalih osoba na vukovarskom području u Domovinskom ratu koje je fra Ivica Jagodić naveo u svojoj knjizi *Martirologij Vukovara u XX. stoljeću* (Vukovar, 2020.), vjerojatno zato što se odnosi uglavnom na smrtno stradale osobe samo na području spomenutih naselja te na smrtno stradale osobe za koje se pouzdano zna da su

odvedeni s područja Općine Vukovar i ubijeni na nekom drugom mjestu (npr. na području Dalja i Erduta, u logorima u Srbiji) ili su od posljedica ranjavanja na području Općine Vukovar preminuli na nekom drugom mjestu (u bolnicama u koje su dovezeni kao ranjenici). Iznimka od toga pravila je slučaj žene koja je evakuirana iz vukovarskoga ratnog pakla kod rodbine u selo u okolici Zagreba, a potom je stradala u napadu zrakoplova JNA na to selo.

S obzirom na spomenuto, u ovom popisu nisu navedeni branitelji koji su smrtno stradali u pokušaju proboja prema Vukovaru na mjestima koja su izvan područja ondašnje Općine Vukovar. Primjerice, tri pripadnika ATJ Lučko (Zdenko Bogdan, Antun Haban i Nenad Režić) i tri pripadnika SJP „Šimini anđeli pakla“ PU Brodsko-posavske (Adam Pavičić, Mato Živić i Tomislav Vinković) koji su poginuli 13. listopada 1991. kod Nuštra, te pet pripadnika SJP „Roda“ PU Varaždinske (Zvonimir Kardoš, Mladen Kasun, Branko Kos, Josip Šajnović i Vlado Štampar), koji su poginuli ili nestali 9. studenoga 1991. kod Karadžićeva. I drugi primjeri.

Za potrebe ovoga rada detaljnije će se prikazati podatci o 2.312 smrtno stradalih osoba iz spomenutog popisa HMDCDR-a – civila (957, među kojima je 21 djeteta) i hrvatskih branitelja (1.355, među kojima je 14 djece, odnosno maloljetnika), koji su na području tadašnje Općine Vukovar smrtno stradali tijekom 1991. godine i za koje se s većom pouzdanošću može utvrditi da su smrtno stradali na tom području (prikazat će se broj stradanja po danima od kolovoza do kraja prosinca, te mjesta prebivališta i pogibije, kao i dob). Uz to, u tekstu ćemo se osvrnuti i na mjesta prebivališta i stradanja smrtno stradalih (278) punoljetnih pripadnika JNA i ostalih agresorskih postrojbi tijekom 1991., uz napomenu da su ukupni podatci smrtno stradalih agresorskih vojnika zasigurno znatno veći od onih koji su u popisu HMDCDR-a. S obzirom na to da su predmet istraživanja smrtno stradale osobe tijekom 1991. godine, navedeni podatci za 75 osoba smrtno stradalih nakon 1991., kao i za preostalih 16 osoba iz spomenutog popisa HMDCDR-a za koje nedostaju podatci o datumu stradanja, odnosno čije se okolnosti stradanja trebaju dodatno provjeriti, neće se posebno prikazati. Za razliku od spomenutih 16 osoba, u popisu su ostale osobe koje također nemaju datum stradanja, no budući da postoje podatci o njihovoj ekshumaciji, može se pretpostaviti da su smrtno stradale u spomenutom razdoblju.

Među 2.312 smrtno stradalih civila i hrvatskih branitelja, 11 je osoba albanske narodnosti, 13 bošnjačke, jedna bugarske, tri crnogorske, jedna francuske,

1.781 hrvatske, 60 jugoslavenske, 45 mađarske, dvije makedonske, devet „neopredijeljenih“, pet njemačke, šest poljske, 79 rusinske, tri slovačke, dvije slovenske, 186 srpske (među kojima devet ima status hrvatskog branitelja) i 20 ukrajinske narodnosti te 85 osoba za koje nije poznata narodnost.

Navedeni podatci pokazuju da je među smrtno stradalima i 35 djece i maloljetnih osoba, od kojih 14 maloljetnika ima status hrvatskog branitelja, a dvoje maloljetnika navode se kao pripadnici srpskih snaga („MUP SO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema – SM Dalj“ i „TO Vukovar“), no zbog toga što se radi o maloljetnim osobama i njihovi podatci uvršteni su u prikaz podataka gore spomenutih 2.310 osoba bez obzira na to što su pripadnici srpskih snaga. Prema narodnosti, dvadesetero (20) djece je hrvatske, šestero (6) srpske i jedno (1) ukrajinske narodnosti, za njih četvero (4) je navedeno da su Jugoslaveni, za dvoje (2) da su „neopredijeljeni“, a za dvoje (2) nije navedena narodnost.

Prve osobe na području bivše vukovarske općine za koje se nedvojbeno može reći da je njihova smrt uzrokovana planiranim djelovanjem pripadnika srpskih snaga su hrvatski redarstvenici ubijeni u selu Borovo kraj Vukovara 2. svibnja 1991., u zasjedi srpskih ekstremista i terorista. Tom je prilikom ubijeno 12 hrvatskih policajaca, a u napadu na hrvatske policajce poginuo je i jedan srpski ekstremist. U svibnju je zabilježen i nestanak jedne osobe srpske narodnosti, no upitna je okolnost njezina nestanka. U lipnju nisu zabilježeni poginuli na hrvatskoj strani, no smrtno je stradao jedan srpski civil, za što se smatraju odgovornim pripadnici hrvatskih snaga, a zabilježena je i jedna nestala osoba srpske narodnosti, no također upitne okolnosti nestanka.

U srpnju je već bilo 30 smrtno stradalih civila (od toga 11 osoba srpske narodnosti) i hrvatskih branitelja (u jednom danu stradale su tri osobe, u još tri različita dana smrtno su stradale dvije osobe, a ostalih osam smrtno stradalih osoba stradalo je u osam različitih dana). U kolovozu se broj smrtno stradalih povećao na 37 (od toga šest osoba srpske narodnosti), a od rujna je višestruko uvećan, o čemu svjedoče podatci iz tablice, navedeni po danima od kolovoza do prosinca 1991. godine: rujna 328 (od toga 29 osoba srpske narodnosti); listopad 594 (od toga 60 osoba srpske narodnosti, među kojima i jedan hrvatski branitelj); studeni 1.192 (od toga 64 osobe srpske narodnosti, među kojima i osam hrvatskih branitelja); prosinac 64 (od toga tri osobe srpske narodnosti).

U popisu smrtno stradalih osoba u Domovinskom ratu koji ažurira HMDCDR naveden je i pripadnik hrvatske policije koji je život izgubio u studenom 1990.,

u okolnostima koje su također upitne da bi se nedvojbeno prihvatile kao stradanje u Domovinskom ratu. Iako je smrtno stradao prije 1991., nalazi se u popisu, jer ako su navedene okolnosti točne, njegova smrt može se povezati s događajima koji će kulminirati 1991. godine. Također, u popisu su 23 osobe uz koje je kao vrijeme stradanja navedena samo godina (1991.), bez datuma smrti i jedna osoba uz koju je kao datum stradanja navedeno „01.01.1991.“, što je uobičajeno kada se ne zna točan datum smrti, tako da te 24 osobe nisu uzete u obzir prilikom navođenja broja smrtno stradalih po danima (vidi dolje navedenu tablicu).

Iako se navedeni brojevi ne mogu smatrati konačnim, i ovdje navedeni podatci upućuju na razmjere i dinamiku stradanja civila i hrvatskih branitelja 1991. na području Općine Vukovar, uoči i tijekom velikosrpske agresije te u prvim danima, odnosno prvom mjesecu srpske okupacije toga područja. Stradanje civila svih narodnosti koje su ostale u gradu tijekom njegove opsade od JNA i srpskih snaga znatnim dijelom uzrokovano je djelovanjem topništva i zrakoplovstva JNA.

Tablica 1. Podatci o smrtnom stradanju 2.216 civila i hrvatskih branitelja po danima (kolovoz – kraj prosinca 1991.)

1991.	kolovoz	rujan	listopad	studeni	prosinac
1.	2	5	33	32	3
2.	2	14	37	51	
3.		5	23	23	
4.		1	19	17	2
5.		6	17	26	3
6.		7	14	17	
7.	1	1	15	7	1
8.		1	13	30	2
9.		2	17	12	
10.	1	3	50	79	2
11.		1	10	38	1
12.			11	13	6

13.		13	9	12	1
14.		34	17	19	6
15.	1	28	35	38	4
16.		18	18	34	1
17.	2	13	24	44	1
18.		3	58	172	2
19.		15	20	159	
20.		14	16	312	1
21.		14	11	17	
22.		39	13	2	
23.		11	5	2	1
24.		12	7	1	1
25.	5	15	15	3	2
26.	9	7	14	2	9
27.	5	9	7	4	10
28.	3	9	11	1	
29.	1	5	26	3	
30.	1	21	11	14	1
31.	3		13		3
samo mjesec, nema datuma	1	2	5	9	1
ukupno	37	328	594	1193	64

Broju 2.216 smrtno stradalih od kolovoza do kraja prosinca 1991. treba dodati i 45 stradalih od svibnja do kraja srpnja 1991. te 24 osobe za koje je navedena samo godina stradanja i 27 osoba za koje nedostaje i godina smrti, no postoje podatci o njihovoj ekshumaciji i identifikaciji; sveukupno: 2.312.

Tablica 2. Smrtno stradali civili i hrvatski branitelji po dobi (godini starosti) u Općini Vukovar 1991. (u odnosu na broj od 2.312 koji se analizira u ovom radu, za 17 osoba ne može se odrediti dob jer nedostaje datum rođenja); u zagradi je navedeno koliko je u tom broju osoba sa statusom hrvatski branitelj (1.353)

dob		dob		dob	
0-1.	2 (0)	45.	27 (20)	90.	1 (0)
1.	1 (0)	46.	25 (17)	91.	5 (0)
2.	1 (0)	47.	25 (20)	92.	0
3.	0	48.	30 (19)	93.	2 (0)
4.	0	49.	40 (25)	94.	3 (0)
5.	1 (0)	50.	30 (15)	95.	0
6.	0	51.	33 (23)	96.	0
7.	1 (0)	52.	39 (17)	97.	1 (0)
8.	1 (0)	53.	43 (20)	98.	2 (0)
9.	0	54.	37 (21)		
10.	0	55.	38 (15)		
11.	1 (0)	56.	49 (18)		
12.	2 (0)	57.	46 (21)		
13.	3 (0)	58.	31 (14)		
14.	1 (0)	59.	35 (11)		
15.	2 (1)	60.	35 (12)		
16.	6 (4)	61.	38 (9)		
17.	8 (7)	62.	27 (11)		
18.	17 (11)	63.	30 (4)		
19.	16 (14)	64.	30 (7)		
20.	30 (26)	65.	31 (7)		
21.	35 (34)	66.	24 (3)		
22.	33 (30)	67.	28 (6)		

23.	42 (42)	68.	37 (3)		
24.	47 (44)	69.	14 (0)		
25.	51 (43)	70.	26 (0)		
26.	55 (52)	71.	23 (1)		
27.	40 (35)	72.	18 (1)		
28.	49 (46)	73.	11 (0)		
29.	40 (36)	74.	6 (0)		
30.	44 (40)	75.	13 (0)		
31.	43 (39)	76.	13 (0)		
32.	54 (47)	77.	15 (0)		
33.	49 (40)	78.	17 (0)		
34.	59 (48)	79.	13 (0)		
35.	52 (46)	80.	16 (0)		
36.	59 (50)	81.	11 (1)		
37.	51 (40)	82.	11 (0)		
38.	53 (42)	83.	9 (0)		
39.	54 (44)	84.	7 (0)		
40.	39 (28)	85.	11 (0)		
41.	64 (45)	86.	6 (0)		
42.	47 (33)	87.	6 (0)		
43.	27 (20)	88.	3 (0)		
44.	41 (27)	89.	1 (0)		

Navedena dob preuzeta je automatskim zbrajanjem godina rođenja i smrti u popisu smrtno stradalih osoba, pa je moguće da je neka od navedenih osoba godinu dana starija ili mlađa, ovisno o datumu njezina rođenja.

Kao mjesta smrtnog stradanja 2.312 civila i hrvatskih branitelja koji su sudjelovali u obrani Vukovara ili su živjeli i stradali na području vukovarske općine tijekom 1991., u popisu HMDCDR-a navode se (navedena su mjesta pogibije tijekom napada na grad i naselja vukovarske općine 1991., mjesta

ubojstva osoba koje su pripadnici agresorskih snaga zarobili i ubili izvan Vukovara 1991. te mjesto smrti osoba koje su 1991. ranjene u Vukovaru i evakuirane u neku od bolnica izvan Vukovara):

Apatin – Srbija (1), Bapska (11), Beograd – Srbija (3), Berak – Općina Tompojevci (28), Bestovje – Sveta Nedjelja (1), Bogdanovci (124), Bršadin (3), Cerić – Općina Nuštar (5), Čakovci – Općina Tompojevci (12), Čelije – Općina Trpinja (11), Dalj – Općina Erdut (38), Erdut (1), Ilača – Općina Tovarnik (15), Ilok (10), Lovas (84), Negoslavci (16), Novi Sad – Srbija (5), Nuštar (3), Opatovac (1), Petrovci (15), Privlaka (2), Sombor – Srbija (2), Sot/Šid – Srbija (1), Srijemska Mitrovica – Srbija (9), Stajicevo/Zrenjanin – Srbija (1), Subotica – Srbija (1), Svinjarevci (15), Šaregrad (3), Šid – Srbija (3), Tompojevci (1), Tovarnik (67), Trpinja (9), Vinkovci (3) i Zagreb (6) te Vukovar (1710) s pripadajućim naseljima Borovo (39), Grabovo (2), Lipovača (1) i Sotin (42), a za 8 osoba nije navedeno mjesto stradanja.

Abecednim redom navest će se i imena naselja koja su u popisu HMDCDR-a navedena kao mjesta prebivališta spomenutih 2.310 smrtno stradalih civila i hrvatskih branitelja:

Antin (1), Antunovac (1), Babinec – Općina Cestica (1), Bapska (15), Batina – Općina Draž (1), Beli Manastir (4), Belišće (1), Beograd – Srbija (2), Berak (38), Bilje (3), Bogdanovci (78), Bokšić (2), Bol (1), Bresnica – Općina Pleternica (1), Brezik Našički (1), Breznica Našička (1), Bršadin (4), Budimci (1), Cargovec – općina Vidovec (1), Cerić (2), Cerna (2), Cres (1), Čačinci (1), Čakovci (11), Čakovec (2), Dalj (5), Doboj – BiH (2), Domašinec (1), Donja Dubrava (1), Donja Motičina (5), Donje Novo Selo – Općina Nijemci (1), Donji Kućan – Varaždin (1), Donji Vidovec – Međimurska županija (1), Dugo Selo (1), Đakovo (2), Đurđenovac (1), Eminovci – Općina Jakšić (1), Feričanci (1), Forkuševci – Općina Viškovci (1), Gonji Kneginec – Varaždinska županija (1), Gračanica – BiH (1), Hodošan – Donji Kraljevec (1), Hrvatski Leskovac (1), Ilača (17), Ilok (9), Imotski (1), Ivankovo (3), Jarmina (3), Jerovec – Ivanec (1), Klisa (1), Komletinci (1), Koška (1), Koškovec – Maruševac (1), Kotlina – Kneževi Vinogradi (1), Krk (1), Lepoglava (1), Lovas (80), Lovča – Donji Kukuruzari (1), Lukačevac Toplički – Varaždinska županija (1), Lunjkovec – Mali Bukovec (1), Ljubeščica – Varaždinska županija (1), Marinci (1), Mečenčani – Donji Kukuruzari (1), Mihovljan (1), Mikluševci (4), Mohovo (1), Mursko Središće (1), Našice (3), Nedelišće (1), Negoslavci (1), Nijemci (1), Novakovec (1), Novi Jankovci (2), Novi Sad – Srbija (1),

Nuštar (1), Ogulin (1), Opatovac (2), Orahovica (1), Orolik – Stari Jankovci (1), Osijek (12), Ostrovo – Markušica (2), Otok (3), Pačetin (1), Petrinja (1), Petrovci (15), Podgajci Podravski – Donji Miholjac (1), Posavski Podgajci – Drenovci (2), Posušje – BiH (1), Požega (1), Pribislavec (1), Pribiševci – Đurđenovac (1), Privlaka (1), Prozor – Otočac (1), Pušćine – Nedelišće (1), Radovlje – Visoko u BiH (1), Rasinja – Koprivničko-križevačka županija, (1), Repušnica – Kutina (1), Rešetari (1), Rijeka (1), Rokovci – Andrijaševci (2), Samobor (1), Satnica Đakovačka (1), Selci Đakovački (3), Semeljci (1), Sibinj (2), Sibovac – Gradačac u BiH (1), Slakovci – Stari Jankovci (2), Slavonski Brod (5), Slavonski Šamac (1), Soljani – Vrbanja (1), Sonković – Skradin (1), Sredice Gornje – Kapela (1), Strahoninec – Međimurska županija (1), Strošinci – Vrbanja (1), Svibovec – Varaždinska županija (1), Svinjarevci (25), Šarengard (7), Šećerana – Beli Manastir (1), Šenkovec (1), Šukovac – Foča u BiH (1), Tompojevci (5), Tordinci (1), Torjanci (1), Tovarnik (70), Trpinja (4), Varaždin (2), Velika Gorica (1), Veliki Komor – Mače u Krapinsko-zagorskoj županiji (2), Velimirovac – Našice (3), Vesoul – Francuska (1), Vinkovci (19), Viškovci (1), Višnjevci (1), Vođinci (2), Vrataruša – Senj (1), Vrbanja (1), Vrhovljan – Sv. Martin na Muri (1), Vučetinec – Sv. Juraj na Bregu (1), Zagreb (61), Žarovnica – Lepoglava (2), Željezno Žumberačko (1) i Županja (2) te Vukovar (1543) s pripadajućim naseljima Borovo (41), Lipovača (1) i Sotin (58), a za 23 osobe mjesto prebivališta nije navedeno.

Navedena mjesta upisana su na temelju dostupnih izvora o stradanju koje je koristio HMDCDR prilikom ažuriranja popisa, no to ne znači da su brojevi navedeni u zagradama apsolutno točni.

*Osvrt na broj smrtno stradalih pripadnika agresorskih snaga
(JNA i srpske postrojbe) u napadu na Vukovar, navedenih u popisu
HMDCDR-a*

Prema podatcima iz izvora JNA („Iskustva iz upotrebe jedinica 1. vojne oblasti u dosadašnjim borbenim dejstvima“, Beograd, februar 1992. godine, str. 88), koji obuhvaća borbena djelovanja JNA tijekom 1991. u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu (dakle, ne samo na području Općine Vukovar), ukupni gubitci jedinica JNA u 1. vojnoj oblasti iznosili su 833 poginulih i 5.063 ranjenih (teže ranjenih 2.126 ili 42 %, a lakše 2.937 ili 58 %).

Od toga je 1. MK (1. mehanizirani korpus, zapravo 1. proleterska gardijska mehanizirana divizija) imao 142 poginula i 917 ranjenih: 1. PGMBR (prole-

terska gardijska mehanizirana brigada) 28 poginulih i 110 ranjenih, 2. PGMBR – 41/237, 3. PGMBR 36/270, 1. GMAP (gardijski mješoviti artiljerijski puk) – 5/63, 1. GINŽB (gardijski inženjerijski bataljun) – 5/49, 252. OKBR (oklopna brigada) – 25/188.

U 12. K (korpus) bio je 101 poginuli i 850 ranjenih: 12. PMBR (proleterska mehanizirana brigada) – 23 poginula i 143 ranjena; 36. MBR (mehanizirana brigada) – 2/36; 51. MBR – 41/187; 16. MAP (mješoviti artiljerijski puk) – 0/22; 18. MTBR (motorizirana brigada) – 4/61; 453. MBR – 21/289; 211. OKBR (oklopna brigada) – 10/105.

U jedinicama TO (Teritorijalne obrane) bio je 491 poginuli i 2.003 ranjena, a GMTBR (gardijska motorizirana brigada) imala je 162 poginula i 1.293 ranjena pripadnika.

U HMDCDR-ovu popisu smrtno stradalih na području Općine Vukovar tijekom 1991. navedena su imena 278 pripadnika JNA i ostalih agresorskih postrojbi (taj broj obuhvaća i one koji su poginuli u susjednim općinama, ali su živjeli na području vukovarske općine i bili pripadnici lokalnih srpskih postrojbi, ali ne i dva maloljetna pripadnika lokalnih srpskih snaga čiji su podatci predstavljeni među gore navedenih 2.310 osoba, kao ni sedam pripadnika srpskih snaga smrtno stradalih na području Općine Vukovar nakon 1991.). No na temelju podataka iz gore navedenog izvora JNA, ali i izvora koji su nedavno pregledani tijekom rada na novoj knjizi dokumenata „RSK“, može se pretpostaviti da je taj broj znatno veći.

Kao mjesta na kojima je tijekom 1991. smrtno stradalo spomenutih 278 pripadnika JNA i ostalih agresorskih postrojbi navode se:

Berak (2), Bobota (1), Bogdanovci (10), Borovo (5), Bršadin (9), Čakovci (2), Dalj (2), Ilača (4), Laslovo (1), Lovas (2), Negoslavci (5), Osijek (1), Pačetin (1), Petrovci (2), Sotin (4), Svinjarevci (1), Šarengrad (1), Tordinci (1), Tovarnik (7), Trpinja (4), Vera (2) i Vukovar (199). Uz to, kao mjesta smrti za 12 pripadnika agresorskih snaga navode se bolnice u Srbiji, gdje su preminuli od posljedica ranjavanja u borbama u Vukovaru: 5 u Beogradu (Vojno-medicinska akademija), 1 u Novom Sadu (Medicinski centar) i 6 u Somboru (Medicinski centar).

Glede mjesta prebivališta, njih 190 imalo je prebivalište na području tadašnje Općine Vukovar (četiri iz Berka, šest iz Bobote, 32 iz Borova, osam iz Bršadina, troje iz Čakovaca, jedan iz Iloka, troje iz Lipovače, dvoje iz Lovasa, jedna iz Mohova, 11 iz Negoslavaca, jedna iz Pačetina, četiri iz Sotina, dvoje iz Svinjarevaca, četiri iz Tovarnika, 11 iz Trpinje, jedna iz Vere, 92 iz Vukovara), 18 na

ostalim područjima RH, 68 izvan RH (uglavnom u Republici Srbiji – 56, dvoje u BiH, sedam u Crnoj Gori, jedna u Republici Makedoniji), a za osam (8) nije poznato mjesto prebivališta.

Zaključak

Tijekom velikosrpske agresije Republika Hrvatska je, uz velik broj poginulih i stradalih građana, pretrpjela i velike materijalne štete. Nema nijednog područja gospodarske i društvene djelatnosti koje je ostalo pošteđeno ratnih razaranja. Stradale su kulturne i povijesne jezgre napadnutih gradova i drugih naselja, povijesne i kulturne građevine, crkve, nadgrobni spomenici i groblja. Grad Vukovar okupiran je nakon višemjesečnih izravnih napada i opsade, čija su posljedica velika ratna razaranja na objektima gospodarske, komunalne, stambene i prometne infrastrukture te spomeničke baštine. Uz razaranja graditeljske baštine i sakralnih spomenika, uništena su ili otuđena i pokretna kulturna dobra. Tijekom srpske okupacije razorene građevine uglavnom se nisu obnavljale, pa je ozbiljnija obnova grada započela tek nakon završetka procesa mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja i povratka hrvatske vlasti u grad.

Izrazito visok stupanj razaranja tijekom Domovinskog rata na vukovarskom području imalo je izravne posljedice na cjelokupni gospodarski potencijal grada, infrastrukturu, stambeni fond i kulturno nasljeđe. Stradala kulturna baština, nepokretna i pokretna, bila je izložena vandalskim postupcima srpskih snaga, ali i redovne vojske (JNA) bivše države, koja je bila legalna potpisnica Haaške konvencije i Deklaracije o zaštiti kulturnih dobara. Suprotno međunarodno iskazanim obvezama, Jugoslavenska narodna armija i srpske postrojbe koje su je pratile, uništavale su zgrade namijenjene vjerskim obredima i kulturna dobra, čak i ona proglašena svjetskom baštinom, a koja nikada nisu bila upotrijebljena u vojne svrhe (HR-HDA- 1640, Izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture, Zagreb, 1999).

Posljedice strahovitih ratnih razaranja s izuzetno velikom ratnom štetom iziskivale su dugogodišnju obnovu i velika financijska ulaganja u Vukovar. Podatke o veličini ratnih šteta i pregled ratnih šteta na vukovarskom području pruža uvid u arhivsko gradivo – fond Državna komisija za popis i procjenu ratne štete. Obnova ratom oštećena i uništena stambenog fonda, uklanjanje ratom oštećenih građevina, te obnova najvećeg dijela komunalne i socijalne infrastrukture provodila se mjerama reguliranim zakonskim i podzakonskim aktima koji se odnose posebno na područje Grada Vukovara, a u koju se krenulo nakon mirne reintegracije ratom razorena Vukovara te je od 1998. godine do 30. rujna 2012. uloženo 3,2 milijar-

de kuna. (Vukovarsko-srijemska županija, Vukovar, 2012). Takvim ulaganjima omogućilo se otklanjanje dijela posljedica nastalih ratom, a stvoreni su i preduvjeti za povratak prognanika i izbjeglica, kao i uvjeti za brži razvoj gospodarstva.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv: HR-HDA-1640, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete

HMDCDR - Hrvatski informativni centar - C005, Ministarstvo informiranja RH.

HMDCDR - Baza digitalnog arhivskog gradiva, 61, Ministarstvo kulture RH, Uputa o postavljanju znakova raspoznavanja na kulturna dobra.

HMDCDR - 18, Zbirka digitalnih dokumenta.

HMDCDR - Baza digitalnog arhivskog gradiva, 279, Ministarstvo kulture RH: Komisija za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture.

Tiskani izvori

Popis stanovništva 1991., *Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima*, RZSRH, Zagreb, 1990.

Vlada Republike Hrvatske, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, *Završno izvješće*, Zagreb, 1999.

Plan i Program obnove i razvoja Grada Vukovara za period 1. 1. 2004. – 31. 12. 2008., *Narodne novine*, 121/2002.

Nastavak obnove ratom stradalih područja, *Narodne novine*, 159/1998.

Uredba o osnivanju i radu Komisije za popis i procjenu ratne štete, *Narodne novine*, 44/91.

Uputa za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete, *Narodne novine*, 54/93.

Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanoga sukoba od 14. svibnja 1954. i Protokol uz tu konvenciju od 14. svibnja 1954. bili su za Republiku Hrvatsku na snazi od 8. listopada 1991., *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 12/93.

Odluku o proglašenju zakona o potvrđivanju Sporazuma o normalizaciji odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije, *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, 10/96.

Uputstvo oružanim snagama Jugoslavije o primjeni međunarodnog ratnog prava, *Službeni vojni list*, 2/1972.

Obnova Vukovara i vjerske baštine, 9. 4. 1997. *Vukovarske novine*, hrvatsko izdanje, str. 5.

Mrežni izvori

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 0018-7364-0018-7390-BCST/ original: engleski; pristup ostvaren u ožujku 2021.
www.icty.org.

Jagodić, I. (2017). Franjevački samostan u Vukovaru – oživljena baština. U: @rhivi, br. 1, [file:///C:/Users/Ante/Downloads/arhivi_1_2017_27_29_Jagodic%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Ante/Downloads/arhivi_1_2017_27_29_Jagodic%20(1).pdf)

Počinje obnova u ratu uništene franjevačke kripe u Vukovaru; pristup ostvaren 12. ožujka 2021.

Počinje obnova u ratu uništene franjevačke kripe u Vukovaru (glas-slavonije.hr)

Ratne štete na muzejima i muzejskoj građi u Hrvatskoj; pristup ostvaren 1. travnja 2021.

<http://ratne-stete.mdc.hr/hr/ratne-stete/>

Literatura

Holjevac Tuković, A. i Nazor, A. (2020). Ratne štete na kulturnim dobrima na području Osječko-baranjske županije. *Scrinia Slavonica*, vol. 20, br. 1. (str. 373-422). Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest.

Holjevac Tuković, A. (2021). Ratna razaranja i ratne štete grada Vukovara. U: Nazor, A. i Bićanić A. (ur.), *Herojski Vukovar*, knjiga 1 (str. 485-501). Croaticum.

Karač, Z. (1998). Arhitektonski sklop i urbano okruženje. U: Marić, R. i Karač, Z. (ur.). *Franjevački samostan i crkva sv. Filipa i Jakoba – Baština i obnova* (str. 23-37), Gradski muzej Vukovar.

Karač, Z. (2020). Arhitektura vukovarske franjevačke crkve i samostana: Osnivanje, gradnja i razvoj sklopa. U: Živić, D. i Jagodić, I. (ur.). *Franjevci u Vukovaru – povijest, duhovnost i baština* (str. 15-41), Franjevački samostan Vukovar, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv u Vukovaru i Gradski muzej Vukovar.

Karač, Z. (2004). Tragedija urbane baštine Vukovara. Razaranje hrvatskog i europskog identiteta grada 1991. U: Jurčević, J. i sur. (ur.). *Vukovar '91. – međunarodni odjeci i značaj* (str. 127-144), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Kosec, B. i sur. (1997). *Vukovarski franjevci u Domovinskom ratu – ratne i uzničke zabilješke*. Franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda.

Kurolt, M. (2013). *Treba li sve zaboraviti?! – spašavanje vukovarskog kulturnog blaga – Dnevnički zapisi, 1991. – 1999*. Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Franjevački samostan u Vukovaru, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda.

Obad Šćitaroci, B. i M. (1998). *Dvorci i perivoji u Slavoniji – Od Zagreba do Iloka*. Šćitaroci d.o.o.

Pavković, M. (1997). *Ratne štete u Hrvatskoj*. Defimi.

Petrović, I. (1996). *Slavonija, Baranja i zapadni Srijem. Od vijeća do republike*. IP Cvetnik.

Praljak, S. (2015). *Procjena ratnih šteta u Hrvatskoj*. Slobodan Praljak.

Rimpf, A. (2018). *Ukradena baština*. Muzej grada Iloka.

Šošić, T. (2014). Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 51, br. 4 (str. 833-860). Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu.

Šulc, B. (1993). The Destruction and Requisition of Croatian Cultural Heritage in the War. *Informatica museologica*, 23 (1-4) (str. 41-43). Muzejsko dokumentacijski centar.

Žanić, M. (2008). Konstrukcija poslijeratnog prostora: simbolička izgradnja Vukovara. *Polemos, časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, vol.

XI, br. 22 (str. 29-50). Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Živić, D. (2012). Izazovi i mogućnosti poslijeratne revitalizacije Grada Vukovara. *Hrvatski geografski glasnik*, vol. 74., br. 1 (str. 75-90). Hrvatsko geografsko društvo.

Živić, D. (2008). Posljedice srbijanske agresije kao odrednica poslijeratne obnove i razvitka Vukovara. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, vol. 17, br. 1-2 (93-94) (str. 27-50).

WAR DESTRUCTION AND DAMAGE IN VUKOVAR-SRIJEM COUNTY AND THE CITY OF VUKOVAR, WITH A FOCUS ON HUMAN LOSSES IN THE MUNICIPALITY OF VUKOVAR DURING THE GREATER SERBIAN AGGRESSION IN 1991

Summary: *This paper provides a brief analysis of the causes of civilian casualties and the destruction of the city of Vukovar in 1991, focusing on the Greater Serbian aggression. Data are presented on the number of people killed and murdered during the attack and occupation of Vukovar, covering the entire area of the then municipality of Vukovar. In addition, the paper contains estimates of war damage in the city of Vukovar, including damage to commercial and residential buildings, movable cultural property and immovable cultural heritage. The estimates of the number of victims are based on data from the list of war victims of the Croatian War of Independence compiled by the Croatian Homeland War Memorial and Documentation Center in Zagreb and are cross-checked with relevant literature. The data on war damage comes from the archive material of the State Commission for the Inventory and Assessment of War Damage. The article focuses on the analysis of a smaller part of the direct war damage, in particular the material losses and the restitution of confiscated property in the city of Vukovar.*

Keywords: *Greater Serbian aggression, Vukovar, killed, murdered, war damage*

PRILOG

POPIS ŠTETE NA KULTURNIM SPOMENICIMA/DOBRIMA U VUKOVARSKO-SRIJEMSKOJ ŽUPANIJI

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
Općina: BABINA GREDA			
<u>BABINA GREDA</u>			
134009	ŽUPNA CRKVA SV. LOVRE ĐAKONA I MUČENIKA; UL. BRAĆE RADIĆ 4; XIX. stoljeće	1	27.142,86
Općina: BOGDANOVCI			
<u>BOGDANOVCI</u>			
162024	CRKVA NAŠAŠĆA SV. KRIŽA; BOGDANOVCI, ULICA M. GUPCA; XIX. stoljeće	6	768.857,14
<u>PETROVCI</u>			
167021	CRKVA POKROVA PRESVETE BOGORODICE; PETROVCI; XIX. stoljeće	3	115.428,57
<u>SVINJAREVCI</u>			
162025	CRKVA SV. MARTINA; SVINJAREVCI; XIX. stoljeće	5	287.142,86
Općina: BOŠNJACI			
<u>BOŠNJACI</u>			
134010	ŽUPNA CRKVA SV. MARTINA BISKUPA; TRG FRA BERNARDINA TOME LEAKOVIĆA 8; XVIII. stoljeće	1	42.000,00

⁷ Stupanj štete: 1 – manja površinska oštećenja; 2 – laka oštećenja (nenosiva konstrukcija); 3 – laka oštećenja nosive konstrukcije; 4 – teška oštećenja nosive konstrukcije; 5 – građevina djelomično srušena; 6 – građevina potpuno srušena.

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
Općina: DRENOVCI			
<u>RAČINOVC</u>			
134008	ŽUPNA CRKVA SV. IVANA KRSTITELJA; UL. BRAĆE RADIĆA 4; XIX. stoljeće	1	69.857,14
<u>RAJEVO SELO</u>			
134012	ŽUPNA CRKVA SV. ILIJE PROROKA; ULICA ZRINSKO-FRANKOPANSKA; XIX. stoljeće	4	222.428,57
Općina: ILOK			
<u>BAPSKA</u>			
162040	CRKVA SV. JURJA; RADIĆEVA; XVIII. stoljeće	3	202.857,14
162039	CRKVA SV. MARIJE; GROBLJE; XII. stoljeće	1	13.428,57
<u>ILOK</u>			
162033	CRKVA SV. IVANA KAPISTRANA (SV. MARIJE); ŠETALIŠTE IVE LOLE RIBARA; XV. stoljeće	3	172.142,86
162034	FRANJEVAČKI SAMOSTAN; ŠETALIŠTE IVE LOLE RIBARA 2; XIV. stoljeće	1	30.428,57
162032	KAPELA SV. IVANA NEPOMUKA; ŠETALIŠTE IVE LOLE RIBARA; XIX. stoljeće	4	6.285,71
162031	KULA UZ KURIJU BRNJAKOVIĆ (GRADSKE ZIDINE); PLATO IZNAD DUNAVA; XIV. stoljeće	1	8.285,71

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
<u>ŠARENGRAD</u>			
162036	CRKVA SV. PETRA I PAVLA; ŠARENGRAD; XV. stoljeće	1	106.000,00
162035	FRANJEVAČKI SAMOSTAN SV. PETRA; XV. stoljeće	2	579.285,71
167024	OBITELJSKA KAPELA ELTZ; PAJZOŠ; XVIII. stoljeće	6	172.714,29
167023	ZGRADA VINSKOG PODRUMA; PAJZOŠ; XX. stoljeće	6	829.142,86
Općina: JARMINA			
<u>JARMINA</u>			
134006	CRKVA SV. VENDELINA, OPATA; MATIJE GUPCA 31; XIX. stoljeće	5	1.121.428,57
Općina: LOVAS			
<u>LOVAS</u>			
162028	CRKVA SV. MIHOVILA ARKANĐELA; KRALJA TOMISLAVA 16; XVIII. stoljeće	6	876.000,00
Općina: MARKUŠICA			
<u>GABOŠ</u>			
168002	CRKVA ROĐENJA PRESVETE BOGORODICE; ULICA BRANKA RADIČEVIĆA 1; XIX. stoljeće	2	48.285,71
MARKUŠICA			
168001	PAROHIJSKA CRKVA SV. DUHA; ULICA SAVE POPOVIĆA 1; XIX. stoljeće	1	47.000,00

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
<u>OSTROVO</u>			
168003	CRKVA SV. JOVANA PRETEČE; ULICA MATIJE LJUBINKA 6; XIX. stoljeće	3	101.857,14
Općina: NIJEMCI			
<u>APŠEVCI</u>			
169003	CRKVA SV. ILIJE, FILIJALNA; APŠEVCI; XIX. stoljeće	4	301.000,00
<u>BANOVC</u> (Nijemci)			
166020	CRKVA SV. PETKE; XIX. stoljeće	2	20.285,71
<u>ĐELETOVCI</u>			
167018	CRKVA SV. IVANA KAPISTRANA; ULICA MATIJE GUPCA; XIX. stoljeće	4	308.428,57
<u>LIPOVAC</u> (Nijemci)			
169005	CRKVA SV. LOVRE; RADIĆEVA ULICA; XIX. stoljeće	5	1.129.142,86
169004	CRKVA SV. LUKE; „LUČICA“; XIV. stoljeće	3	402.857,14
169006	ZGRADA ŽUPNOG DVORA; MATIJE GUPCA 1; XIX. stoljeće	5	317.428,57
<u>NIJEMCI</u>			
169001	CRKVA SV. KATARINE, ŽUPNA; NIJEMCI; XVI. stoljeće	5	908.571,43

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
<u>PODGRAĐE</u> (Nijemci)			
169002	CRKVA SV. ŠIMUNA I JUDE TADEJA; MARŠALA TITA 28; XIX. stoljeće	3	291.428,57
Općina: NUŠTAR			
<u>CERIC</u>			
168013	CRKVA SVETE KATARINE; ULICA BANA JELAČIĆA; XIX. stoljeće	6	971.285,71
<u>MARINCI</u> (Nuštar)			
168009	CRKVA BEZGREŠNOG ZAČEĆA BL. DJEVICE MARIJE; MARŠALA TITA 1A; XIX. stoljeće	4	156.714,29
<u>NUŠTAR</u>			
168012	CRKVA SV. ANE; UZ CESTU NUŠTAR-MARINCI; XIX. stoljeće	5	94.142,86
134004	KAPELA DVORCA KHUEN- BELASSY; KRIŽNI PUT 4; XVIII. stoljeće	2	105.428,57
134005	ZGRADA DVORCA KHUEN- BELASSY; KRIŽNI PUT 4; XVIII. stoljeće	2	524.857,14
134003	ŽUPNA CRKVA SV. DUHA; KRIŽNI PUT 20 A; XIX. stoljeće	4	526.857,14
Općina: OTOK (VINKOVCI)			
<u>KOMLETINCI</u>			
134007	ŽUPNA CRKVA BEZGREŠNOG ZAČEĆA; UL. BRAĆE RADIĆA 18; XIX. stoljeće	3	114.142,86

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
Općina: STARI JANKOVCI			
<u>NOVI JANKOVCI</u>			
166021	CRKVA SVIH SVETIH; XIX. stoljeće	4	151.285,71
<u>SLAKOVCI</u>			
167019	CRKVA SV. ANE; PRERADOVIĆEVA ULICA; XVIII. stoljeće	5	329.142,86
<u>STARI JANKOVCI</u>			
167020	CRKVA SV. MARIJE; ULICA VELIKI KRAJ; XVIII. stoljeće	4	469.285,71
Općina: TOMPOJEVCI			
<u>TOMPOJEVCI</u>			
162026	CRKVA SV. MARIJE MAGDALENE; M. OREŠKOVIĆA 4; XIX. stoljeće	4	180.571,43
162027	LOVAČKI DVORAC ELTZ NA JELAŠU; ŠUMA JELAŠ - ISTOČNO OD VUKOVARA; XX. stoljeće	6	798.714,29
Općina: TORDINCI			
<u>ANTIN</u>			
168006	CRKVA SV. ANTUNA PADOVANSKOG; GUNDULIĆEVA ULICA 48; XIX. stoljeće	1	33.142,86

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
<u>KOROG</u>			
168007	REFORMIRANA KRŠĆANSKA CRKVA; IVE LOLE RIBARA 79; XIX. stoljeće	4	971.000,00
<u>TORDINCI</u>			
168004	CRKVA PRESVETOG TROJSTVA; ULICA MARŠALA TITA; XVIII. stoljeće	4	390.285,71
168005	REFORMIRANA KRŠĆANSKA CRKVA; XIX. stoljeće	4	302.285,71
Općina: TOVARNIK			
<u>ILAČA</u>			
166019	CRKVA SV. JAKOBA APOSTOLA; STROSSMAYEROVA; XVIII. stoljeće	3	244.000,00
<u>TOVARNIK</u>			
166015	CRKVA SV. BARTOLA I MATEJA; KOLODVORSKA; XIX. stoljeće	5	1.138.428,57
167017	CRKVA UZVIŠENJA SV. KRIŽA; KATOLIČKO GROBLJE; XIX. stoljeće	6	106.428,57
167016	KUĆA PRIZEMNA; ŠIDSKA 6; XX. stoljeće	5	613.142,86
166017	KUĆA; ŠIDSKA 01; XIX. stoljeće	4	163.285,71
166016	STAMBENA PRIZEMNICA; ŠIDSKA 3; XIX. stoljeće	5	110.714,29

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
Mjesto: VINKOVCI			
<u>VINKOVCI</u>			
122059	CRKVA SV. EUZEBIJA I POLIONA; TRG REPUBLIKE; XVIII. stoljeće	4	522.000,00
130001	CRKVA SV. ILIJE NA MERAJI; GUNDULIĆEVA BB; XV. stoljeće	3	12.285,71
124019	GALERIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI VINKOVCI; DUGA ULICA 3; XVIII. stoljeće	2	106.571,43
124015	GIMNAZIJA MATIJE ANTUNA RELJKOVIĆA; TRG REPUBLIKE 1; XIX. stoljeće	3	690.428,57
134001	MARIJIN DOM I; VOJARSKA 16; XVIII. stoljeće	2	65.000,00
134002	MARIJIN DOM II; VOJARSKA 1B; XVIII. stoljeće	2	55.857,14
124016	POSLOVNA ZGRADA; TRG REPUBLIKE 2; XVIII. stoljeće	2	34.000,00
124017	POSLOVNA ZGRADA; TRG REPUBLIKE 6; XVIII. stoljeće	2	164.428,57
124022	POSLOVNA ZGRADA; ULICA BANA JELAČIĆA 1; XIX. stoljeće	2	201.000,00
124004	STAMBENA ZGRADA; HRVATSKIH ŽRTAVA 7; XIX. stoljeće	2	10.714,29

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
124003	STAMBENA ZGRADA; HRVATSKIH ŽRTAVA 9; XIX. stoljeće	2	11.714,29
124012	STAMBENA ZGRADA; KRALJA ZVONIMIRA 8; XIX. stoljeće	2	54.857,14
130010	STAMBENA ZGRADA; UL. H. D. GENSCHERA 7; XX. stoljeće	3	156.857,14
124027	STAMBENO-POSLOVNA ZGRADA; BANA JELAČIĆA 12; XIX. stoljeće	1	38.000,00
124029	STAMBENO POSLOVNA ZGRADA; TRG REPUBLIKE 2; XVIII. stoljeće	2	43.714,29
124025	STAMBENO-POSLOVNA ZGRADA; BANA JELAČIĆA 13; XIX. stoljeće	2	71.142,86
124014	STAMBENO-POSLOVNA ZGRADA; KRALJA ZVONIMIRA 2; XVIII. stoljeće	2	208.428,57
124028	ZGRADA; BANA JELAČIĆA 2; XVIII. stoljeće	1	17.857,14
124023	ZGRADA; BANA JELAČIĆA 3; XVIII. stoljeće	2	47.000,00
124005	ZGRADA; HRVATSKIH ŽRTAVA 5; XIX. stoljeće	2	18.857,14
131007	ZGRADA - VILLA „BALLING“; ULICA H.D. GENSCHERA 3; XX. stoljeće	4	368.857,14
131011	ZGRADA „MOBILJE“; DUGA ULICA 20; XIX. stoljeće	3	144.428,57

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
131012	ZGRADA „VINKOVAČKOG LISTA“ I RADIJA; UL. JURJA DALMATINCA 29; XX. stoljeće	2	22.142,86
124018	ZGRADA CRVENOG KRIŽA; TRG REPUBLIKE 12; XVIII. stoljeće	3	254.857,14
131002	ZGRADA GRADSKE BOLNICE; UL. KRALJA ZVONIMIRA 53; XVIII. stoljeće	2	288.285,71
122046	ZGRADA HAZU; DUGA ULICA 11; XIX. stoljeće	2	63.714,29
122058	ZGRADA HRVATSKA ČITAONICA; GLAGOLJAŠKA 14; XVIII. stoljeće	4	170.714,29
131003	ZGRADA MUZEJA; TRG REPUBLIKE 16; XVIII stoljeće	3	267.857,14
124021	ZGRADA MUZIČKE ŠKOLE; ISTARSKA 3; XIX. stoljeće	4	423.142,86
124002	ZGRADA OŠ „IVAN GORAN KOVAČIĆ“; HRVATSKIH ŽRTAVA 11; XIX. stoljeće	2	266.000,00
124001	ZGRADA OŠ „J.KOZARAC“; HRVATSKIH ŽRTAVA 13; XX. stoljeće	2	410.285,71
124008	ZGRADA PAROHIJSKOG DOMA; ISTARSKA 1; XIX. stoljeće	5	338.571,43
124024	ZGRADA POLET; BANA JELAČIĆA 7; XIX. stoljeće	2	71.571,43
124026	ZGRADA POSLOVNA; BANA JELAČIĆA 15; XIX. stoljeće	2	148.142,86

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
122047	ZGRADA POSLOVNA; DUGA ULICA 18A; XIX. stoljeće	2	45.428,57
122043	ZGRADA POSLOVNA; DUGA ULICA 23; XIX. stoljeće	2	37.428,57
122041	ZGRADA POSLOVNA; DUGA ULICA 31; XIX. stoljeće	1	8.000,00
122048	ZGRADA POSLOVNA – GEODETSKI ZAVOD; GLAGOLJAŠKA 16; XX. stoljeće	2	37.285,71
131008	ZGRADA POSLOVNA, BIVŠA BRODSKA IMOVNA OPĆINA; ULICA KRALJA ZVONIMIRA 1; XX. stoljeće	3	663.428,57
130006	ZGRADA POSLOVNO-STAMBENA; DUGA ULICA 14; XVIII. stoljeće	1	37.428,57
122054	ZGRADA POSLOVNO-STAMBENA; DUGA ULICA 18; XIX. stoljeće	2	30.714,29
122042	ZGRADA POSLOVNO-STAMBENA; DUGA ULICA 29; XX. stoljeće	2	136.428,57
130004	ZGRADA POSLOVNO-STAMBENA; DUGA ULICA 4; XIX. stoljeće	2	19.142,86
131005	ZGRADA POSLOVNO STAMBENA; DUGA ULICA 6; XX. stoljeće	2	59.285,71
131004	ZGRADA POSLOVNO STAMBENA; DUGA ULICA 8; XX. stoljeće	3	137.000,00

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
122052	ZGRADA POSLOVNO STAMBENA; GUNDULIĆEVA 1; XVIII. stoljeće	5	310.571,43
130012	ZGRADA POSLOVNO STAMBENA; UL. KRALJA ZVONIMIRA 15; XX. stoljeće	2	125.142,86
130003	ZGRADA POSLOVNO STAMBENA; ULICA H. D. GENSCHERA 1; XX. stoljeće	3	91.714,29
122044	ZGRADA POSLOVNO STAMBENA - ZGRADA „NAME“; DUGA ULICA 17; XX. stoljeće	2	101.285,71
130002	ZGRADA RODILIŠTA; KRALJA ZVONIMIRA 64; XX. stoljeće	4	236.142,86
130005	ZGRADA STAMBENA; DUGA ULICA 10; XIX. stoljeće	2	53.000,00
122050	ZGRADA STAMBENA; GLAGOLJAŠKA 12; XX. stoljeće	2	72.142,86
122057	ZGRADA STAMBENA; GLAGOLJAŠKA 8; XX. stoljeće	1	6.428,57
122049	ZGRADA STAMBENA; GUNDULIĆEVA 5; XX. stoljeće	2	25.285,71
122051	ZGRADA STAMBENA; GUNDULIĆEVA 8; XIX. stoljeće	3	37.000,00
124006	ZGRADA STAMBENA; HRVATSKIH ŽRTAVA 3; XIX. stoljeće	2	10.142,86

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
130011	ZGRADA STAMBENA; UL. H. D. GENSCHERA 9; XX. stoljeće	2	23.857,14
130009	ZGRADA STAMBENA; UL. J. DALMATINCA 25; XX. stoljeće	1	22.571,43
131009	ZGRADA STAMBENA; UL. MATIJE GUPCA 23; XIX. stoljeće	1	6.142,86
131006	ZGRADA STAMBENA; ULICA H.D. GENSCHERA 5; XX. stoljeće	1	17.000,00
122053	ZGRADA STAMBENA – RODNA KUĆA JOSIPA RUNJANINA; GLAGOLJAŠKA 2C; XVIII. stoljeće	2	4.000,00
122056	ZGRADA STAMBENO POSLOVNA; GLAGOLJAŠKA 2B; XIX. stoljeće	2	51.142,86
124009	ZGRADA STAMBENO-POSLOVNA; KRALJA ZVONIMIRA 16; XX. stoljeće	2	105.285,71
130007	ZGRADA SUDA 1; TRG REPUBLIKE 17; XIX. stoljeće	4	533.142,86
130008	ZGRADA SUDA 2; TRG REPUBLIKE 17; XIX. stoljeće	2	107.000,00
122045	ZGRADA SVEUČILIŠTA, SADA KNJIŽNICA I ČITAONICA; GUNDULIĆEVA 6; XX. stoljeće	3	81.428,57

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
124013	ZGRADA ZANATSKOG CENTRA; KRALJA ZVONNIMIRA 6; XIX. stoljeće	5	1.010.285,71
131010	ZGRADA ZAVODA ZA ZAPOSŁJAVANJE; UL. JURJA DALMATINCA 27; XX. stoljeće	3	191.571,43
122055	ZGRADA ŹUPNOG DVORA; TRG REPUBLIKE 5; XX. stoljeće	5	531.285,71
Općina: VUKOVAR			
<u>SOTIN</u>			
167015	CRKVA BL. DJEVICE MARIJE – POMOĆNICE KRŠĆANA; SOTIN; XVIII. stoljeće	5	1.603.285,71
<u>VUKOVAR</u>			
164032	BAROKNA JEDNOKATNICA - KUĆA ČIRIĆ-POJIĆ; ULICA MARŠALA TITA 44; XVIII. stoljeće	6	688.000,00
167025	BEĆARSKI KRIŹ; BEĆARSKI TRG; XIX. stoljeće	6	47.142,86
163005	BINGULAC I.; MARŠALA TITA 22; XIX. stoljeće	4	190.285,71
163006	BINGULAC II.; MARŠALA TITA 24; XVIII. stoljeće	5	323.571,43
163007	BINGULAC III.; ULICA MARŠALA TITA 20 B; XVIII. stoljeće	4	272.571,43

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
166005	BIVŠA GOSTIONICA „K ZVIJEZDI“; MARŠALA TITA 35; XIX. stoljeće	3	216.285,71
165002	BIVŠA VLASTELINSKA ZGRADA „KAPLJICA“; IVE LOLE RIBARA 3; XVIII. stoljeće	5	1.045.000,00
164001	CRKVA SV. FILIPA I JAKOBA; AUGUSTINČIĆEVA – GAJEVA; XVIII. stoljeće	5	7.725.571,43
164010	CRKVA SV. ROKA; ULICA IVE LOLE RIBARA BB; XVIII. stoljeće	4	293.428,57
164019	DVORAC ELTZ, ZGRADA VELIKOG DVORA; ULICA IVE LOLE RIBARA 2; XVIII. stoljeće	5	7.274.142,86
162020	ELTZOV MLIN; IVE LOLE RIBARA/GUNDULIĆEVA; XIX. stoljeće	5	1.261.857,14
163001	FRANJEVAČKI SAMOSTAN; AUGUSTINČIĆEVA-GAJEVA; XVIII. stoljeće	5	4.815.285,71
164003	GAŠPAROVA APOTEKA; ULICA VLADIMIRA NAZORA 2; XVIII. stoljeće	5	588.571,43
167009	GROBNA KAPELA ELTZ; NOVO VUKOVARSKO GROBLJE, B. KIDRIČA; XX. stoljeće	3	306.571,43
165018	HIGIJENSKI ZAVOD; SAJMIŠTE 1; XX. stoljeće	1	174.285,71

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
164011	HRVATSKI DOM; MOŠE PIJADE 32; XX. stoljeće	5	1.890.857,14
162018	KAPELA GOSPE OD HRASTA; PRILJEVO BB; XIX. stoljeće	5	39.000,00
166023	KAPELA GOSPE OD SEDAM ŽALOSTI; KATOLIČKO GROBLJE; XX. stoljeće	4	50.571,43
166013	KAPELA NA MITNICI; MITNICA (KOD OKRETIŠTA AUTOBUSA); XX. stoljeće	2	3.000,00
165007	KAPELA SV. IVANA NEPOMUKA; GAJEVA ULICA; XVIII. stoljeće	4	17.142,86
163012	KAPELICA (ISPOVJEDNA ZA ZATVORENIKE); ULICA I. L. RIBARA; XVIII. stoljeće	5	8.714,29
164020	KOMPLEKS DVORCA ELTZ, PAVILJON ZA GOSTE; ULICA IVE LOLE RIBARA 2; XIX. stoljeće	6	4.100.857,14
164021	KOMPLEKS DVORCA ELTZ, ZGRADA KOLNICE (REMIZA); ULICA IVE LOLE RIBARA 2; XIX. stoljeće	5	699.428,57
166004	KUĆA ČASTEK; MARŠALA TITA 32; XX. stoljeće	5	125.000,00
164004	KUĆA EMSMINGER; MARŠALA TITA 21; XVIII. stoljeće	5	205.428,57
164041	KUĆA GLATZ; UGAO TESLINE (7) I TRGA OSLOBOĐENJA; XIX. stoljeće	6	548.000,00

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
162016	KUĆA GNUS; MOŠE PIJADE 23; XIX. stoljeće	3	99.285,71
164016	KUĆA HADŽIĆ – DJEČJI DISPANZER; TRG OSLOBOĐENJA 2; XX. stoljeće	5	848.714,29
162011	KUĆA MILANKOVIĆ; NAZOROVA 10/ STROSSMAYEROVA; XX. stoljeće	5	746.285,71
162023	KUĆA NAJPAR; ULICA JNA 3; XIX. stoljeće	6	1.183.285,71
162013	KUĆA NJEGIĆ; MOŠE PIJADE 1; XX. stoljeće	5	299.857,14
162014	KUĆA ROGULIĆ; MOŠE PIJADE 21; XIX. stoljeće	5	472.571,43
167008	KUĆA STANIĆ; MARŠALA TITA 23; XIX. stoljeće	4	429.285,71
164040	KUĆA STANIŠIĆ; UGAO TUCOVIĆEVE I TESLINE; XIX. stoljeće	6	814.857,14
164031	KUĆA UGLJEŠIĆ; MOŠE PIJADE 18; XIX. stoljeće	6	1.142.428,57
164025	KUĆA VRTLARA U KOMPLEKSU ELTZ; IVE LOLE RIBARA 2; XX. stoljeće	5	106.000,00
164012	KURIJA ADAMOVIĆ; ULICA M. PIJADE 27; XIX. stoljeće	5	529.000,00
164036	KURIJA ELTZOVA VLASTELINSTVA; IVE LOLE RIBARA 7; XVIII. stoljeće	6	712.857,14

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
164017	MAĐARSKA ŠKOLA (STARA) – O.Š. „V. NAZOR“; RADIĆEVA 62; XIX. stoljeće	5	2.167.857,14
163004	MAGAZA MIHAJLOVIĆ II; MARŠALA TITA 18; XVIII. stoljeće	4	123.714,29
162010	MAGAZA PAUNOVIĆ; NAZOROVA; XIX. stoljeće	5	1.229.142,86
163015	MALI DVOR ELTZ, VILLA KNOLL, PLUĆNI ODJEL; ULICA I. L. RIBARA 35; XIX. stoljeće	4	2.254.857,14
166010	MAUZOLEJ OBITELJI PANIĆ; KRAŠEVA ULICA; XX. stoljeće	5	12.285,71
166011	MAUZOLEJ OBITELJI STANIĆ; PRAVOSLAVNO GROBLJE; XX. stoljeće	4	89.571,43
166009	MAUZOLEJ PAUNOVIĆ; ULICA J. KRAŠA I M. GUPCA; XIX. stoljeće	4	470.142,86
164002	OBITELJSKA ZGRADA; MAKSIMA GORKOG 3; XIX. stoljeće	5	601.714,29
163016	PALAČA JIRKOVSKY I (ZGRADA EKONOMSKE ŠKOLE); I. L. RIBARA 52; XIX. stoljeće	3	680.714,29
163017	PALAČA JIRKOVSKY II; IVE LOLE RIBARA 50; XIX. stoljeće	2	169.571,43

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
163013	PALAČA KOTARSKOG SUDA; IVE LOLE RIBARA 31; XIX. stoljeće	5	7.379.000,00
164015	PALAČA LANDESMANN (ZGRADA MIORH-A); V. NAZORA 9; XIX. stoljeće	5	1.549.857,14
163010	PALAČA SRIJEMSKJE ŽUPANIJE; ULICA IVE LOLE RIBARA 9; XVIII. stoljeće	5	5.435.000,00
164042	POKLONAC PRESVETOG TROJSTVA (SV. OBITELJ); IVE LOLE RIBARA, ISPRED BR. 66; XX. stoljeće	6	3.000,00
167014	POKLONAC SRCA ISUSOVOG NA „KUGINOM GROBLJU“; UGAO PROLETERSKA/RADNIČKA; XX. stoljeće	1	285,71
162022	POKLONAC SV. KRIŽA; ULICA JNA (ISPRED KUĆE DESPOTOVIĆ); XIX. stoljeće	3	714,29
165005	PRIZEMNA ZGRADA; IVE LOLE RIBARA 66; XX. stoljeće	2	159.285,71
165016	PRIZEMNA ZGRADA; RADIĆEVA 64; XIX. stoljeće	5	478.142,86
166024	RASPELO NA KATOLIČKOM GROBLJU; KATOLIČKO GROBLJE; XIX. stoljeće	2	6.428,57
167001	REZIDENCIJA PAUNOVIĆ; MARŠALA TITA 5; XIX. stoljeće	4	731.142,86

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
167002	REZIDENCIJA PAUNOVIĆ; MARŠALA TITA 7; XIX. stoljeće	5	637.285,71
164013	RODNA KUĆA LAVOSLAVA RUŽIČKE; M. PIJADE 25; XIX. stoljeće	5	602.714,29
165008	SECESIJSKA PRIZEMNICA; GAJEVA 29; XX. stoljeće	5	218.571,43
166006	STAMBENA PRIZEMNICA; MARŠALA TITA 34; XIX. stoljeće	3	263.428,57
166003	STAMBENA TRGOVAČKA KUĆA; MARŠALA TITA 31; XX. stoljeće	5	151.571,43
162012	STAMBENA ZGRADA; NAZOROVA 4; XX. stoljeće	6	401.000,00
162019	STAMBENA ZGRADA; PRILJEVO 89; XX. stoljeće	5	431.142,86
167005	STAMBENO-POSLOVNA ZGRADA; MARŠALA TITA 10; XIX. stoljeće	4	757.857,14
166007	STAMBENO-POSLOVNA ZGRADA; MARŠALA TITA 36; XIX. stoljeće	3	171.571,43
162030	STARA ŠKOLA; MOŠE PIJADE 34; XVIII. stoljeće	5	213.428,57
162017	STARI MLIN; PRILJEVO 123; XX. stoljeće	4	203.857,14
166008	STARI VODOTORANJ; TRG REPUBLIKE; XX. stoljeće	3	24.857,14
166001	STOLARIJA „GREČL“; MARŠALA TITA 29; XX. stoljeće	3	49.428,57

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
162021	UGAONA JEDNOKATNICA; PRIMORSKA 2/MOŠE PIJADE; XIX. stoljeće	5	438.428,57
167011	UPRAVNA ZGRADA MEDICINSKOG CENTRA; MIROGOJSKA 5; XX. stoljeće	4	239.000,00
163018	VILA FATTMA; BORISA KIDRIČA 10; XX. stoljeće	4	298.571,43
167013	VILA PIFAT; BORISA KIDRIČA 10; XX. stoljeće	6	556.428,57
167010	VILA RETTA; BORISA KIDRIČA 24; XX. stoljeće	5	185.428,57
162037	VILA STREIM; VUČEDOL BB; XX. stoljeće	3	126.428,57
165001	VLASTELINSKA KURIJA; ULICA IVE LOLE RIBARA 1; XIX. stoljeće	5	1.302.000,00
164024	VODOTORANJ U KOMPLEKSU ELTZ; IVE LOLE RIBARA 2; XX. stoljeće	5	82.428,57
165015	ZGRADA; AUGUSTINČIĆEVA 10; XX. stoljeće	5	458.857,14
165011	ZGRADA; AUGUSTINČIĆEVA 6; XIX. stoljeće	5	458.428,57
165014	ZGRADA; B. ADŽIJE 44; XX. stoljeće	1	35.428,57
165009	ZGRADA; GAJEVA 3; XX. stoljeće	3	73.714,29
165006	ZGRADA; IVE LOLE RIBARA 74; XX. stoljeće	2	119.714,29
164030	ZGRADA; M. PIJADE 16; XIX. stoljeće	6	721.142,86

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
164033	ZGRADA; MARŠALA TITA 12; XIX. stoljeće	6	1.067.285,71
167007	ZGRADA; MARŠALA TITA 26; XIX. stoljeće	5	572.571,43
167004	ZGRADA; MARŠALA TITA 9; XIX. stoljeće	5	415.714,29
165017	ZGRADA; UGAO RADIĆEVA/AUGUSTINČIĆE-VA; XX. stoljeće	4	420.428,57
164029	ZGRADA CROATIA OSIGURANJA; ULICA M. PIJADE 14; XIX. stoljeće	6	1.818.857,14
164034	ZGRADA „ELTZOVII KOČIJAŠA“; B. KIDRIČA 6; XIX. stoljeće	6	800.857,14
164039	ZGRADA „MALOG KINA“; TESLINA 4; XX. stoljeće	6	980.428,57
164037	ZGRADA SJEMENARSKE STANICE; ULICA JNA; XX. stoljeće	6	1.805.142,86
164006	ZGRADA VARTEKSA; MARŠALA TITA 17; XVIII. stoljeće	4	225.571,43
166014	ZGRADA VELEPROMETA (SRPSKI DOM); ZMAJ JOVINA 13; XIX. stoljeće	4	782.428,57
164027	ZGRADA („KRZNARIJA“); M. PIJADE 10; XIX. stoljeće	6	823.857,14
167006	ZGRADA (JEDNOKATNICA); MARŠALA TITA 11; XX. stoljeće	4	386.428,57

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
166002	ZGRADA ALPINA; MARŠALA TITA 30; XIX. stoljeće	3	93.000,00
164035	ZGRADA BIVŠE BANKE; UGAO TESLINE I TUCOVIĆEVE; XX. stoljeće	6	1.505.000,00
167003	ZGRADA BIVŠE POŠTE; ULICA MARŠALA TITA 8; XIX. stoljeće	4	656.714,29
164009	ZGRADA BIVŠEG GRADSKOG POGLAVARSTVA; ULICA M. TITA 13; XIX. stoljeće	4	509.571,43
164008	ZGRADA BIVŠEG HOTELA ZLATNA DOLINA; UGAO NAZOROVE I MARŠALA TITA; XVIII. stoljeće	3	682.571,43
162015	ZGRADA GENERALTURISTA; MOŠE PIJADE 25; XIX. stoljeće	4	180.428,57
163014	ZGRADA IZA KOTARSKOG SUDA; ULICA ŽRTAVA FAŠIZMA; XIX. stoljeće	5	898.571,43
163011	ZGRADA KOTARSKE OBLASTI; ULICA IVE LOLE RIBARA; XX. stoljeće	4	1.699.428,57
163009	ZGRADA LJEKARNE KIRCHBAUM-SCHWARTZ; ULICA M. TITA 14; XX. stoljeće	4	1.183.000,00
163003	ZGRADA MAGAZE MIHAJLOVIĆ I.; MARŠALA TITA 20; XVIII. stoljeće	3	141.714,29

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
165010	ZGRADA OBRTHNE ŠKOLE; GAJEVA ULICA; XX. stoljeće	2	118.285,71
164023	ZGRADA ORANŽERIJE; IVE LOLE RIBARA 2; XX. stoljeće	5	322.571,43
166012	ZGRADA POGONA VUTEKS; KRAŠEVA; XX. stoljeće	5	941.000,00
164007	ZGRADA POLJOPRIVREDNE APOTEKE; MARŠALA TITA 15; XVIII. stoljeće	4	169.857,14
164026	ZGRADA RADIVOJEVIĆ („TEHNIČAR“); MOŠE PIJADE 2; XX. stoljeće	6	1.185.285,71
164018	ZGRADA RADNIČKOG DOMA; MARŠALA TITA 2; XIX. stoljeće	5	11.195.857,14
167026	ZGRADA SINAGOGA; ŽIDOVSKO GROBLJE; XX. stoljeće	1	225.857,14
164022	ZGRADA SJEMENARSKE STANICE U KOMPLEKSU ELTZ; IVE LOLE RIBARA 2; XX. stoljeće	5	510.571,43
162029	ZGRADA STARE ELEKTRANE; CESTA BOROVO – VUKOVAR BB; XX. stoljeće	6	1.353.571,43
163002	ZGRADA STARE GIMNAZIJE; ULICA MAKSIMA GORKOG 2; XIX. stoljeće	5	4.844.571,43
165004	ZGRADA STARE ŠKOLE; IVE LOLE RIBARA 9; XIX. stoljeće	4	770.000,00

Mjesto i registracijski broj dokumentacije o ratnoj šteti na kulturnim spomenicima		Stupanj oštećenja ⁷	Iznosi su u DEM
163019	ZGRADA STAROG KOLODVORA; PRILJEVO 2; XIX. stoljeće	4	825.428,57
165003	ZGRADA UPRAVE VLASTELINSTVA; IVE LOLE RIBARA 5; XVIII. stoljeće	5	666.571,43
164005	ZGRADA ZBIRKE BAUER (DILIŽANSNA POŠTA); ULICA M. TITA 19; XVIII. stoljeće	5	1.412.285,71
163008	ŽELJEZARIJA „TACHLER“ – ZGRADA USTANOVE ZA INF.; ULICA M. TITA 16; XX. stoljeće	4	597.714,29
Mjesto: ŽUPANJA			
<u>ŽUPANJA</u>			
134011	ŽUPNA CRKVA MUČENIŠTVA SV. IVANA KRSTITELJA; VELIKI KRAJ 47; XIX. stoljeće	1	15.428,57

II.

DEMOGRAFIJA VUKOVARSKO- -SRIJEMSKJE ŽUPANIJE – IZAZOV I/ILI PRILIKA?

SUVREMENA DINAMIČKO-STRUKTURNA OBILJEŽJA STANOVNIŠTVA (1991. – 2021.) I PROJEKCIJA BROJA STANOVNIKA VUKOVARSKO- -SRIJEMSKJE ŽUPANIJE DO SREDINE 21. STOLJEĆA¹

Dražen Živić – Nikola Šimunić

Sažetak: *U radu su na temelju relevantne popisne statistike analizirani i interpretirani trendovi u brojčanom i strukturnom razvoju stanovništva Vukovarsko-srijemske županije (VSŽ) u posljednja tri međupopisna razdoblja (1991. – 2001., 2001. – 2011. i 2011. – 2021.), koji su više nego indikativni i relevantni s obzirom na potrebu znanstvenog vrednovanja mogućnosti i potencijala demografske održivosti, kako na razini VSŽ-a u cjelini tako i na razini jedinica lokalne samouprave (gradovi/općine) i naselja. U radu su, uz brojčano kretanje stanovništva, analizirani odabrani aspekti biološke, ekonomske i obrazovne strukture stanovništva kao kvantitativne i kvalitativne odrednice demografske održivosti VSŽ-a, da bi se ocijenile perspektive populacijskog razvoja VSŽ-a u budućnosti. Primjenom statističke metode linearne regresije izrađena je i projekcija broja stanovnika do sredine 21. stoljeća.*

Ključne riječi: *demografska održivost, demografsko starenje, depopulacija, Vukovarsko-srijemska županija, popisi i projekcije stanovništva*

Uvod

Prema rezultatima Popisa 2021. u 5 gradova, 26 općina i 85 samostalnih naselja² u Vukovarsko-srijemskoj županiji (dalje: VSŽ) živjelo je ukupno 143.113 stanovnika (3,7% ukupnog stanovništva Republike Hrvatske). S obzirom na to da je 1991. u VSŽ-u popisano 231.241 stalnih stanovnika (38,1% više nego 2021.), 2001. 204.768 stalnih stanovnika (30,1% više nego 2021.), a 2011. godine 179.521 stalnih stanovnika (20,3% više nego 2021.), sasvim je razvidno

¹ Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta „Transformacije lokalnih zajednica u Republici Hrvatskoj. Globalni izazovi i razvojni potencijali (LozaRH)“, koji financira Europska unija – NextGenerationEU (01/08-73/23-2519-11).

² Naselja Grabovo u Općini Tompojevci i Grabovo, dio u Gradu Vukovaru, bez stalno su popisanih stanovnika.

da je u posljednja tri međupopisna razdoblja prisutna kontinuirana ukupna depopulacija, odnosno međupopisno smanjenje stanovništva. Odras je to dugoročna djelovanja niza naslijeđenih remetilačkih čimbenika demografskog razvoja, kao i aktualnih demografskih trendova u prirodnoj i mehaničkoj dinamici, s vrlo nepovoljnim učincima i na strukturno-demografski razvoj, posebice na uznapredovao proces starenja stanovništva. Na pojavu i produbljenje ukupne depopulacije u suvremenom razdoblju sinergijski su utjecaj imali i brojni nedemografski ili eksterni čimbenici, naročito vezani uz demografske gubitke i posljedice Domovinskog rata, ekonomsku i socijalnu krizu te opće stanje u hrvatskom društvu kao potisne čimbenike vanjske emigracije.

Svrha je ovog rada, na temelju dosadašnjih istraživanja,³ a u kontekstu do sada objavljenih konačnih rezultata Popisa 2021., utvrditi najvažnije suvremene trendove i procese u brojčanom (popisnom) kretanju stanovništva te odabranim biološkim i socio-demografskim strukturama stanovništva VSŽ-a, s naglaskom na posljednja tri međupopisna razdoblja (1991. – 2001., 2001. – 2011. i 2011. – 2021.). Cilj je istraživanja upozoriti na ključne demografske izazove u VSŽ-u kao jedinici regionalne/područne samouprave te njezinim lokalnim administrativnim jedinicama (grad/općina) i naseljima kao lokalnim zajednicama, što je temeljni preduvjet neodgodive demografske revitalizacije usmjerene prema osiguranju uvjeta demografske i ukupne održivosti, te društvenom i ekonomskom napretku. U tom smislu izrađena je i projekcija broja stanovnika do sredine 21. stoljeća, jer ona, na temelju dosadašnjih, ali i predvidivih demografskih trendova može poslužiti kao upozoravajući demografski scenarij ako i dalje budemo ravnodušni prema aktualnim demografskim, društvenim i ekonomskim izazovima.

Ukupno kretanje stanovništva

Međupopisno kretanje ili promjena broja stanovnika između dvaju ili više popisa osnovni je statistički agregirani izraz ukupnog kretanja stanovništva. Intenzitet i predznak međupopisne promjene (porast/pad/stagnacija stanovništva) određen je prirodnim i mehaničkim kretanjem stanovništva, odnosno demore-

³ Detaljnije o dugoročnim i složenim čimbenicima, indikatorima i značajkama prošlih i aktualnih demografskih promjena u VSŽ-u vidjeti u: Pejaković (2016), Turk, Šimunić i Pokos (2022), Pokos, Šimunić i Turk (2022), Šimunić (2022), Wertheimer-Baletić i Akrap (2008), Živić (2006; 2011; 2012; 2017; 2019; 2022).

produkcijom i migracijama (unutarnjim/vanjskim). U ovom će radu ukupno kretanje stanovništva biti analizirano i prikazano samo kroz indeks i stope ukupne međupopisne promjene, bez ulaska u analizu demografskih odrednica tih promjena. Premda je naglasak demografske analize u ovom radu stavljen na posljednja tri međupopisna razdoblja (1991. – 2001., 2001. – 2011. i 2011. – 2021.), korisno je izdvojiti osnovna obilježja međupopisne promjene ukupnog stanovništva VSŽ-a od prvoga općega modernog popisa stanovništva održanoga 1857. do posljednjega iz 2021. godine, da bi se stekao temeljni uvid u intenzitet i predznak dinamičkih demografskih promjena.

Na temelju analitičkog uvida u agregirane rezultate popisa i indikatore promjene broja ukupnog stanovništva prema metodologiji pojedinog popisa (Tablica 1), predmetno se razdoblje demografske analize (1857. – 2021.) može podijeliti u tri podrazdoblja različita trajanja i različitih (kolebljivih) obilježja (intenziteta i predznaka) demografske dinamike, od kojih prva dva podrazdoblja (1857. – 1948. i 1948. – 1991.) imaju naglašeno *ekspanzivne*, a treće podrazdoblje (1991. – 2021.) izrazito *regresivne* dinamičke karakteristike (Živić, 2022):

1. *Populacijski ekspanzivno podrazdoblje između 1857. i 1948. godine*, tijekom kojega je broj ukupnog stanovništva, utvrđen općim popisima, povećan s 86.768 na 152.472 osobe, odnosno za 75,7% (apsolutni porast iznosio je 65.704 stanovnika), uz stopu prosječne relativne godišnje promjene od 0,6%. Najvažnija odrednica popisne dinamike u tom podrazdoblju bile su migracije, povezane s kolonizacijskim kretanjima i organiziranim naseljavanjem prilično demografski opustošena područja u ranijim stoljećima, uz naglašene demografske, društvene i političke posljedice Prvoga i Drugoga svjetskog rata, tako da su se smjenjivala razdoblja brojnijeg doseljavanja s razdobljima većeg iseljavanja (egzodusa) stanovništva. Uz migracije i demografske ratne gubitke, važna odrednica populacijske dinamike u tom dugom podrazdoblju bili su i gubitci stanovništva izazvani pogoršanim zdravstvenim prilikama uslijed epidemija zaraznih bolesti (crijevna zaraza, španjolska gripa), te gubitci u demoreprodukciji potaknuti denatalitetnim „normama“ u prirodnom kretanju stanovništva („bijela kuga“ ili „sistem jedinac“).
2. *Kontinuirano populacijski ekspanzivno podrazdoblje između 1948. i 1991. godine*, tijekom kojega je broj ukupnog stanovništva utvrđen općim popisima povećan sa 152.472 na 231.241 osobu, odnosno za 51,7% (apsolutni

porast iznosio je 78.769 stanovnika), uz stopu prosječne relativne godišnje promjene od 1,0%. Demografska progresija u ovom podrazdoblju dominantno je odraz pretežno imigracijskih obilježja razvoja naseljenosti (doseljavanje radne snage) zbog ubrzane industrijalizacije i urbanizacije 1950-ih i 1960-ih godina. Uz navedeno, bili su prisutni i negativni demografski procesi – jačanje odseljavanja 1970-ih i naročito 1980-ih godina zbog društveno-ekonomske krize, nedovoljne ponude radnih mjesta, te pogoršanja demoreprodukcije. Vrhunac naseljenosti, u razdoblju općih modernih popisa stanovništva, ta je županija dosegla 1991. godine (231.241), što znači da je od prvoga modernog Popisa 1857. do početka Domovinskog rata (1991.) demografska dinamika VSŽ-a bila u uzlaznom, a od 1991. godine u jakom silaznom trendu (Živić, 2022).

3. *Podrazdoblje izrazite demografske regresije između 1991. i 2021. godine*, tijekom kojega je broj ukupnog stanovništva, utvrđen općim popisima, smanjen sa 231.241 na 143.113 osoba, odnosno za 38,1% (apsolutni pad iznosio je -88.128 stanovnika), uz stopu prosječne relativne godišnje promjene od značajnih -1,6%. Danas se VSŽ, prema broju stanovnika i orijentacijskoj reprezentativnosti takvog izračuna,⁴ nalazi približno na razini 1930-ih godina, što indicira izrazito visok demografski gubitak u posljednjim desetljećima, to više jer je stopa demografskog pada u VSŽ-u između 1991. i 2021. godine (-38,1%) bila dvostruko viša od stope pada broja ukupnog stanovništva Hrvatske u cjelini u istom tridesetogodišnjem razdoblju (-18,9%). Najvažniji specifični čimbenik demografske regresije u tom su podrazdoblju ljudski, migracijski i ukupni demografski gubici u Domovinskom ratu izazvani srbijanskom oružanom agresijom, kao i aktualni negativni demografski trendovi u mehaničkom i prirodnom kretanju stanovništva (Turk, Šimunić i Pokos, 2022; Pokos, Šimunić i Turk, 2022; Živić, 2023). Drugim riječima, VSŽ u posljednja tri međupopisna razdoblja gubi stanovništvo i brojnim umiranjem od rađanja i brojnim odseljavanjem od doseljavanja stanovništva.

⁴ Odnosi se na metodološku neusklađenost Popisa 1991. i 2021.

Tablica 1. Kretanje broja ukupnog stanovništva VSŽ-a u razdoblju 1857. – 2021. i pokazatelji međupopisne promjene prema metodologiji pojedinog popisa

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika	Verižni indeks	Apsolutna promjena broja stanovnika	Stopa prosječne godišnje relativne promjene broja stanovnika (%)
1857.	86.768	-	-	-
1869.	101.029	116,4	14.261	1,3
1880.	104.801	103,7	3.772	0,3
1890.	117.918	112,5	13.117	1,2
1900.	125.569	106,5	7.651	0,6
1910.	129.754	103,3	4.185	0,3
1921.	127.417	98,2	-2.337	-0,2
1931.	139.340	109,4	11.923	0,9
1948.	152.472	109,4	13.132	0,5
1953.	166.956	109,5	14.484	1,8
1961.	193.224	115,7	26.628	1,8
1971.	217.115	112,4	23.891	1,2
1981.	224.103	103,2	6.988	0,3
1991.	231.241	103,2	7.138	0,3
2001.	204.768	88,6	-26.473	-1,2
2011.	179.521	87,7	-25.247	-1,3
2021.	143.113	79,7	-36.408	-2,3

IZVOR: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.; https://web.dzs.hr/PX-Web.asp?url=%22Hrv/Archive/stat_databases.htm%22 (pristup ostvaren 26. 1. 2024.); Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Istaknute teme, Popisi stanovništva 2001., 2011. i 2021.; <https://dzs.gov.hr/popisi-stanovnistva/421> (pristup ostvaren 26. 1. 2024.).

Za sveobuhvatnu ocjenu aktualnih trendova u međupopisnom kretanju stanovništva VSŽ-a neophodno je promotriti i promjene na razini njezinih administrativnih jedinica (grad/općina), te na razini naselja prema rezultatima posljednja četiri opća popisa stanovništva. U Tablici 2 prikazani su popisni rezultati i indeksi međupopisne promjene za kategoriju ukupnoga stalnog stanovništva po gradovima i općinama VSŽ-a prema metodologiji pojedinog popisa za razdoblje 1991. – 2021. godine, dok slike 1 – 3 daju vizualnu interpretaciju međupopisne promjene broja ukupnog stanovništva na razini naselja VSŽ-a.

- Promjena broja ukupnog stanovništva 1991. – 2001.

U prvom depopulacijskom međupopisnom razdoblju broj ukupnog stanovništva VSŽ-a smanjen je s 231.241 na 204.768, uz indeks međupopisne promjene od 88,6, stopu međupopisne promjene od -11,4% te stopu prosječne godišnje relativne promjene od -1,2%. Od ukupno 31 jedinice lokalne samouprave, u ovom je međupopisnom razdoblju demografski porast ostvarilo njih 11 (Grad Županja i općine: Andrijaševci, Babina Greda, Bošnjaci, Cerna, Drenovci, Gradište, Ivankovo, Privlaka, Šitar i Vođinci), dok je demografski pad zabilježilo njih 20 (gradovi Ilok, Otok, Vinkovci i Vukovar te općine Bogdanovci, Borovo, Gunja, Jarmina, Lovas, Markušica, Negoslavci, Nijemci, Nuštar, Stari Jankovci, Stari Mikanovci, Tompojevci, Tordinci, Tovarnik, Trpinja i Vrbanja). U relativnom smislu, najmanji porast broja ukupnog stanovništva ostvarila je Općina Vođinci (0,7%), a najveći Grad Županja (15,3%). S druge strane, najmanji demografski pad zabilježen je u Općini Jarmina (-0,1%), a najveći u Općini Tompojevci (-35,3%). S obzirom na tip intenziteta međupopisne promjene (Nejašmić, 2005), *demografsko izumiranje*, kao najnepovoljniji tip (R4), imala su 2 grada i 11 općina, *jaku depopulaciju* (R3) 1 općina, *osrednju depopulaciju* (R2) 1 grad i 1 općina, *slabu depopulaciju* (R1) 1 grad i 1 općina, *stagnaciju* (S) 3 općine, *slabu progresiju* (P1) 2 općine, *osrednju progresiju* (P2) 6 općina, *jaku progresiju* (P3) 1 općina, te *vrlo jaku progresiju* (P4) 1 grad (Tablica 3).

- Promjena broja ukupnog stanovništva 2001. – 2011.

U drugom depopulacijskom međupopisnom razdoblju broj ukupnog stanovništva VSŽ-a smanjen je sa 204.768 na 179.521, uz indeks međupopisne promjene od 87,7, stopu međupopisne promjene od -12,3% te stopu prosječne godišnje relativne promjene od -1,3%. Sve jedinice

lokalne samouprave, što znači da su svi gradovi i općine VSŽ-a u tom međupopisnom razdoblju imali regresivni tip intenziteta međupopisne promjene. Stopa međupopisnog pada broja ukupnog stanovništva kretala se od -1,2% u Općini Negoslavci do -30,3% u Općini Drenovci. S obzirom na tip intenziteta međupopisne promjene (Nejašmić, 2005), *demografsko izumiranje* kao najnepovoljniji tip (R4) imala su 4 grada i 17 općina, što je povećanje od 61,5% u odnosu na prethodno međupopisno razdoblje, *jaku depopulaciju* (R3) 4 općine, *osrednju depopulaciju* (R2) 3 općine, *slabu depopulaciju* (R1) 1 grad i 1 općina, te *stagnaciju* (S) 1 općina (Tablica 3).

- Promjena broja ukupnog stanovništva 2011. – 2021.

Konačno, u trećem depopulacijskom međupopisnom razdoblju broj ukupnog stanovništva VSŽ-a smanjen je sa 179.521 na 143.113, uz indeks međupopisne promjene od 79,7, stopu međupopisne promjene od -20,3% te stopu prosječne godišnje relativne promjene od -2,3%. Svi gradovi i općine u posljednjem su međupopisnom razdoblju imali *demografsko izumiranje* kao najnepovoljniji regresivni tip (R4) intenziteta međupopisne promjene (Tablica 3). Stopa demografskog regresa kretala se od -12,7% u Gradu Vinkovci do čak -32,8% u Općini Negoslavci.

Prezentirani popisni rezultati i izračunati indeksi međupopisne promjene potvrđuju prevladavajuća depopulacijska obilježja demografske dinamike VSŽ-a. Na temelju predznaka demografske dinamike u VSŽ-u se mogu izdvojiti samo dvije skupine jedinica lokalne samouprave. *Prvu skupinu* čine gradovi i općine koji imaju kontinuiranu ukupnu depopulaciju kroz cijelo promatrano razdoblje (1991. – 2021.). Riječ je o 4 grada (Ilok, Otok, Vinkovci i Vukovar) i 16 općina (Bogdanovci, Borovo, Gunja, Jarmina, Lovas, Markušica, Negoslavci, Nijemci, Nuštar, Stari Jankovci, Stari Mikanovci, Tompojevc, Tordini, Tovarnik, Trpinja i Vrbanja). *Drugu skupinu* čine gradovi i općine koji su u međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine imali demografski porast, a u preostala dva međupopisna razdoblja (2001. – 2011. i 2011. – 2021.) demografski pad stanovništva. Riječ je o 1 gradu (Županja) i 10 općina (Andrijaševci, Babina Greda, Bošnjaci, Cerna, Drenovci, Gradište, Ivankovo, Privlaka, Štitar, Vođinci). Važno je naglasiti da je u svim gradovima i općinama VSŽ-a 2021. godine popisano manje stanovnika nego trideset godina ranije (1991.), što jasno ukazuje na dubinu demografskog regresa, odnosno populacijskog praznjenja u kojemu se nalazi VSŽ.

Prostornu homogenost depopulacijskih obilježja ukupnog kretanja stanovništva VSŽ-a jasno pokazuje i predznak/intenzitet demografske dinamike na razini naselja (slike 1 – 3). Demografska analiza pokazuje da su kroz cjelokupno promatrano razdoblje (1991. – 2021.) 64 ili $\frac{3}{4}$ svih naselja VSŽ imala kontinuiranu ukupnu depopulaciju, tj. pad broja ukupnog stanovništva u sva tri međupopisna razdoblja. Preostalih 20 naselja karakterizirala je varijabilnost predznaka ukupnog kretanja stanovništva, tj. u nekim su međupopisnim razdobljima zabilježili porast, a u nekima smanjenje broja ukupnog stanovništva. Gledajući po međupopisnim razdobljima, situacija je bila sljedeća:

1. U međupopisnom razdoblju 1991. – 2001. godine demografski porast imalo je 17 naselja (20,2%), demografski pad 65 naselja (77,4%), dok je jedno naselje zadržalo jednak broj stalnih stanovnika 1991. i 2001. godine.
2. U međupopisnom razdoblju 2001. – 2011. godine demografski su porast imala samo 2 naselja (Mirkovci i Nuštar), dok su sva ostala naselja (82 ili 97,6%) ostvarila demografski pad.
3. U međupopisnom razdoblju 2011. – 2021. godine 83 naselja VSŽ-a zabilježila su smanjenje broja ukupnog stanovništva, dok je jedno naselje (Grabovo, dio u Gradu Vukovaru) evidentirano bez stalno popisanih stanovnika.
4. Kroz cjelokupno promatrano razdoblje (1991. – 2021.) čak su 82 naselja VSŽ-a 2021. godine imala manje stanovnika nego 1991. godine; samo 1 naselje (Šiškovci u Općini Cerna) je 2021. imalo više stanovnika nego 1991. godine; u 1 naselju (Grabovo, dio u Gradu Vukovaru) 2021. godine više nije bio popisani niti jedan stanovnik, dok ih je 1991. godine bilo 192.
5. Promatrajući samo posljednje međupopisno razdoblje (2011. – 2021.), s obzirom na tip intenziteta međupopisne promjene (Nejašmić, 2005), 1 naselje (Cerić) zabilježilo je *jaku depopulaciju* (R3), 1 naselje (Novi Mikanovci) *osrednju depopulaciju* (R2), dok su sva ostala naselja VSŽ-a imala najnepovoljniji tip intenziteta međupopisne promjene (R4) – *demografsko izumiranje*. Generalno, stopa negativne promjene broja ukupnog stanovništva na razini naselja VSŽ-a kretala se u rasponu od -40,7% (Banovci u Općini Nijemci) do -6,5% (Novi Mikanovci u Općini Stari Mikanovci).

Tablica 2. Promjena broja ukupnog stanovništva VSŽ-a 1991. – 2021. po gradovima i općinama i indeks međupopisne promjene prema metodologiji pojedinog popisa

Grad/ općina	1991.	2001.	2011.	2021.	2001./ 1991.	2011./ 2001.	2021./ 2011.
Ilok	9.748	8.351	6.767	5.045	85,7	81,0	74,6
Otok	7.924	7.755	6.343	4.899	97,9	81,8	77,2
Vinkovci	38.580	35.912	35.312	30.842	93,1	98,3	87,3
Vukovar	46.735	31.670	27.683	23.175	67,8	87,4	83,7
Županja	11.947	13.775	12.090	9.153	115,3	87,8	75,7
Andrijaševci	4.031	4.249	4.075	3.441	105,4	95,9	84,4
Babina Greda	4.205	4.262	3.572	2.762	101,4	83,8	77,3
Bogdanovci	3.167	2.366	1.960	1.545	74,7	82,8	78,8
Borovo	6.442	5.360	5.056	3.555	83,2	94,3	70,3
Bošnjaci	4.426	4.653	3.901	2.868	105,1	83,8	73,5
Cerna	4.742	4.990	4.595	3.712	105,2	92,1	80,8
Drenovci	7.202	7.424	5.174	3.662	103,1	69,7	70,8
Gradište	3.297	3.382	2.773	2.227	102,6	82,0	80,3
Gunja	5.176	5.033	3.732	2.600	97,2	74,2	69,7
Ivankovo	8.268	8.676	8.006	6.543	104,9	92,3	81,7
Jarmina	2.629	2.627	2.458	2.016	99,9	93,6	82,0
Lovas	2.231	1.579	1.214	980	70,8	76,9	80,7
Markušica	3.712	3.053	2.555	1.773	82,2	83,7	69,4
Negoslavci	1.682	1.466	1.463	983	87,2	99,8	67,2
Nijemci	6.965	5.998	4.705	3.526	86,1	78,4	74,9
Nuštar	6.612	5.862	5.793	4.861	88,7	98,8	83,9
Privlaka	3.501	3.776	2.954	2.192	107,9	78,2	74,2
Stari Jankovci	6.617	5.216	4.405	3.271	78,8	84,5	74,3

Grad/općina	1991.	2001.	2011.	2021.	2001./1991.	2011./2001.	2021./2011.
Stari Mikanovci	3.400	3.387	2.956	2.419	99,6	87,3	81,8
Štitar	2.488	2.608	2.129	1.552	104,8	81,6	72,9
Tompojevci	3.092	1.999	1.565	1.116	64,7	78,3	71,3
Tordini	2.868	2.251	2.032	1.657	78,5	90,3	81,5
Tovarnik	4.240	3.335	2.775	2.067	78,7	83,2	74,5
Trpinja	7.672	6.466	5.572	4.167	84,3	86,2	74,8
Vođinci	2.099	2.113	1.966	1.634	100,7	93,0	83,1
Vrbanja	5.543	5.174	3.940	2.870	93,3	76,1	72,8
VSŽ	231.241	204.768	179.521	143.113	88,6	87,7	79,7

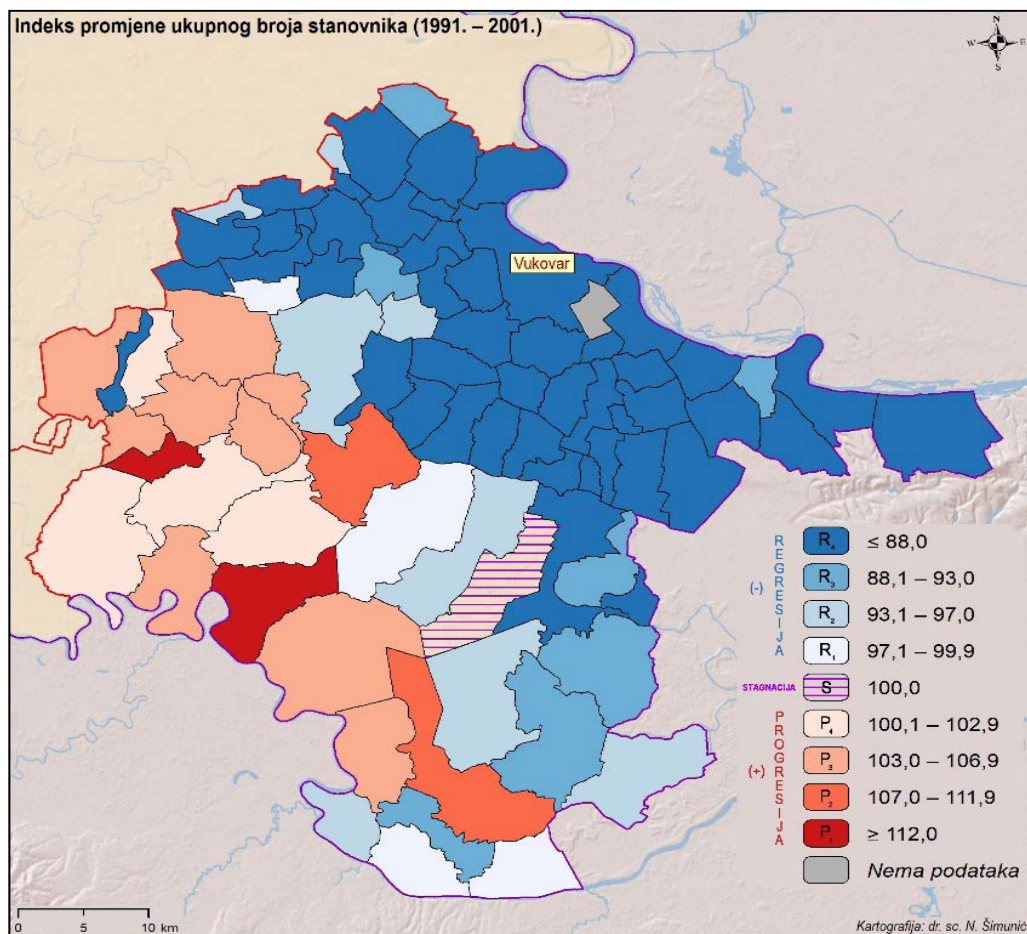
IZVOR: Kao Tablica 1.

Tablica 3. Tip intenziteta međupopisne promjene VSŽ-a 1991. – 2021. po gradovima i općinama

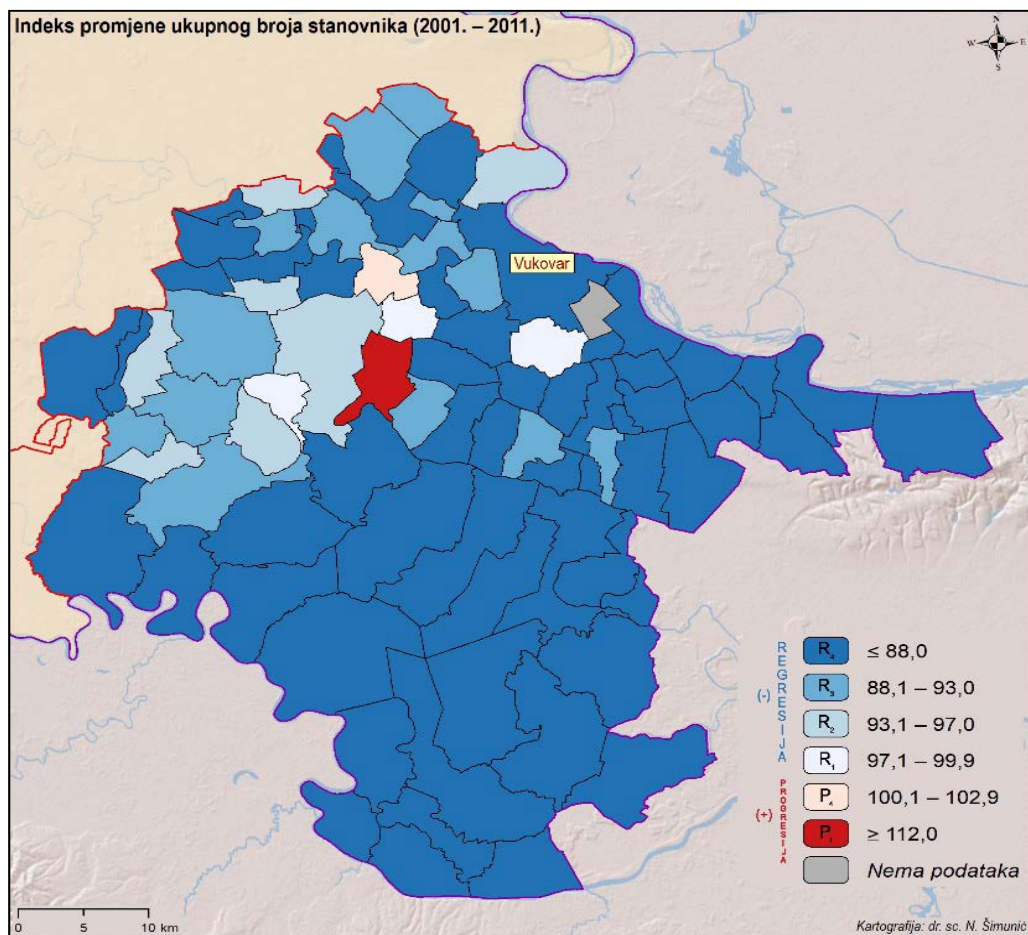
Grad/općina	2001./1991.	2011./2001.	2021./2011.
Ilok	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Otok	Slaba depopulacija	Izumiranje	Izumiranje
Vinkovci	Osrednja depopulacija	Slaba depopulacija	Izumiranje
Vukovar	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Županja	Vrlo jaka progresija	Izumiranje	Izumiranje
Andrijaševci	Osrednja progresija	Osrednja depopulacija	Izumiranje
Babina Greda	Slaba progresija	Izumiranje	Izumiranje
Bogdanovci	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Borovo	Izumiranje	Osrednja depopulacija	Izumiranje
Bošnjaci	Osrednja progresija	Izumiranje	Izumiranje

Grad/općina	2001./1991.	2011./2001.	2021./2011.
Cerna	Osrednja progresija	Jaka depopulacija	Izumiranje
Drenovci	Osrednja progresija	Izumiranje	Izumiranje
Gradište	Slaba progresija	Izumiranje	Izumiranje
Gunja	Slaba depopulacija	Izumiranje	Izumiranje
Ivankovo	Osrednja progresija	Jaka depopulacija	Izumiranje
Jarmina	Stagnacija	Osrednja depopulacija	Izumiranje
Lovas	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Markušica	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Negoslavci	Izumiranje	Stagnacija	Izumiranje
Nijemci	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Nuštar	Slaba depopulacija	Slaba depopulacija	Izumiranje
Privlaka	Jaka progresija	Izumiranje	Izumiranje
Stari Jankovci	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Stari Mikanovci	Stagnacija	Izumiranje	Izumiranje
Štitar	Osrednja progresija	Izumiranje	Izumiranje
Tompojevci	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Tordinci	Izumiranje	Jaka depopulacija	Izumiranje
Tovarnik	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Trpinja	Izumiranje	Izumiranje	Izumiranje
Vođinci	Stagnacija	Jaka depopulacija	Izumiranje
Vrbanja	Osrednja depopulacija	Izumiranje	Izumiranje
VSŽ	Jaka depopulacija	Izumiranje	Izumiranje

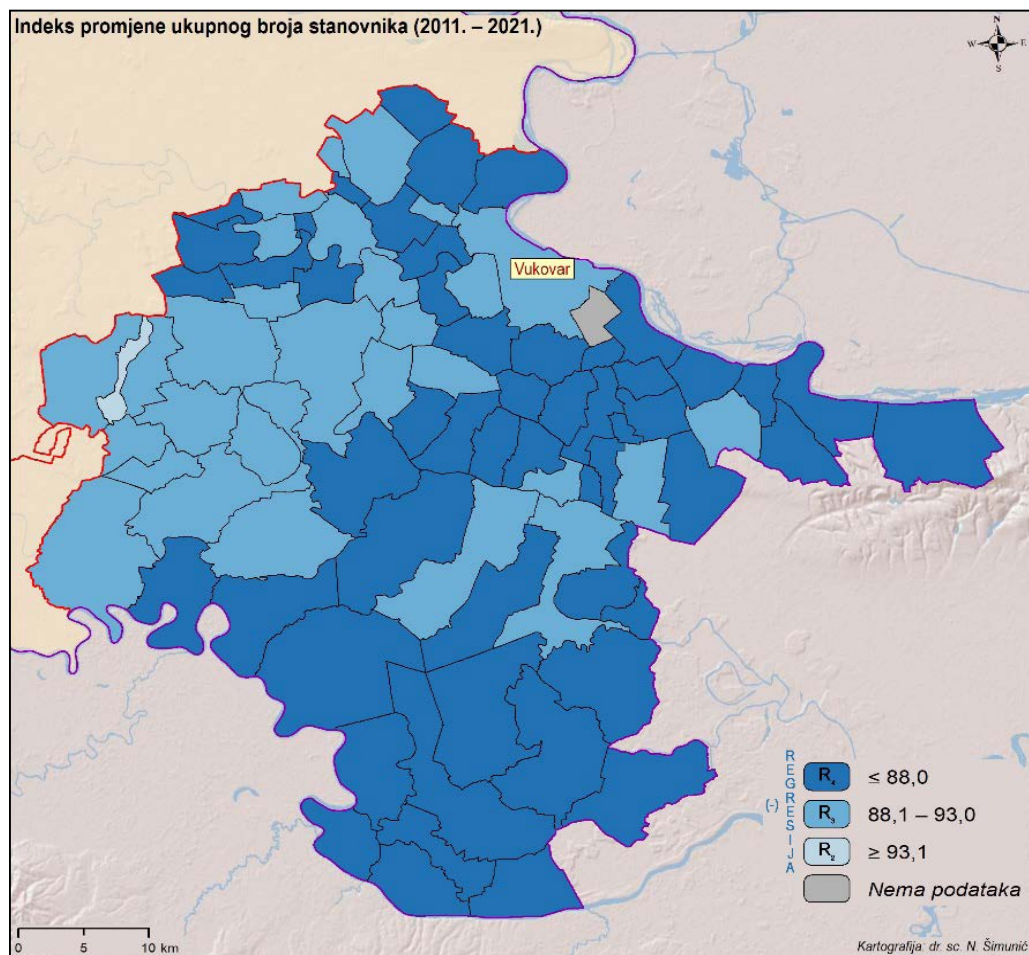
Slika 1. Indeks promjene broja ukupnog stanovništva VSŽ-a (1991. – 2001.) po naseljima

Slika 2. Indeks promjene broja ukupnog stanovništva VSŽ-a (2001. – 2011.) po naseljima

Slika 3. Indeks promjene broja ukupnog stanovništva VSŽ-a (2011. – 2021.) po naseljima

Promjene u biološkoj strukturi stanovništva

Iz relevantne je demografske literature poznato da je struktura stanovništva po dobi i spolu najvažnija demografska (biološka) struktura (Wertheimer-Baletić, 1999). Ne ulazeći dublje u teorijsko-metodološki aspekt povezanosti demografskog razvoja u cjelini i promjena u dobno-spolnom sastavu stanovništva, u ovom su radu komparirani odabrani pokazatelji prema rezultatima svih popisa u razdoblju 1991. – 2021. godine, da bi se detektirala najvažnija obilježja i najdaleko-sežnije posljedice aktualnih trendova u formiranju strukture stanovništva VSŽ-a

po dobi i spolu, odnosno ocijenio dosegnuti stupanj demografskog starenja⁵ kao najvažnijega dugoročnog procesa u formiranju biološkog sastava stanovništva. Apsolutni i relativni pokazatelji prikazani su u Tablici 4, kao i u slikama 4 – 8.

Iz prezentiranih je rezultata predmetnih popisa stanovništva, te izračunatih odabranih indikatora, razvidno da je u posljednja tri desetljeća (1991. – 2021.), u odnosu na ranija međupopisna razdoblja, došlo do znatna pogoršanja dobno-spolnog sastava stanovništva, što se najjasnije manifestira u poremećenim odnosima između velikih (funkcionalnih) dobnih skupina, a što bitno utječe na dugoročno formiranje kontingenata neophodnih za demoreprodukciju stanovništva kao i za dugoročno oblikovanje kontingenata radno sposobnog stanovništva i radne snage (Pejaković, 2016; Živić, 2022). U okolnostima bitno narušenih odnosa između petogodišnjih, a napose između velikih dobnih skupina, demografski potencijali demoreprodukcije i ekonomske aktivnosti stanovništva VSŽ-a sve su ugroženiji i sve upitniji za osiguranje preduvjeta dugoročne održivosti.

Iznesena ocjena temelji se prije svega na odabranim indikatorima⁶ za svaki analizirani popis te njihovoj međusobnoj usporedbi da bi se utvrdili najvažniji trendovi u formiranju strukture stanovništva VSŽ-a po dobi i spolu. U tom smislu analizu je korisno strukturirati u nekoliko cjelina:

1. Broj stanovnika do 14. godine starosti (*mlado stanovništvo*) smanjen je od 1991. do 2021. za 58,5%, broj stanovnika u dobi od 15. do 64. godine (*zrelo ili radno sposobno stanovništvo*) smanjen je za 42,4%, a broj stanovnika u dobi 65+ (*staro stanovništvo*) povećan je za 44,8%. Zbog diferencirane brojčane dinamike, u promatranom je razdoblju koeficijent mladosti smanjen s 21,0 na 14,1, a koeficijent starosti povećan (više nego udvostručen) s 9,8 na 22,8, uz jak porast indeksa starenja (s 46,7 na čak 162,1) (Slika 4).

⁵ Premda ne postoji jedinstvena i općeprihvaćena definicija demografskog starenja, uobičajeno se pod tim razumijeva: (1) porast broja i relativnog udjela starog stanovništva (60+ ili 65+) u ukupnom stanovništvu; (2) pad broja i relativnog udjela mladog (do 14. ili do 19. godine života) u ukupnom stanovništvu; (3) porast relativnog značenja kontingenta starog stanovništva (65+) u odnosu na kontingent radno sposobnog stanovništva (od 15. do 64. godine života). Detaljnije o teorijsko-metodološkom okviru demografskog starenja vidjeti u: Wertheimer-Baletić (1999).

⁶ Za potrebe izračuna osnovnih indikatora (koeficijenti mladosti i starosti, te indeks starenja) distribucija stanovništva VSŽ-a po dobi izvršena je na temelju sljedećih velikih (funkcionalnih) dobnih skupina: *mlado stanovništvo* (0 – 14), *zrelo ili radno sposobno stanovništvo* (15 – 64) i *staro stanovništvo* (65+).

Upravo utrostručenje vrijednosti indeksa starenja u samo trideset godina pokazuje da VSŽ ubrzano stari, što u demografskom kontekstu prijeti novim debalansima u prirodnom kretanju stanovništva.

2. Sa stajališta demoreprodukcije posebno zabrinjavaju sve nepovoljniji odnosi u strukturi ženskog stanovništva prema dobi. Tako je u predmetnom razdoblju broj žena do 14. godine starosti (*predfertilno stanovništvo*) smanjen za 58,6%, broj žena u dobi od 15. do 49. godine (*fertilno stanovništvo*) smanjen za 50,4%, a broj žena u dobi 50+ (*postfertilno stanovništvo*) smanjen za 4,3%. Zbog diferencirane brojčane dinamike ženskog stanovništva prema fertilnosti, u promatranom je razdoblju (1991. – 2021.) relativan udio žena u predfertilnoj dobi smanjen s 19,9% na 13,2%, u fertilnoj dobi smanjen sa 46,7% na svega 37,8% te u postfertilnoj dobi povećan s 31,8% na čak 48,9% (Tablica 3). Jasnije rečeno, demografski je okvir demoreprodukcije VSŽ-a ozbiljno narušen i možda nepovratno poremećen.
3. Polazeći od važnosti dobno-spolnog sastava stanovništva za formiranje kontingenata radno sposobnog i radno aktivnog stanovništva VSŽ-a koji su nositelji ekonomske aktivnosti u najširem smislu riječi, zabrinjavaju negativne promjene koeficijenata dobne ovisnosti kao relevantnih pokazatelja opterećenosti radno sposobnog kontingenta radno neaktivnim kontingentima stanovništva VSŽ-a. Tako je u predmetnom razdoblju (1991. – 2021.) koeficijent dobne ovisnosti mladih smanjen s 31,0 na 22,3, koeficijent dobne ovisnosti starih povećan s 14,4 na 40,7 te koeficijent ukupne dobne ovisnosti povećan s 45,4 na čak 63,0 (Slika 5). Očito je da se povećava opterećenost radno sposobnog stanovništva starijim, a smanjuje opterećenost mladim naraštajima, a bio bi poželjniji obrnuti scenarij. U perspektivi se u prvi plan postavlja pitanje formiranja radne snage, ali sve više i problem skrbi o starijim osobama s obzirom na još uvijek prevladavajući koncept međugeneracijske solidarnosti.
4. Premda stanovništvo VSŽ-a karakterizira neravnoteža u sastavu po spolu (opći koeficijent feminiteta iznosio je 1991. godine 105,3, a 2021. 106,7), ona je, s obzirom na prevladavajući udio ženskog stanovništva, u granicama uobičajenih odnosa, s tim da se, očekivano, spolna neravnoteža smanjuje što se više vremenski udaljava od jačeg utjecaja eksternih čimbenika (npr. ratova), koji zbog selektivnih učinaka takvih situacija mogu proizvesti debalanse u spolnom sastavu stanovništva. No jača spolna neravnoteža za paža se u starijim dobnim kohortama, u kojima prevladavaju žene u većem

omjeru, što je posljedica diferenciranog mortaliteta po spolu, odnosno veće smrtnosti muškog stanovništva. U kontekstu diferenciranog nataliteta po spolu (u prosjeku se nešto više rađa muške djece) treba razumjeti veći udio muškog u odnosu na žensko stanovništvo u mlađim dobnim kohortama. Specifični koeficijenti maskuliniteta i feminiteta po dobi prepoznatljivi su u piramidama stanovništva prema starosti i spolu (slike 6 i 7).

5. Poodmakli proces demografskog starenja i dosegnuti stupanj (tip) ostarjelosti stanovništva (*duboka starost*) VSŽ-a potvrđuju i izračunati indeksi starenja na administrativnoj, kao i na naseljskoj razini. Uzmemo li se u razmatranje samo rezultati popisa iz 2021. godine,⁷ stanje je sljedeće: od 31 administrativne jedinice u njih 29 indeks starenja bio je viši od 100, što znači da je u njima broj starih stanovnika (65+) nadvisio broj mladih osoba (0 – 14). Najviši indeks starenja zabilježen je u općinama Borovo (282,3), Markušica (262,3) i Tompojevci (300,9). Samo u dvije jedinice lokalne samouprave indeks starenja bio je niži od 100: u Općini Andrijaševci iznosio je 99,6, a u Općini Vođinci „samo“ 79,7, što znači da je u njima broj mladih stanovnika (0 – 14) ipak bio nešto veći od broja starih osoba (65+). Navedeni indikatori znače da su svi gradovi i općine u VSŽ-a u procesu starenja, i da ni jedan grad ni općina nema mladu populaciju, tj. indeks starenja niži od 40,0, koji se uzima kao granična vrijednost između mlade i stare populacije. I u većini naselja VSŽ-a (Slika 8) indeks starenja je (i znatno) viši od 100, što nedvojbeno ukazuje na prostornu homogenost procesa demografskog starenja kao ključne determinante aktualnih i budućih demografskih trendova u ovoj županiji. Samo 4 naselja u VSŽ-u, prema rezultatima Popisa 2021., imala su indeks starenja niži od 100 – Andrijaševci (96,1), Šiškovci (72,3), Vođinci (79,7) i – najmanje – Prkovci (66,0). Ujedno, zamjetno visoka ostarjelost stanovništva u većini naselja VSŽ-a⁸ nameće potrebu rješavanja brojnih, ne samo demografskih nego i širih društvenih problema vezanih uz institucionalnu skrb o starim osobama, napose u pogledu zdravstvene i socijalne zaštite kao i osiguranja zadovoljavajuće ili optimalne kvalitete življenja u cjelini (Živić, 2022).

⁷ Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Istaknute teme, Popis stanovništva 2021.; <https://dzs.gov.hr/popisi-stanovnistva/421> (pristup ostvaren 26. 1. 2024.).

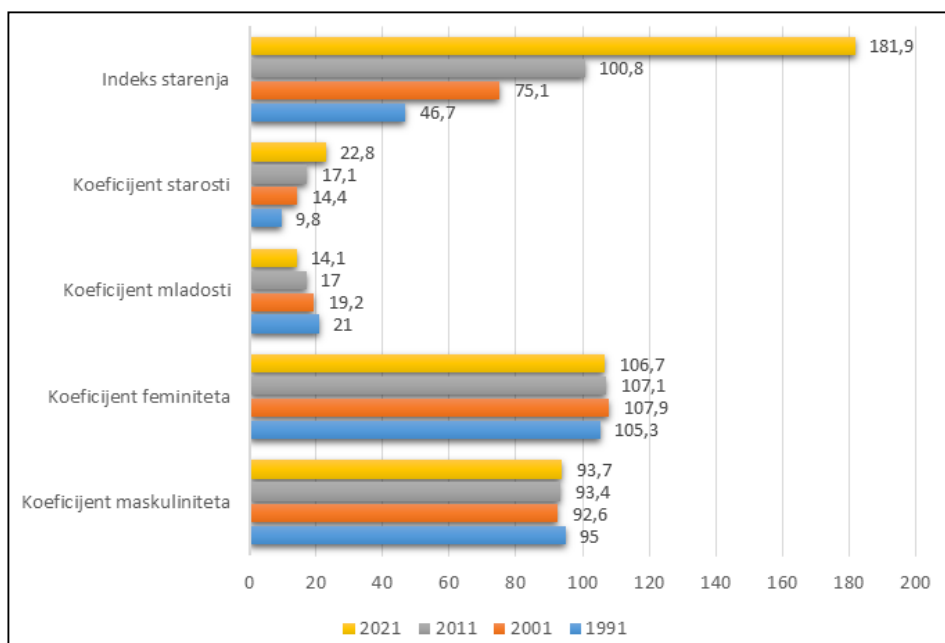
⁸ Dvostruko brojnije staroga (65+) u odnosu na mlado stanovništvo (0 – 14), a to znači indeks starenja viši od 200, imalo je čak 40 naselja VSŽ, s apsolutnim rekorderima: Bapska (357,4), Šarengrad (480,0), Lipovača (300,0), Markušica (337,8), Podrinje (314,3), Bokšić (428,6), Mikluševci (311,5), Tompojevci (376,2), Bršadin (345,5) i Ludvinci (580,0).

Tablica 4. Odabrani indikatori biološke strukture ukupnog stanovništva VSŽ-a 1991. – 2021.

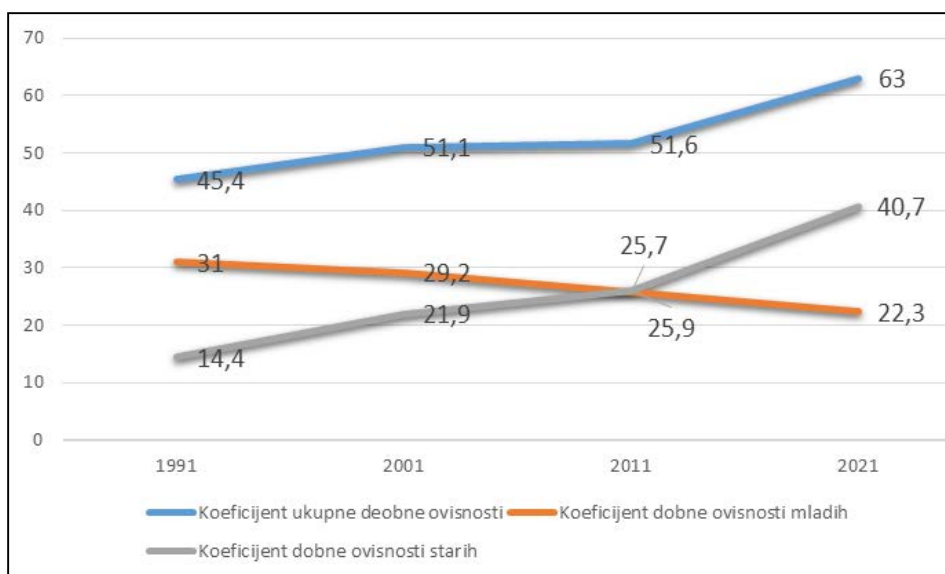
Indikatori	1991.	2001.	2011.	2021.
Ukupan broj stanovnika	231.241	204.768	179.521	143.113
Muškarci	112.647	98.470	86.682	69.241
Žene	118.594	106.298	92.839	73.872
Koeficijent maskuliniteta	95,0	92,6	93,4	93,7
Koeficijent feminiteta	105,3	107,9	107,1	106,7
Broj stanovnika 0 – 14	48.625	39.359	30.451	20.166
Broj stanovnika 15 – 64	156.706	134.860	118.382	90.255
Broj stanovnika 65+	22.576	29.576	30.688	32.692
Koeficijent mladosti	21,0	19,2	17,0	14,1
Koeficijent starosti	9,8	14,4	17,1	22,8
Indeks starenja	46,7	75,1	100,8	162,1
Koeficijent ukupne dobne ovisnosti	45,4	51,1	51,6	63,0
Koeficijent dobne ovisnosti mladih	31,0	29,2	25,7	22,3
Koeficijent dobne ovisnosti starih	14,4	21,9	25,9	40,7
Broj žena 0 – 14	23.630	19.343	14.897	9.779
Broj žena 15 – 49	55.412	49.413	40.133	27.951
Broj žena 50+	37.752	36.975	37.809	36.142
Predfertilni kontingent žena (%)	19,9	18,2	16,0	13,2
Fertilni kontingent žena (%)	46,7	46,5	43,2	37,8
Postfertilni kontingent žena (%)	31,8	34,8	40,7	48,9
Prosječna starost	34,8	37,8	40,6	44,6

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Istaknute teme, Popisi stanovništva 2001., 2011. i 2021.; <https://dzs.gov.hr/popisi-stanovnistva/421> (pristup ostvaren 26. 1. 2024.); Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993., Zagreb, 1994.

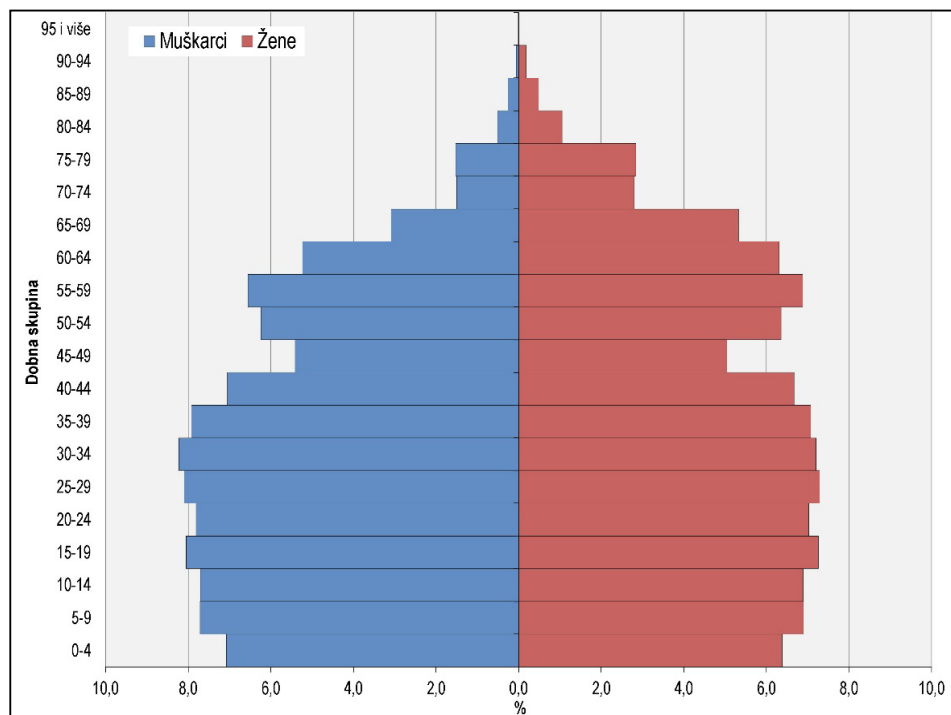
Slika 4. Odabrani indikatori biološke strukture ukupnog stanovništva VSŽ-a 1991. – 2021.

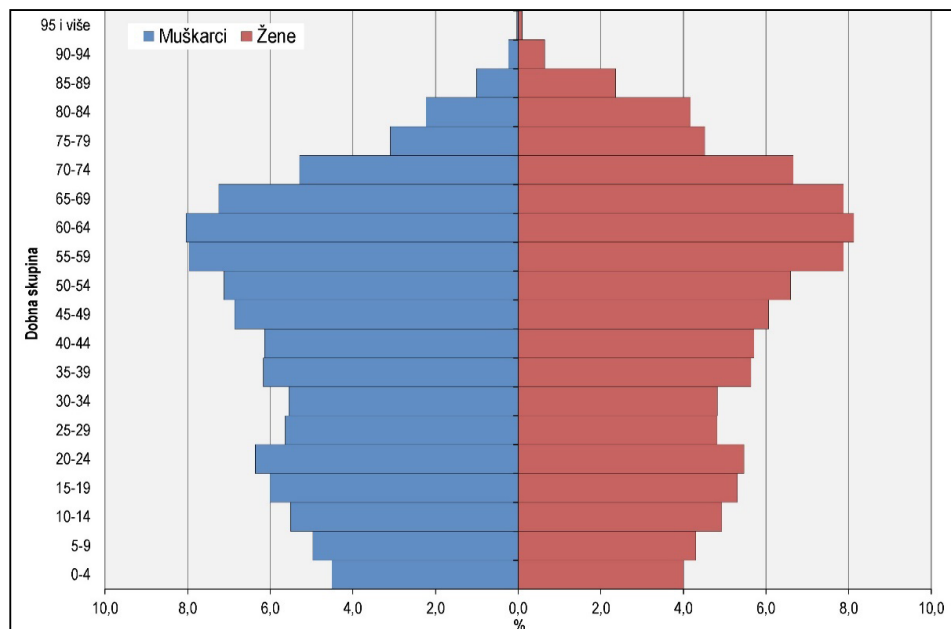
Slika 5. Koeficijenti dobne ovisnosti stanovništva VSŽ-a 1991. – 2021.

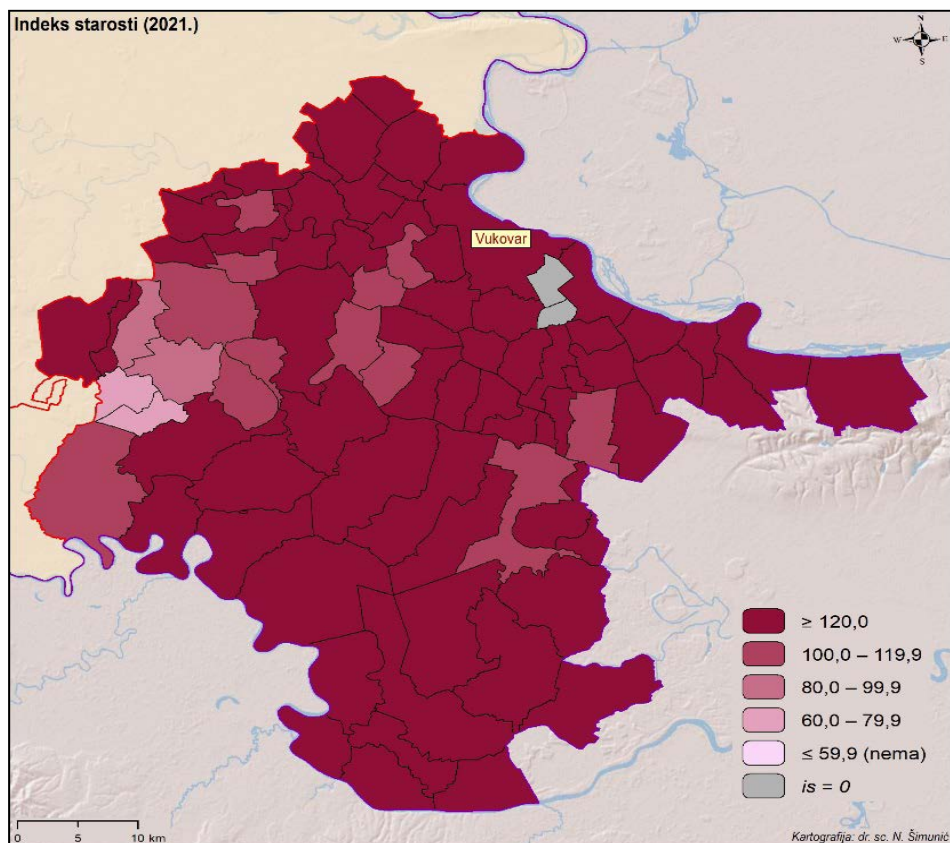
Slika 6. Piramida stanovništva prema starosti i spolu VSŽ-a 1991. godine

Slika 7. Piramida stanovništva prema starosti i spolu VSŽ-a 2021. godine

Slika 8. Indeks starenja ukupnog stanovništva VSŽ-a 2021. godine po naseljima

Promjene u strukturi stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti

Demografski, društveni i gospodarski razvoj nalaze se u stalnoj međusobnoj interakciji i kauzalnoj povezanosti, koje se vrlo jasno pokazuju kroz ekonomsku strukturu stanovništva prema aktivnosti. Međupopisne promjene u odnosu između ekonomski aktivnog i ekonomski neaktivnog stanovništva zrcalo su trenutačnih, ali i budućih (predvidivih) promjena u gospodarskoj aktivnosti, migracijama i demoreprodukciji. Viša opća stopa ekonomske aktivnosti pokazatelj je snažnije gospodarske aktivnosti i *vice versa*. Ako je u određenom razdoblju opća stopa ekonomske aktivnosti u padu, mogući razlozi nisu samo ekonomske prirode, nego oni mogu biti i složenijih demografskih, društvenih, pa i političkih uzroka.

U Tablici 5 dani su osnovni pokazatelji strukture stanovništva (15 godina i stariji) VSŽ-a prema ekonomskoj aktivnosti i rezultatima Popisa 2001., 2011. i 2021. godine.

Tijekom analiziranih međupopisnih razdoblja (2001. – 2011. i 2011. – 2021.) ukupan broj aktivnog stanovništva (zaposleni i nezaposleni) smanjen je za 32,1%, dok je ukupan broj neaktivnog stanovništva smanjen za 18,8%. Poto-nje znači da je prosječna radna angažiranost stanovništva u VSŽ-u i dalje u padu i da se nastavljaju trendovi uočeni i za prošla međupopisna razdoblja, te da se u njihovu ishodištu, uz slabljenje demoreprodukcije, nalaze promjene strukture samog gospodarstva kao i unutarnja i vanjska migracija, napose odse-ljavanje radno sposobnog i radno aktivnog stanovništva u inozemstvo (Werthe-imer-Baletić i Akrap, 2008; Živić, 2006; 2012; 2022). Diferencirano kretanje radno aktivnog i radno neaktivnog stanovništva utjecalo je na pad opće stope ekonomske aktivnosti (s 50,1% na 45,7%), što je odraz demografskih, ali i ne-demografskih čimbenika. U strukturi ekonomski aktivnog stanovništva broj za-poslenih je smanjen za 16,6%, dok je broj nezaposlenih smanjen za čak 75,2%. No smanjenje broja nezaposlenih nije rezultat snažnije gospodarske aktivnosti (u tom slučaju bi porastao broj zaposlenih), nego intenzivnog odseljavanja iz VSŽ-a, naročito nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju. U strukturi ekonom-ski neaktivnog stanovništva, u promatranom su razdoblju (2001. – 2021.) zapa-žena dva paralelna procesa: (1) povećanje broja umirovljenika za 1,3% (u istom je razdoblju broj stanovnika VSŽ 15+ smanjen za 25,7%); (2) pad broja ostalog ekonomski neaktivnog stanovništva za 37,1%, među kojima se po depopulaciji posebno ističe kategorija „učenici ili studenti“ (-84,4%).

Godine 2001. odnos broja zaposlenih (osiguranika) i umirovljenika u VSŽ-u bio je 1,56 naprama 1 u korist zaposlenih; do 2011. godine odnos se promijenio (pogoršao) u 1,12 naprama 1 u korist zaposlenih, a do 2021. u odnos 1,28 prema 1. Riječ je, dakle, i dalje o izrazito nepovoljnu odnosu s obzirom na održivost mirovinskog sustava što je, naravno, nacionalni problem/izazov, ali treba ga imati u vidu i kada se raspravlja o ukupnoj razvojnoj održivosti na područnoj/ regionalnoj i lokalnoj razini, uključujući i pitanje osiguranja zadovoljavajuće kvalitete življenja.

Među najvažnije čimbenike prikazanih i opisanih promjena u strukturi stanov-ništva prema ekonomskoj aktivnosti treba uključiti:

(1) ubrzani proces demografskog starenja, odnosno porast broja i relativnog udjela starog (65+) u ukupnom stanovništvu koje u sve zamjetnijem obujmu napušta kontingent radno sposobnog i ulazi u postradni kontingent u kojemu ekonomska aktivnost značajno slabi i s ulaskom u još starije dobne kohorte potpuno nestaje;

(2) kontinuirani pad nataliteta koji determinira sve skromniji priljev dječje i mlade populacije (predradni kontingent) u radno sposobnu dob, što se u strukturi stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti u VSŽ-u vidi u padu broja neaktivnog stanovništva (-37,1%), ne uzimajući u obzir umirovljeničku populaciju;

(3) negativne posljedice Domovinskog rata koje su rezultirale velikim ljudskim stradanjima i materijalnim razaranjima gospodarske, komunalne, prometne i stambene infrastrukture. Visoka materijalna ratna šteta, uz teške posljedice socijalističkog naslijeđa, neadekvatnu privatizaciju, neučinkovito upravljanje, izostanak jasne vizije i strategije razvoja na nacionalnoj i lokalnim razinama te druge razloge snažno su utjecali na duboku poslijeratnu ekonomsku i socijalnu krizu koja još uvijek traje. Štoviše, dodatno je pojačana negativnim nacionalnim i globalnim posljedicama pandemije bolesti COVID 19.

Tablica 5. Stanovništvo VSŽ-a prema ekonomskoj aktivnosti i rezultatima popisa 2001., 2011. i 2021. godine

Obilježja ekonomske aktivnosti	2001.	2011.	2021.
Broj stanovnika starih 15 i više godina	165.409*	149.070*	122.947
Aktivno stanovništvo – zaposleni	60.876	48.894	50.780
Aktivno stanovništvo – nezaposleni	21.922	16.426	5445
Ukupno aktivno stanovništvo	82.798	65.320	56.225
% ukupnoga aktivnog stanovništva	50,1	43,8	45,7
Neaktivno stanovništvo – umirovljenici	38.994	43.441	39.520

Obilježja ekonomske aktivnosti	2001.	2011.	2021.
Neaktivno stanovništvo – ostali	43.118	40.252	27.124
Ukupno neaktivno stanovništvo	82.112	83.693	66.644
% neaktivnog stanovništva	49,6	56,1	54,3

*Razlika do ukupnog broja odnosi se na kategoriju „nepoznato“.

IZVOR: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Istaknute teme, Popisi stanovništva 2001., 2011. i 2021.; <https://dzs.gov.hr/popisi-stanovnistva/421> (pristup ostvaren 26. 1. 2024.).

Promjene u obrazovnoj strukturi stanovništva

Prema rezultatima popisa 2021. godine, u ukupnom stanovništvu VSŽ-a starom 15 i više godina (122.947), 4,0% činile su osobe bez škole i s nezavršenom osnovnom školom, 25,1% osobe sa završenom osnovnom školom (*primarno obrazovanje*), 55,8% osobe sa završenom srednjom školom (*sekundarno obrazovanje*), te 15,1% osobe sa završenim visokim obrazovanjem (*tercijarno obrazovanje*) (Tablica 6). U odnosu na Hrvatsku u cjelini, VSŽ ima nepovoljniju obrazovnu strukturu, koja i dalje može biti otegotni čimbenik bržem napretku (Živić, 2022). To se posebno odnosi na zamjetno manji udio stanovništva s visokim obrazovanjem u odnosu na Hrvatsku u cjelini (24,1%), ali i u odnosu na većinu drugih hrvatskih županija, VSŽ karakterizira manji relativan udio stanovništva s tercijarnim obrazovanjem.

Doduše, treba naznačiti da je, u odnosu na 2001. i 2011. godinu (Tablica 6), obrazovna struktura stanovništva VSŽ-a 2021. godine poboljšana. Tako je, uspoređujući 2001. i 2021. godinu, broj stanovnika VSŽ-a bez škole i s nezavršenim primarnim obrazovanjem smanjen s 40.684 na 4.890 ili za 88,0%, broj stanovnika sa završenim primarnim obrazovanjem smanjen s 43.516 na 30.873 ili za 29,1%, ali je povećan broj stanovnika sa završenim sekundarnim obrazovanjem sa 68.380 na 68.595 ili za 0,3% i osobito je signifikantno povećan broj stanovnika sa završenim tercijarnim obrazovanjem s 10.945 na 18.565 ili

za 69,6%. I to u uvjetima izrazito jake depopulacije kontingenata stanovništva VSŽ-a u dobi 15+ (-25,7%).

Indeks obrazovanosti povećan je s 11,1 na 210,6, što je svakako pozitivan trend. Može se očekivati da će se poboljšanje obrazovne strukture s obzirom na završeni stupanj obrazovanja nastaviti, ali pritom je ključno pitanje: hoće li i kada obrazovna struktura stanovništva VSŽ-a biti zamašnjak, a ne uteg bržem i održivom razvoju? Drugim riječima, pridonosi li obrazovanje jačanju otpornosti ili je funkcija razvojnog zaostajanja? S jedne strane je za očekivati da će se broj i relativan udio stanovništva bez škole, s nezavršenim, ali i završenim primarnim obrazovanjem nastaviti smanjivati (uglavnom iz demografskih razloga, odnosno pomicanja tih kategorija stanovništva u starije dobne skupine s većim rizikom smrti). Puno je važnije pitanje koliki će u budućnosti biti obuhvat stanovništva VSŽ-a sekundarnim i naročito tercijskim obrazovanjem. Premda je samo u jednom desetljeću (2011. – 2021.) broj stanovnika VSŽ-a sa završenim tercijskim obrazovanjem povećan za 31,8%, a relativan udio s 9,5% na 15,1%, stanje obrazovanosti još uvijek nije na zadovoljavajućoj razini i nije u potpunosti u funkciji održivog razvoja, napose ako ga se dovede u vezu s problemom iseljavanja mladih, visokoobrazovanih i visokostručnih kadrova koji bi, umjesto u ovoj županiji, svoje znanje i vještine mogli ostvarivati ili već realiziraju negdje drugdje. Stoga se problematiku povećanja stupnja obrazovanja stanovništva VSŽ-a ne smije promatrati samo u kontekstu dostupnosti škola (naročito srednjih škola i fakulteta) i njihove prilagođenosti realnim društvenim i ekonomskim potrebama na lokalnoj razini nego i u smislu povećanja uključenosti visokoobrazovanih i visokokvalificiranih osoba na tržište rada u VSŽ-u, lakšeg rješavanja njihova stambenog pitanja, boljih mogućnosti napredovanja i ostvarenja profesionalne karijere kao i porasta općega životnog standarda i kvalitete življenja u cjelini (Živić, 2022).

Tablica 6. Obrazovna struktura stanovništva VSŽ-a (%) prema rezultatima popisa 2001., 2011. i 2021.

Školska sprema	2001.*	2011.*	2021.
Bez škole i nezavršena osnovna škola (1 – 7 razreda)	24,6	10,4	4,0
Primarno obrazovanje	26,3	30,3	25,1
Sekundarno obrazovanje	41,3	49,8	55,8
Tercijarno obrazovanje	6,6	9,5	15,1
Indeks obrazovanosti	11,1	45,5	210,6

*Razlika do ukupnog broja odnosi se na kategoriju „nepoznato“.

IZVOR: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Istaknute teme, Popisi stanovništva 2001., 2011. i 2021.; <https://dzs.gov.hr/popisi-stanovnistva/421> (pristup ostvaren 26. 1. 2024.).

Projekcija broja stanovnika do sredine 21. stoljeća

Projekcije stanovništva su kompleksne procjene budućeg kretanja ukupnog broja stanovništva, ali i dobno-spolne strukture stanovništva na temelju prethodnih trendova kretanja ukupnog broja stanovnika, pretpostavki o stopama fertiliteta, mortaliteta prema dobnim skupinama, te pretpostavki o migraciji stanovništva. Temeljni problemi projekcija stanovništva vezani su uz nemogućnost predviđanja vanjskih čimbenika koji snažno utječu na stanovništvo i demografske procese, a to su ratovi, bolesti, recesije i sl. Također, što se projicira manja populacija, to je očekivana preciznost projekcije manja i nepouzdanija.

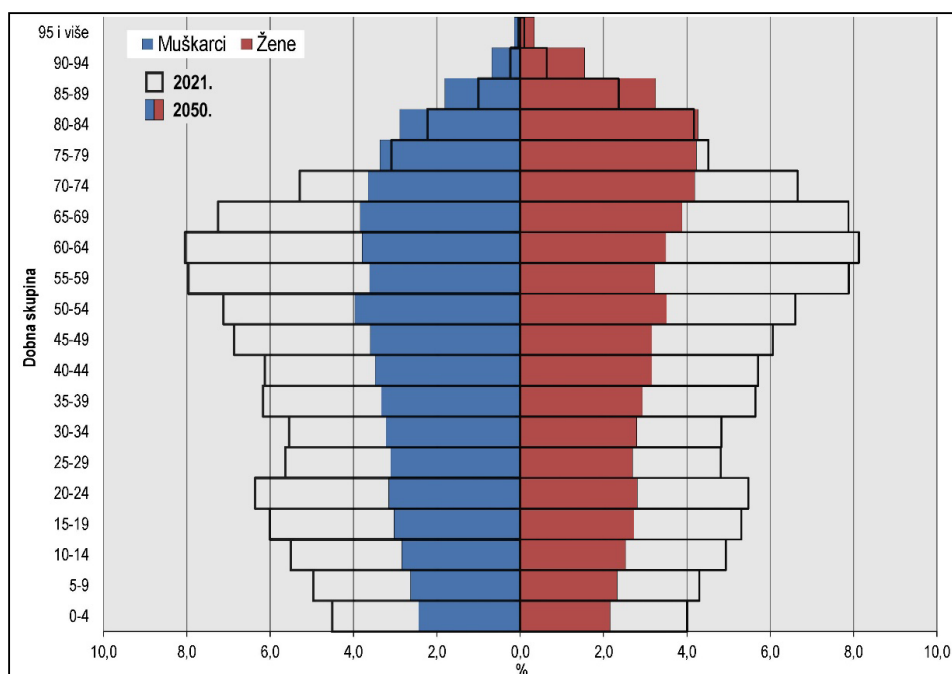
Projekcije stanovništva izrađuju UN i EUROSTAT, s tim da europski statistički ured daje procjene kretanja ukupnog broja stanovnika i dobno-spolni sastav stanovništva i na regionalnoj (NUTS 3 razini).⁹ U tom smislu, korisno je osvrnuti se na EUROSTAT-ovu projekciju stanovništva VSŽ-a do 2050. godine, koja je izrađena 2019. godine.¹⁰ Sukladno spomenutoj projekciji, pretpostavlja se da

⁹ Detaljnije o projekcijama stanovništva Hrvatske vidjeti u: Gelo, Akrap i Čipin (2005) te Mrđen (2004; 2005).

¹⁰ Izrađena je i novija projekcija stanovništva, ali je u vrijeme pisanja ovog rada bila dostupna samo na razini država.

će VSŽ 2050. godine pasti na 84.305 stanovnika, odnosno da će se broj stanovnika smanjiti za 41,09%. Prema posljednjem Popisu (2021.), VSŽ je zabilježio 19,74% mladih (0 – 19 godina starosti), 49,33% zrelih (20 – 59 godina starosti) i 30,93% starih (60 godina starosti i više). EUROSTAT projicira da će se do 2050. udjel mladih smanjiti na 17,52% (smanjenje za 2,22 postotna boda), udio zrelih na 43,85% (smanjenje za 5,48 postotnih bodova), dok će se udio starih povećati na čak 38,63% (povećanje za 7,70 postotnih bodova). Takva projekcija sugerira daljnje remećenje dobno-spolnog sastava VSŽ-a do sredine 21. stoljeća (Slika 9).

Slika 9. Dobno-spolna struktura stanovništva VSŽ-a 2021. (DZS) i projekcija 2050. (EUROSTAT)¹¹

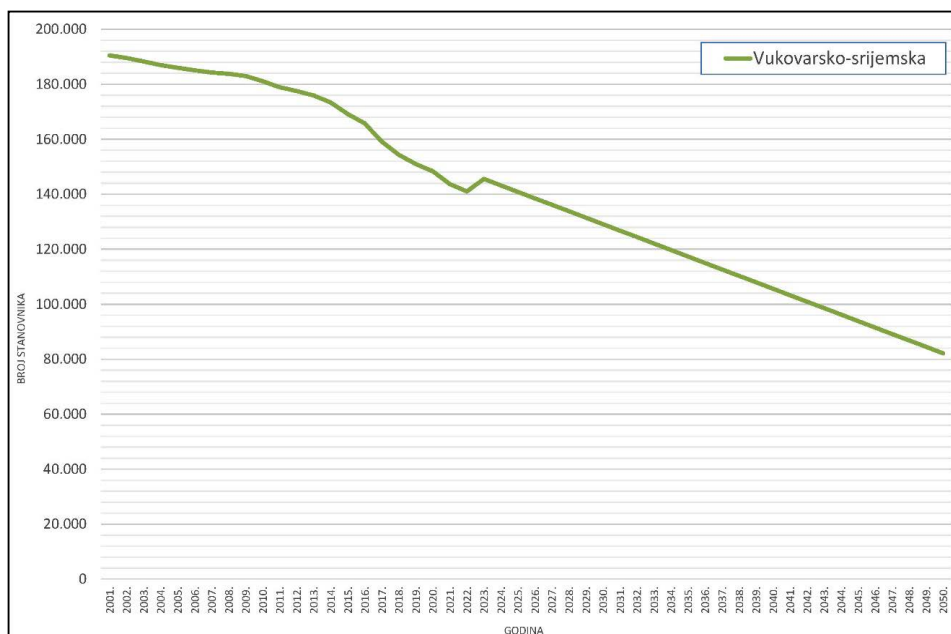
U demografiji se najčešće koristi kohortno-komponentna metoda projekcije za predviđanje budućih promjena u populaciji, posebice u vezi s dobi. Ova metoda razmatra različite generacije (kohorte) i prati njihovo kretanje kroz različite

¹¹ Izvor: Eurostat. Population on 1st January by age, sex, type of projection and NUTS 3 region; https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19rp3/default/table?lang=en&category=proj.proj_19r (pristup ostvaren 29. 2. 2024.); Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Istaknute teme, Popisi stanovništva 2001., 2011. i 2021.; <https://dzs.gov.hr/popisi-stanovnistva/421> (pristup ostvaren 29. 2. 2024.).

dobne skupine tijekom vremena. Nažalost, primjena joj je ograničena zbog nedostupnosti podataka o specifičnim stopama fertiliteta, mortaliteta i migracija.

U ovom radu korištena je jednostavna linearna regresija. Linearna regresija je statistička tehnika koja se koristi za analizu odnosa između dviju varijabli. Cilj linearnih regresijskih analiza je identificirati i kvantificirati linearnu vezu između nezavisne varijable (X) i zavisne varijable (Y). Ako postoji linearna povezanost, linearna regresija može se koristiti za predviđanje vrijednosti Y na temelju poznatih vrijednosti X ili za procjenu prirode te veze.

Slika 10. Kretanje ukupnog broja stanovnika VSŽ-a 2001. – 2022. (s projekcijom do 2050. godine)¹²

Primjenom linearne regresije došlo se do matematički procijenjenog broja stanovnika 2050. godine – 82.118. Podatci za razdoblje 2001. – 2022. odnose se na procjenu ukupnog broja stanovnika sredinom godine, koju je objavio Državni

¹² Autori su, na temelju linearne regresije, projicirali kretanje ukupnog broja stanovnika VSŽ-a. Podatci za razdoblje 2001. – 2022. preuzeti su od Državnog zavoda za statistiku. Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2023.), Procjena ukupnog broja stanovnika sredinom godine – pregled po županijama; <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/procjena-stanovnistva/> (pristup ostvaren 29. 2. 2024.). Izračun autora za razdoblje 2023. – 2050.

zavod za statistiku.¹³ Uvidom u projicirane godišnje pretpostavke ukupnog broja stanovništva nakon 2024. godine može se matematički pretpostaviti da će se broj stanovnika VSŽ-a kontinuirano smanjivati za oko 1,50 – 2,00% godišnje, s tim da se to smanjenje intenzivira prema kraju projiciranog razdoblja na oko 2,50% godišnje. Projicirani indeks promjene broja stanovnika VSŽ-a (2024. – 2050.) iznosi, sukladno izračunima autora, 57,33, što znači da će se broj stanovnika VSŽ-a do sredine ovog stoljeća prepoloviti (Slika 10).

Zaključak

Nakon više od 130 godina gotovo kontinuiranoga demografskog porasta (1857. – 1991.), VSŽ je ušao početkom 1990-ih godina u razdoblje opće depopulacije koju indiciraju rezultati popisa stanovništva 1991., 2001., 2011. i 2021. godine. Pad broja stanovnika samo je krajnji statistički agregatni izraz razvoja parcijalnih depopulacijskih procesa, naročito u domeni demoreprodukcije i migracija, koji su u sinergiji doveli do znatnih demografskih gubitaka prirodnim i mehaničkim putem. Tomu treba pridodati i zamjetno visoke ljudske, migracijske i ukupne demografske gubitke u Domovinskom ratu, koji su ubrzali i značajno osnažili nepovoljne demografske trendove i procese „ukorijenjene“ i prije 1991. godine. Relevantni statističko-demografski indikatori upozoravaju da se VSŽ nalazi u znatnom populacijskom nazadovanju koje će se, na temelju izrađene projekcije, do sredine ovog stoljeća nastaviti, da su negativnim demografskim trendovima zahvaćene sve jedinice lokalne samouprave i sva naselja u VSŽ-u i da su nužne snažne mjere za usporavanje aktualnih silaznih demografskih trendova, njihovu stabilizaciju i postupno okretanje u pozitivnom pravcu. Demografski okvir društveno-gospodarske održivosti i poboljšanja kvalitete življenja u cjelini sve je nepovoljniji, odnosno sve je više ugrožen mogućim lokalnim, nacionalnim i globalnim krizama, što je posebno apostrofirano i činjenicom da je riječ o istočnom graničnom području izloženom različitim ugrozama, pa i onima s motrišta nacionalne sigurnosti.

Ubrzano starenje stanovništva, pad opće stope ekonomske aktivnosti i nedovoljna razina obrazovanosti važne su, premda ne i jedine, determinante budućih demografskih, društvenih i ekonomskih kretanja; značajna su odrednica demografske i ukupne održivosti, s perspektivom koja neće biti dovoljna za demografsku revitalizaciju vlastitim demografskim potencijalima, što uz potrebu

¹³ Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2023.), Procjena ukupnog broja stanovnika sredinom godine – pregled po županijama; <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/procjena-stanovnistva/> (pristup ostvaren 29. 2. 2024.).

provedbe mjera i aktivnosti za podizanje razine nataliteta sve više u prvi plan stavlja i izazov osmišljavanja i provedbe stimulativne i kontrolirane imigracijske politike, kako s nacionalne tako u određenoj mjeri i s lokalne (županijske) razine. Jednostavnije rečeno, za demografsku revitalizaciju, kao preduvjet održivog razvoja i zadovoljavajuće kvalitete življenja u najširem smislu riječi, potrebna je planska, strateška, programska, funkcionalna i na znanstvenim činjenicama i projekcijama utemeljena demografska politika s državne i županijske razine u svim njezinim dimenzijama (populacijskoj, migracijskoj, ekonomskoj, stambenoj, poreznoj, obiteljskoj, socijalnoj, obrazovnoj, regionalnoj i sigurnosnoj).

LITERATURA

Gelo, J., Akrap, A. i Čipin, I. (2005). *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (Bilanca 20. stoljeća)*. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Zagreb.

Mrđen, S. (2004). Stanovništvo Hrvatske – aspekti demografskih kretanja. *Migracijske i etničke teme*, 20 (1), 63-78.

Mrđen, S. (2005). Projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2031. godine. U: Živić, D., Pokos, N. i Mišetić, A. (ur.). *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 317-239.

Nejašmić, I. (2005). *Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Školska knjiga, Zagreb.

Pejaković, T. (2016). Biološki sastav i starenje stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1961. – 2011. godine. *Hrvatski geografski glasnik*, 78 (1), 125-158.

Turk, I., Šimunić, N. i Pokos, N. (2022). Aktualni trendovi u prirodnom kretanju stanovništva Vukovarsko-srijemske županije (1999. – 2019.). U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 67-98.

Pokos, N., Šimunić, N. i Turk, I. (2022). Aktualni trendovi u mehaničkom kretanju stanovništva Vukovarsko-srijemske županije. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 99-122.

Šimunić, N. (2022). Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije u europskom regionalnom kontekstu. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 123-140.

Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. MaTe, Zagreb.

Wertheimer-Baletić, A. i Akrap, A. (2008). Razvoj stanovništva Vukovarsko-srijemske županije s posebnim osvrtom na ekonomsku strukturu od 1971. do 2001. *Društvena istraživanja*, 17 (1-2), 51-75.

Živić, D. (2006). *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije (odrednice i obilježja demografskih promjena od sredine 19. do početka 21. stoljeća)*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb – Vukovar.

Živić, D. (2011). Demografski aspekti prisilnih (ratnih) migracija u Vukovarsko-srijemskoj županiji (1991. – 2009.). U: Šundalić, A., Zmaić, K. i Sudarić, T. (ur.). *Gospodarske i kulturne odrednice regionalnog identiteta*, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku i Poljoprivredni fakultet u Osijeku, Osijek, 71-98.

Živić, D. (2012). Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije – procesi, trendovi i perspektive. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija. Prostor, ljudi, identitet*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Vukovarsko-srijemska županija, Zagreb – Vukovar, 27-54.

Živić, D., Turk, I., Šimunić, N. (2017). Demografske promjene u Vukovarsko-srijemskoj županiji (2001. – 2014.) u zrcalu nacionalne sigurnosti. U: Civić, S., Žebec Šilj, I. i Bendra, I. (ur.). *Domovinska (i europska) sigurnost. Kriza sigurnosti i politike manipulacija suverenitetom*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 39-72.

Živić, D. (2019). Migracijska komponenta ukupnoga kretanja stanovništva Vukovarsko-srijemske županije. *Rad Hrvat. akad. znan. i umj. Razred za društvene znanosti*, 54 (539), 163-203. DOI: 10.21857/ydkx2croj9

Živić, D. (2022). Opće demografske prilike i čimbenici kretanja i razvoja stanovništva Vukovarsko-srijemske županije. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 17-64.

Živić, D. (2023). Izravni demografski gubitci Vukovarsko-srijemske županije u Domovinskom ratu. *Scrinia Slavonica*, 23, 317-345.

IZVORI

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.; https://web.dzs.hr/PX-Web.asp?url=%22Hrv/Arhive/stat_databases.htm%22 (pristup ostvaren 26. 1. 2024.)

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Istaknute teme, Popisi stanovništva 2001., 2011. i 2021.; <https://dzs.gov.hr/popisi-stanovnistva/421> (pristup ostvaren 26. 1. 2024.).

Eurostat. Population on 1st January by age, sex, type of projection and NUTS 3 region; https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19rp3/default/table?lang=en&category=proj.proj_19r (pristup ostvaren 29. 2. 2024.).

CONTEMPORARY DYNAMICS AND STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE POPULATION (1991-2021) AND PROJECTION OF THE NUMBER OF INHABITANTS OF VUKOVAR-SRIJEM COUNTY UNTIL THE MIDDLE OF THE 21ST CENTURY

Summary: *Based on relevant census statistics, the paper analyzes and interprets trends in the numerical and structural development of the population of Vukovar-Srijem County (VSŽ) in the last three census periods (1991-2001, 2001-2011 and 2011-2021). These are more than indicative and relevant in terms of the need for a scientific assessment of the possibilities and potential of demographic sustainability, both at the level of VSŽ as a whole and at the level of local self-government units (towns/municipalities) and settlements. In addition to the numerical movement of the population, selected aspects of the biological, economic and educational structure of the population were analyzed as quantitative and qualitative determinants of the demographic sustainability of VSŽ, in order to assess the prospects of the population development of VSŽ in the future. Using the statistical method of linear regression, a projection of the number of inhabitants up to the middle of the 21st century was created.*

Keywords: *demographic sustainability, demographic aging, depopulation, Vukovar-Srijem County, censuses and population projections*

Izvorni znanstveni rad

GLAVNA OBILJEŽJA PRIRODNOG I MEHANIČKOG KRETANJA STANOVNIŠTVA VUKOVARSKO- -SRIJEMSKJE ŽUPANIJE¹

Nenad Pokos – Ivo Turk – Nikola Šimunić

Sažetak: *U radu se razmatra prirodno kretanje stanovništva Vukovarsko-srijemske županije između 1999. i 2022. godine, a iz čega proizlazi da je u navedenom razdoblju prirodnim putem ta županija izgubila 14 150 stanovnika. Svih godina zabilježen je prirodni pad, no dok je 1999. zabilježeno tek malo više umrlih od živorođenih, krajem promatranog razdoblja broj umrlih je dvostruko veći od broja živorođenih. Statistički podatci o doseljenima i odseljenima između 1998. i 2022., kazuju da je u Vukovarsko-srijemskoj županiji negativna migracijska bilanca iznosila 32 862 stanovnika odnosno toliko je bio veći broj odseljenih od doseljenih. Stvarno stanje vjerojatno je znatno nepovoljnije jer mnogi odseljeni stanovnici, pogotovo oni koji su se odselili u inozemstvo, ne odjavljuju svoje prebivalište u Hrvatskoj. Analizirano je i prirodno kretanje po gradovima i općinama, iz čega proizlazi da je u promatranom razdoblju samo jedna općina zabilježila prirodni prirast, dok su u mehaničkom kretanju sve teritorijalne jedinice imale negativnu migracijsku bilancu.*

Ključne riječi: *Vukovarsko-srijemska županija, prirodno kretanje, migracije, depopulacija*

Uvod

Posljednjih godina Vukovarsko-srijemska županija ističe se po veoma nepovoljnim demografskim kretanjima, kako u pogledu ukupnog kretanja broja stanovnika tako i po njegovim osnovnim sastavnicama, tj. prirodnom i mehaničkom kretanju. U radu su za razdoblje 2001. – 2021. prikazani službeni podatci hrvatske statistike iz kojih proizlazi kako je prirodnim putem Županija izgubila 12 801 stanovnika, odnosno toliko je bilo više umrlih od živorođenih osoba. Tomu je znatno više pridonio pad broja živorođenih nego porast broja umrlih,

¹ Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta „Dinamika i izazovi migracije, remigracije i imigracije u Republici Hrvatskoj (DinamiRH)“ koji financira Europska unija – NextGeneration EU (01/08-73/23-2519-18).

pa je tako prvih pet godina ovog stoljeća u prosjeku godišnje rođeno 1990,8 djece, a posljednjih pet promatranih godina svega njih 1273,4. S druge strane, u promatranom razdoblju iz Županije se iselio 29 551 stanovnik više no što se u nju stanovnika uselilo. Međutim, opće je poznato kako su podatci o vanjskim migracijama još nepovoljniji zbog toga što sve osobe koje se odsele u inozemstvo ne objave svoje dotadašnje prebivalište. Na to upućuje i podatak kako je u Županiji popisom 2021. ustanovljeno 61 655 stanovnika manje nego 2001. godine, dok podatci o prirodnom i mehaničkom kretanju iskazuju da je smanjenje iznosilo 42 352 stanovnika, uz napomenu da se potonji podatak odnosi i za tri mjeseca prije popisa 2001., te četiri mjeseca poslije popisa 2021. jer se popisom utvrđena stanja odnose na dane 31. ožujka 2001. te 31. kolovoza 2021. Kada bi bilo moguće oduzeti podatke za tih sedam mjeseci, razlika bi bila još veća.

U radu je također analizirano prirodno i mehaničko kretanje po gradovima i općinama, iz čega proizlazi kako je između 2011. i 2021. od ukupno 31 županijskog grada i općine samo u Općini Vođinci zabilježeno više živorođenih nego umrlih osoba. U istom razdoblju sve administrativno-teritorijalne jedinice imale su negativnu migracijsku bilancu, tj. iz svih se gradova i općina više stanovnika odselilo no što je u njih doselilo.

Prirodno kretanje stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1999. – 2022.

Prirodno kretanje stanovništva predstavlja vrlo važnu sastavnicu demografske dinamike. Ono, pojednostavljeno rečeno, obuhvaća rodost ili natalitet, smrtnost ili mortalitet te prirodnu promjenu koja je razlika između dvaju prethodno spomenutih pokazatelja. Rodost ili natalitet označava broj rođenih,² dok smrtnost ili mortalitet označava broj umrlih na nekom području u određenome vremenskom razdoblju. U slučajevima kada je vrijednost nataliteta veća od vrijednosti mortaliteta prirodna je promjena pozitivna, pa govorimo o prirodnom priraštaju. Nasuprot tome, kad je situacija obratna, to jest kada je vrijednost nataliteta manja od vrijednosti mortaliteta, govorimo o negativnoj prirodnoj promjeni, odnosno o prirodnom padu.³ Prirodno kretanje stanovništva može se iskazivati u apsolutnom iznosu ili pomoću relativnih pokazatelja (stopa). Dok nam apsolutni iznos direktno govori o intenzitetu prirodnog kretanja stanovništva

² U ovome je radu analiziran broj živorođenih jer oni utječu na daljnje demografske tokove.

³ U rijetkim slučajevima prirodna promjena može iznositi i 0 (nulta vrijednost).

u nekom području, relativni nam pokazatelji (stope) omogućavaju usporedbu teritorijalnih jedinica s bitno različitim ukupnim brojem stanovnika. U ovome je radu analiziran i vitalni indeks koji označava broj živorođenih na 100 umrlih.

Iako na prirodno kretanje stanovništva utječu biološki čimbenici, ono je ponajprije odraz složenog niza sociokulturoloških odnosa unutar promatrane zajednice, odnosno pojedinog prostora. U Hrvatskoj suvremeni trendovi prirodnog kretanja stanovništva ne odstupaju od ostalih izrazito nepovoljnih demografskih tokova i procesa. Prirodni pad stanovništva ili prirodna depopulacija u Hrvatskoj prisutna je kontinuirano od 1991. godine, što znači da je broj umrlih tijekom svake godine bio veći od broja živorođenih (Živić, Turk i Pokos, 2014).⁴ Vukovarsko-srijemska županija prati taj iznimno nepovoljni trend. Proučavana županija je područje Hrvatske koje je više desetljeća obilježeno denatalitetnim procesom (sistem “jedinač” ili “bijela kuga”) u reprodukciji stanovništva (Živić, 2006).

Jasno je da je Domovinski rat izrazito nepovoljno utjecao na demografske prilike u Vukovarsko-srijemskoj županiji, pri čemu prirodno kretanje stanovništva nije iznimka. Ova je županija tijekom Domovinskog rata pretrpjela najveća razaranja od svih hrvatskih županija te su njezini prostori bili okupirani najduži period, sve do okončanja mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja 15. siječnja 1998. Za razdoblje srbijanske okupacije podatci za okupirane prostore o prirodnom kretanju stanovništva nisu potpuni. Dostupni su jedino podatci za prognano stanovništvo koje se nalazilo na teritoriju pod hrvatskom vlašću. Stoga je analiza i provedena od 1999. godine za koju su podatci prirodnog kretanja stanovništva potpuni.

Apsolutni pokazatelji prirodnog kretanja stanovništva 1999. – 2022.

U ovome dijelu analizirani su apsolutni pokazatelji prirodnog kretanja stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji u razdoblju od 1999. do 2022. godine. Radi se o broju živorođenih, broju umrlih te o prirodnoj promjeni broja stanov-

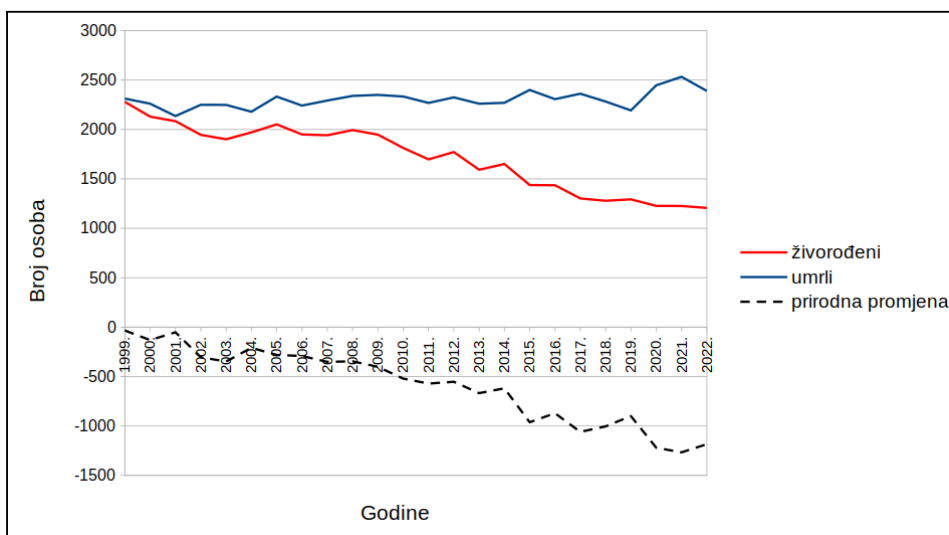
⁴ Tvrdnja se odnosi na podatke vitalne statistike prema metodologiji koja se primjenjuje od 1998. godine, tj. na živorođene od strane majki koje su imale prijavljeno prebivalište i rodile su u Hrvatskoj te na osobe koje su umrle u Hrvatskoj. Prema ranijoj metodologiji, u živorođene su ubrajana i djeca rođena u inozemstvu ako im je majka imala prijavljeno prebivalište u Hrvatskoj, dok su među umrle svrstavane i osobe koje je smrt zatekla u inozemstvu ako su imali prijavljeno prebivalište u Hrvatskoj. Prema toj „staroj“ metodologiji, u Hrvatskoj je 1996. i 1997. zabilježeno više živorođenih od umrlih osoba.

nika. Ovi pokazatelji daju jasan uvid u trendove prirodnog kretanja stanovništva te na najjednostavniji način opisuju njegova obilježja.

Tablica 1. Prirodno kretanje stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji (1999. – 2022.)

Godina	Živorodeni	Umrli	Prirodna promjena
1999.	2279	2313	-34
2000.	2130	2261	-131
2001.	2084	2136	-52
2002.	1946	2250	-304
2003.	1901	2249	-348
2004.	1971	2180	-209
2005.	2052	2333	-281
2006.	1950	2242	-292
2007.	1942	2293	-351
2008.	1994	2340	-346
2009.	1948	2350	-402
2010.	1813	2334	-521
2011.	1698	2269	-571
2012.	1772	2325	-553
2013.	1593	2261	-668
2014.	1651	2270	-619
2015.	1438	2400	-962
2016.	1436	2307	-871
2017.	1302	2362	-1060
2018.	1279	2283	-1004
2019.	1293	2193	-900
2020.	1227	2447	-1220
2021.	1266	2533	-1267
2022.	1206	2390	-1184
Ukupno	41131	55321	-14150

Izvor: Tablogrami vitalne statistike DZS-a (1999. – 2022.), DZS, Zagreb

Slika 1. Prirodno kretanje stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji (1999. – 2022.)

Iz prethodne tablice i grafičkog prikaza vidljivo je da Vukovarsko-srijemska županija u promatranom razdoblju (1999. – 2022.) ima trend pada broja živorođenih. To najbolje opisuje činjenica da je u promatranom razdoblju najveći broj od 2 279 živorođenih zabilježen tijekom početne godine, tj. 1999., dok je najmanji broj od 1 206 živorođenih zabilježen tijekom posljednje godine, tj. 2022. Smanjenje broja živorođenih posljedica je niza složenih demografskih, ekonomskih, socioloških i psiholoških čimbenika, a kao što je već ranije napomenuto, taj trend u Vukovarsko-srijemskoj županiji ne odstupa od generalnog trenda u Hrvatskoj. S demografskog aspekta pad broja živorođenih posljedica je pada ukupnog broja stanovnika, iseljavanja mlađeg stanovništva u demoreproduktivnoj dobi u inozemstvo te starenja stanovništva. Ekonomski čimbenici koji djeluju na taj proces ponajprije su vezani uz nestabilne gospodarske prilike uslijed kojih se mlade obitelji teže odlučuju za veći broj djece. Iz istog razloga dolazi i do ranije spomenutog iseljavanja u inozemstvo, poglavito u bogatije države EU-a. Sociološki i psihološki čimbenici koji su djelovali na pad broja živorođenih ponajprije su vezani uz kulturološke obrasce ponašanja, pri čemu nije poželjno imati djecu prije no što se roditelji, odnosno obitelj situira. To rezultira odgodom rađanja prvog djeteta, pa se danas prosječna dob majki pri prvom porođaju u Hrvatskoj približava dobi od 30 godina, što je vrlo nepovoljno. Osim toga, totalna stopa fertiliteta (TFR) koja podrazumijeva

prosječan broj djece koje će žena roditi tijekom svoje fertilne dobi u Hrvatskoj je dugi niz godina ispod takozvane zamjenske razine od 2,1 djeteta. Toliko bi, naime, prosječno djece trebala roditi svaka žena u svojem fertilnom razdoblju da bi se osigurala jednostavna reprodukcija stanovništva. Prema procjeni United Nations Population Fund-a⁵ TFR za Hrvatsku iznosio je 2023. godine 1,4. Temeljem navedenoga jasno je da će se nepovoljan trend smanjenja broja živorođenih nastaviti, kako u Hrvatskoj promatranom u cjelini tako i u Vukovarsko-srijemskoj županiji, koja spada u „negativni pol” demografskog razvoja u Hrvatskoj.

Za razliku od broja živorođenih, broj umrlih tijekom cijeloga promatranog razdoblja oscilira između vrijednosti 2 136, koliko je zabilježeno 2001. godine, i 2 533, koliko je zabilježeno 2021. godine. Ne može se reći da postoji jasan trend porasta ili pada broja umrlih. Iznimka su 2020. i 2021. godina, kada je primjetan porast broja umrlih zbog bolesti COVID-19. Ne uzmemo li u obzir spomenute dvije godine, takvo se stanje, vezano uz trend kretanja broja umrlih, može objasniti visokom razinom ostarjelosti stanovništva, uslijed koje godišnje umire podjednak, relativno velik broj ljudi.

Tijekom cijeloga promatranog razdoblja prirodna promjena je negativna (prisutan je prirodni pad), što znači da je broj umrlih tijekom svake promatrane godine bio veći od broja živorođenih. Razmotri li se cijelo razdoblje, vidljiv je trend povećanja negativnosti prirodne promjene, pa je tako njezina najmanje negativna vrijednost bila zabilježena prve promatrane godine (1999.) i iznosila je -34. Najnegativnija vrijednost prirodne promjene zabilježena je pandemijske 2021. godine i iznosila je -1 267. Trend povećanja negativnosti prirodne promjene posebice je uočljiv nakon 2014. godine, a COVID-19 dodatno ga je intenzivirao.

U cijelome promatranom razdoblju od 1999. do 2022. ukupan broj živorođenih u Vukovarsko-srijemskoj županiji je iznosio 41 131, dok je broj umrlih iznosio 55 321. Prirodni pad iznosio je -14 150, što znači da je u navedenom razdoblju Vukovarsko-srijemska županija samo prirodnim putem izgubila otprilike polovinu stanovništva Grada Vinkovaca.⁶ Ta činjenica zorno opisuje koliko su uznapredovali nepovoljni procesi u Vukovarsko-srijemskoj županiji vezani uz prirodno kretanje stanovništva.

⁵ <https://www.unfpa.org/data/world-population/HR> (pristupljeno 26.2.2024.)

⁶ Prema popisu stanovništva iz 2021. Grad Vinkovci je imao 30 842 stanovnika.

Spomenuti procesi posljedica su ne samo naslijeđenih dugoročnih nepovoljnih odrednica reprodukcije, napose demografskih gubitaka u svjetskim ratovima i Domovinskom ratu te dugotrajnoga (višedesetljetnoga) denatalitetnog koncepta u bioreprodukciji (bijela kuga), nego i suvremenih destabilizacijskih odrednica prirodnog kretanja stanovništva, poput duboke društvene, vrijednosne i gospodarske krize i, sukladno tome, sve brojnijeg iseljavanja te ubrzana procesa demografskog starenja, zahvaljujući kojemu je demoreproduktivna osnovica populacije cjelokupnoga hrvatskog istoka znatno sužena (osiromašena), s vrlo nepovoljnim perspektivama (Živić, 2017a). Općenito gledano, u promatranoj županiji zamjetno je snažno ubrzanje procesa demografskog starenja, koje više nije samo negativna posljedica prirodnoga pada i negativne vanjske migracije nego i njihov osobito snažan čimbenik, naročito kada je u pitanju sve lošija bioreprodukcija (Živić, 2017b).

Stope prirodnog kretanja stanovništva 1999. – 2022.

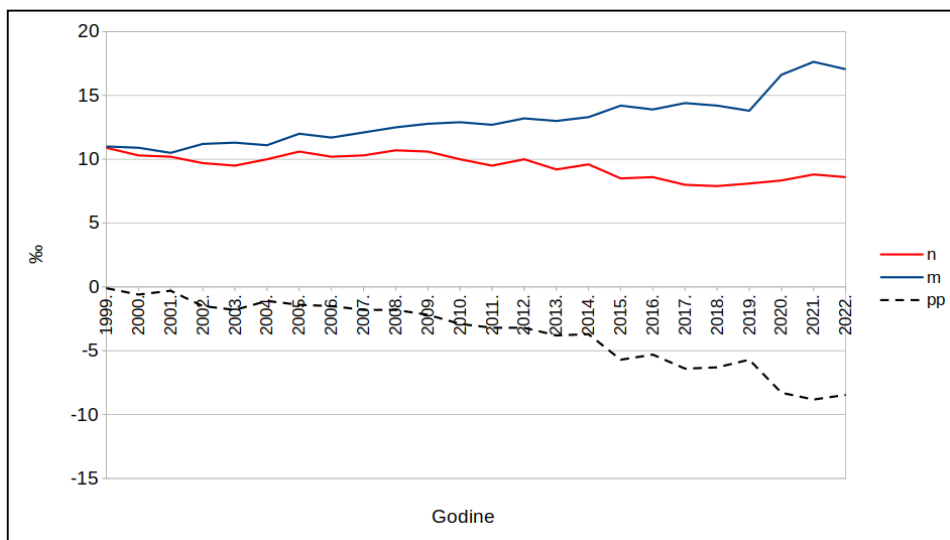
Stope prirodnog kretanja relativni su pokazatelji koji omogućavaju usporedbu obilježja vitalne statistike između teritorijalnih jedinica s različitim brojem stanovnika. Analizirane su stope neto nataliteta (rodnosti), stope mortaliteta (smrtnosti) i stope prirodne promjene. Stopa neto⁷ nataliteta definira se kao ukupan broj živorođenih promatranog prostora podijeljen s brojem stanovnika toga prostora sredinom godine, a iskazuje se u promilima. Sukladno tome, stopa mortaliteta definira se kao broj umrlih na nekom području podijeljen s brojem stanovnika toga područja sredinom godine. Stope mortaliteta također se iskazuju u promilima, a prirodna se promjena može definirati kao razlika između stope (neto) nataliteta i stope mortaliteta.

⁷ U ovome radu analizirane su samo opće stope efektivne (neto) rodnosti (nataliteta) koje obuhvaćaju samo živorođene, za razliku od općih (bruto) stopa rodnosti (nataliteta) koje obuhvaćaju ukupan broj rođenih. Zbog jednostavnosti u radu su opće stope efektivne (neto) rodnosti nazivane stopama nataliteta.

Tablica 2. Stope prirodnog kretanja stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji (1999. – 2022.) (u ‰)

Godine	n	m	pp
1999.	10,9	11,0	-0,1
2000.	10,3	10,9	-0,6
2001.	10,2	10,5	-0,3
2002.	9,7	11,2	-1,5
2003.	9,5	11,3	-1,8
2004.	10,0	11,1	-1,1
2005.	10,6	12,0	-1,4
2006.	10,2	11,7	-1,5
2007.	10,3	12,1	-1,8
2008.	10,7	12,5	-1,8
2009.	10,6	12,8	-2,2
2010.	10,0	12,9	-2,9
2011.	9,5	12,7	-3,2
2012.	10,0	13,2	-3,2
2013.	9,2	13,0	-3,8
2014.	9,6	13,3	-3,7
2015.	8,5	14,2	-5,7
2016.	8,6	13,9	-5,3
2017.	8,0	14,4	-6,4
2018.	7,9	14,2	-6,3
2019.	8,1	13,8	-5,7
2020.	8,3	16,6	-8,3
2021.	8,8	17,6	-8,8
2022.	8,6	17,1	-8,5
Prosječne stope (1999. – 2022.)	9,5	13,1	-3,6

Izvor: www.dzs.hr; pristupljeno 23. 2. 2021.; Tablogrami vitalne statistike DZS-a (1999. - 2022.), DZS, Zagreb

Slika 2. Stope prirodnog kretanja stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji (1999. – 2022.) (u ‰)

Vrijednosti stopa nataliteta u Vukovarsko-srijemskoj županiji prikazuju trend blagog pada. Trend pada stopa nataliteta manji je od trenda pada ukupnog broja živorođenih stoga što su vrijednosti stopa povezane s ukupnim brojem stanovnika Županije sredinom promatranih godina koji se tijekom cijeloga promatranog razdoblja kontinuirano smanjuje. Treba napomenuti da su stope nataliteta u Vukovarsko-srijemskoj županiji tijekom cijeloga promatranog razdoblja na vrlo niskoj razini. Najviša vrijednost stope nataliteta zabilježena je 1999. godine i iznosila je 10,9 ‰, dok je najniža vrijednost iste stope zabilježena 2018. godine, kada je iznosila samo 7,9 ‰, što je uistinu vrlo niska vrijednost. Za usporedbu, u Hrvatskoj se u istome razdoblju vrijednost stopa nataliteta kretala od najviših 10,1 ‰ (2009. godine) do najnižih 8,8 ‰ (2021. godine). Može se reći da je stanje u Vukovarsko-srijemskoj županiji po pitanju razine stopa nataliteta slično ili nešto nepovoljnije od onoga u Hrvatskoj, promatranoj u cjelini.

Stope mortaliteta pokazuju trend porasta. Tako je najniža vrijednost stopa mortaliteta zabilježena 2001. godine, kada je iznosila 10,5 ‰. Najviša vrijednost iste stope je zabilježena pandemijske 2021. godine, kada je ona iznosila čak 17,6 ‰, što je vrlo visoka vrijednost. Povećanje vrijednosti mortaliteta je posljedica podjednake razine ukupne smrtnosti (u apsolutnom iznosu) i pada ukupnog broja stanovnika. U Hrvatskoj u cjelini se vrijednosti stopa mortaliteta u

promatranome razdoblju kreću od minimalnih 11,2 ‰ (2001. i 2004. godine) do maksimalnih 16,2 ‰ (pandemijske 2021. godine). Može se zaključiti da su i vrijednosti stopa mortaliteta u Vukovarsko-srijemskoj županiji podjednake ili nešto nepovoljnije od hrvatskog prosjeka.

Stope prirodne promjene su negativne tijekom cjelokupnoga promatranog razdoblja i imaju trend povećanja negativnosti. To je posljedica smanjenja vrijednosti stopa nataliteta s jedne strane i povećanja vrijednosti stopa mortaliteta s druge strane. Najmanje negativna vrijednost stopa prirodne promjene zabilježena je 1999. godine (-0,1 ‰), dok je njezina najnegativnija vrijednost zabilježena pandemijske 2021. godine (-8,8 ‰). Razmotri li se Hrvatska u cjelini, vrijednosti stopa prirodne promjene u promatranom razdoblju kreću se od najmanje negativnih -1,5 ‰ (1999. i 2000. godine) do najnegativnijih -6,8 ‰ (2021. godine). I ovdje se može zaključiti da je stanje u Vukovarsko-srijemskoj slično ili nešto nepovoljnije od hrvatskoga prosjeka.

Prosječna stopa nataliteta tijekom promatranog razdoblja iznosila je 9,5 ‰, prosječna stopa mortaliteta iznosila je 13,1 ‰, dok je prosječna stopa prirodne promjene koja predstavlja razliku prethodnih dviju stopa iznosila -3,6 ‰. Iz navedenoga je jasno da je stanje u Vukovarsko-srijemskoj županiji vezano uz stope prirodnog kretanja stanovništva krajnje nepovoljno.

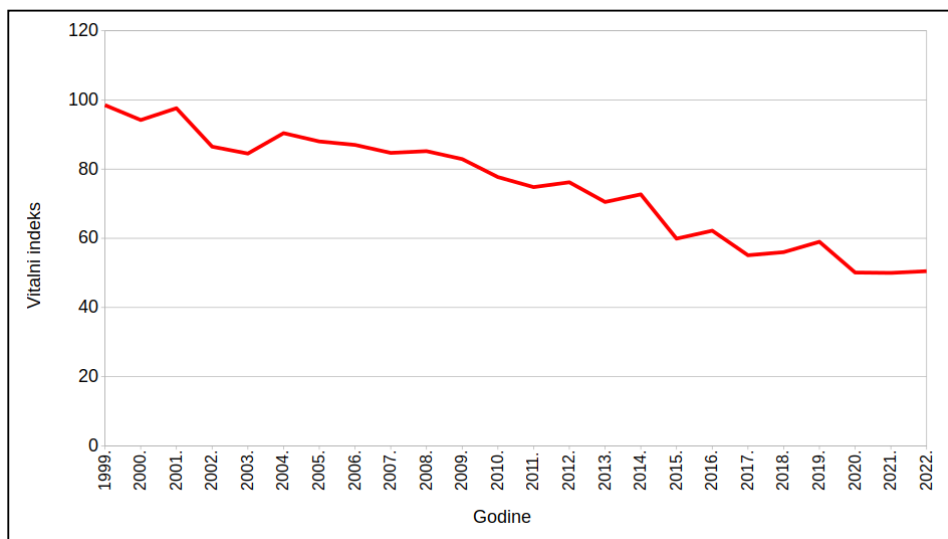
Vitalni indeks 1999. – 2022.

Kako bi se bolje analizirala obilježja prirodnog kretanja stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji izračunat je vitalni indeks za Županiju u cjelini te za njezine gradove i općine gledane skupno. Vitalni indeks je dobar pokazatelj smjera bioreprodukcije (Nejašmić, 2005). Izračunava se po formuli $V_i = (N/M) \cdot 100$, pri čemu je N broj živorođenih, a M broj umrlih u nekom razdoblju. Vitalni indeks zapravo pokazuje broj živorođenih na 100 umrlih osoba. Ukoliko je vitalni indeks veći od 100, onda se broj stanovnika povećava prirodnim putem, a ako je manji od 100 tada je prisutan prirodni pad (prirodna depopulacija) (Nejašmić, 2005).

Tablica 3. Vitalni indeks u Vukovarsko-srijemskoj županiji (1999. – 2022.)

Godine	Vukovarsko-srijemska županija ukupno
1999.	98,5
2000.	94,2
2001.	97,6
2002.	86,5
2003.	84,5
2004.	90,4
2005.	88,0
2006.	87,0
2007.	84,7
2008.	85,2
2009.	82,9
2010.	77,7
2011.	74,8
2012.	76,2
2013.	70,5
2014.	72,7
2015.	59,9
2016.	62,2
2017.	55,1
2018.	56,0
2019.	59,0
2020.	50,1
2021.	50,0
2022.	50,5
Prosječan vitalni indeks (1999. – 2022.)	74,8

Izvor: Tablogrami vitalne statistike DZS-a (1999. – 2022.), DZS, Zagreb

Slika 3. Vitalni indeks u Vukovarsko-srijemskoj županiji (1999. – 2022.)

Iz prethodne tablice i grafičkog prikaza vidljivo je da vrijednosti vitalnog indeksa za Vukovarsko-srijemsku županiju tijekom promatranog razdoblja imaju jasno izraženi trend pada uz manje oscilacije. To ukazuje na pogoršanje demografske situacije i na pojačavanje procesa prirodnog pada (prirodne depopulacije). Razmotri li se Županija u cjelini, vidljivo je da je uz trend pada vrijednosti vitalnog indeksa kontinuirano prisutna i prirodna depopulacija. Najveća vrijednost vitalnog indeksa zabilježena je 1999. godine, kada je ona iznosila 98,5. Najniža njegova vrijednost zabilježena je 2021. i iznosila je samo 50,0, što znači da je broj živorođenih bio dvostruko manji od broja umrlih. Takvo veliko smanjenje zorno svjedoči o krajnje nepovoljnim obilježjima prirodnog kretanja stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji, pri čemu posebno zabrinjava prisutan trend pogoršanja stanja.

Živorodeni i umrli po gradovima i općinama 2011. – 2022.

U Tablici 4 prikazani su podatci o broju živorođenih i umrlih po gradovima i općinama Vukovarsko-srijemske županije u razdoblju 2011. – 2022. U promatranom razdoblju jedino je u Općini Vođinci živorođeno više stanovnika no što ih je umrlo, a relativno najviše stanovnika prirodnim putem izgubila je Općina Tompojevci; čak 14,0 % u odnosu na broj stanovnika iz 2011.

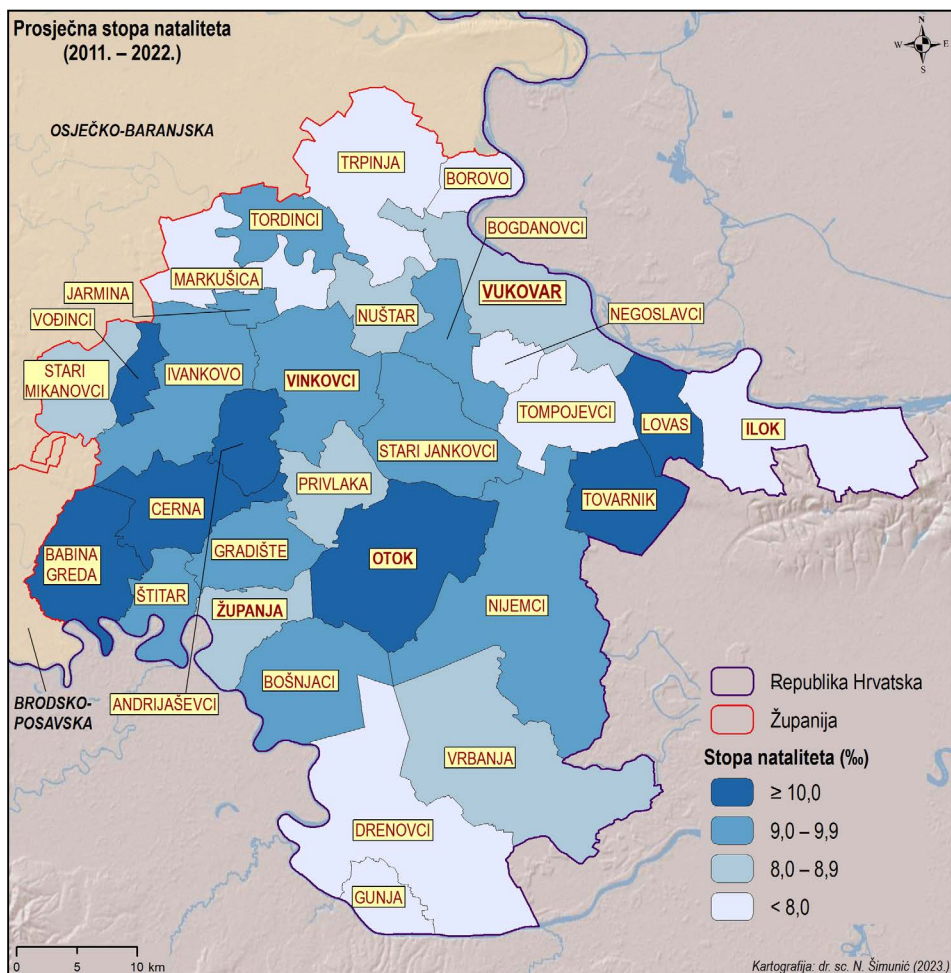
Tablica 4. Broj živorođenih i umrlih u gradovima i općinama Vukovarsko-srijemske županije 2011. – 2022.

Grad/općina	Živorodeni	Umrli	Prirodna promjena	Prirodna pr. u odnosu na br. st. 2011. (%)
Andrijaševci	464	521	-57	-1,4
Babina Greda	421	587	-166	-4,6
Bogdanovci	187	323	-136	-6,9
Borovo	312	746	-434	-8,6
Bošnjaci	376	589	-213	-5,5
Cerna	569	660	-91	-2,0
Drenovci	400	981	-581	-11,2
Gradište	281	444	-163	-5,9
Gunja	268	636	-368	-9,9
Ilok	539	1229	-690	-10,2
Ivankovo	860	1047	-187	-2,3
Jarmina	266	351	-85	-3,5
Lovas	126	247	-121	-10,0
Markušica	147	490	-343	-13,4
Negoslavci	92	243	-151	-10,3
Nijemci	426	921	-495	-10,5
Nuštar	552	761	-209	-3,6
Otok	683	1009	-326	-5,1
Privlaka	261	465	-204	-6,9
Stari Jankovci	424	802	-378	-8,6
Stari Mikanovci	282	514	-232	-7,8

Štitar	211	301	-90	-4,2
Tompojevci	111	330	-219	-14,0
Tordinci	205	326	-121	-6,0
Tovarnik	294	463	-169	-6,1
Trpinja	392	1075	-683	-12,3
Vinkovci	3887	4637	-750	-2,1
Vođinci	264	245	19	1,0
Vrbanja	361	699	-338	-8,6
Vukovar	2449	4834	-2385	-8,6
Županja	1051	1564	-513	-4,2
Ukupno VSŽ	17 161	28 040	-10 879	-6,1

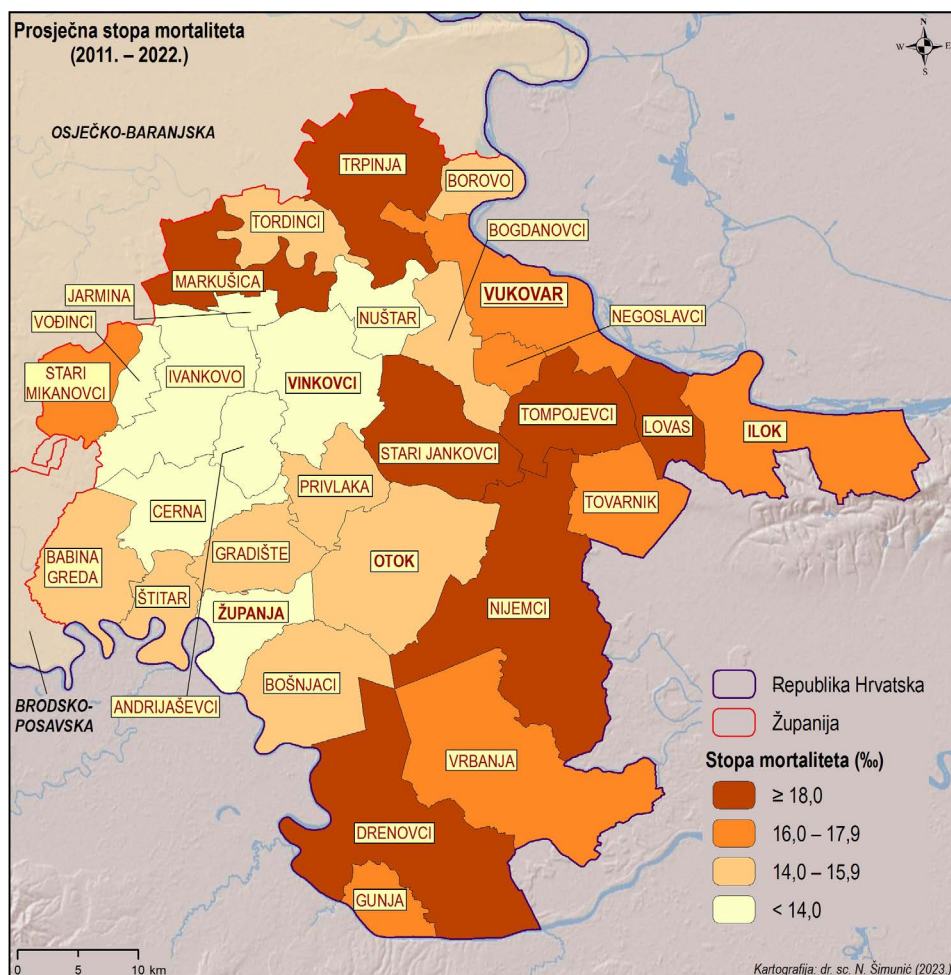
Izvor: Gradovi u statistici – doseljeno i odseljeno stanovništvo, www.dzs.hr

Na Slici 4 vidljivo je da su najpovoljnije prosječne stope nataliteta imale općine Vođinci (14,4‰), Cerna (13,7 ‰), Babina Greda (13,4 ‰) itd., dok su najniže stope zabilježene u općinama Markušica (6,6 ‰), Borovo (6,9 ‰), Negoslavci (7,3 ‰) i Trpinja (8,0 ‰). Indikativno je da u sve četiri općine većinsko stanovništvo čine Srbi, i to s udjelima između 87,8 % i 96,8 % ukupnog stanovništva.

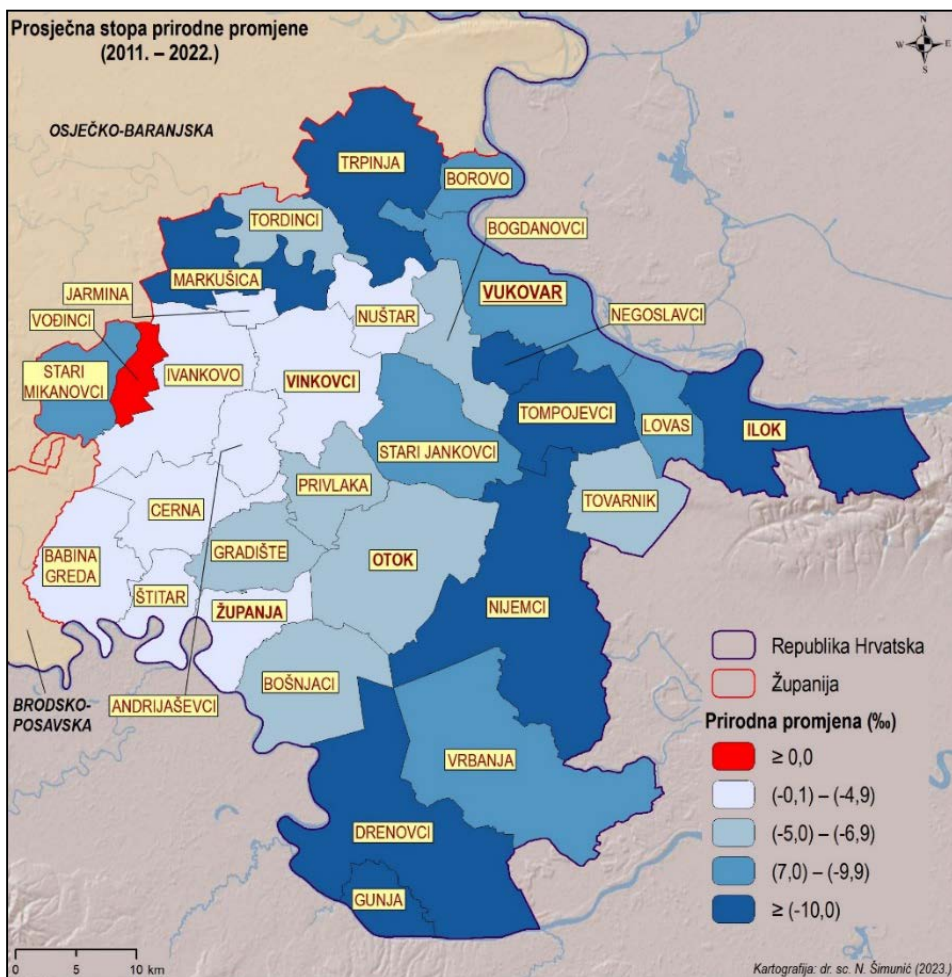
Slika 4. Prosječne stope nataliteta po gradovima i općinama 2011. – 2022. (u ‰)

Po najvišoj stopi mortaliteta (Slika 5) prednjači Općina Tompojevci s čak 26,9 ‰, čime postaje razumljivije zbog čega ta općina ima i relativno najveće gubitke stanovništva prirodnim putem. Nakon toga slijede općine Lovas i Nijemci s identičnom stopom mortaliteta od 23,7 ‰ itd. Jedinice s najnižim stopama mortaliteta okupljene su u vinkovačkom kraju: Vođinci (13,5 ‰), Andrijaševci (13,6 ‰), Vinkovci (13,7 ‰), Nuštar (14,4 ‰) i Ivankovo (14,5 ‰), a tek nakon njih slijedi neka jedinica izvan tog prostora; Grad Županja sa stopom od 15,1 ‰.

Slika 5. Prosječne stope mortaliteta po gradovima i općinama 2011. – 2022. (u ‰)

Stavivši u odnos stope nataliteta i mortaliteta, iz Slike 6 vidljivo je da osim Općine Vođinci, koja je jedina imala više živorođenih od umrlih, stope prirodnog pada niže od 5 ‰, osim vinkovačkog kraja, imaju još samo općine Babina Greda, Štitar i Cerna te Grad Županja. Nasuprot njima, najviše stope prirodnog pada, a koje iznose više od 10 ‰ imaju općine Markušica, Negoslavci, Trpinja, Gunja, Nijemci, Tompojevci i Drenovci te Grad Ilok.

Slika 6. Prosječne stope prirodne promjene po gradovima i općinama 2011. – 2022.
(u ‰)

Mogućnosti i poboljšanja postojećeg stanja

Iz navedenoga je jasno da prirodno kretanje u Vukovarsko-srijemskoj županiji ima vrlo nepovoljna obilježja. Ona se ponajprije očituju u prisutnim trendovima smanjenja nataliteta i jačanja prirodne depopulacije. Općenito govoreći, u Hrvatskoj najnepovoljnije demografske pokazatelje imaju ruralni periferni prostori, a dobar dio Vukovarsko-srijemske županije se može u njih svrstati. Vukovarsko-srijemska županija još je, k tome, imala i nesreću da je tijekom

Domovinskog rata pretrpjela najveća razaranja od svih hrvatskih županija te su njezini tada okupirani prostori najdulje bili pod okupacijom. Tijekom spomenutog rata Županija je pretrpjela i velike izravne demografske gubitke. S obzirom na sve dugotrajne remetilačke čimbenike demografskog razvoja, postavlja se pitanje je li moguće poboljšati postojeće stanje i ako jest, što je potrebno učiniti da bi se ono poboljšalo.

Nizak natalitet za sobom povlači reducirani priljev stanovništva u reproduktivnu i radno sposobnu dob koja predstavlja najvažniji demografski okvir trenutačna i budućega prirodnog kretanja, ali i ekonomskog razvoja (Živić, Turk i Šimunić, 2017). Kada za dvadesetak godina u najpovoljniju fertilnu dob života (od 20. do 29. godine) uđu sve malobrojniji naraštaji rođeni tijekom promatranog razdoblja, doći će do smanjenja nataliteta, ubrzanja procesa starenja te do potencijalnog manjka radno sposobnog stanovništva i radne snage, što će otvoriti uvijek osjetljivo pitanje migracija, a unutar njega i problem supstitucije stanovništva, što može prouzročiti društvene lomove, pa i političku, odnosno opću nesigurnost života i rada (Živić, Turk i Šimunić, 2017).

Stanje jest teško, no situacija nije bezizlazna. Kako bi se stanje popravilo, nužno je provesti sveobuhvatne mjere demografske revitalizacije koje moraju biti koordinirane s državne razine vlasti. Županija bi pri provedbi demografske obnove trebala koordinirati razvojne mjere s državne razine te ih usuglašavati s gradovima i općinama. Mjere koje nisu koordinirane sa svih razina vlasti teško mogu rezultirati poboljšanjem postojećeg stanja. Kako bi se povećao natalitet, potrebno je poticati mlade obitelji da se odluče za veći broj djece. Davanje jednokratnih novčanih pomoći ili poticaja jest stimulativno, no nije ni približno dovoljno. U današnje vrijeme žene u Hrvatskoj rađaju prvo dijete u sve kasnijoj dobi, što vrlo nepovoljno utječe na natalitet. Jedno od usmjerenja pronatalitetnih mjera trebalo bi prema tome biti da se mladim ženama olakša i stimulira majčinstvo. Mladim ženama treba omogućiti stjecanje karijere uz majčinstvo jer smo danas često svjedoci situacija gdje se žene ne odlučuju za majčinstvo zbog bojazni da bi im ono onemogućilo ili otežalo razvoj karijere. Drugi cilj usmjeravanja mjera trebao bi biti vezan uz stambeno zbrinjavanje mladih obitelji i pojedinaca. U hrvatskom kontekstu teško je zasnovati obitelj kada nije riješeno stambeno pitanje. Treći bi cilj usmjeravanja trebao biti povezan uz stimuliranje zapošljavanja mladih ljudi. Nije realno očekivati da će se nezaposlene osobe ili obitelji odlučiti za roditeljstvo (Turk, Šimunić i Pokos, 2022).

U ruralnim prostorima naglasak bi trebalo staviti i na poticanje mladih da se bave poljoprivredom. Točno je da moderna mehanizirana poljoprivreda ne za-
pošljava velik broj ljudi, no u Hrvatskoj se poljoprivredi pridaje premalo po-
zornosti, pa ona ima svoj razvojni potencijal. Razvoj poljoprivrede trebalo bi
integrirati s prehrambenom industrijom kako bi se smanjila potreba za uvozom
hrane i prehrambenih proizvoda.

Poseban cilj pri provedbi revitalizacijskih planova treba biti snaženje Vukovara
kao regionalnoga (županijskog centra). Premda je hrvatska država uložila znatne
financijske i druge napore u poslijeratnu obnovu Vukovara i revitalizaciju
njegova gospodarstva i infrastrukture u najširem smislu riječi, ipak je izostala
jasnija i dugoročnija vizija razvoja koja bi na realnim temeljima iskoristila sve
ono što Vukovar i njegovo područje imaju (Živić, Turk i Šimunić, 2018).

Nastave li se postojeći depopulacijski trendovi, demografska će budućnost
Vukovarsko-srijemske županije postati neizvjesna, a demoreproduktivni
potencijal uvelike će ovisiti o imigraciji mlađeg stanovništva iz inozemstva.
Revitalizaciju stanovništva Hrvatske neselektivnom i neplanskom imigracijom
kroz supstituciju stanovništva, koja mijenja prevladavajući narodnosni sastav
hrvatskoga državnog teritorija, nije moguće prihvatiti iz niza strateških razloga,
jer se time demografski problem prenosi na mnogo složeniji općedruštveni i na
pitanje opstanka Hrvatske kao nacionalne države (Šterc i Komušanac, 2012).
Pandemija bolesti COVID-19 vrlo je nepovoljno utjecala na prirodno kretanje
stanovništva u Hrvatskoj, pri čemu Vukovarsko-srijemska županija nije bila
iznimka. Nepovoljan utjecaj se ponajprije očitovao u povećanju mortaliteta. Uz
sve navedeno, od ranije postojećih nepovoljnih čimbenika koji su djelovali na
demografske pokazatelje, spomenuta pandemija dodatno je pogoršala stanje.

Doseljeni i odseljeni stanovnici u/iz Vukovarsko-srijemske županije 1998. – 2022.

Migracijska kretanja stanovnika Županije prikazana su od 1998. do 2022. od-
nosno godinu ranije nego za prirodno kretanje jer je upravo 1998. zabilježen
najveći broj doseljenih od svih promatranih godina. Budući da je dio Vukovar-
sko-srijemske županije bio okupiran između 1991. i 1997. godine, te se za to
razdoblje ne raspolaže potpunim podacima o migracijskim kretanjima, ovdje
su prikazani podatci od 1998., kada je završio proces mirne reintegracije pa

do zaključno 2022. godine. Korišteni su službeni podatci Državnog zavoda za statistiku o doseljenima i odseljenima, a koji se temelje na odjavama i prijavama prebivališta pri Ministarstvu unutarnjih poslova. Takav način prikupljanja podataka ima brojnih nedostataka jer mnogi stanovnici prije iseljenja ne odjavljuju prebivalište iako prema *Zakonu o prebivalištu* iz 2012. godine imaju obavezu to činiti (Pokos, 2017). Međutim, stanovit broj iseljenika ne odjavljuje prebivalište misleći kako će u inozemstvu provesti tek kraće razdoblje, neki to čine s odgodom od nekoliko mjeseci ili čak godina, tj. kada vide hoće li stvarno ostati duže živjeti u inozemstvu, a neki uopće ne odjavljuju prebivalište kako bi u Hrvatskoj zadržali neka prava ili beneficije (Pokos, 2021). S druge strane, i brojevi doseljenog stanovništva nisu najprecizniji jer određeni broj stanovnika fiktivno prijavi prebivalište u Hrvatskoj, a ustvari živi na području neke druge, najčešće susjedne države. Najčešći razlozi takvih postupaka vezani su uz pravo na korištenje hrvatskoga zdravstvenog osiguranja te uz manipulacije vezane uz korištenje državnih ili gradskih stanova. Iako okrnjeni, to su jedini službeni podatci o doseljenima i odseljenima, a tako će biti sve dok se ne uvede registar stanovništva.

Prema službenim podacima DZS-a, između 1998. i 2022. u Županiju se doselilo 43 235, a iz nje iselilo 76 097 stanovnika, što je rezultiralo negativnom migracijskom bilancom od 32 862 stanovnika (Tablica 5). Iako nepotpuni, prikazani podatci kazuju kako je broj doseljenih bio veći od broja iseljenih samo prve tri promatrane godine (1998. – 2000.). Glavni su razlog tome brojni izbjeglice i prognanici koji se počinju vraćati u svoje domove u prvim godinama nakon mirne reintegracije. Broj iseljenih u tim godinama također je relativno visok uglavnom iz dvaju razloga. Naime, brojni hrvatski prognanici počinju prijavljivati prebivalište u naseljima gdje su već bili smješteni nekoliko godina, a nakon što su spoznali da su im kuće ili stanovi u Vukovarsko-srijemskoj županiji razrušeni ili neuporabljivi. No ovdje treba spomenuti i da se određeni broj srpskog stanovništva počeo 1998. iseljavati iz Županije jer su se za vrijeme okupacije naselili u napuštene kuće ili stanove nesrpskog stanovništva te ih moraju prepustiti vlasnicima koji se počinju vraćati (Pokos, Šimunić, Turk, 2022). Nakon toga, tj. od 2001. iseljeni postaju brojniji od doseljenih kontinuirano do 2022. s uočljivim trendom povećanja negativne migracijske bilance, uz manje ili veće oscilacije, s maksimumom 2017. Negativni migracijski tokovi posebno su intenzivirani nakon 2008. čemu je glavni razlog globalna ekonomska kriza

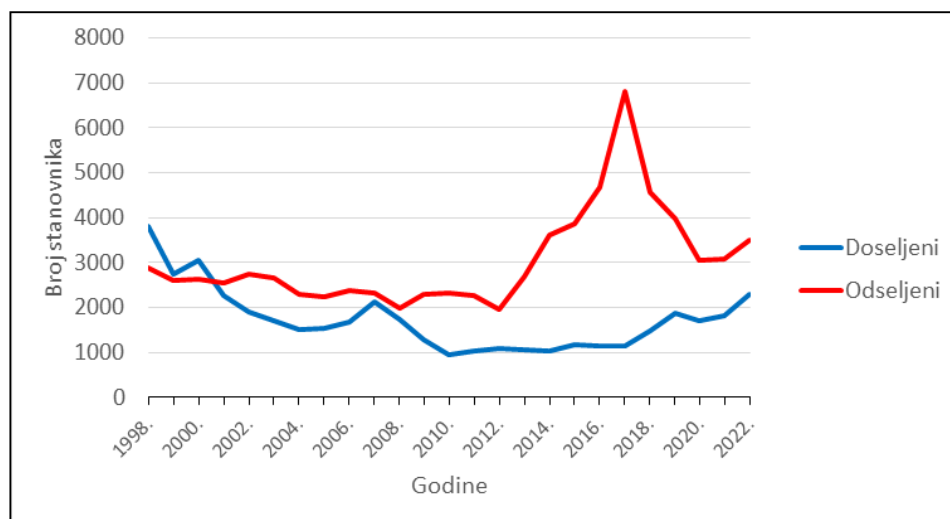
zbog koje su se mnogi stanovnici Županije iselili prema razvijenijim dijelovima Hrvatske ili u inozemstvo. Stanje je još više pogoršano ulaskom Hrvatske u Europsku uniju te se od 2014. nadalje broj odseljenih više ne spušta ispod tri tisuće. Najveći broj iseljenih, gotovo sedam tisuća, zabilježen je 2017. što je tada rezultiralo negativnom migracijskom bilancom od 5 665 stanovnika. Poslije toga dolazi do smanjenja negativne migracijske bilance, kako zbog porasta broja doseljenih tako i zbog smanjenja broja iseljenih iz Županije. To je posebno došlo do izražaja posljednje tri godine (2020. – 2022.) čemu je zasigurno doprinijela bolest COVID-19, zbog koje je smanjeno odseljavanje, dok je npr. 2022. broj doseljenih bio najveći u ovom stoljeću.

Tablica 5. Doseljeni i odseljeni iz/u Vukovarsko-srijemsku županiju 1998. – 2022.

Godina	Broj doseljenih	Broj odseljenih	Migracijska bilanca
1998.	3814	2881	933
1999.	2737	2618	119
2000.	3051	2619	432
2001.	2277	2558	-281
2002.	1903	2752	-849
2003.	1712	2666	-954
2004.	1520	2309	-789
2005.	1528	2246	-718
2006.	1677	2380	-703
2007.	2121	2312	-191
2008.	1749	1996	-247
2009.	1274	2284	-1010
2010.	946	2338	-1392
2011.	1037	2276	-1239
2012.	1087	1958	-871
2013.	1076	2700	-1624

2014.	1043	3622	-2579
2015.	1165	3877	-2712
2016.	1150	4676	-3526
2017.	1156	6821	-5665
2018.	1474	4575	-3101
2019.	1887	3992	-2105
2020.	1716	3040	-1324
2021.	1828	3089	-1261
2022.	2307	3512	-1205
Ukupno	43 235	76 097	-32 862

Izvor: Doseljeno i odseljeno stanovništvo, www.dzs.hr

Slika 7. Broj doseljenih i odseljenih u/iz Vukovarsko-srijemske županije 1998. – 2022.

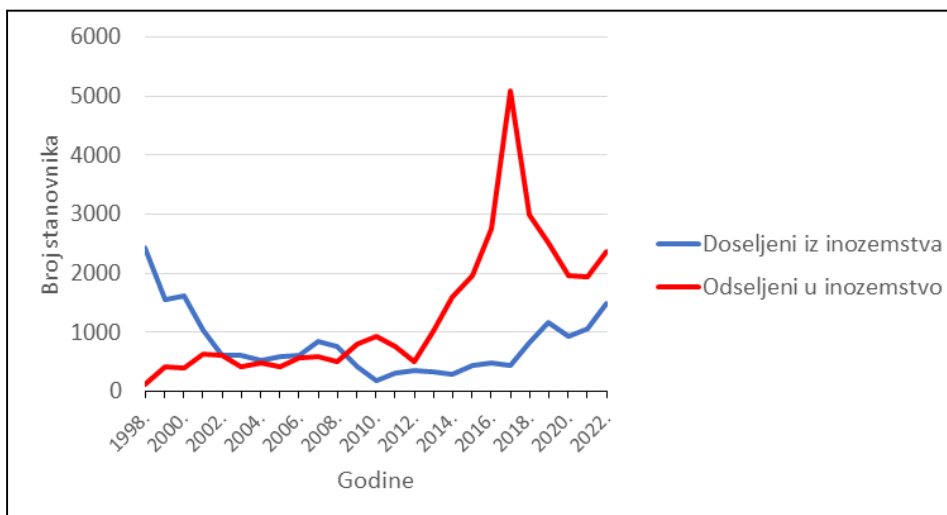
*Doseljeni i odseljeni stanovnici u/iz inozemstva
u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1998. – 2022.*

Podatci o doseljenima i odseljenima mogu se raščlaniti na migracijska kretanja s inozemstvom te na doseljene iz drugih županija odnosno iseljene u druge županije. U ukupnoj negativnoj migracijskoj bilanci Vukovarsko-srijemske županije od 32 862 stanovnika između 1998. i 2022., s 36,4 % sudjelovala su migracijska kretanja s inozemstvom. Naime, prema službenim podacima, iz inozemstva se doselilo 20 454 stanovnika, a u inozemstvo odselilo 32 406 ili 58,4 % stanovnika više od doseljenih (Tablica 6). Prve promatrane godine zabilježen je najveći broj doseljenih iz inozemstva, što je utjecalo i na najveću pozitivnu migracijsku bilancu od 2 308 stanovnika. Iduće tri godine iz inozemstva i dalje doseljava više od tisuću osoba, pa je migracijska bilanca još uvijek relativno povoljna. Već 2002. broj doseljenih iznosi samo četvrtinu broja iz 1998. te je migracijska bilanca tek blago pozitivna. Nakon toga migracijska bilanca je oscilirajuća, ali ipak pozitivna sve do 2008. Godinu nakon toga dolazi do preokreta jer iseljeni u inozemstvo prvi puta postaju brojniji od doseljenih i takvo stanje nastavljeno je sve do 2022. Glavni potisni čimbenik naglom porastu broja iseljenih bila je ranije spomenuta globalna ekonomska kriza da bi se nakon 2013. godine, tj. ulaska Hrvatske u članstvo Europske unije iseljavanje još više intenziviralo. Maksimum broja iseljenih u inozemstvo, s više od pet tisuća, zabilježen je 2017. pa je te godine zabilježena uvjerljivo najviša negativna migracijska bilanca od čak 4 644 stanovnika. Iduće četiri godine (2018. – 2021.) broj odseljenih znatno opada, a raste broj doseljenih, pa je negativna migracijska bilanca 2021. bila čak za 81,4 % manja od rekordne 2017. Posljednje godine, tj. 2022., broj odseljenih povećan je u odnosu na 2021. za 22,3 %, a broj doseljenih čak 38,9 %. Do toga je najvjerojatnije došlo zbog odgođenih preseljavanja za vrijeme prve dvije godine trajanja pandemije, kada su na snazi bile restriktivne mjere za prelazak državnih granica.

Tablica 6. Doseljeni i odseljeni u/iz inozemstva u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1998. – 2022.

Godina	Broj doseljenih	Broj odseljenih	Migracijska bilanca
1998.	2437	129	2308
1999.	1567	414	1153
2000.	1619	399	1220
2001.	1044	630	414
2002.	620	611	9
2003.	618	411	207
2004.	518	493	25
2005.	590	424	166
2006.	614	580	34
2007.	854	598	256
2008.	763	500	263
2009.	429	804	-375
2010.	190	931	-741
2011.	311	772	-461
2012.	353	499	-146
2013.	325	1019	-694
2014.	287	1594	-1307
2015.	434	1967	-1533
2016.	494	2763	-2269
2017.	447	5091	-4644
2018.	820	3001	-2181
2019.	1164	2510	-1346
2020.	940	1953	-1013
2021.	1074	1940	-866
2022.	1492	2373	-881
Ukupno	20 454	32 406	-11 952

Izvor: Doseljeno i odseljeno stanovništvo, www.dzs.hr

Slika 8. Broj doseljenih i odseljenih u/iz inozemstva u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1998. – 2022.

Odseljeni stanovnici Vukovarsko-srijemske županije u inozemstvo prema odredišnim zemljama 2015. – 2018.

Nakon ulaska Republike Hrvatske u članstvo Europske unije 2013. godine dolazi do naglog skoka broja iseljenih u inozemstvo, kako na državnoj razini tako i u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Pri tome se u odnosu na ranije razdoblje znatno povećava udio iseljenih u države članice EU-a, a smanjuje udio iseljenih u Bosnu i Hercegovinu te Srbiju. Tako je u dvije potonje države iz Županije 2010. iselilo 57,3 % ukupnog broja iseljenih u inozemstvo, 2011. njih 45,7 %, a 2018. svega 11,3 %. U Tablici 7. prikazan je službeni broj iseljenih prema državama s najvećim frekvencijama u razdoblju 2015. – 2018., tj. u godinama s najvećom negativnom migracijskom bilancom.

U analiziranom razdoblju najviše stanovnika iz Vukovarsko-srijemske županije iselilo se u Njemačku (58,7 %), što je više od državnog prosjeka u istom razdoblju (54,6 %). Na drugom mjestu su iseljeni u Srbiju s 10,2 % odnosno relativno više od hrvatskog prosjeka koji je iznosio 5,7 %. To je donekle i razumljivo jer je u Vukovarsko-srijemskoj županiji 2011. udio Srba iznosio 15,5 %, a u Hrvatskoj 4,4 %, a upravo su se pripadnici te etničke manjine najviše iseljavali u Srbiju. Udio iseljenih u Bosnu i Hercegovinu iz Vukovarsko-srijemske

županije iznosio je 6,3 %, što je manje od hrvatskog prosjeka (7,9 %). Stoga su na trećem mjestu u Županiji bili iseljeni u Austriju (8,5 %) koji su imali veći udio od Hrvatske u cjelini (7,0 %). U obje cjeline (Županiji i Hrvatskoj) iza te četiri države po brojnosti dolaze iseljeni u Irsku, i to s podjednakim udjelima (4,5 % svih iseljenih iz Hrvatske te 4,6 % svih iseljenih iz Županije). Međutim, uočljiva je razlika u porastu broja iseljenih u tu državu između 2015. godine, kada je počelo masovnije iseljavanje, i 2017. godine, kada se iselio najveći broj stanovnika u Irsku. Tako je u Vukovarsko-srijemskoj županiji porast iseljenih između tih dviju godina iznosio 1866,7 %, a u Hrvatskoj „samo“ 999,8 %. Između ostalih pojedinačno navedenih država (Švicarske, Švedske i Ujedinjene Kraljevine) nema većih razlika po broju iseljenih, a njihov redoslijed isti je i na državnoj razini.

Tablica 7. Broj odseljenih stanovnika iz Vukovarsko-srijemske županije prema najčešćim odredišnim državama 2015. – 2018.

	Broj odseljenih				
Država	2015.	2016.	2017.	2018.	Ukupno
Austrija	319	175	374	220	1088
Bosna i Hercegovina	149	222	330	114	815
Irska	12	159	236	185	592
Njemačka	773	1730	3080	1944	7527
Srbija	411	188	481	224	1304
Švedska	21	63	77	60	221
Švicarska	85	41	71	54	251
Ujedinjena Kraljevina	32	49	94	42	217
ostale zemlje	163	122	321	124	730
nepoznato	2	14	27	34	77
Ukupno	1967	2763	5091	3001	12 822

Izvor: interna obrada DZS-a

Doseljeni stanovnici iz inozemstva u Vukovarsko-srijemsku županiju prema ishodišnim zemljama

Kao i kod odseljenih, ukratko će se razmotriti broj doseljenih po ishodišnim zemljama s najvećim frekvencijama odnosno po državama koje posebno izdvaja DZS (Tablica 8). U odnosu na broj iseljenih, kod ove skupine brojevi su znatno manji. Tako je između 2015. i 2018. u Vukovarsko-srijemskoj županiji ukupan broj odseljenih čak 484,1 % veći od broja doseljenih. U promatranom razdoblju najveći broj stanovnika doselio se iz Njemačke (26,8 %) i Srbije (26,7 %). Sva-ki peti doseljenik imao je bivše prebivalište u Bosni i Hercegovini, a slijede Austrija (8,0 %) te Švicarska (3,4 %). Ipak je najzanimljivije kako je 2018. iz „ostalih“ država tj. iz onih koje nisu pojedinačno prikazane, doselilo dvostru-ko više stanovnika nego prethodnih godina. Najveći broj osoba iz te skupine „ostalih“ država doselio se iz Kosova, Sjeverne Makedonije, Albanije te nekih azijskih država, a radi se uglavnom o stranim radnicima koji su se zapošljavali u građevinarstvu, turizmu i ugostiteljstvu te u prerađivačkoj industriji (Pokos i Pokos, 2022).

Tablica 8. Broj doseljenih stanovnika u Vukovarsko-srijemsku županiju po najčešćim ishodišnim državama 2015. – 2018.

	Broj doseljenih				
Država	2015.	2016.	2017.	2018.	Ukupno
Austrija	46	40	37	53	176
Bosna i Hercegovina	111	93	64	173	441
Njemačka	85	134	148	221	588
Srbija	120	144	107	214	585
Švicarska	11	17	26	20	74
ostale zemlje	59	64	64	135	322
nepoznato	2	2	1	4	9
Ukupno	434	494	447	820	2195

Izvor: interna obrada DZS-a

*Doseljeni i odseljeni stanovnici u/iz drugih županija
u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1998. – 2022.*

U odnosu na negativnu migracijsku bilancu s inozemstvom, Vukovarsko-srijemska županija znatno više stanovnika izgubila je u međužupanijskim preseljavanjima. Na njih otpada čak 62,3 % ukupnih migracijskih gubitaka, a broj iseljenih bio je 88,1 % veći od broja doseljenih. U svim promatranim godinama zabilježeno je više iseljenih u druge županije no što je iz njih bilo doseljenih u Vukovarsko-srijemsku županiju (Tablica 9). Po apsolutnom broju odseljenih, a time i po negativnoj migracijskoj bilanci, prednjači 1998. godina najvjerojatnije zbog stanovnika koji se nisu mogli vratiti u svoje domove, već su svoje prebivalište počeli prijavljivati u županijama u kojima su boravili već nekoliko godina (u Gradu Zagrebu, Osječko-baranjskoj županiji, Istarskoj županiji, Primorsko-goranskoj županiji itd.). Osim njih, među iseljenima počinju se javljati i stanovnici koji su ranijih godina u Županiji pronašli tek privremeni smještaj te su zbog povratnika morali napustiti zauzete kuće i stanove. Nakon nekoliko godina s oscilirajućom migracijskom bilancom, po negativnim pokazateljima ističe se razdoblje između 2013. i 2018. godine, kada nakon završetka ekonomske krize ponovno dolazi do znatnijeg iseljavanja prema drugim županijama zbog veće mogućnosti zaposlenja. Posljednje tri godine (2020. – 2022.) zabilježeni su najmanji apsolutni brojevi odseljenih stanovnika u cjelokupnom razdoblju, a što je vjerojatno povezano s manjom pokretljivošću za vrijeme pandemije, ali i zagrebačkim potresom jer se desetljećima najviše stanovnika iz Županije iseljava u Grad Zagreb. S druge strane, broj doseljenih iz drugih županija čak je malo povećan u odnosu na prethodno desetljeće, pa je negativna migracijska bilanca u razdoblju 2020. – 2022. bila najblaža od svih promatranih godina.

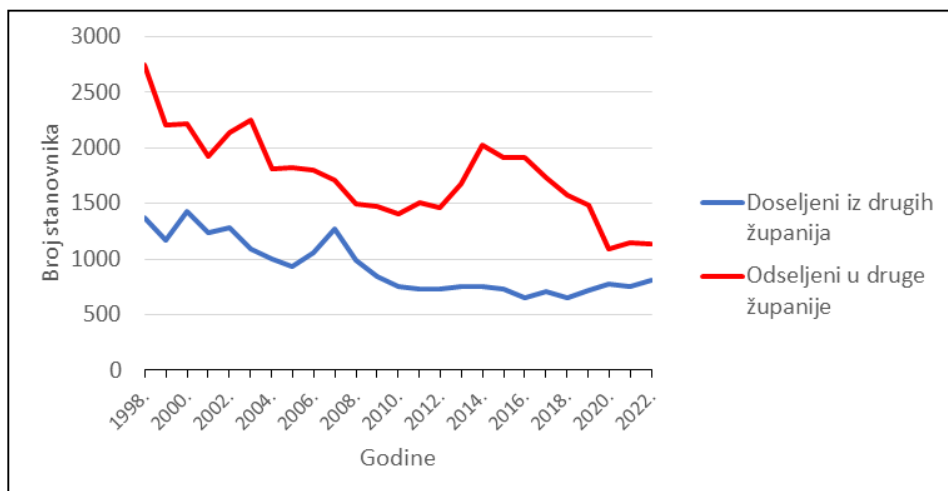
Tablica 9. Doseljeni i odseljeni u/iz drugih županija u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1998. – 2022.

Godina	Broj doseljenih	Broj odseljenih	Migracijska bilanca
1998.	1377	2752	-1375
1999.	1170	2204	-1034
2000.	1432	2220	-788

II. Demografija Vukovarsko-srijemske županije – izazov i/ili prilika?

2001.	1233	1928	-695
2002.	1283	2141	-858
2003.	1094	2255	-1161
2004.	1002	1816	-814
2005.	938	1822	-884
2006.	1063	1800	-737
2007.	1267	1714	-447
2008.	986	1496	-510
2009.	845	1480	-635
2010.	756	1407	-651
2011.	726	1504	-778
2012.	734	1459	-725
2013.	751	1681	-930
2014.	756	2028	-1272
2015.	731	1910	-1179
2016.	656	1913	-1257
2017.	709	1730	-1021
2018.	654	1574	-920
2019.	723	1482	-759
2020.	776	1087	-311
2021.	754	1149	-395
2022.	815	1139	-324
Ukupno	23 231	43 691	-20 460

Izvor: Doseljeno i odseljeno stanovništvo, www.dzs.hr

Slika 9. Broj doseljenih i odseljenih u/iz drugih županija u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1998. – 2022.

Stanovnici odseljeni iz Vukovarsko-srijemske županije u druge hrvatske županije 2011. – 2018.

U Tablici 10. prikazan je broj iseljenih stanovnika iz Vukovarsko-srijemske županije u druge hrvatske županije između 2011. i 2018. godine. Ovdje ne raspoložemo podacima nakon 2018. jer su podatci preuzeti iz istraživanja od prije nekoliko godina, a za potrebe kojega je naručena posebna obrada podataka od strane Državnog zavoda za statistiku (Pokos, Šimunić i Turk, 2022). U promatranom razdoblju uvjerljivo je na prvom mjestu Grad Zagreb s udjelom od 30,6 %, dok je na drugom mjestu Osječko-baranjska županija, koja je primila 19,8 % svih odseljenih iz Vukovarsko-srijemske županije. Slijede Istarska i Primorsko-goranska županija, a najmanje odseljenih za novo prebivalište izabralo je Međimursku županiju. Pretpostavka je da su podjednaki odnosi zabilježeni i u godinama nakon 2018.

Tablica 10. Broj odseljenih iz Vukovarsko-srijemske županije u druge županije 2011. – 2018.

Županija	Broj odseljenih	Udio u uk. broju (%)
Zagrebačka	783	5,7
Krapinsko-zagorska	78	0,6
Sisačko-moslavačka	215	1,6
Karlovačka	117	0,8
Varaždinska	149	1,1
Koprivničko-križevačka	137	1,0
Bjelovarsko-bilogorska	165	1,2
Primorsko-goranska	1166	8,4
Ličko-senjska	127	0,9
Virovitičko-podravska	155	1,1
Požeško-slavonska	163	1,2
Brodsko-posavska	422	3,1
Zadarska	533	3,9
Osječko-baranjska	2728	19,8
Šibensko-kninska	233	1,7
Splitsko-dalmatinska	676	4,9
Istarska	1327	9,6
Dubrovačko-neretvanska	342	2,5
Međimurska	58	0,4
Grad Zagreb	4225	30,6
UKUPNO	13 799	100

Izvor: interna obrada DZS-a

Stanovnici doseljeni u Vukovarsko-srijemsku županiju iz drugih hrvatskih županija 2011. – 2018.

Kao i u prethodnom poglavlju, ovdje ćemo iskoristiti podatke iz rada istih autora, a koji se odnose na razdoblje 2011. – 2018. (Pokos, Šimunić i Turk, 2022). U promatranom razdoblju po udjelu doseljenih prednjači Osječko-baranjska županija s 30,5 % nakon čega slijedi Grad Zagreb s 18,8 % svih doseljenika iz ostalih županija (Tablica 11). Time su te dvije županije dale gotovo polovicu svih doseljenika, tj. njih 49,3 %, dok je ostalih osamnaest županija sudjelovalo s 50,7 % doseljenika. Iz Brodsko-posavske županije, koja je na trećem mjestu, došlo je 6,9 % doseljenika, a na posljednjem mjestu i ovdje je Međimurska županija, iz koje se doselilo samo 35 stanovnika, što je činilo 0,6 % svih doseljenika.

Tablica 11. Broj doseljenih u Vukovarsko-srijemsku županiju iz drugih županija 2011. – 2018.

Županija	Broj doseljenih	Udio u uk. broju (%)
Zagrebačka	241	4,2
Krapinsko-zagorska	47	0,8
Sisačko-moslavačka	213	3,7
Karlovačka	76	1,3
Varaždinska	56	1,0
Koprivničko-križevačka	51	0,9
Bjelovarsko-bilogorska	96	1,7
Primorsko-goranska	366	6,4
Ličko-senjska	54	0,9
Virovitičko-podravska	150	2,6
Požeško-slavonska	141	2,5
Brodsko-posavska	393	6,9
Zadarska	175	3,1
Osječko-baranjska	1744	30,5

Šibensko-kninska	108	1,9
Splitsko-dalmatinska	261	4,6
Istarska	330	5,8
Dubrovačko-neretvanska	106	1,9
Međimurska	35	0,6
Grad Zagreb	1074	18,8
UKUPNO	5717	100

Izvor: interna obrada DZS-a

Migracije stanovništva Vukovarsko-srijemske županije po gradovima i općinama 2011. – 2022.

Ako bi se podatci o doseljenima i odseljenima smatrali točnima, između 2011. i 2022. svi gradovi i općine imali su veći broj odseljenih nego doseljenih, a gledajući apsolutne brojeve, uvjerljivo najveći broj doseljenih i odseljenih imali su gradovi Vukovar i Vinkovci (Tablica 12). To je donekle i razumljivo budući da se radi o brojčano najvećim teritorijalnim jedinicama te su stoga znatno bolji pokazatelji gubitci stanovništva pojedine jedinice u odnosu na njihov broj iz 2011. godine. Prema tome pokazatelju, najmanje stanovnika izgubio je Grad Vinkovci (-6,4 %), a zanimljivo je i to da se ostale dvije jedinice s najmanjom migracijskom bilancom nalaze u njegovoj neposrednoj blizini, odnosno naslanjaju se na Grad Vinkovce. Tako je Općina Andrijaševci migracijama izgubila 10,0 %, a općina Jarmina 11,8 % stanovništva iz 2011. godine. S druge strane, Općina Štitar prednjači po najvećem gubitku stanovništva mehaničkim putem jer je u promatраних dvanaest godina izgubila više od četvrtine (27,8 %) stanovnika iz 2011. Sasvim blizu tomu udjelu su i općine Tovarnik (-27,6 %) te Tompojevci (-23,6 %), a zanimljivo je da gubitak s više od petine stanovništva imaju tri jedinice iz Bosutske Posavine; Gunja (-23,0 %), Županja (-22,6 %) i Babina Greda (-20,6 %), a njima se pridružio i Grad Otok koji je migracijskim putem izgubio 20,2 % stanovništva u odnosu na 2011. Iz navedenoga proizlazi kako županjski kraj ima najnepovoljnije stope migracije, dok uži vinkovački kraj ima relativno najpovoljnije pokazatelje. Treba napomenuti da se ovdje radi i o doseljenima odnosno odseljenima koji su mjesto prebivališta promijenili i unutar Vukovarsko-srijemske županije, a ne samo između ostalih županija ili inozemstva.

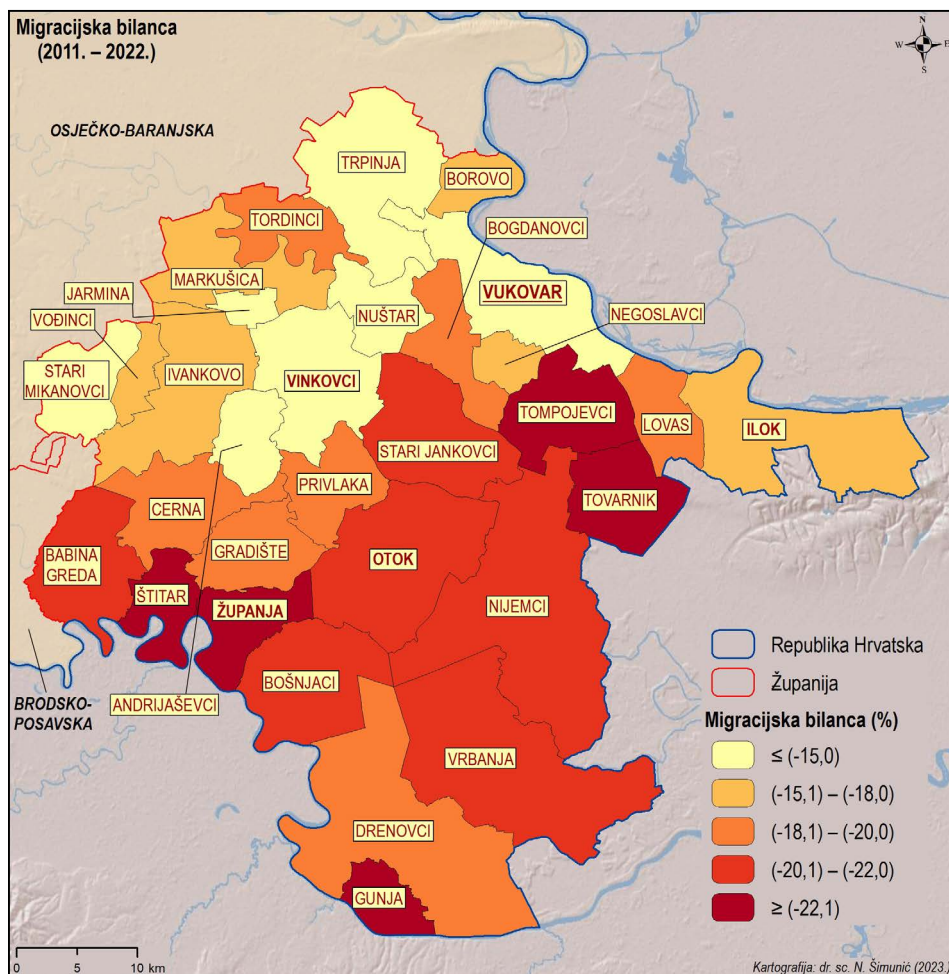
Tablica 12. Broj doseljenih i odseljenih stanovnika u/iz gradova i općina Vukovarsko-srijemske županije 2011. – 2022.

Grad/općina	Doseljeni	Odseljeni	Migracijska bilanca	Migr. bil. u odnosu na br. st. 2011. (%)
Andrijaševci	666	1074	-408	-10,0
Babina Greda	389	1126	-737	-20,6
Bogdanovci	356	709	-353	-18,0
Borovo	1157	1950	-793	-15,7
Bošnjaci	415	1210	-795	-20,4
Cerna	593	1417	-824	-17,9
Drenovci	830	1779	-949	-18,3
Gradište	362	870	-508	-18,3
Gunja	688	1546	-858	-23,0
Ilok	1175	2319	-1144	-16,9
Ivankovo	861	2030	-1169	-14,6
Jarmina	295	585	-290	-11,8
Lovas	174	400	-226	-18,6
Markušica	376	751	-375	-14,7
Negoslavci	220	424	-204	-13,9
Nijemci	675	1612	-937	-19,9
Nuštar	1038	1787	-749	-12,9
Otok	756	2038	-1282	-20,2
Privlaka	321	878	-557	-18,9
Stari Jankovci	755	1619	-864	-19,6
Stari Mikanovci	402	785	-383	-13,0
Štitar	275	866	-591	-27,8
Tompojevci	260	630	-370	-23,6
Tordinci	249	614	-365	-18,0
Tovarnik	426	1191	-765	-27,6
Trpinja	1017	1720	-703	-12,6
Vinkovci	7147	9409	-2262	-6,4

II. Demografija Vukovarsko-srijemske županije – izazov i/ili prilika?

Vođinci	243	502	-259	-13,2
Vrbanja	528	1303	-775	-19,7
Vukovar	7151	11 130	-3979	-14,4
Županja	1854	4592	-2738	-22,6

Izvor: Gradovi u statistici – doseljeno i odseljeno stanovništvo, www.dzs.hr

Slika 10. Migracijska bilanca st. Vukovarsko-srijemske županije po gradovima i općinama 2011. – 2022.

*Doseljeni stanovnici u Vukovarsko-srijemsku županiju
2011. – 2022. po gradovima i općinama*

Vrijedno je analizirati odakle su u pojedine jedinice doselili, odnosno kuda su iz njih odselili službeno registrirani migranti. Pri tome nas toliko ne zanimaju osobe koje su migrirale unutar Vukovarsko-srijemske županije, već one koje su doseljavale odnosno odseljavale iz/u drugih županija ili su se ti procesi odvijali s inozemstvom. U Tablici 13. vide se podatci o doseljenima iz drugih županija te iz inozemstva po gradovima i općinama između 2011. i 2022.

U odnosu na broj stanovnika 2011., relativno najviše stanovnika iz drugih županija u promatranom razdoblju primio je Grad Vukovar; 8,4 % stanovnika u odnosu na broj stanovnika iz 2011. Vjerojatno su ovdje veliku ulogu imale porezne olakšice zbog čega je određen broj stanovnika doselio na područje Grada, a moguće je i da se dijelom radi o iseljenima 1991. koji su se nakon dvadesetak godina vratili u svoj grad. Po iznadprosječnom udjelu doseljenih još se može istaknuti Općina Stari Mikanovci sa 7,1% doseljenih iz drugih županija u odnosu na broj stanovnika iz 2011. Kako je ova općina s tri strane okružena Osječko-baranjskom županijom, najvjerojatnije se većim dijelom radi o doseljavanju iz te županije.

Razmatrajući doseljene iz inozemstva, po relativnim udjelima prednjači Općina Gunja (10,3%) u koju su zbog blizine, najvećim dijelom doseljavali stanovnici iz susjedne Bosne i Hercegovine. Na drugom mjestu nalazi se Općina Borovo čije bi stanovništvo poraslo za 9,3% u odnosu na 2011. kada bi se gledao samo broj doseljenih iz inozemstva. Nakon toga, najveće udjele doseljenih iz inozemstva imaju gradovi Vukovar (7,3 %) i Ilok (6,4 %) te Općina Štitar (5,3 %). Od ostalih teritorijalnih jedinica, bitno je istaknuti da u odnosu na broj stanovnika 2011., Grad Vinkovci, za razliku od Vukovara, Županje i Iloka, ima ispodprosječni udio doseljenih iz inozemstva (3,3 %). Razmatrajući udio doseljenih iz inozemstva prema ukupnom broju doseljenih, odnosno doseljenih iz iste ili neke druge županije te iz inozemstva, dolazi se do sličnog redoslijeda. U Općinu Gunju jedino se iz inozemstva doselilo više od polovice svih doseljenih (55,7 %), slijedi Općina Štitar (41,1 %) nakon čega slijedi Općina Borovo (40,7 %). I ovdje je Grad Vinkovci bio ispodprosječno zastupljen; svega 16,4 % doseljenika dolazilo je iz inozemstva, dok je županijski prosjek iznosio 25,7 %.

Tablica 13. Broj doseljenih iz drugih županija i iz inozemstva u Vukovarsko-srijemsku županiju 2011. – 2022. po gradovima i općinama

Grad/općina	Doseljeni iz drugih županija		Doseljeni iz inozemstva		Doseljeni iz inozemstva
	Aps.	U odnosu na broj st. 2011.	Aps.	U odnosu na broj st. 2011.	u odnosu na ukupan broj doseljenih (%)*
Andrijaševci	131	3,2	88	2,2	13,2
Babina Greda	151	4,2	153	4,3	39,3
Bogdanovci	96	4,9	66	3,4	18,5
Borovo	142	2,8	471	9,3	40,7
Bošnjaci	121	3,1	102	2,6	24,6
Cerna	162	3,5	129	2,8	21,8
Drenovci	215	4,2	259	5,0	31,2
Gradište	102	3,7	96	3,5	26,5
Gunja	161	4,3	383	10,3	55,7
Ilok	375	5,5	433	6,4	36,9
Ivankovo	259	3,2	193	2,4	22,4
Jarmina	87	3,5	38	1,5	12,9
Lovas	57	4,7	33	2,7	19,0
Markušica	97	3,8	104	4,1	27,7
Negoslavci	28	1,9	65	4,4	29,5
Nijemci	181	3,8	208	4,4	30,8
Nuštar	223	3,8	150	2,6	14,5
Otok	209	3,3	219	3,5	29,0
Privlaka	112	3,8	76	2,6	23,7
Stari Jankovci	190	4,3	170	3,9	22,5

Stari Mikanovci	211	7,1	51	1,7	12,7
Štitar	78	3,7	113	5,3	41,1
Tompojevci	62	4,0	51	3,3	19,6
Tordinci	115	5,7	59	2,9	23,7
Tovarnik	152	5,5	115	4,1	27,0
Trpinja	220	3,9	267	4,8	26,3
Vinkovci	1680	4,8	1174	3,3	16,4
Vođinci	103	5,2	40	2,0	16,5
Vrbanja	146	3,7	190	4,8	36,0
Vukovar	2312	8,4	2014	7,3	28,2
Županja	607	5,0	631	5,2	34,0
Ukupno VSŽ	8785	4,9	8141	4,5	-

Izvor: Gradovi u statistici – doseljeno i odseljeno stanovništvo, www.dzs.hr

* Pod ukupnim brojem doseljenih misli se na doseljene iz inozemstva, iz drugih županija, ali i iz drugih gradova i općina Vukovarsko-srijemske županije. Zbog toga nije prikazan udio doseljenih za Županiju.

Odseljeni stanovnici iz Vukovarsko-srijemske županije 2011. – 2022. po gradovima i općinama

Odseljeni stanovnici i ovdje su raščlanjeni na dvije skupine: odseljene u druge županije i odseljene u inozemstvo, s time da su za 36,6 % brojniji stanovnici koji su između 2011. i 2022. odselili u inozemstvo (Tablica 14). Među jedinicama s najvećim udjelima odseljenih u druge županije, u odnosu na broj stanovnika iz 2011., izdvaja se Grad Vukovar (15,7 %), nakon kojeg slijedi Općina Tovarnik (14,5 %) koja samo uz ostalih šest jedinica ima veći broj odseljenih u druge dijelove Hrvatske nego u inozemstvo. Najveći udio odseljenih u inozemstvo imaju općine Borovo (25,1 %) i Gunja (24,3 %), što su znatno veći udjeli od županijskog prosjeka (14,2 %). Nakon njih slijede Općina Štitar i Grad Županja, čime postaje jasnije zbog čega županijski kraj ima najnepovoljniju migracijsku bilancu. Osim Općine Lovas, sve ostale jedinice s najmanjim udjelima odseljenih u inozemstvo nalaze se u vinkovačkom kraju: Jarmina, Andrijaševci, Stari Mikanovci, Nuštar,

Tordinci, Vođinci i Ivankovo. Time je razumljivija i relativno blaža, ali ipak negativna, migracijska bilanca ovog dijela Vukovarsko-srijemske županije.

U gubitku odseljenoga županijskog stanovništva, odseljeni u inozemstvo sudjelovali su s 57,7 %, a odseljeni u druge županije s 42,3 %. Kako su za državu nepovoljniji gubici odseljenih u inozemstvo, potrebno se ukratko osvrnuti na njihove relativne udjele po gradovima i općinama. Najveće gubitke zbog odseljenih u inozemstvo, prema ukupnom broju odseljenih, imale su općine Negoslavci (65,1 %) i Borovo (65,0 %). Budući da se radi o općinama s većinskim srpskim stanovništvom, zanimljivo je vidjeti kamo su ti stanovnici iselili. U nedostatku podataka o odseljenima prema određnim zemljama za cjelokupno razdoblje, poslužiti će nam podatci za razdoblje 2011. – 2018. (Pokos, Šimunić i Turk, 2022). Podatci za te godine pokazuju kako je udio odseljenih stanovnika iz Općine Borovo u Srbiju iznosio 38,6 %, dok su ostali stanovnici iselili u druge države, a iz Općine Negoslavci u Srbiju se iselilo više od polovice ukupnog broja iseljenih (54,9 %). Iza tih dviju općina, s natpolovičnim udjelima odseljenih u inozemstvo među svim odseljenima, ponovno dolazi nekoliko jedinica iz županjskog kraja; Gunja, Babina Greda i Štitar. Time je još jednom potvrđeno kako je mehaničkim putem županjski kraj najviše stanovnika izgubio zbog odseljavanja u inozemstvo. Uz te jedinice nalazi se i Općina Markušica u kojoj većinsko stanovništvo čine Srbi te iz koje je u Srbiju između 2011. i 2018. iselilo 65,6 % svih iseljenih u tom razdoblju.

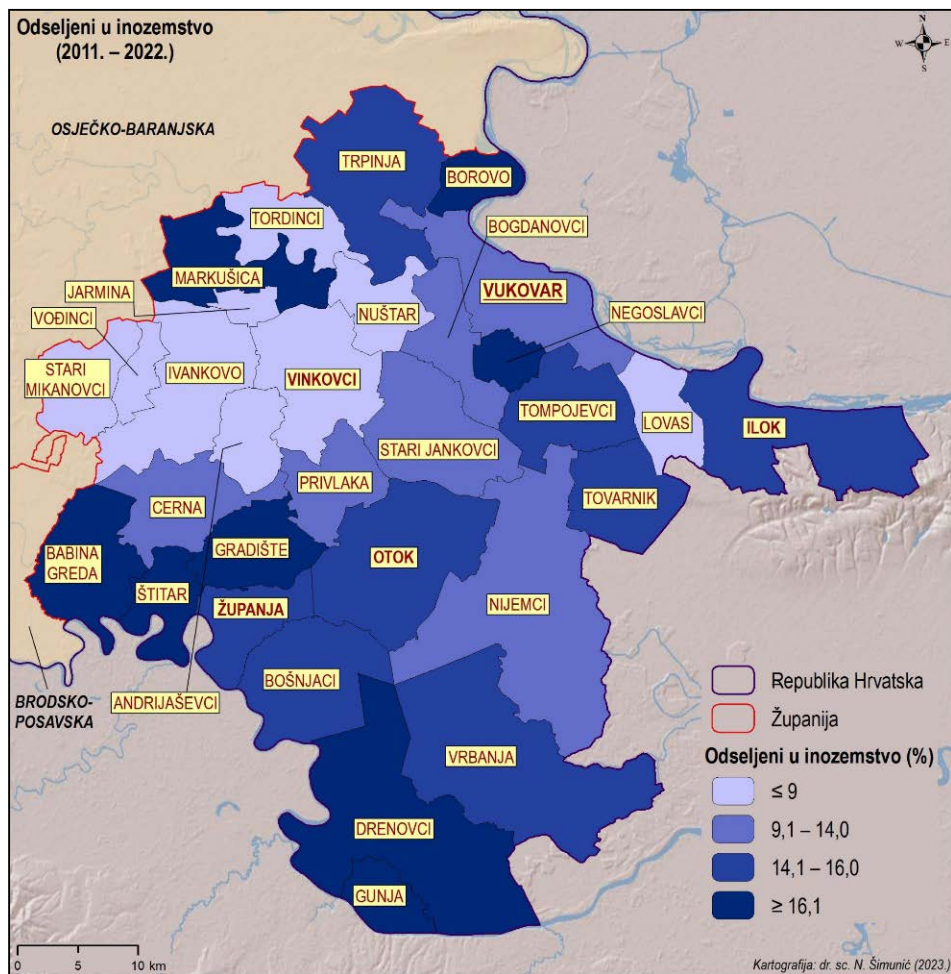
Tablica 14. Broj odseljenih u druge županije te u inozemstvo iz Vukovarsko-srijemske županije 2011. – 2022. po gradovima i općinama

	Odseljeni u druge županije		Odseljeni u inozemstvo		Odseljeni u inozemstvo
Grad/općina	Aps.	U odnosu na broj st. 2011.	Aps.	U odnosu na broj st. 2011.	u odnosu na ukupan broj odseljenih (%)*
Andrijaševci	259	6,4	328	8,0	30,5
Babina Greda	338	9,5	655	18,3	58,2
Bogdanovci	179	9,1	240	12,2	33,9
Borovo	201	4,0	1267	25,1	65,0
Bošnjaci	361	9,3	613	15,7	50,7
Cerna	362	7,9	640	13,9	45,2

Drenovci	533	10,3	849	16,4	47,7
Gradište	225	8,1	447	16,1	51,4
Gunja	393	10,5	906	24,3	58,6
Ilok	863	12,8	998	14,7	43,0
Ivankovo	635	7,9	723	9,0	35,6
Jarmina	206	8,4	191	7,8	32,6
Lovas	148	12,2	66	5,4	16,5
Markušica	138	5,4	436	17,1	58,1
Negoslavci	26	1,8	276	18,9	65,1
Nijemci	570	12,1	574	12,2	35,6
Nuštar	570	9,8	506	8,7	28,3
Otok	575	9,1	909	14,3	44,6
Privlaka	229	7,8	365	12,4	41,6
Stari Jankovci	358	8,1	591	13,4	36,5
Stari Mikanovci	321	10,9	244	8,3	31,1
Štitar	245	11,5	492	23,1	56,8
Tompojevci	164	10,5	221	14,1	35,1
Tordinci	216	10,6	181	8,9	29,5
Tovarnik	402	14,5	396	14,3	33,2
Trpinja	350	6,3	787	14,1	45,8
Vinkovci	3416	9,7	3731	10,6	39,7
Vođinci	180	9,2	175	8,9	34,9
Vrbanja	413	10,5	594	15,1	45,6
Vukovar	4351	15,7	4670	16,9	42,0
Županja	1599	13,2	2411	19,9	52,5
Ukupno VSŽ	18 656	10,4	25 482	14,2	-

Izvor: Gradovi u statistici – doseljeno i odseljeno stanovništvo, www.dzs.hr

* Pod ukupnim brojem odseljenih misli se na odseljene u inozemstvo, u druge županije, ali i u druge gradove i općine Vukovarsko-srijemske županije. Zbog toga nije prikazan udio odseljenih za Županiju.

Slika 11. Odseljeni u inozemstvo 2011. – 2022. po gradovima i općinama u odnosu na broj stanovnika 2011. (%)

Zaključak

Prema svemu prikazanom, može se uočiti kako Vukovarsko-srijemska županija u ovom stoljeću bilježi izrazito nepovoljna demografska kretanja koja se očituju u sve intenzivnijem iseljavanju te produbljivanju prirodnog pada. Ta dva procesa utjecala su na smanjenje ukupnoga broja stanovnika (ukupnu depopulaciju), na sve jači proces starenja, smanjenje radno aktivnog stanovništva itd., a što nije bio predmet ovog rada. Kod prirodnog kretanja znatno veći broj umrlih od živorođenih počinje se bilježiti od 2015. nadalje, što je izravno povezano s porastom broja iseljenih od 2014. godine, do kojega je došlo nakon ulaska Hrvatske u članstvo Europske unije. Za razliku od prirodnog pada koji je u razdoblju 2020. – 2022. još više produbljen, ponajprije zbog porasta broja umrlih od bolesti COVID-19, negativna migracijska bilanca je u tom razdoblju, u odnosu na nekoliko ranijih godina, bila niža upravo zbog proglašenja pandemije. Time je broj odseljenih donekle smanjen, a broj doseljenih povećan, što se posebno odnosi na 2022. Zbog znatno većeg broja starijega od mladog stanovništva te sužene demoreproduktivne osnove u idućim godinama može se očekivati daljnji porast stopa mortaliteta, a pad stopa nataliteta. Kod migracijskih kretanja apsolutni broj odseljenih najvjerojatnije će se smanjivati zbog manjeg broja osoba u radno aktivnoj dobi no što ih je bilo ranijih godina, dok će zbog nedostatka radne snage, kao i u ostalom dijelu Hrvatske, i ovdje doći do porasta broja doseljenih iz inozemstva, ali ne toliko hrvatskih povratnika već ponajprije stranih državljana.

LITERATURA

Nejašmić, I. (2005). *Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Školska knjiga, Zagreb.

Pokos, N. (2017). Osnovna demografska obilježja suvremenog iseljavanja iz Hrvatske, *Političke analize*, vol. 8, br. 31, 16-23.

Pokos, N. (2021). Demografski aspekti suvremenog iseljavanja iz Hrvatske. U: Žanić, M., Živić, D., Špoljar Vržina, S. i Miletić, G.-M. (ur.). *Suvremene migracije u Republici Hrvatskoj. Uzroci, posljedice i aktualni trendovi*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 11-34.

Pokos, N. i Pokos, J. (2022). Demografski aspekt doseljavanja u Hrvatsku 2011.-2019. U: Perić Kaselj, M. (ur.). *Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država. Svezak III - Povijesni i suvremeni aspekti migracija*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 622-642.

Pokos, N., Šimunić, N. i Turk, I. (2022). Aktualni trendovi u mehaničkom kretanju stanovništva Vukovarsko-srijemske županije. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 99-122.

Šterc, S. i Komušanac, M. (2012). Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske – izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...? *Društvena istraživanja*, 21(3), 693-713, doi: 10.5559/di.21.3.05

Turk, I., Šimunić, N. i Pokos, N. (2022). Aktualni trendovi u prirodnom kretanju stanovništva Vukovarsko-srijemske županije (1999. – 2019.). U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 67-98.

Živić, D. (2006). *Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije (odrednice i obilježja demografskih promjena od sredine 19. do početka 21. stoljeća)*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb – Vukovar.

Živić, D., Turk, I. i Pokos, N. (2014). Regionalni aspekti depopulacije Hrvatske (1991.-2011.). *Mostariensia*, 18 (1-2), 231-251.

Živić, D. (2017a). Demografsko izumiranje hrvatskoga istoka. *Pilar – Časopis za društvene i humanističke studije*, 12 (24 (2)), 9-26.

Živić, D. (2017b). Demografsko praznjenje Istočne Hrvatske. *Političke analize*, 7 (31), 24-32.

Živić, D., Turk, I. i Šimunić, N. (2017). Demografske promjene u Vukovarsko-srijemskoj županiji (2001. – 2014.) u zrcalu nacionalne sigurnosti. U: Cvikić, S., Žebec Šilj, I. i Bendra, I. (ur.). *Domovinska (i europska) sigurnost. Kriza sigurnosti i politike manipuliranja suverenitetom*, izlaganje sa znanstvenoga skupa Vukovar '91. – osamnaesta godina poslije, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 39-72.

Živić, D., Turk, I. i Šimunić, N. (2018). Suvremena demografska obilježja Grada Vukovara - između rata, okupacije i poslijeratne obnove/povratka. U: Živić,

D., Žanić, M. i Macut, P. (ur.). *Hrvatsko društvo: 25 godina nakon Vukovara 91.*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ogranak Matice hrvatske Vukovar, Zagreb – Vukovar, 95-113.

MAIN CHARACTERISTICS OF THE NATURAL POPULATION DYNAMICS AND MIGRATION IN VUKOVAR-SRIJEM COUNTY

Summary: *In recent years, Vukovar-Srijem County has been characterized by a very unfavorable demographic development, both in terms of general trends such as population development and in terms of the basic components of population dynamics, i.e. natural change and migration. The paper presents the official data of Croatian statistics for the period 2001-2021, which shows that the county lost 12,801 inhabitants due to natural depopulation, which means that there were more deaths than live births. The decrease in the number of live births contributed significantly more than the increase in the number of deaths to the negative natural population trend, so that in the first five years of this century an average of 1,990.8 children were born per year and in the last five observed years only 1,273.4 children were born. On the other hand, 29,551 more residents moved out of the county than moved in during the observed period. However, it is generally known that the data on out-migration is even less favorable, as not all people who move abroad report their previous place of residence. This is indicated by the fact that the 2021 Census found 61,655 fewer residents in the County than in 2001, while the natural change and migration data show that the decline was 42,352 residents, although it should be noted that the latter data also applies to the three months prior to the 2001 Census and four months after the 2021 Census, as the conditions identified by the Census relate to March 31, 2001 and August 31, 2021. If it were possible to take data for these seven months, the difference would be even greater. The paper also analyzed natural and mechanical movement in cities and towns. This shows that between 2011 and 2021, of the 31 towns and municipalities in the district, only the municipality of Vođinci recorded more live births than deaths. In the same period, all administrative-territorial units had negative net migration, i.e. more inhabitants moved out of all towns and municipalities than moved in.*

Keywords: *Vukovar-Srijem County, natural population dynamics, migration, depopulation*

Izvorni znanstveni rad

PROMETNA DOSTUPNOST KAO ČIMBENIK DEMOGRAFSKOG RAZVOJA VUKOVARSKO- -SRIJEMSKJE ŽUPANIJE¹

Nikola Šimunić – Ivo Turk – Nenad Pokos

Sažetak: *Vukovarsko-srijemska županija pripada redu hrvatskih županija s najnepovoljnijim demografskim obilježjima. Demografski slom spomenute županije započeo je Domovinskim ratom, od čijih se direktnih i indirektnih posljedica ona nikad nije oporavila. Ratna zbivanja i dugotrajna okupacija krajnje su nepovoljno djelovali na ekonomske prilike, što je dodatno otežavalo demografski oporavak, a poticalo iseljavanje. Vukovarsko-srijemska županija u sklopu Hrvatske ima periferan položaj na istočnoj državnoj granici. Takav je položaj čini „istočnim vratima” Hrvatske i schengenskog prostora Europske unije, no on nikada nije kapitaliziran, nego je naprotiv do sada bio limitirajući čimbenik razvoja. U radu je istražena prometna dostupnost naselja Vukovarsko-srijemske županije cestovnim prometom u odnosu na županijsko središte Vukovar u kontekstu njezina utjecaja na promjenu ukupnog broja stanovnika i demografsko starenje. Županija je diferencirana u 8 zona vremenske prometne dostupnosti cestovnim prometom u odnosu na Vukovar, te je analizirana promjena broja stanovnika po zonama od maksimuma naseljenosti, koji je zabilježen 1991. godine, do posljednjeg popisa stanovništva iz 2021. godine. Na jednak je način analizirana i razina ostarjelosti. Istraživanjem je utvrđeno da je vremenska prometna dostupnost, u odnosu na Vukovar, djelomično utjecala na intenzitet depopulacije za razdoblje od 1991. do 2021. godine.*

Ključne riječi: *depopulacija, prometna dostupnost, starenje stanovništva, Vukovarsko-srijemska županija.*

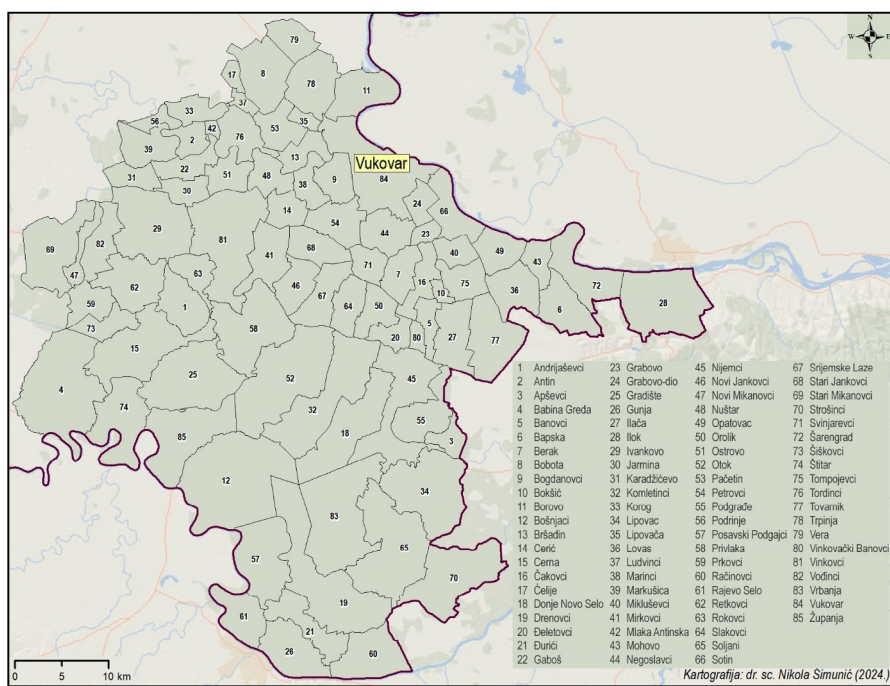
Uvod

Prometna dostupnost značajan je čimbenik demografskog i ekonomskog razvoja. O njoj ovisi pristup pojedinog prostora centralnim funkcijama, što je od posebna značaja za ruralne sredine u kojima manjka centralnih funkcija, pa su one stoga usmje-

¹ Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta „Dinamika i izazovi migracije, remigracije i imigracije u Republici Hrvatskoj (DinamiRH)“ koji financira Europska unija – Next Generation EU (01/08-73/23-2519-19).

rena na urbane centre. U današnje je vrijeme teško zamisliti život bez dostupnosti čitavog niza centralnih funkcija, od potrebe za kupovinom osnovnih potrepština i odlaska liječniku, pa sve do sudjelovanja na kulturnim manifestacijama i bavljenja rekreativnim i/ili sportskim aktivnostima. Stoga je jasno da prostori u kojima su centralne funkcije dostupne nude bolju kvalitetu života te samom tom činjenicom privlače stanovništvo. Suprotno od toga, manjak i nedostupnost centralnih funkcija demotivirajuće djeluje na potencijalnu imigraciju i demografske prilike u cijelosti.

Za Vukovarsko-srijemsku županiju može se ustvrditi da je najistočnija hrvatska županija. Površina joj iznosi 2.454 km² i 12. je hrvatska županija prema površini. Prema popisu stanovništva iz 2021. godine brojala je 143.113 stanovnika, što ju svrstava na 9. mjesto po broju stanovnika (u sklopu hrvatskih županija). Gustoća naseljenosti 2021. godine je iznosila 58,3 st/km², što je ispod gustoće naseljenosti Hrvatske (68,7/km²). Županija se sastoji od pet administrativnih gradova (Ilok, Otok, Vinkovci, Vukovar i Županja) i 26 općina (Andrijaševci, Babina Greda, Bogdanovci, Borovo, Bošnjaci, Cerna, Drenovci, Gradište, Gunja, Ivankovo, Jarmina, Lovas, Markušica, Negoslavci, Nijemci, Nuštar, Privlaka, Stari Jankovci, Stari Mikanovci, Štitar, Tompojevci, Tordinci, Tovarnik, Trpinja, Vođinci i Vrbanja). Županija broji ukupno 85 naselja (Slika 1).

Slika 1. Naselja Vukovarsko-srijemske županije

Prirodno-geografski, Vukovarsko-srijemska županija je dio nizinske, to jest panonske Hrvatske. Dominira nizinski reljef koji povoljno utječe na mogućnosti prometnog povezivanja. Županijom prolazi autocesta A3 koja je dio paneuropskog koridora 10, a koja vodi od slovenske granice, preko Zagreba, Slavonskog Broda i Županje do granice sa Srbijom. Ovakvo stanje je u načelu svakako povoljno, no problem je što ono nije adekvatno iskorišteno. Naime, spomenuta autocesta prolazi južnim perifernim dijelom Županije, te zaobilazi županijsko središte Vukovar i najveće naselje po broju stanovnika – Vinkovce. Zbog toga autocesta nedovoljno doprinosi unutaržupanijskom povezivanju, no svakako doprinosi povezivanju Vukovarsko-srijemske županije s drugim dijelovima Hrvatske i susjednom Srbijom. Njezina funkcija u biti daje promatranoj županiji ulogu „istočnih vrata Hrvatske”, a samim time i Schengenskog prostora u sklopu Europske unije. U Vukovarsko-srijemskoj županiji se nalaze 4 autocestovna čvora (u sklopu autoceste A3). To su čvorovi: Babina Greda (poveznica prema Babinoj Gredi i Slavonskom Šamcu), Županja (poveznica prema Županji, Vinkovcima, Vukovaru, Iloku i Orašju u Bosni i Hercegovini), Spačva (poveznica prema Vrbanji i Brčkom u Bosni i Hercegovini) te Lipovac (poveznica prema Lipovcu, Nijemcima, Tovarniku, Vukovaru i Iloku).² Jasno je da je za unutaržupanijsko povezivanje najznačajnija mreža državnih, županijskih i lokalnih cesta, koja dopire do svih naselja.

Željeznički je promet u prošlosti imao osjetno važniju funkciju no što ju ima danas, pri čemu su Vinkovci bili značajno željezničko čvorište, ne samo u kontekstu Županije nego i cijele Hrvatske. Neulaganjem u željezničku infrastrukturu taj je oblik kopnenog prometa marginaliziran iako on u razvijenim zemljama ima i dalje vrlo značajnu ulogu u putničkom, ali i u teretnom prometu. Zbog općenito marginalne uloge željezničkog prometa u putničkom prijevozu u Hrvatskoj, u radu se fokusiralo isključivo na cestovni promet, pa je istražena vremenska prometna dostupnost svih naselja Županije tim oblikom prometa u odnosu na županijsko središte Vukovar.

² Važno je napomenuti da se autoceste od običnih cesta razlikuju po mogućnosti pristupa. Dok je na obične ceste pristup moguć uzduž cijele dužine (linearno), na autoceste je pristup moguć samo na čvorovima (pa govorimo o čvorišnom pristupu).

Dosadašnja istraživanja

Mnogi su se autori do sada bavili problematikom prometne dostupnosti i njezinim utjecajem na stanovništvo. Ta se problematika ponajviše proučavala u kontekstu prometne geografije. Najveći broj istraživanja aktualizira međupovezanost i međuovisnost između ekonomskog razvoja i prometne dostupnosti, pri čemu se naglašava da je dobra prometna povezanost, a samim time i dostupnost preduvjet ekonomskog razvoja koji potiče pozitivne demografske procese. Bert Van Wee (2016) ističe važnost prometne dostupnosti kao jednoga od ključnih elemenata u prometno-geografskim istraživanjima. Witherick, Ross i Small (2001) definiraju prometnu dostupnost kao mogućnost pristupa određenim dobrima, uslugama, aktivnostima i destinacijama.

Raniji su istraživački koncepti dostupnost proučavali analiziranjem cijene putovanja između destinacija, vremenskog trajanja putovanja te fizičke udaljenosti između destinacija (Ingram, 1971; Baxter i Lenzi, 1975). Za razliku od njih, noviji koncepti dostupnost razmatraju kao „pokazatelj umreženosti i kvalitete interakcija između lokalnih razvojnih čimbenika i prometa koji je pri tome logistička potpora” (Cascetta, 2009; Freiria, Ribeiro i Tavares, 2015; Schwannen, 2016; Cascetta, Carteni i Montanino, 2016). Rodrigue (2020) objašnjava prometnu dostupnost kao mjeru kapaciteta jedne lokacije da joj se pristupi iz drugih lokacija te označava kapacitet i obilježja prometne infrastrukture kao ključne elemente pri mjerenju dostupnosti. Važnošću modernizacije prometne infrastrukture, u cilju poboljšanja prometne dostupnosti u ruralnim prostorima Poljske, bavio se Kwarcinski (2021). Njegova su istraživanja, metodologija i zaključci primjenjivi i na drugim ruralnim prostorima. Turk, Šimunić i Pokos (2021) istražili su utjecaj prometne dostupnosti na demografske prilike u Karlovačkoj županiji i dokazali da prometno izoliraniji prostori imaju izraženiju depopulaciju. Turk, Šimunić i Živić (2022) istražili su nepovoljan utjecaj loše prometne dostupnosti na demografske prilike u Podgorju. Utjecaj prometne dostupnosti na promjenu broja stanovnika i starenje stanovništva u Međimurskoj županiji istražili su Turk, Mesarić Žabčić i Šimunić (2022). Demografsku problematiku Vukovarsko-srijemske županije u mnogobrojnim je radovima istražio Dražen Živić i njegova su djela neizostavna literatura za njezino razumijevanje.

Metodološke napomene

U radu je analizirano razdoblje od 1991. do 2021. godine. Prve se godine Hrvatska osamostalila i to je jedan od razloga zašto smo za početnu godinu istraživanja odabrali upravo tu godinu. Drugi je razlog za odabir 1991. godine kao početne za istraživanje činjenica da je Vukovarsko-srijemska županija upravo te godine zabilježila maksimalan broj stanovnika u svojoj povijesti modernog bilježenja demografskog stanja popisima stanovništva (231.241). Od spomenute godine broj stanovnika kontinuirano opada. Budući da je 2021. godine u Hrvatskoj proveden posljednji popis stanovništva, ta se godina nametnula kao logična za kraj istraživnog razdoblja. Analizirano je, dakle, razdoblje u kojem su provedena 4 popisa stanovništva (1991., 2001., 2011. i 2021.). Treba reći da između svih promatranih popisa stanovništva postoje metodološke razlike uslijed kojih njihovi rezultati u biti nisu usporedivi. Najveće su razlike prisutne između popisa iz 1991. i ostalih novijih popisa. Najraniji je promatrani popis proveden po koncepciji ukupnoga stalnog (*de iure*) stanovništva, dok su svi noviji popisi provedeni po koncepcijama prisutnog (*de facto*) stanovništva koje se u nekim svojim segmentima razlikuju. Budući da ne postoje precizniji demografski podaci od podataka spomenutih popisa, uspoređivani su unatoč metodološkim razlikama. Nije se smatralo potrebnim ovdje podrobnije objašnjavati metodološke razlike između proučavanih popisa. Uostalom, njih se može proučiti uvidom u metodološka objašnjenja svakoga promatranog popisa.

Promjene u granicama gradova, općina i naselja predstavljaju značajan problem u demografskim istraživanjima. Srećom, u promatranom razdoblju u Vukovarsko-srijemskoj županiji njih nije bilo mnogo. Kao mjerodavno teritorijalno ustrojstvo uzeto je ono sadašnje, pa su sve promjene svedene na njega.

Vremenska prometna dostupnost istražena je pomoću interaktivne karte Hrvatskog autokluba (HAK-a).³ Ona označava trajanje putovanja osobnim automobilom od svakoga pojedinog naselja Vukovarsko-srijemske županije do županijskog sjedišta Vukovara. Za kartografske prikaze demografskih pokazatelja i vremenske prometne dostupnosti korišteni su GIS alati. Osnovna cestovna prometna mreža Vukovarsko-srijemske županije digitalizirana je pomoću GIS-a, a georeferencirani digitalni ortofoto Hrvatske⁴ uzet je za rasterski predložak. Udaljenosti naselja Vukovarsko-srijemske županije do Vukovara interpolirane

³ Interaktivna karta HAK-a je dostupna na: <https://map.hak.hr/> (pristupljeno 31.12.2023.).

⁴ Dostupno na: <https://geoportal.dgu.hr/> (pristupljeno 2.1.2024.).

su u GIS-u geostatističkom metodom prostorne interpolacije *kriging*. Na taj su način dobivene zone dostupnosti temeljene na vremenu potrebnom za putovanje između Vukovara i svih ostalih naselja Županije. Pomoću GIS-a vizualizirane su vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika i indeksa starenja da bi se ustanovila međupovezanost i odnosi tih demografskih pokazatelja s prometnom dostupnošću.

Popisno kretanje stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji (1991. – 2021.)

Vukovarsko-srijemska županija tijekom cijeloga promatranog razdoblja bilježi popisni pad broja stanovnika i jasno je da su takvi demografski trendovi izrazito nepovoljni. Prema najnovijem popisu stanovništva iz 2021. godine, u ovoj je županiji živjelo 143.113 stanovnika. Prema istome popisu, Hrvatska je imala 3.871.833 stanovnika pa se može zaključiti da je u Vukovarsko-srijemskoj županiji 2021. godine živjelo 3,7% ukupnoga hrvatskog stanovništva. Imajući u vidu dugotrajan proces smanjenja broja stanovnika, D. Živić (2022) ukazuje na tri važne činjenice. Kao prvu ističe ukupnu depopulaciju kao značajan suvremeni opći dinamički depopulacijski proces u Županiji (Živić, 2022). Zatim, kao drugu važnu činjenicu navodi da je ukupna depopulacija u Vukovarsko-srijemskoj županiji nakon općeg popisa iz 2011. godine trostruko snažnija od ukupne depopulacije stanovništva Hrvatske u cjelini, što znači da je demografsko praznjenje Županije tri puta jače od hrvatskoga prosjeka (Živić, 2022). Kao treću činjenicu navodi problematiku različita intenziteta ukupne depopulacije u Hrvatskoj i Vukovarsko-srijemskoj županiji, uslijed čega se smanjuje relativni udio stanovništva ove županije u hrvatskome stanovništvu, što je razlog za zabrinutost jer jača prostorno populacijska polarizacija Hrvatske (Živić, 2022). Uz to, isti autor navodi da je neizvjesno što će se u budućnosti događati u najistočnijoj hrvatskoj županiji duboko devastiranoj teškim materijalnim ratnim pustošenjima te ljudskim i demografsko-migracijskim gubitcima tijekom Domovinskog rata, kao i jakom poslijeratnom gospodarskom krizom koja je bila i još uvijek jest determinirana različitim činiteljima, a snažno je, uz depopulacijska obilježja naseljenosti, utjecala na njezino opće razvojno zaostajanje, nezadovoljavajuću razinu demografske, društvene i ekonomske održivosti i otpornosti te kvalitete življenja u cjelini (Živić, 2022).

Tablica 1. Popisno kretanje stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji prema gradovima i općinama (1991. – 2021.)

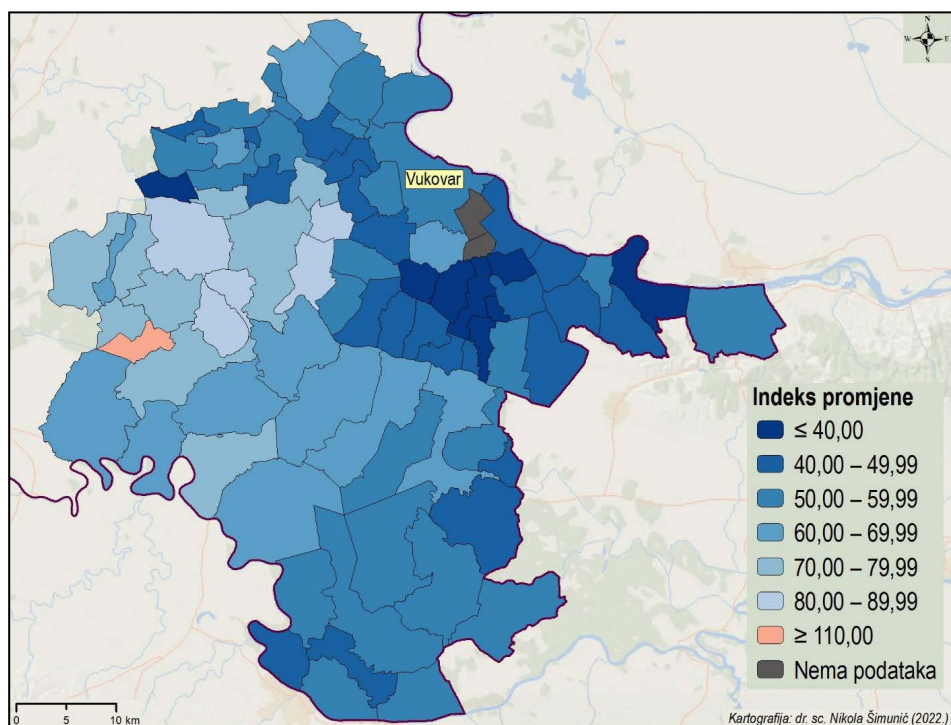
Grad/Općina	1991.	2001.	2011.	2021.	Indeks promjene 2021./1991.
Grad Ilok	9.748	8.351	6.767	5.045	51,75
Grad Otok	7.924	7.755	6.343	4.899	61,82
Grad Vinkovci	38.580	35.912	35.312	30.842	79,94
Grad Vukovar	46.735	31.670	27.683	23.175	49,59
Grad Županja	11.947	13.775	12.090	9.153	76,61
Općina Andrijaševci	4.031	4.249	4.075	3.441	85,36
Općina Babina Greda	4.205	4.262	3.572	2.762	65,68
Općina Bogdanovci	3.167	2.366	1.960	1.545	48,78
Općina Borovo	6.442	5.360	5.056	3.555	55,18
Općina Bošnjaci	4.426	4.653	3.901	2.868	64,80
Općina Cerna	4.742	4.990	4.595	3.712	78,28
Općina Drenovci	7.202	7.424	5.174	3.662	50,85
Općina Gradište	3.297	3.382	2.773	2.227	67,55
Općina Gunja	5.176	5.033	3.732	2.600	50,23
Općina Ivankovo	8.268	8.676	8.006	6.543	79,14
Općina Jarmina	2.629	2.627	2.458	2.016	76,68
Općina Lovas	2.231	1.579	1.214	980	43,93
Općina Markušica	3.712	3.053	2.555	1.773	47,76
Općina Negoslavci	1.682	1.466	1.463	983	58,44
Općina Nijemci	6.965	5.998	4.705	3.526	50,62
Općina Nuštar	6.612	5.862	5.793	4.861	73,52
Općina Privlaka	3.501	3.776	2.954	2.192	62,61
Općina Satri Jankovci	6.617	5.216	4.405	3.271	49,43

Grad/Općina	1991.	2001.	2011.	2021.	Indeks promjene 2021./1991.
Općina Stari Mikanovci	3.400	3.387	2.956	2.419	71,15
Općina Štitar	2.488	2.608	2.129	1.552	62,38
Općina Tompojevci	3.092	1.999	1.565	1.116	36,09
Općina Tordinci	2.868	2.251	2.032	1.657	57,78
Općina Tovarnik	4.240	3.335	2.775	2.067	48,75
Općina Trpinja	7.672	6.466	5.572	4.167	54,31
Općina Vođinci	2.099	2.113	1.966	1.634	77,85
Općina Vrbanja	5.543	5.174	3.940	2.870	51,78
Vukovarsko-srijemska županija	231.241	204.768	179.521	143.113	61,89

Izvori: https://web.dzs.hr/PXWeb/Selection.aspx?px_path=Naselja%20i%20stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske__Stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske__Gradovi%20i%20Op%20c4%87ine&px_tableid=Tabela3_16.px&px_language=hr&px_db=Naselja%20i%20stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske&rxid=8db0f794-9940-4f56-b63e-6b65a6c6f73d (pristupljeno 28. 12. 2023.); https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_03/h01_01_03_zup16.html (pristupljeno 28. 12. 2023.); <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88> (pristupljeno 28. 12. 2023.).

Iz prethodne je tablice vidljivo da su, u promatranome razdoblju, svi gradovi i općine Vukovarsko-srijemske županije zabilježili pad broja stanovnika. Intenzitet toga pada vrlo je velik, što pokazuju vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika. Najmanji intenzitet pada broja stanovnika bilježi se u Općini Andrijaševci (indeks promjene 85,36). To zapravo znači da u jedinici lokalne samouprave koja ima najmanje nepovoljnu vrijednost indeksa promjene, broj stanovnika između 1991. i 2021. godine bilježi pad od 14,64%. Radi se o značajnom smanjenju broja stanovnika izraženom relativnim pokazateljem. Najveći intenzitet pada broja stanovnika zabilježila je Općina Tompojevci, gdje je indeks promjene iznosio samo 36,09, što znači da je u trideset promatranih

godina zabilježen pad broja stanovnika od 63,91%. Drugim riječima, broj se stanovnika te općine više nego prepolovio. Dodatno zabrinjava činjenica da se broj stanovnika čak 6 općina i jednoga administrativnog grada u promatranom razdoblju smanjio za više od 50%. To su općine: Tompojevci, Lovas, Markušica, Tovarnik, Bogdanovci i Stari Jankovci, te Grad Vukovar (sjedište Županije). Analiza promjene broja stanovnika na razini naselja daje slične rezultate.

Slika 2. Indeks promjene broja stanovnika u Vukovarsko-srijemskoj županiji (2021./1991.) na razini naselja

Izvori: https://web.dzs.hr/PXWeb/Selection.aspx?px_path=Naselja%20i%20stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske__Stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske__Gradovi%20i%20Op%20ine&px_tableid=Tabela3_16.px&px_language=hr&px_db=Naselja%20i%20stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske&rxid=8db0f794-9940-4f56-b63e-6b65a6c6f73d (pristupljeno 28. 12. 2023.); <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88> (pristupljeno 28. 12. 2023.).

Vidljivo je (Slika 2) da je u promatranom razdoblju samo jedno naselje zabilježilo porast broja stanovnika. Radi se o naselju Šiškovci u Općini Cerna gdje je

indeks promjene broja stanovnika iznosio 110,88. Sva ostala naselja bilježe pad broja stanovnika. Uočava se i koncentracija naselja s manje nepovoljnim vrijednostima indeksa promjene broja stanovnika na zapadu i jugozapadu, s tim da su ona s više nepovoljnim vrijednostima istog pokazatelja koncentrirana na sjeveru i istoku Županije. Takvo je stanje ponajprije posljedica ratnih zbivanja tijekom Domovinskog rata jer se ranije opisana polarizacija u pravilu poklapa s opsegom tadašnje srbijanske okupacije.

Tablica 2. Naselja s najmanje nepovoljnim vrijednostima indeksa promjene broja stanovnika (2021./1991.)

Naselje	Grad ili općina kojoj naselje pripada	Indeks promjene
Šiškovci	Općina Cerna	110,88
Rokovci	Općina Andrijaševci	86,55
Mirkovci	Grad Vinkovci	84,47
Andrijaševci	Općina Andrijaševci	84,25
Cerić	Općina Nuštar	82,66

Izvor: https://web.dzs.hr/PXWeb/Selection.aspx?px_path=Naselja%20i%20stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske__Stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske&px_tableid=Tabela3_16.px&px_language=hr&px_db=Naselja%20i%20stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske&rxid=8db0f794-9940-4f56-b63e-6b65a6c6f73d (pristupljeno 28. 12. 2023.); <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88> (pristupljeno 28. 12. 2023.).

Izuzme li se naselje Šiškovci,⁵ koje je jedino zabilježilo porast broja stanovnika, može se uočiti da su Rokovci (u Općini Andrijaševci) sljedeće naselje koje ima najmanje nepovoljnu vrijednost indeksa promjene broja stanovnika s indeksom promjene od 86,55. Nije potrebno više napominjati da je takvo stanje vrlo nepovoljno. Nakon Rokovaca sljedeća naselja imaju najmanje nepovoljne vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika: Mirkovci (Grad Vinkovci) – indeks promjene 84,47, Andrijaševci (Općina Andrijaševci) – indeks promjene 84,25 i Cerić (Općina Nuštar) – indeks promjene 82,66.

⁵ U Šiškovce su tijekom 1990-ih useljavali stanovnici iz pojedinih okupiranih naselja Županije.

Tablica 3. Naselja s najnepovoljnijim vrijednostima indeksa promjene broja stanovnika (2021./1991.)

Naselje	Grad ili općina kojoj naselje pripada	Indeks promjene
Berak	Općina Tompojevci	29,91
Karadžićevo	Općina Markušica	30,66
Čakovci	Općina Tompojevci	35,25
Bokšić	Općina Tompojevci	35,47
Šarengrad	Grad Ilok	36,02

Izvori: https://web.dzs.hr/PXWeb/Selection.aspx?px_path=Naselja%20i%20stanovni%20a%20tvo%20Republike%20Hrvatske__Stanovni%20a%20tvo__Gradovi%20i%20Op%20c%204%2087ine&px_tableid=Tabela3_16.px&px_language=hr&px_db=Naselja%20i%20stanovni%20a%20tvo%20Republike%20Hrvatske&rxid=8db0f794-9940-4f56-b63e-6b65a6c6f73d (pristupljeno 28. 12. 2023.); <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88> (pristupljeno 28. 12. 2023.).

Pravi razmjer demografskog sloma Vukovarsko-srijemske županije vidljiv je kad se utvrde naselja koja su u promatranom razdoblju imala najnepovoljnije vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika. Najnepovoljnije stanje bilježi naselje Berak u Općini Tompojevci s indeksom promjene od 29,91. To znači da je u razdoblju od 1991. do 2021. ovo naselje zabilježilo smanjenje broja stanovnika od čak 70,09% i jasno je da je ovakvo stanje krajnje nepovoljno. Spomenuto je naselje tijekom Domovinskog rata bilo okupirano i tamo su srbijanski agresori dana 2. rujna 1991. godine počinili ratni zločin nad domaćim hrvatskim stanovništvom. Nakon Berka ova se naselja ističu po nepovoljnim vrijednostima indeksa promjene broja stanovnika: Karadžićevo (Općina Markušica) – indeks promjene 30,66, Čakovci (Općina Tompojevci) – indeks promjene 35,25, Bokšić (Općina Tompojevci) – indeks promjene 35,47 te Šarengrad (Grad Ilok) – indeks promjene 36,02. Sva ranije spomenuta naselja tijekom Domovinskog rata bila su okupirana, a uz Berak, srbijanski su agresori počinili ratne zločine i u Čakovcima, Bokšiću i Šarengradu.

Starenje stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji

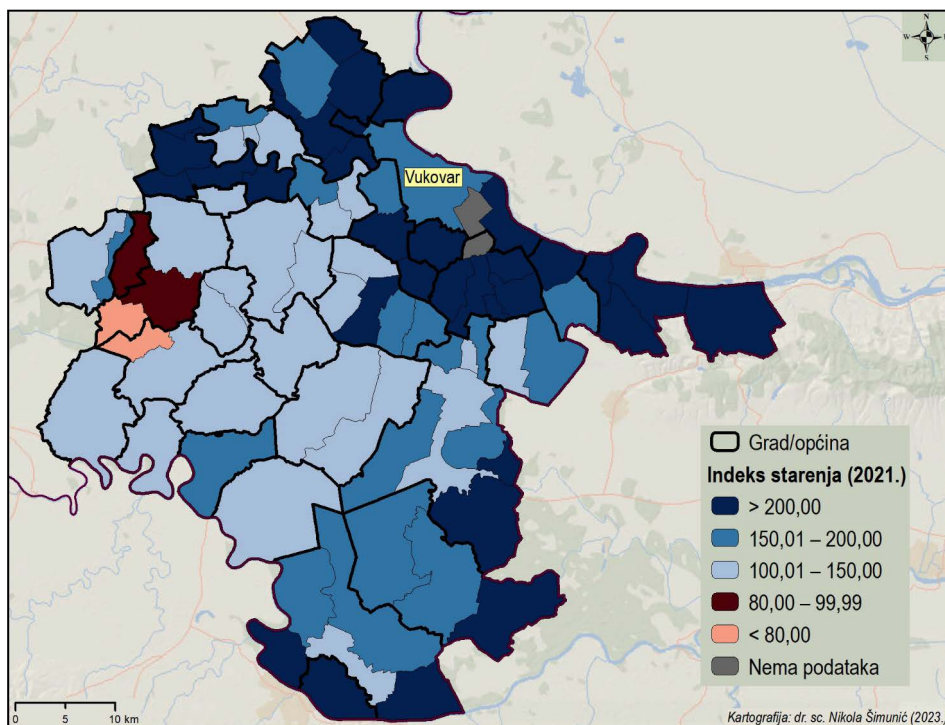
Stanovništvo Hrvatske u vrlo je uznapredovalom stadiju starenja. Taj je proces u Hrvatskoj dugotrajan i kontinuiran. Povezan je s dugotrajnim procesima iseljavanja mlađeg stanovništva u najpovoljnijoj demoreproduktivnoj dobi s jedne strane i dugotrajnom prisutnošću niskih stopa nataliteta s druge strane.

⁶ Prema procijenjenim podacima UN-a, Hrvatska je 2021. s medijalnom dobi od 43,7 godina zauzimala deseto mjesto (prema tom indikatoru ostarjelosti) od svih država na svijetu.⁷ Analiza indeksa starenja, koji predstavlja omjer između starog (60 godina i više) i mladog stanovništva (0 – 19 godina starosti) također pokazuje krajnje zabrinjavajuće rezultate. Većina demografa smatra da proces starenja stanovništva započinje kada vrijednost indeksa starenja premaši 35 ili 40. U Hrvatskoj je zadnji puta takvo stanje zabilježeno davne 1961. godine, kada je vrijednost indeksa starenja iznosila 34,3. Od tada je vrijednost indeksa starenja kontinuirano rasla, što znači da je stanovništvo sve više starjelo. Hrvatska je, prema najnovijem popisu stanovništva iz 2021. godine, imala vrijednost indeksa starenja od čak 156,2. Prema istome popisu stanovništva, Vukovarsko-srijemska županija imala je vrijednost indeksa starenja od 156,7 što govori da je ostarjelost stanovništva u ovoj županiji bila gotovo jednaka onoj u Hrvatskoj promatranoj u cijelosti.

Naselja s većom razinom ostarjelosti stanovništva u najvećoj mjeri koncentrirana na sjeveru i sjeveroistoku županije, no ima ih i na krajnjem jugu i jugoistoku Županije (Slika 3). Može se zaključiti da postoji podudarnost u razmještanju naselja s visokom razinom ostarjelosti stanovništva 2021. godine i onih koja su u razdoblju od 1991. do 2021. zabilježila najveći intenzitet pada broja stanovnika. Radi se u najvećoj mjeri o naseljima koja su tijekom Domovinskog rata pretrpjela velika razaranja, direktne ratne gubitke i okupaciju.

⁶ U Hrvatskoj je prirodna depopulacija (prirodni pad) prisutna kontinuirano od osamostaljenja 1991. godine do danas. To znači da tijekom svake godine više osoba umre no što se djece rodi.

⁷ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022). World Population Prospects 2022, Online Edition (pristupljeno 25.2.2024.). Službeni podatak Popisa stanovništva 2021. pokazuje kako medijalna starost iznosi 45,4 godina po čemu bi Hrvatska zauzimala još više mjesto među svjetskim državama.

Slika 3. Indeks starenja u Vukovarsko-srijemskoj županiji po naseljima 2021. godine

Izvor: <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88> (pristupljeno 7.1.2024.).

Tablica 4. Naselja s najmanje nepovoljnim vrijednostima indeksa starenja 2021. godine u Vukovarsko-srijemskoj županiji

Naselje	Grad ili općina kojoj naselje pripada	Indeks starenja	Tip ostarjelosti prema indeksu starenja
Šiškovci	Općina Cerna	72,41	duboka starost
Prkovci	Općina Ivankovo	77,60	duboka starost
Vođinci	Općina Vođinci	83,53	duboka starost
Retkovci	Općina Ivankovo	97,76	duboka starost
Andrijaševci	Općina Andrijaševci	103,11	izrazito duboka starost

Izvor: <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88> (pristupljeno 7. 1. 2024.)

U prethodnoj su tablici (Tablica 4) prikazana naselja Vukovarsko-srijemske županije s najmanje nepovoljnim vrijednostima indeksa starenja i pripadajućom tipizacijom ostarjelosti po metodologiji I. Nejašmića iz 2005. godine. Vidljivo je da Šiškovci u Općini Cerna bilježe najmanju vrijednost indeksa starenja od 72,41, no čak se i ta vrijednost tipizira kao duboka starost. Ta činjenica dovoljno sama po sebi govori o dosegnutim razmjerima demografskog starenja u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Naselja Prkovci (Općina Ivankovo), Vođinci (Općina Vođinci) i Retkovci (Općina Ivankovo) bilježe jednak tip ostarjelosti kao i Šiškovci i to su jedina naselja u županiji koja imaju vrijednost indeksa starenja manju od 100, odnosno koja ne bilježe najnepovoljniji tip ostarjelosti – *izrazito duboku starost*.

Tablica 5. Naselja s najnepovoljnijim vrijednostima indeksa starenja 2021. godine u Vukovarsko-srijemskoj županiji

Naselje	Grad ili općina kojoj naselje pripada	Indeks starenja	Tip ostarjelosti prema indeksu starenja
Ludvinci	Općina Trpinja	557,14	izrazito duboka starost
Bokšić	Općina Tompojevci	462,50	
Šarengrad	Grad Ilok	397,37	
Tompojevci	Općina Tompojevci	378,57	
Gaboš	Općina Markušica	323,53	

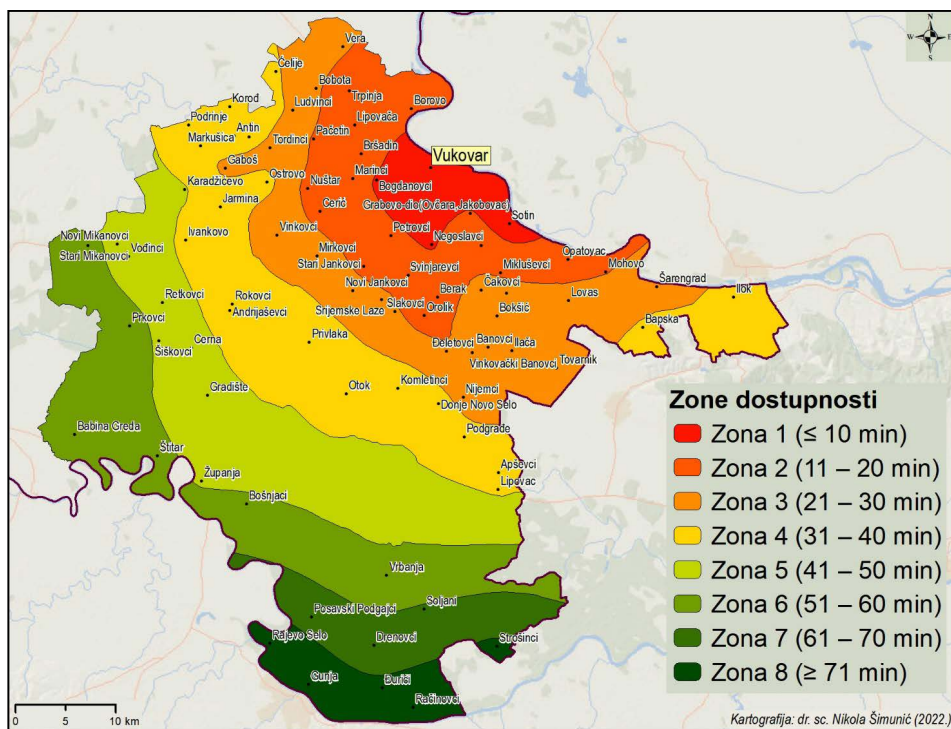
Izvor: <https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88>
(pristupljeno 7. 1. 2024.)

Naselja prikazana u prethodnoj tablici (Tablica 5) imaju najveću razinu ostarjelosti prema najnovijem popisu stanovništva iz 2021. Sva naravno bilježe najnepovoljniji tip ostarjelosti – *izrazito duboku starost*, a vrijednosti indeksa starenja su uistinu ekstremno visoke. Najveću razinu ostarjelosti zabilježilo je naselje Ludvinci u Općini Trpinja, gdje je indeks starenja iznosio čak 557,14. Potom slijede naselja Bokšić (Općina Tompojevci), Šarengrad (Grad Ilok), Tompojevci (Općina Tompojevci) i Gaboš (Općina Markušica). Sva su ta naselja tijekom Domovinskog rata zabilježila velika razaranja i okupaciju, što je nepovoljno utjecalo na demografske prilike. Treba spomenuti da su naselja Bokšić i Šarengrad i među pet naselja s najizraženijim padom broja stanovnika u razdoblju od 1991. do 2021. godine. Takvo stanje ne čudi jer u naseljima

koja zabilježe veliki pad broja stanovnika vrlo često ostanu živjeti osobe starije životne dobi.

Analiza vremenske prometne dostupnosti naselja Vukovarsko-srijemske županije prema Vukovaru

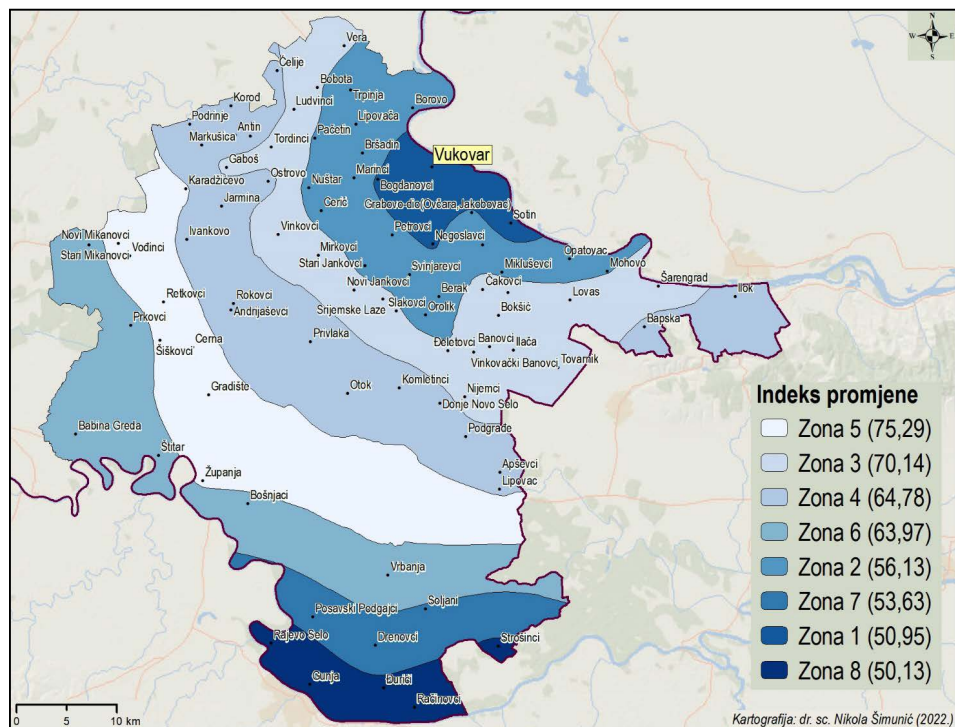
Kako bi se utvrdio utjecaj vremenske prometne dostupnosti na promjenu broja stanovnika i razinu ostarjelosti naselja Vukovarsko-srijemske županije, izdvojeno je 8 zona dostupnosti izokronama od 10 minuta vožnje automobilom do županijskog središta Vukovara.

Slika 4. Zone vremenske prometne dostupnosti naselja Vukovarsko-srijemske županije prema Vukovaru

Zone dostupnosti šire se koncentrično od Vukovara prema udaljenijim dijelovima Županije (Slika 4). S obzirom da u Županiji dominira nizinski reljef, takvo je rasprostriranje zona dostupnosti očekivano. Naime, ne postoji reljefna barijera koja bi uvjetovala drukčije rasprostriranje zona dostupnosti. U uvjetima gdje

je prometna dostupnost (odnosno izoliranost) glavni čimbenik nepovoljnih demografskih procesa, očekivalo bi se da manje dostupni dijelovi Županije imaju nepovoljnije demografske pokazatelje od onih više dostupnih. U Vukovarsko-srijemskoj županiji postoje odstupanja od takva stanja.

Slika 5. Indeks promjene broja stanovnika po zonama vremenske prometne dostupnosti naselja Vukovarsko-srijemske županije u odnosu na Vukovar (2021./1991.)

Može se uočiti (Slika 5) da najmanje nepovoljnu vrijednost indeksa promjene broja stanovnika (2021./1991.) bilježe zone dostupnosti 5 (75,29), 3 (70,14) i 4 (64,78). Radi se o zonama srednje prometne dostupnosti u odnosu na Vukovar, pa se mogu zajedno razmatrati kao prva grupa zona. Od naselja zone 5 treba 41 – 50 minuta putovanja do Vukovara. Od naselja zone 3 treba 21 – 30 minuta, dok od onih zone 4 treba 41 – 50 minuta putovanja osobnim automobilom do županijskog središta Vukovara. U zoni 5 koja ima najmanje izraženi pad broja stanovnika ratna su zbivanja tijekom Domovinskog rata bila manje izražena nego u zonama bližima Vukovaru. Ta je činjenica sigurno znatno utjecala na tamošnje

manje nepovoljno stanje. U toj se zoni nalazi Županja, koja je treće naselje po broju stanovnika u Županiji i koja svojim centralitetom okuplja jugozapadni dio Županije. U toj se zoni nalaze i Šiškovci, koji su jedino naselje u županiji koje je u razdoblju od 1991. do 2021. zabilježilo porast broja stanovnika. Zona 3 koja nakon zone 5 ima najmanje izraženi pad broja stanovnika je osjetno bliže Vukovaru i za razliku od zone 5, tamo su ratna zbivanja bila izraženija. Ta zona obuhvaća po broju stanovnika najveće naselje u Županiji, Vinkovce, i ta je činjenica svakako pozitivno utjecala na demografske prilike. Može se reći da Vinkovci svojim centralitetom okupljaju središnji dio Županije. Zona 4 ima izraženiji pad broja stanovnika od prethodno objašnjene zone. U njoj se nalazi grad Otok, no on nema centralitet usporediv s Vinkovcima ili Županjom, pa stoga ne može jače utjecati na okolni prostor. U toj su zoni ratna zbivanja bila sličnog intenziteta kao u zoni 3, što je također negativno utjecalo na postojeće demografske prilike. Budući da zone najdostupnije Vukovaru nemaju najpovoljnije vrijednosti indeksa promjene broja stanovnika, možemo zaključiti da su za, uvjetno rečeno, povoljne vrijednosti spomenutog pokazatelja zaslužni centraliteti Vinkovaca i Županje te manji intenzitet ratnih događanja od onih u Vukovaru i njegovoj najužoj okolini.

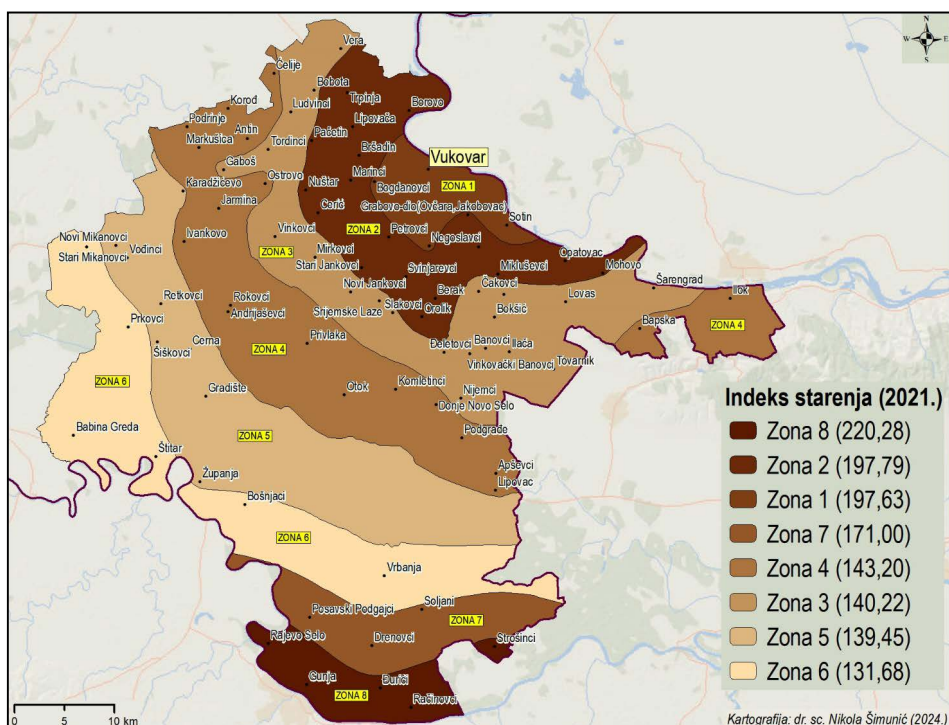
Drugu grupu zona čine one koje su najudaljenije od Vukovara i one imaju nepovoljniju vrijednost indeksa promjene broja stanovnika od prethodno spomenute prve grupe zona. Radi se o zonama 6 (indeks promjene 63,97), 7 (indeks promjene 53,63) i 8 (indeks promjene 50,13). Činjenica da od Vukovara najudaljenija zona 8 bilježi najveći intenzitet pada broja stanovnika može ukazivati da prostori udaljeniji od Vukovara imaju izraženiji pad broja stanovnika od onih njemu bližih. Ipak, kao što je ranije objašnjeno, od toga pravila ima odstupanja, a neka od njih će se još kasnije u radu objasniti. Može se reći da je stanje vezano uz ovu skupinu zona dostupnosti očekivano jer ove periferne zone imaju jače izraženi pad broja stanovnika od zona koje se nalaze u središnjem dijelu županije. Treba i napomenuti da su ratna zbivanja u ovoj grupi zona tijekom Domovinskog rata bila slabijeg intenziteta od onoga na sjeveroistoku Županije.

Treću skupinu zona čine zona 2 (indeks promjene 56,13) i 1 (indeks promjene 50,95). To su dvije najbliže i najdostupnije zone u odnosu na Vukovar. Vidljivo je da te dvije zone imaju vrlo izraženi pad broja stanovnika u promatranom razdoblju. To se poglavito odnosi na zonu 1 koja obuhvaća prostor vremenske prometne dostupnosti ≤ 10 minuta od Vukovara. Očito je da u ovim zonama

vremenska prometna dostupnost nije bila ključan čimbenik depopulacijskih procesa te da je taj čimbenik bio Domovinski rat. Taj je prostor najviše u Hrvatskoj stradao u Domovinskom ratu i bio je najduže okupiran. Jasno je da se mnogo prognano stanovništvo nakon završetka ratnih zbivanja i mirne reintegracije nije vratilo u Vukovar. Uz to, mnogi koji su se vratili, poslije su se iselili iz toga prostora. Možemo sumirati da su posljedice Domovinskog rata i dalje prisutne na ovome prostoru i da uvelike i danas utječu na demografske tokove.

Starenje stanovništva Vukovarsko-srijemske županije prema zonama vremenske prometne dostupnosti

U radu je ranije spomenuto da je razina ostarjelosti Vukovarsko-srijemske županije neznatno veća od razine ostarjelosti u Hrvatskoj. U biti se radi o gotovo jednakoj razini ostarjelosti koja je općenito gledano vrlo visoka.

Slika. 6. Indeks starenja 2021. godine prema zonama vremenske prometne dostupnosti naselja Vukovarsko-srijemske županije u odnosu na Vukovar

Najveću razinu ostarjelosti ima najudaljenija zona 8 (indeks starenja 220,28). Međutim, nakon zone 8, po uznapređovalosti procesa demografskog starenja slijede: zona 2 (indeks starenja 197,79), zona 1 (indeks starenja 197,63) i zona 7 (indeks starenja 171,00). Za prethodno spomenute četiri zone možemo reći da imaju osjetno nepovoljniju vrijednost indeksa starenja od preostale 4 zone. Nepovoljno stanje u zonama 7 i 8 može se pripisati lošoj prometnoj dostupnosti, dok je za nepovoljno stanje u zonama 1 i 2 glavni uzročnik Domovinski rat i njegove direktne i indirektne posljedice.

Zone srednje prometne dostupnosti (4, 3, 5 i 6) imaju osjetno manju, no i dalje vrlo visoku razinu ostarjelosti stanovništva od prethodno objašnjenih zona. Najmanju razinu ostarjelosti imala je zona 6 (indeks starenja 131,68), i to ponajprije zbog manjeg intenziteta ratnih zbivanja (tijekom Domovinskog rata) od onoga u Vukovaru i neposrednoj okolici. Može se ustvrditi da je prometna dostupnost imala djelomičan utjecaj na razinu ostarjelosti, no ipak su drugi čimbenici poput Domovinskog rata više utjecali na takvo stanje.

Zaključak

Temeljem istraživanja može se zaključiti da je vremenska prometna dostupnost imala utjecaja na nepovoljne demografske prilike u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Ona je jedan u nizu čimbenika koji su djelovali na krajnje nepovoljno demografsko stanje u Županiji. Još je uvijek prisutan velik negativan utjecaj Domovinskog rata i njegovih posljedica. Vidljivo je da prostori, koji su tijekom spomenutog rata bili okupirani, bilježe nepovoljnije demografske pokazatelje. Loša ekonomska situacija također je vrlo nepovoljno utjecala na demografske tokove. Ponajprije je potakla iseljavanje iz Vukovarsko-srijemske županije, što redovito za posljedicu ima smanjenje nataliteta i povećanje razine ostarjelosti stanovništva. Istraživanje je pokazalo da utjecaj vremenske prometne dostupnosti na demografske prilike nije isti u svim dijelovima Županije. Općenito se može istaknuti da je njezin utjecaj izraženiji u prostorima gdje su ratna zbivanja tijekom Domovinskog rata bila manje izražena. Za očekivati je da bi poboljšanje vremenske prometne dostupnosti pozitivno djelovalo na demografske prilike. U tome bi cilju trebalo raditi na poboljšanju cestovne mreže. Obnova, nadogradnja i modernizacija željezničkog prometa u budućnosti također bi vjerojatno pozitivno utjecala na poboljšanje postojeće demografske slike promatrane županije. Ovo istraživanje pokazalo je da vanjski remetilački čimbenici, poput ratnih zbivanja, izuzetno utječu na povezanost odvijanja demografskih procesa i prostornu logiku distribucije funkcija i njihove dostupnosti marginalnijim područjima.

LITERATURA

- Baxter, R. S. i Lenzi, G. (1975). The measurement of relative accessibility, *Regional Studies* 9 (1), 15-26.
- Cascetta, E. (2009). *Transportation systems analysis: Models and applications*, 2nd ed., Springer, New York.
- Cascetta, E., Carteni, A. i Montanino, M. (2016). A behavioral model of accessibility based on the number of available opportunities, *Journal of Transport Geography* 51 (1), 45-58.
- Freiria, S., Ribeiro, B. i Tavares, A. O. (2015). Understanding road network dynamics: Link-based topological patterns, *Journal of Transport Geography* 46 (1), 55-66.
- Ingram, D. R. (1971). The concept of accessibility: A search for an operational form, *Regional Studies* 5 (2), 101-107.
- Kwarcinski, T. (2021). The Influence of Transport Infrastructure Development on Transport Accessibility of Rural Areas in Poland, *European Research Studies Journal* 24 (4), 894-904.
- Nejašmić, I. (2005). *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.
- Rodrigue, J.-P. (2020). *The Geography of Transport Systems* (5th ed.), Routledge, DOI: 10.4324/9780429346323.
- Schwanen, T. (2016). Geographies of transport I: Reinventing a field, *Progress in Human Geography* 40 (1), 126-137.
- Turk, I., Šimunić, N. i Pokos, N. (2021). Promjena broja stanovnika u Karlovačkoj županiji od 1961. do 2011. godine u kontekstu prometne dostupnosti. U: *Zbornik radova 2. međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: Kultura, ekonomija, država*, Svezak I – Znanstvena knjiga kulturni i demografski aspekti migracija (ur. Bašić, F., Akrap, A., Feletar, D., Perić Kaselj, M. i Jurčević, K.), Institut za migracije i narodnosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Razred za prirodne znanosti, Zagreb, 37-55.

Turk, I., Mesarić Žabčić, R. i Šimunić, N. (2022). Utjecaj prometne dostupnosti na promjenu broja stanovnika i starenje stanovništva u Međimurskoj županiji od 1991. do 2021. *Podravina*, 21 (42), 168-181.

Turk, I., Šimunić, N. i Živić, D. (2022). Transportation accessibility as a factor of negative demographic processes: a case study of the Podgorje region (an Adriatic region of Croatia), *Hrvatski geografski glasnik*, 84 (2), 55-74. DOI 10.21861/HGG.2022.84.02.04

Van Wee, B. (2016). Accessible Accessibility Research Challenges, *Journal of Transport Geography* 51 (1), 9-16, DOI:10.1016/j.jtrangeo.2015.10.018.

Wetherick, M., Ross, S. i Small, J. (2001). *A Modern Dictionary of Geography*, 4th edition, Arnold, London.

Živić, D. (2022). Opće demografske prilike i čimbenici kretanja i razvoja stanovništva Vukovarsko-srijemske županije. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 19-66.

IZVORI PODATAKA

<https://dzs.gov.hr/naslovna-blokovi/u-fokusu/popis-2021/88> (pristupljeno 7. 1. 2024.)

<https://geoportal.dgu.hr> (pristupljeno 2. 1. 2024.)

<https://map.hak.hr> (pristupljeno 31. 12. 2023.)

https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_03/h01_01_03_zup16.html (pristupljeno 28. 12. 2023.)

https://web.dzs.hr/PXWeb/Selection.aspx?px_path=Naselja%20i%20stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske__Stanovni%20i%20Gradovi%20i%20Op%20ine&px_tableid=Tabela3_16.px&px_language=hr&px_db=Naselja%20i%20stanovni%20i%20Republike%20Hrvatske&rxid=8db0f794-9940-4f56-b63e-6b65a6c6f73d (pristupljeno 28. 12. 2023.)

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022). World

Population Prospects 2022, Online Edition (pristupljeno 25. 2. 2024.)

TRANSPORT AVAILABILITY AS A FACTOR IN THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE VUKOVAR-SRIJEM COUNTY

Summary: *Vukovar-Srijem County is one of the Croatian counties with the most unfavorable demographic characteristics. The demographic collapse of this county began with the Croatian Homeland War. The county has never recovered from the direct and indirect consequences of the war. The events of the war and the long-term occupation had an extremely unfavorable effect on economic conditions, which made demographic recovery even more difficult and encouraged emigration. Vukovar-Srijem County has a peripheral location in Croatia and lies on the eastern state border. Such a location makes it the „eastern gateway“ to Croatia and the entire Schengen area of the European Union. Unfortunately, this location has never been utilized, but on the contrary has become a limiting factor for development. In this work, we have examined the accessibility of the settlements of Vukovar-Srijem County by road in relation to the county center Vukovar in connection with its influence on the change in the total number of inhabitants and demographic aging. We divided the county into 8 time zones of road traffic availability in relation to Vukovar and looked at the change in the number of inhabitants per zone from the population peak in 1991 to the last census in 2021. In the same way, we also analyzed the degree of aging for the last census of 2021. Through the research, we came to the conclusion that the temporal transportation availability in relation to Vukovar partially influences the intensity of depopulation for the period from 1991 to 2021.*

Keywords: *time transportation accessibility, depopulation, population aging, Vukovar-Srijem County*

III.

SUVREMENI DRUŠTVENI PROCESI U VUKOVARSKO- -SRIJEMSKOJ ŽUPANIJI

POVEZANOST IZMEĐU PERCEPCIJE SOCIJALNE PODRŠKE I SUBJEKTIVNE DOBROBITI STANOVNIKA VUKOVARSKO-SRIJEMSKJE ŽUPANIJE MLAĐE I SREDNJE ODRASLE DOBI

Andreja Brajša-Žganec – Ljiljana Kaliterna Lipovčan – Marija Džida

Sažetak: *Istraživanja pokazuju da su pozitivni odnosi s drugim ljudima povezani s višim razinama subjektivne dobrobiti pojedinaca. U tom kontekstu cilj ovoga istraživanja bio je utvrditi povezanost percipirane socijalne podrške, kao jednoga od indikatora socijalnih odnosa i subjektivne dobrobiti stanovnika Vukovarsko-srijemske županije. Budući da se socijalni odnosi i njihova važnost mijenjaju kroz životni vijek, zanimalo nas je postoje li i kakve su razlike u povezanosti socijalne podrške iz različitih izvora i subjektivne dobrobiti kod ljudi mlađe i srednje odrasle dobi. Istraživanje je provedeno 2019./2020. u sklopu projekta „Provedba terenskog istraživanja kvalitete življenja u Vukovarsko-srijemskoj županiji te prikupljanje i obrada demografsko-statističke dokumentacije“. U istraživanju je sudjelovalo 457 građana Vukovarsko-srijemske županije prosječne dobi od 48 godina (47% muškaraca). Socijalna podrška ispitana je kao percepcija pojedinca koliko mogu računati na pomoć od člana obitelji ili rodbine, prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe koja nije član obitelji ili od neke institucije ili organizacije ako bi tu pomoć zatrebali zbog ozbiljna osobnog ili obiteljskog problema. Subjektivna dobrobit ispitana je kroz procjene životnog zadovoljstva, sreće i zadovoljstva pojedinim životnim područjima. Utvrđena je povezanost životnog zadovoljstva i osjećaja sreće s procjenama socijalne podrške iz različitih izvora. Pojedinci koji su zadovoljniji svojim životom i sretniji su percipiraju da dobivaju više podrške od člana obitelji ili rodbine, prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe te institucija ili organizacija. Životnom zadovoljstvu i sreći mlađih sudionika više pridonosi podrška prijatelja i drugih bliskih osoba te u manjoj mjeri institucija nego podrška obitelji i rodbine, dok sudionicima srednje i starije dobi životnom zadovoljstvu i sreći pridonosi najviše podrška obitelji.*

Ključne riječi: *Socijalna podrška, subjektivna dobrobit, Vukovarsko-srijemska županija*

1. Uvod

Najvažnije odrednice subjektivne dobrobiti, izražene kao procjene sreće i životnog zadovoljstva, mogu se podijeliti na osobne i društvene. Društvene odrednice uključuju temeljne socijalne odnose i osobne društvene mreže, sociokulturalnu integraciju, društveni status kao i širi politički i institucijski kontekst društva (Haller i Hadler, 2006), dok osobne odrednice uključuju sociodemografske karakteristike kao što su dob, spol, stupanj obrazovanja, bračni status te osobne vrijednosti i stavovi (npr. religioznost, politička opredjeljenja). Posljednjih godina istraživanja pokazuju da je subjektivna dobrobit više determinirana društvenim odrednicama nego osobnim, a među njima najvažnijima su se pokazali socijalni odnosi (Diener i sur., 2018). Uspoređujući najsretnije, umjereno sretne i najnesretnije ljude na svijetu, autori su replicirali ranije rezultate (Diener i Seligman, 2002) i zaključili da su socijalni odnosi u društvu i visoka percipirana socijalna podrška osnovni preduvjeti za visoku razinu subjektivne dobrobiti. To je u skladu s hipotezom Baumeistera i Learyja (1995) da je ljudska potreba za pripadanjem i održavanjem bliskih odnosa s drugim ljudima jedan od temeljnih motivacijskih čimbenika te da ljudi imaju potrebu za uspostavljanjem pozitivnih odnosa s drugima. Zadovoljstvo tim odnosima i zadovoljenje tih potreba pogoduje konstruktivnom individualnom razvoju, pa time i višoj subjektivnoj dobrobiti (Deci i Ryan, 2000). Ljudi s bogatim i zadovoljavajućim odnosima, koji primaju socijalnu podršku, izvještavaju da se osjećaju sretno i zadovoljno svojim životom (Diener i Seligman, 2002; Diener i Oishi, 2005). Novija eksperimentalna istraživanja utvrđuju i uzročno-posljedične veze između dobrobiti i socijalnih odnosa – inducirane socijalne interakcije, čak i s nepoznatim ljudima, povećavaju subjektivnu dobrobit pojedinaca (Regan i Lyubomirsky, 2022; Regan i sur., 2022; Gunadyn i sur., 2021); 85-godišnja longitudinalna studija Sveučilišta Harvard pokazala je da su pozitivni odnosi s drugim ljudima primarni čimbenik boljeg i dugovječnijeg života (Waldinger i Schulz, 2023).

Socijalni kontakti i važnost socijalnih mreža mijenjaju se kroz životni vijek. Meta analiza 277 istraživanja o promjenama socijalnih kontakata u funkciji dobi pokazala je da su obiteljski odnosi relativno stabilni kroz životni vijek, dok se socijalne mreže s prijateljima i drugim bliskim osobama proširuju tijekom adolescencije i mlađe odrasle dobi i doživljavaju određeni plato oko 30. godine

života te se sužavaju u kasnijoj životnoj dobi (Wrzus i sur., 2013). Slični su i rezultati jedne 10-godišnje longitudinalne studije koji pokazuju da se socijalne mreže šire do otprilike srednje dobi, a onda se počinju sužavati u kasnijoj dobi i osobito u starijoj dobi (English i Carstensen, 2014). Dok čestina kontakata s obitelji ostaje relativno stabilna ili se čak povećava kroz životni vijek, kontakti s prijateljima i drugim bliskim osobama počinju opadati negdje oko srednje životne dobi (Carstensen, 1992; Kalmijn, 2012). Rana odrasla dob (od 20 do 45 godina) razdoblje je u životnom ciklusu pojedinca kada je jedan od razvojnih zadataka razvijanje bliskosti s pojedincima u svojoj okolini uz intimne odnose do bliskih prijateljstava, dok u srednjoj odrasloj dobi (od 45 do 65 godina) dolazi do smanjenja prijateljskih veza, prijateljstva postaju selektivnija, a pojedinci postaju manje voljni ulagati u veze koje nisu obiteljske, te percepcija supružnika kao najboljeg prijatelja može pridonijeti subjektivnoj dobrobiti pojedinaca u toj dobi (Berk, 2008). Sve to povezano je s generativnošću i ego integritetom u kasnijoj životnoj dobi (Sheldon i Kassel, 2001).

Među različitim pokazateljima kvalitete socijalnih odnosa često se ispituje konstrukt socijalne podrške. Socijalnu podršku definiramo kao socijalnu mrežu koja pruža emocionalne, informacijske i instrumentalne resurse (Cohen, 2004). Dva su teorijska modela u kojima socijalna podrška može utjecati na subjektivnu dobrobit: kao opći pozitivni učinak podrške (model glavnog učinka) ili kao proces podrške kroz zaštitu osobe od potencijalno štetnih učinaka stresnih događaja (tzv. „buffering model“) (Cohen i Wills, 1985). Dosadašnja istraživanja pružila su dokaze za oba modela učinaka socijalne podrške (Barrera, 1988; Cohen i Hobermman, 1983; Kessler i sur., 1992). Pri tome svaki model ukazuje na drugačiji proces kroz koji socijalna podrška može utjecati na subjektivnu dobrobit, ovisno o mjerama socijalne podrške, tj. kao percipirana dostupnost interpersonalnih resursa ili kao stupanj integracije osobe u društvenu mrežu (Cohen i Wills, 1985). Nalazi istraživanja sugeriraju da su subjektivne procjene socijalne podrške snažno povezane sa subjektivnom dobrobiti (Diener i sur., 2018; Siedlecki i sur., 2014; Helliwell i sur., 2023). Pojedinci koji imaju zadovoljavajuće odnose mogu dobiti podršku kada im je potrebna, iako je i samo očekivanje da se mogu osloniti na nekoga kada je to potrebno utješno i time pridonosi subjektivnoj dobrobiti (Siedlecki i sur. 2014). Socijalna podrška je, uz prihode i zdravlje, jedan od triju najvažnijih čimbenika koji objašnjavaju razlike u subjektivnoj dobrobiti među zemljama, a također i među regijama u

pojedinoj zemlji (Brezzi i Ramirez, 2016; Helliwell i sur., 2015, 2023). Tijekom pandemije COVID-19 pokazalo se da je i percepcija socijalne podrške pružene *online* putem društvenih mreža povezana s većom subjektivnom dobrobiti (Okabe-Miyamoto i sur., 2021).

Istraživanja provedena u Hrvatskoj pokazuju da je socijalna podrška koju pojedinci dobivaju iz svoje okoline jedna od važnih društvenih odrednica dobrobiti pojedinca (Kaliterna Lipovčan i Brajša-Žganec, 2022; Brajša-Žganec i sur., 2018). Više razine socijalne podrške pozitivno su povezane s procjenama sreće i životnog zadovoljstva. Istraživanja pri tome pokazuju da je za dobrobit pojedinca izvor socijalne podrške, kao npr. obitelj, prijatelji, bliske osobe i/ili institucije važniji od vrste podrške, tj. emocionalne, materijalne i/ili informacijske (Vaux, 1990; Rodríguez-Fernández i sur., 2021) te se socijalna podrška često mjeri kao procjena pojedinca o potencijalnoj pomoći koju bi dobio ako mu zatreba od članova obitelji, prijatelja, značajnih drugih i/ili institucija. Obitelj, kao primarna društvena zajednica, najvažniji je izvor socijalne podrške, a nakon nje slijede prijatelji i institucije u društvu (Kaliterna Lipovčan i Brajša-Žganec, 2022).

U ovom istraživanju usredotočit ćemo se na to koja vrsta socijalne podrške najviše pridonosi subjektivnoj dobrobiti mladih i stanovnika srednje odrasle dobi Vukovarsko-srijemske županije. Ovaj problem posebno je važan upravo za stanovnike te županije koji se i dalje nose s problemima posljedica rata i suvremenim izazovima u hrvatskom društvu. Subjektivnu dobrobit definirat ćemo kao osjećaj sreće i općega životnog zadovoljstva te zadovoljstva različitim životnim područjima, a socijalnu podršku promatrat ćemo kao percipiranu podršku od obitelji, prijatelja i institucija.

2. Cilj istraživanja

Cilj je ovog istraživanja utvrditi povezanosti između sreće i životnog zadovoljstva pojedinaca s njihovom percepcijom socijalne podrške iz različitih izvora – člana obitelji ili rodbine, prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe koja nije član obitelji ili od neke institucije ili organizacije. Posebno će se analizirati mlađa (do 44 godine) i skupina stanovnika srednje odrasle dobi (45 godina i više) te utvrditi razlike između tih dviju skupina. U skladu s nalazima ranijih istraživanja očekuje se da će sa subjektivnom dobrobiti mladih sudionika

najviše biti povezana percepcija socijalne podrške od prijatelja, dok će kod onih starije životne dobi subjektivna dobrobit najviše biti povezana s percipiranom socijalnom podrškom od obitelji.

3. Metodologija

a) Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 457 građana Vukovarsko-srijemske županije, koji su s obzirom na metodološki okvir (Živić, 2022) činili reprezentativni uzorak punoljetnog stanovništva Županije. Realiziranim je uzorkom bilo obuhvaćeno 47% muškaraca, 42% osoba mlađih od 45 godina (prosječna dob iznosi 48 godina), 45% urbanog stanovništva, 12% visokoobrazovanih, 54% radno aktivnih (od kojih 65% radi u gradu ili općini stanovanja). Uz to 57% anketiranih živjelo je u vrijeme istraživanja u braku ili izvanbračnoj zajednici, kućanstva su se u prosjeku sastojala od triju članova (prosječan je broj djece bio između jednoga i dvoje); prosječan prihod po članu kućanstva iznosio je između 2.000 i 3.000 kuna i 85% anketiranih živjelo je u nekretninama u osobnom ili obiteljskom vlasništvu. Za potrebe ovog rada sudionici su podijeljeni u dvije starosne skupine: mlađu dobnu skupinu do 44 godine činilo je 193 sudionika (43% muškaraca), a onu stariju od 45 godina i više 264 sudionika (49% muškaraca).

b) Postupak i instrumenti

Istraživanje je provedeno 2019./2020. u sklopu projekta „Provedba terenskog istraživanja kvalitete življenja u Vukovarsko-srijemskoj županiji te prikupljanje i obrada demografsko-statističke dokumentacije“. Način provedbe istraživanja, uzorkovanje i procedure detaljno su opisani u studiji „Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja“ (Živić, 2022).

Sastavni dio projekta bilo je kvantitativno anketno istraživanje, a u ovom radu korišteni su podaci o subjektivnoj dobrobiti i percipiranoj socijalnoj podršci stanovnika Vukovarsko-srijemske županije. Subjektivna dobrobit sudionika ispitana je skalama životnog zadovoljstva, sreće i osobne dobrobiti.

Skala životnog zadovoljstva uključuje jednu česticu, tj. pitanje „Koliko ste zadovoljni svojim životom u cjelini?“, a sudionici na skali od 0 do 10 (gdje 0

znači „uopće nisam zadovoljan/a, a 10 znači „izrazito sam zadovoljan/a“) procjenjuju svoje životno zadovoljstvo.

Skala osjećaja sreće također uključuje jednu česticu/pitanje „Općenito govoreći, koliko se osjećate sretnim/sretnom?“, na koje sudionici izvještavaju o svojoj procjeni na skali od 0 do 10 (gdje 0 znači „uopće nisam sretan/a“, a 10 znači „izrazito sam sretan/a“). Te skale standardno se upotrebljavaju u svjetskim istraživanjima i usporedbama subjektivne dobrobiti među zemljama (Huppert i sur., 2009) i pokazale su se valjanima za opće procjene subjektivne dobrobiti u populaciji (Cheung i Lucas, 2014; Jovanović i Lazić, 2020).

Zadovoljstvo pojedinim životnim područjima izmjereno je modificiranom *Skalom osobne dobrobiti* PWI (Personal Well-being Index; Cummins i sur., 2003). Skala se sastoji od 8 čestica na kojima su sudionici procjenjivali svoje zadovoljstvo pojedinim životnim područjima od 0 do 10 (gdje 0 znači „uopće nisam zadovoljan/a“, a 10 znači „izrazito sam zadovoljan/a“). Procijenili su zadovoljstvo životnim standardom, zdravljem, postignućima u životu, svojom sadašnjom sigurnošću, sigurnošću u budućnosti, pripadnošću zajednici u kojoj žive, svojim odnosima s drugim ljudima i odnosima u obitelji.

Socijalna podrška ispitana je pitanjem: „Ako biste zatrebali pomoć zbog ozbiljnog osobnog ili obiteljskog problema, koliko je vjerojatno da biste je dobili od: (1) člana Vaše obitelji ili rodbine, (2) prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe koja nije član obitelji i (3) neke institucije ili organizacije?“ Sudionici su procjenjivali vjerojatnost dobivanja pomoći od svakoga od ovih izvora odgovorima od 1 do 5, gdje je 1 značilo „nimalo“, a 5 „jako“. Skala je preuzeta i modificirana za ovo istraživanje iz modula o istraživanju kvalitete života u Europi (European Quality of Life Survey 2016; EQOLS, 2016).

Sociodemografske osobine ispitanika ispitane su pitanjima o njihovoj dobi (godina rođenja), spolu (muški=1; ženski=2), osobnim prihodima te stupnju obrazovanja. Osobni prihodi izmjereni su pitanjem: „Koliki je približno sadašnji mjesečni prihod po članu Vašeg kućanstva“, a odgovori su razvrstani u pet kategorija: manje od 1.000 kuna, 1.000 – 2.000 kuna, 2.000 – 4.000 kuna, 4.000 – 6.000 kuna i više od 6.000 kuna. Za stupanj obrazovanja sudionici su navodili najviši postignuti stupanj obrazovanja: 1=osnovna škola ili manje, 2=srednja škola, 3=viša ili visoka škola, 4=preddiplomski ili diplomski studij, 5=poslije-diplomski studij.

c) Statističke analize

Razlike u svim promatranim indikatorima socijalne podrške i subjektivne dobrobiti između mlađe (do 44 godine) i starije (45+) skupine sudionika izračunate su t-testom. Indikatori subjektivne dobrobiti izmjereni *Skalom osobne dobrobiti* o zadovoljstvu pojedinim životnim područjima korišteni su samo na razini deskriptivne analize. Korelacijskom analizom utvrđene su povezanosti indikatora socijalne podrške te indikatora subjektivne dobrobiti – životnog zadovoljstva i osjećaja sreće. Kako bismo pobliže utvrdili međusobne odnose indikatora socijalne podrške i indikatora subjektivne dobrobiti, provedene su četiri regresijske analize s indikatorima životnog zadovoljstva i sreće kao kriterijskim varijablama i indikatorima socijalne podrške kao prediktorima posebno za mlađe sudionike i posebno za one srednje odrasle dobi. Pri tome su u prvom koraku regresijskih analiza kontrolirana sociodemografska obilježja (spol, prihodi i obrazovanje).

4. Rezultati

Rezultati deskriptivne statistike i utvrđivanja razlika između mlađe i starije skupine sudionika su prikazani u Tablici 1 za indikatore socijalne podrške, a u Tablici 2 za indikatore subjektivne dobrobiti.

Tablica 1. Deskriptivna statistika i rezultati t-testa za utvrđivanje razlika između mlađe i starije skupine sudionika za indikatore socijalne podrške

	Mlada skupina do 44 godine		Starija skupina 45+		
Socijalna podrška	M	SD	M	SD	t-test
Člana obitelji ili rodbine	4,66	0,66	4,57	0,80	n.z.
Prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe	4,11	0,98	3,97	0,93	n.z.
Neke institucije ili organizacije	2,64	1,21	2,72	1,22	n.z.

Mlađi i stariji stanovnici iz Vukovarsko-srijemske županije ne razlikuju se u percepciji socijalne podrške koju primaju od obitelji, susjeda ili nekih institucija. Obje skupine sudionika procjenjuju da najviše podrške dobivaju od članova obitelji ($M=4,61$), zatim prijatelja susjeda ili drugih bliskih osoba ($M=4,03$), a najmanje od neke institucije ili organizacije ($M=2,69$).

Tablica 2. Deskriptivna statistika i rezultati t-testa za utvrđivanje razlika između mlađe i starije skupine sudionika za indikatore subjektivne dobrobiti

	Mlađa skupina do 44 godine		Starija skupina 45+		
Subjektivna dobrobit	M	SD	M	SD	t-test
Životno zadovoljstvo	7,18	1,93	6,67	2,15	2,61**
Osjećaj sreće	7,72	1,79	6,77	2,28	4,81**
Zadovoljstvo:					
- životnim standardom	6,89	1,91	6,38	2,37	2,47**
- zdravljem	7,94	2,03	6,16	2,52	8,07**
- onim što postizete u životu	7,51	2,08	6,70	2,33	3,80**
- odnosima s drugim ljudima	7,99	1,99	7,38	2,08	3,14**
- osjećajem sigurnosti	7,85	2,12	7,33	2,24	2,48**
- osjećajem sigurnosti u budućnosti	6,71	2,55	6,01	2,82	2,61**
- pripadnošću zajednici u kojoj živite	7,85	2,12	7,33	2,24	2,48**
- svojim obiteljskim životom	8,52	1,89	8,11	2,23	2,06**

** $p < 0,01$

Mlađi i stariji stanovnici Vukovarsko-srijemske županije razlikuju se u procjenama subjektivne dobrobiti, kako u procjenama općega životnog zadovoljstva i osjećaja sreće tako i u procjenama zadovoljstva pojedinim životnim područjima. Mlađi stanovnici procjenjuju subjektivnu dobrobit

kroz sve promatrane indikatore višom nego stariji. Od različitih životnih područja, i mlađi i stariji stanovnici Vukovarsko-srijemske županije najzadovoljniji su obiteljskim životom i odnosima s drugim ljudima a zatim slijede osjećaj sigurnosti, pripadnost zajednici u kojoj žive i postignuća u životu, a najmanje su zadovoljni sigurnošću u budućnost i životnim standardom. Najveća razlika između mlađih i starijih sudionika uočena je u zadovoljstvu zdravljem, čime su mlađi sudionici znatno zadovoljniji ($M=7,94$) od starijih ($M=6,16$; $t\text{-test}=8,07$, $p<0,01$)

Tablica 3. Interkorelacije indikatora socijalne podrške, životnog zadovoljstva i osjećaja sreće posebno za mlađu i stariju skupinu sudionika

	Mlada skupina do 44				Starija skupina 45+			
Socijalna podrška	2.	3.	4.	5.	2.	3.	4.	5.
1. Člana obitelji ili rodbine	0,45**	0,13	0,15*	0,15*	,61**	,24**	0,28**	0,34**
2. Prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe	-	0,29**	0,40**	0,35**	-	,42**	0,27**	0,29**
3. Neke institucije ili organizacije		-	0,29**	0,25**		-	0,16*	0,22**
4. Životno zadovoljstvo			-	0,74**			-	0,82**
5. Osjećaj sreće				-				-

** $p<0,01$; * $p<0,05$

Najviše razine povezanosti između različitih izvora socijalne podrške dobivene su između percepcije o dobivanju podrške od članova obitelji ili rodbine i podrške od prijatelja, susjeda ili drugih bliskih osoba kod sudionika obiju dobnih skupina. Percepcija o dobivanju podrške od institucija slabije je povezana s podrškom iz drugih izvora, a kod sudionika iz mlađe dobne

skupine nije utvrđena povezanost između dobivanja socijalne podrške od obitelji ili rodbine i institucija.

Indikatori subjektivne dobrobiti, životno zadovoljstvo i sreća, visoko su međusobno povezani kod obiju dobnih skupina, a razine njihove povezanosti s različitim izvorima socijalne podrške različiti su kod mlađih i starijih sudionika. Dok su kod mlađih sudionika razine povezanosti životnog zadovoljstva i sreće s percipiranom podrškom od člana obitelji ili rodbine relativno niske ($r=0,15$, $p<0,05$), kod starijih su te povezanosti znatno više ($r=0,28$, $p<0,01$ i $r=0,34$, $p<0,01$), a niska razina povezanosti utvrđena je između percepcije podrške od institucija i životnog zadovoljstva ($r=0,16$, $p<0,05$).

Tablica 4. Korelacije pojedinih socio-demografskih obilježja i percepcije socijalne podrške iz različitih izvora sa životnim zadovoljstvom te njihov relativni udio u predviđanju životnog zadovoljstva mlađe i starije skupine stanovnika Vukovarsko-srijemske županije

	Mlađa skupina do 44			Starija skupina 45+		
1. korak	r	β	R^2	r	β	R^2
Spol	0,13*	0,16*	$R^2=7\%$	-0,02		$R^2=8\%$
Prihodi	0,22**	0,23**		0,27**	0,24**	
Obrazovanje	0,04			0,17**		
2. korak	r	β	$F=4,52^{**}$	r	β	$F=6,44^{**}$
Podrška člana obitelji ili rodbine	0,14*		$\Delta R^2=16\%$	0,30**	0,21**	$\Delta R^2=8\%$
Podrška prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe	0,39**	0,34**	$F=11,89^{**}$	0,27**		$F=6,75^{**}$
			$R^2=24\%$			$R^2=16\%$
Podrška neke institucije ili organizacije	0,29**	0,19**	$F=8,63^{**}$	0,16**		$F=6,84^{**}$

** $p<0,01$; * $p<0,05$

Tablica 5. Korelacije pojedinih sociodemografskih obilježja i percepcije socijalne podrške iz različitih izvora sa osjećajem sreće te njihov relativni udio u predviđanju sreće mlađe i starije skupine stanovnika Vukovarsko-srijemske županije

	Mlađa skupina do 44			Starija skupina 45+		
1.korak	r	β	R^2	r	β	R^2
Spol	0,27**	0,28**	$R^2=10\%$ $F=6,43^{**}$	0,00		$R^2=6\%$ $F=4,42^{**}$
Prihodi	0,14*	0,17*		0,22**	0,21**	
Obrazovanje	-0,00			0,13*		
2.korak	r	β		r	β	
Podrška člana obitelji ili rodbine	0,14*		$\Delta R^2=12\%$ $F=8,98^{**}$	0,35**	0,26**	$\Delta R^2=12\%$ $F=11,16^{**}$
Podrška prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe	0,35**	0,31**	$R^2=22\%$	0,31**		$R^2=18\%$
Podrška neke institucije ili organizacije	0,24**	0,14*	$F=8,15^{**}$	0,23**		$F=8,10^{**}$

** $p<0,01$; * $p<0,05$

Percepcija socijalne podrške iz različitih izvora više pridonosi životnom zadovoljstvu i sreći mlađih sudionika (24% i 22% objašnjene varijance) u odnosu na starije (16% i 18% objašnjene varijance) uz kontrolu sociodemografskih obilježja. Pri tome su značajni prediktori životnog zadovoljstva i sreće mlađih sudionika (do 44 godine) podrška prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe ($\beta=0,31$; $p<0,01$) i neke institucije ili organizacije ($\beta=0,14$; $p<0,05$), a ispitanika starijih od 45 godina podrška člana obitelji ili rodbine ($\beta=0,26$; $p<0,01$).

5. Rasprava

U skladu s osnovnim ciljem ovog istraživanja utvrđena je povezanost subjektivne dobrobiti izražene kroz životno zadovoljstvo i osjećaj sreće s procjenama socijalne podrške iz različitih izvora. Stanovnici Vukovarsko-srijemske županije koji su zadovoljniji svojim životom i sretniji su, percipiraju da dobivaju više socijalne podrške. Procjenjuju općenito da, kada bi zatrebali pomoć zbog ozbiljna problema, najviše računaju na članove obitelji ili rodbine, zatim na prijatelje, susjede ili druge bliske osobe, a najmanje na institucije ili organizacije. Usporedbe mlađe i starije skupine sudionika pokazale su da u pogledu percipirane socijalne podrške iz različitih izvora među njima nema razlike.

Subjektivna dobrobit stanovnika Vukovarsko-srijemske županije relativno je visoka, sudeći prema prosječnim procjenama općega životnog zadovoljstva na ljestvici 0 – 10: od $M=7,18$ za mlađe i $M=6,67$ za starije te osjećaja sreće od $M=7,72$ za mlađe i $M=6,77$ za starije sudionike. Po zadovoljstvu pojedinim životnim područjima, sudionici su izrazili najviše razine zadovoljstva obiteljskim životom, a najniže osjećajem sigurnosti u budućnosti. Zadovoljstvo obiteljskim životom procijenjeno je izrazito višim u odnosu na ostala životna područja (procjene iznad 8), a to su pokazala i ranija istraživanja u kojima je utvrđeno da stanovnici istočne Hrvatske (u koju spada i Vukovarsko-srijemska županija) pokazuju znatno više procjene zadovoljstva obiteljskim životom od stanovnika ostalih hrvatskih regija (Lučić i sur., 2019).

Razlike između mlađih i starijih sudionika utvrđene su u svim indikatorima subjektivne dobrobiti gdje su mlađi sudionici (do 44 godine) izrazili više razine dobrobiti od onih starijih (45 i više godina). Slični rezultati dobiveni su i u ranijim istraživanjima u Hrvatskoj (Kaliterna Lipovčan i Burušić, 2014), a takav trend pokazuju i rezultati najnovijega Svjetskog izvješća o sreći (WHR, 2024). U tom izvješću Hrvatska je, prema procjenama životnog zadovoljstva građana, rangirana kao 63. od 143 svjetske zemlje; međutim, građani mlađe životne dobi (do 30 godina) nalaze se na 14., a oni starije dobi (60 godina i više) na 80. mjestu rangiranih svjetskih zemalja. Pad životnog zadovoljstva u funkciji dobi zabilježen je i u drugim europskim zemljama, sudeći prema istraživanju kvalitete života u Europi (Eurofound, 2024).

Rezultati korelacijske analize o povezanostima između različitih pokazatelja socijalne podrške, životnog zadovoljstva i osjećaja sreće pokazali su da su

kod sudionika mlađe životne dobi više razine subjektivne dobrobiti utvrđene kod pojedinaca koji percipiraju veću socijalnu podršku od prijatelja, rodbine ili druge bliske osobe, zatim institucija ili organizacija, a u manjoj mjeri socijalnu podršku od člana obitelji ili rodbine. Kod sudionika starije dobi više razine subjektivne dobrobiti utvrđene su kod onih koji percipiraju veću socijalnu podršku od člana obitelji ili rodbine, zatim prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe, a u manjoj mjeri socijalnu podršku od institucija ili organizacija. Rezultati regresijskih analiza pokazali su da životnom zadovoljstvu i sreći mlađih sudionika najviše pridonosi podrška prijatelja i drugih bliskih osoba te u manjoj mjeri institucija, dok sudionicima srednje i starije dobi životnom zadovoljstvu i sreći pridonosi jedino podrška obitelji ili rodbine.

Razvojne teorije opisane u uvodu djelomično objašnjavaju te rezultate, tj. da se ljudi u srednjoj i kasnoj odrasloj dobi više okreću obiteljskim odnosima i više se oslanjaju na obitelj, te je zbog toga upravo percipirana podrška od obitelji i rodbine povezana s višim životnim zadovoljstvom i srećom u toj dobi, dok je za subjektivnu dobrobit mlađih značajnija podrška prijatelja. I neka druga istraživanja utvrdila su da je kod mlađih ljudi percipirana socijalna podrška od prijatelja jače povezana sa subjektivnom dobrobiti, nego podrška od obitelji (Lee i Goldstein, 2016). U istraživanju Amati i suradnika (2018) na uzorku od 25.190 sudionika pokazalo se da je povezanost dobrobiti i prijateljstava dvostrana – to što imaju prijatelja i bliske osobe vodi k većem životnom zadovoljstvu, tj. zadovoljni pojedinci imaju više prijatelja i jače su s njima povezani. Takva dvostrana povezanost socijalnih odnosa i dobrobiti utvrđena je i u longitudinalnom 13-godišnjem istraživanju na uzorku od 22.980 sudionika koje pokazuje da su ranije utvrđene više razine dobrobiti povezane s višim razinama socijalne povezanosti u kasnijoj dobi, kao i obrnuto, veća socijalna povezanost u ranijim godinama vodi k višim razinama dobrobiti kasnije (Vella-Brodrick i sur. 2023). Socijalna podrška od strane prijatelja i bliskih osoba uključuje međusobno povjerenje, zajedničke interese i aktivnosti, razmjenu informacija, materijalnu i savjetodavnu pomoć (Argyle i Furnham, 1983).

Kod mlađih sudionika u ovom istraživanju, osim percipirane podrške od prijatelja i bliskih osoba, za osjećaj sreće i životnog zadovoljstva pokazala se važnom i percipirana podrška od institucija i organizacija. To je vjerojatno posljedica toga da u dobnoj skupini od 18 do 44 godine pojedinci pohađaju škole i/ili fakultete te se zapošljavaju i važnim za svoju dobrobit percipiraju podršku onih s kojima grade profesionalne karijere.

Sudionicima u starijoj dobi percipirana socijalna podrška od obitelji pokazala se najvažnijom za dobrobit. Važnost odnosa i kontakata s obitelji u starijoj životnoj dobi pokazala se i u drugim istraživanjima, osobito odnosi među supružnicima/partnerima (Walen i Lachman, 2000) i odnosi s djecom (Pinquart i Sorensen, 2000). U istraživanju Cimenta i Akbolata (2016) pokazalo se da je i kod osoba starije životne dobi koje žive u domovima za umirovljenike percipirana socijalna podrška od članova obitelji bila najviše povezana sa životnim zadovoljstvom. Pojedinci koji su bili u braku i imali djecu percipirali su više socijalne podrške od obitelji i više razine životnog zadovoljstva iako nisu živjeli u kućanstvima s članovima obitelji.

6. Zaključak

Ovo istraživanje na reprezentativnom uzorku građana Vukovarsko-srijemske županije potvrdilo je nalaze iz literature da je percipirana socijalna podrška od strane obitelji, prijatelja i institucija povezana sa životnim zadovoljstvom i osjećajem sreće. Pojedinci koji percipiraju da dobivaju socijalnu podršku ujedno su zadovoljniji svojim životom i sretniji. Pri tome je za mlađe ljude najvažnija socijalna podrška od strane prijatelja i drugih bliskih osoba te institucija ili organizacija, dok je za one u srednjoj ili starijoj životnoj dobi najvažnija podrška obitelji i rodbine.

Važnost dobrih međuljudskih odnosa za dobrobit pojedinaca ne može se preneglasiti, jer većina istraživanja pokazuje da su upravo odnosi s drugim ljudima najvažniji za mentalno, ali i za fizičko zdravlje (Tov i sur., 2022; Holt-Lunstad i sur., 2015). Sukladno teoriji povezanosti (Baumeister i Leary, 1995) ljudi bi trebali imati trajnije veze (partnerske ili prijateljske) i česte susrete s onima koji im pružaju podršku, jer su dobri međuljudski odnosi osnovni preduvjet za dobar život.

LITERATURA

- Amati, V., Meggiolaro, S., Rivellini, G. i Zaccarin, S. (2018). Social relations and life satisfaction: the role of friends. *Genus*, 74: 7.
- Argyle, M. i Furnham, A. (1983). Sources of Satisfaction and Conflict in Long-Term Relationships. *Journal of Marriage and the Family*, 45: 481-493.
- Barrera, M. (1988). Models of social support and life stress; Beyond the buffering hypothesis. U: Cohen, L. H. (ur.). *Life events and psychological functioning*. Newbury Park: Sage, 211-236.
- Baumeister, R. F. i Leary, M. R. (1985). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117 (3): 497-529.
- Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada slap.
- Brajša-Žganec, A., Kaliterna Lipovčan, Lj. i Hanzec, I. (2018). The relationship between social support and subjective well-being across the lifespan. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 27 (1): 47-65.
- Brezzi, M. i Ramirez, M. D. (2016). Building subjective well-being indicators at the subnational level: A preliminary assessment in OECD regions. *OECD Regional Development Working Papers*, 2016/03. Paris: OECD Publishing 2016.
- Carstensen, L. L. (1992). Social and emotional patterns in adulthood: Support for socioemotional selectivity theory. *Psychology and Aging*, 7: 331-338.
- Cheung, F. i Lucas, R. E. (2014). Assessing the validity of single-item life satisfaction measures: Results from three large samples. *Quality of Life Research*, 23: 2809-2818.
- Çimen, M. i Akbolat, M. (2016). Perceived Social Support and Life Satisfaction of Residents in a Nursing Home in Turkey. *International Journal of Health Management and Tourism*, 1 (1): 41-56.
- Cohen, S. (2004). Social relationships and health. *American Psychologist*, 59 (8): 676-684.
- Cohen, S. i Hoberman, H. M. (1983). Positive events and social supports as buffers of life change stress. *Journal of Applied Social Psychology*, 13: 99-125.

Cohen, S. i Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychol Bull* 1985, 98 (2): 310-357.

Cummins, R. A., Eckersley, R., Pallant, J., van Vugt, J. i Misajon, R. (2003). Developing a national index of subjective wellbeing: The Australian unity well-being index. *Social Indicators Research*, 64: 159-190.

Deci, E. L. i Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11 (4): 227-268.

Diener, E., Seligman, M. E. P., Choi, H. i Oishi, S. (2018) Happiest people revisited. *Perspectives on Psychological Science*, 13 (2): 176-184.

Diener, E. i Oishi, S. (2005). The nonobvious social psychology of happiness. *Psychol Inq*, 16 (4): 162-167.

Diener, E. i Seligman, M. E. (2002). Very happy people. *Psychological Science*, 13 (1): 81-84.

English, T. i Carstensen, L. L. (2014). Selective narrowing of social networks across adulthood is associated with improved emotional experience in daily life. *International Journal of Behavioral Development*, 38: 195-202.

EQOLS 2016 – *European Quality of Life Surveys*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Coonditions, Dublin. <https://www.eurofound.europa.eu/en/surveys/european-quality-life-surveys-eqls/european-quality-life-survey-2016>

Eurofound (2024). *Becoming adults: Young people in a post-pandemic world*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Gunaydin, G., Oztekin, H., Karabulut, D. H. i Selman-Engin, S. (2021). Minimal Social Interactions with Strangers Predict Greater Subjective Well-Being. *Journal of Happiness Studies*, 22: 1839-1853.

Haller, M. i Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: an international comparative analysis. *Social Indicators Research*, 75: 169-216.

Helliwell, J. F., Layard R. i Sachs, J. (ur.). (2015). *World Happiness Report 2015*. New York: Sustainable Development Solutions Network 2016.

Helliwell, J. F., Huang, H., Norton, M., Goff, L. i Wang, S. (2023). World happiness, trust and social connections in times of crisis. In *World Happiness Report 2023*, Chapter 2.

Holt-Lunstad, J., Smith, T. B., Baker, M., Harris, T. i Stephenson, D. (2015). Loneliness and social isolation as risk factors for mortality: A meta-analytic review. *Perspectives on Psychological Science*, 10 (2): 227-237.

Huppert, F. A., Marks, N., Clark, A., Siegrist, J., Stutzer, A. i Vittersø, J. (2009). Measuring well-being across Europe: description of the ESS well-being module and preliminary findings. *Social Indicators Research*, 91 (3): 301-315.

Jovanović, V. i Lazić, M. (2020). Is longer always better? a comparison of the validity of single-item versus multiple-item measures of life satisfaction. *Applied Research in Quality of Life*, 15: 675-692.

Kaliterna Lipovčan, Lj. i Brajša-Žganec, A. (2022). Društvene i osobne odrednice životnog zadovoljstva i sreće stanovnika Vukovarsko-srijemske županije. U: Živić, D. (ur.). *Vukovarsko-srijemska županija – Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*. Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 168-189.

Kaliterna Lipovčan, Lj. i Burušić, J. (2014). Age and gender differences in well-being in Croatia. U: Eckerman, L. (ur.). *Gender, Lifespan and QOL. International Perspectives*. Dordrecht, The Netherlands: Springer 2014, 199-219.

Kalmijn, M. (2012). Longitudinal analyses of the effects of age, marriage, and parenthood on social contacts and support. *Advances in Life Course Research*, 17: 177-190.

Lee, C. Y. S. i Goldstein, S. E. (2016). Loneliness, stress, and social support in young adulthood: Does the source of support matter. *Journal of Youth and Adolescence*, 45 (3): 568-580.

Luong, G., Charles, S. T. i Fingerma, K. L. (2011). Better With Age: Social Relationships Across Adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 28 (1): 9-23.

Lučić, L., Brkljačić, T., Kaliterna Lipovčan, Lj., Sučić, I. i Brajša-Žganec, A. (2019). Regional differences in well-being in Croatia. U: Kaliterna Lipovčan,

Lj., Jurčević, K. i Ramljak, O. (ur.). *Reflections on The Mediterranean; Mediterranean Issues Book 2.*, Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar, VERN' Group, 221-230.

Kessler, R. C., Kendler, K. S., Heath, A., Neale, M. C. i Eaves, L. J. (1992). Social support, depressed mood, and adjustment to stress: a genetic epidemiologic investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62 (2): 257-272.

Okabe-Miyamoto K., Folk D., Lyubomirsky, S. i Dunn, E. W. (2021). Changes in social connection during COVID-19 social distancing: It's not (household) size that matters, it's who you're with. *PLoS One* 16(1): 0245009

Pinquart, M. i Sörensen, S. (2000). Influences of socioeconomic status, social network and competence on subjective well-being in later life: A meta-analysis. *Psychology and Aging*, 15 (2): 187-224.

Regan, A. i Lyubomirsky, S. (2022). Inducing sociability – insights from well-being science. U: Forgas J. P., Crano, W. i Fiedler, K. (ur.). *The Psychology of Sociability: Understanding Human Attachment*. New York: Routledge. Talylor and Francis Group, 79-97.

Regan, A., Radošić, N. i Lyubomirsky, S. (2022). Experimental effects of social behavior on well-being. *Trends in Cognitive Sciences*, 26 (11): 987-998.

Rodríguez-Fernández, A., Izar-De-La-Fuente, I., Escalante, N. i Azpiazu, L. (2021). Perceived social support for a sustainable adolescence: a theoretical model of its sources and types. *Sustainability*, 13(10):5657.

Sheldon, K. M. i Kassel, T. (2001). Getting older, getting better? Personal strivings and psychological maturity across the life span. *Developmental Psychology*, 37: 491-501.

Siedlecki, K. L., Salthouse, T. A., Oishi, S. i Jeswani, S. (2014). The relationship between social support and subjective well-being across age. *Social Indicators Research*, 117 (2): 561-576.

Tov, W., Wirtz, D., Kushlev, K., Biswas-Diener, R. i Diener, E. (2022). Well-Being Science for Teaching and the General Public. *Perspectives on Psychological Science*, 17 (5): 1452-1471.

Vaux, A. (1990). An Ecological Approach to Understanding and Facilitating Social Support. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7 (4): 507-518.

Vella-Brodrick, D., Joshanloo, M. i Slep, G. R. (2023). Longitudinal Relationships Between Social Connection, Agency, and Emotional Well-Being: A 13-Year Study. *The Journal of Positive Psychology*, 18 (6): 883-893.

Waldinger, R. i Schulz, M. (2023). *The good life: lessons from the world's longest scientific study of happiness*. Simon and Schuster.

Walen, H. R. i Lachman, M. E. (2000). Social support and strain from partner, family, and friends: Costs and benefits for men and women in adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 17 (1): 5-29.

WHR (2024). *World Happiness Report 2024*. Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B. i Wang, S. (ur.). University of Oxford: Well-being Research Centre.

Wrzus, C., Hänel, M., Wagner, J. i Neyer, F. J. (2013). Social network changes and life events across the life span: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 139: 53-80.

Živić, D. (ur.). (2022). *Vukovarsko-srijemska županija – Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*. Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND SUBJECTIVE WELL-BEING OF YOUNG AND MIDDLE-AGED RESIDENTS OF VUKOVAR-SRIJEM COUNTY

Summary: *Research shows that positive relationships with other people are associated with higher levels of subjective well-being in individuals. Against this background, the aim of this study was to determine the relationship between perceived social support as one of the indicators of social relations and the subjective well-being of the residents of Vukovar-Srijem County. Since social relationships and their importance change over the course of life, we were interested in whether there are differences in the relationship between social support from different sources and subjective well-being in young and middle-aged people. The research was conducted in 2019/2020 as part of the project "Conducting field research on the quality of life in Vukovar-Srijem County and collecting and processing demographic-graphic-statistical data". 457 citizens of Vukovar-Srijem County with an average age of 48 years participated in the survey (47% men). Social support was examined as a person's perception of how much they can count on the help of a family member or relative, a friend, neighbour or other close person who is not a family member, or an institution or organisation when they need this help due to a serious personal or family problem. Subjective well-being was examined on the basis of ratings of life satisfaction, happiness and satisfaction with certain areas of life. The correlation between life satisfaction and feelings of happiness with perceived social support from various sources was determined. Individuals who were happier and more satisfied with their lives indicated that they received more support from a family member or relative, a friend, neighbour or other close person, as well as from institutions or organisations. Support from friends and other loved ones and, to a lesser extent, from institutions contributed more to life satisfaction and happiness for younger participants than support from family and relatives, while support from family and relatives contributed most to life satisfaction and happiness for middle-aged and older participants.*

Keywords: *Social support, subjective well-being, Vukovar-Srijem County*

IZMEĐU NEANGAŽIRANOG FAMILIZMA I PROSOCIJALNOGA OBITELJSKOG OSNAŽIVANJA. ODNOS PREMA OBITELJI I DRUŠTVENOM ANGAŽMANU STANOVNIKA VUKOVARSKO- -SRIJEMSKJE ŽUPANIJE

Mateo Žanić – Geran Marko Miletić

Sažetak: *U ovom se radu, na temelju rezultata istraživanja provedenoga u Vukovarsko-srijemskoj županiji 2020. godine, raspravlja o relaciji između obiteljskih odnosa i spremnosti na angažman u lokalnoj zajednici. Osnovni je cilj utvrditi ima li obitelj prvenstveno poticajnu ili ograničavajuću ulogu kada je u pitanju spremnost na društveni angažman. Osim toga cilj je dobiti bolji uvid u osobne i društvene aspekte života koji potiču pozitivnu povezanost između kvalitetna obiteljskog okvira i društvenog angažmana. Klaster analizom izdvojena su tri klastera koja su nazvana prosocijalno obiteljsko osnaživanje, neangažirani familizam te oslabljeni familizam. Pokazalo se da klaster prosocijalno obiteljsko osnaživanje, koji obuhvaća ispitanike koji visoko vrednuju obiteljski život te iskazuju spremnost na javni angažman u lokalnoj zajednici, karakterizira dobra društvena uklopljenost, viši materijalni položaj te viša razina optimizma u pogledu budućnosti, u odnosu prema preostala dva klastera. Također, pokazalo se kako snažno oslanjanje na obitelj može imati različite učinke na aktere budući da ispitanike svrstane u klaster neangažirani familizam karakterizira zadovoljstvo obiteljskim životom, ali i nezainteresiranost za angažmanom u lokalnoj zajednici. Zaključuje se stoga da uloga obitelji nije jednoznačna kada je u pitanju spremnost na društveni angažman.*

Ključne riječi: *obitelj, društveni angažman, neangažirani familizam, prosocijalno obiteljsko osnaživanje, socijalno povjerenje, socijalna podrška, Vukovarsko-srijemska županija*

1. Uvod

Suvremeni društveni kontekst, o kojemu se, između ostaloga, piše kao o postmodernome ili postindustrijskome, obilježava niz značajnih transformacija koje uvelike utječu na društvene odnose (Alexander i sur., 2020). Piše se tako o krizi tradicionalnih ideologija, ali i o transformaciji države te novim zahtjevima

na koje ona mora odgovoriti (Giddens, 2009; Schwarzmantel, 2005). Smatra se pritom da ni institucionalni sklop, ali ni idejni okvir stvoren tijekom devetnaestoga i u prvom dijelu dvadesetog stoljeća nisu u mogućnosti ponuditi rješenja za osmišljavanje društvenog života početkom 21. stoljeća. Drži se kako su suvremene promjene tako velike da utječu i na transformacije nekih od ključnih društvenih institucija kao što su nacija, klasa i obitelj. Nameće se stoga pitanje kakav je efekt transformacije tih institucija na svakodnevni život ljudi. Ono što predstavlja osobit izazov jest odgovoriti kako splet društvenih promjena utječe na društveni angažman građana. Naime, gotovo od početka razvoja modernih društava postoji bojazan od svojevrsne pasivizacije građana. Na de Tocquevilleovu tragu drži se da bi pojedinci zaokupljeni svojim željama i interesima mogli prestati brinuti za javnu sferu i poslove od širega društvenog značaja. U tom kontekstu problematizira se, primjerice, kakav je utjecaj individualizacije na društveni angažman. Dok se zaokupljenost sobom s jedne strane prikazuje kao opasnost za javni angažman, postoje i stavovi prema kojima jačanje individualizma ne mora nužno biti u suprotnosti sa željom za društvenim angažmanom, pa i iskazivanjem društvene solidarnosti (Tomić Koludrović, 2007).

Na sličan način raspravlja se i o utjecaju obitelji na društveni angažman. Pod implicitnim ili eksplicitnim utjecajem koncepta amoralnog familizma postoje radovi koji su naglašavali negativne efekte obitelji na spremnost pojedinaca da se angažiraju u javnoj sferi (Prandini, 2014). Ta tradicija osobito je istaknuta u društvima koja se na određen način smatraju perifernima ili poluperifernima u odnosu na razvijena zapadna društva. Ipak, neka novija istraživanja provedena u Italiji, državi u kojoj se o konceptu amoralnog familizma dosta raspravljalo, pokazala su kako obitelj ima pozitivnu ulogu u razvijanju kako individualnog blagostanja tako i društvene kohezije (Prandini, 2014).

U ovom je radu stoga cilj utvrditi na koji su način obiteljski odnosi povezani s angažmanom u javnoj sferi, odnosno, nešto preciznije rečeno, nastojat će se utvrditi kada i zašto obitelj pridonosi jačanju društvenog angažmana pojedinca, a kada i zašto pridonosi njegovu odmicanju od društveno angažirana djelovanja. Pod društvenim angažmanom pritom se misli na različite oblike djelovanja u društvenom polju u kojima je pojedinac spreman uložiti svoje vrijeme, znanje i novac za opće dobro ili iskazati solidarnost s drugima te potaknuti neke društvene promjene.

Na ta pitanja nastojat će se odgovoriti na temelju rezultata anketnog istraživanja provedenoga 2020. godine na više etapno-stratificiranom uzorku punoljetnih stanovnika Vukovarsko-srijemske županije. Prije analize dobivenih podataka u sljedećem poglavlju će se prvo ponuditi uvid u neke važne stavove građana Republike Hrvatske vezane uz obitelj i društveni angažman.

2. Transformacija obitelji i spremnost na društveni angažman u Republici Hrvatskoj

Uz različite koncepte kojima se analiziraju korjenite promjene zapadnih društava počevši od druge polovice dvadesetog stoljeća, kao što su, primjerice, postindustrijalizacija ili postmodernizacija, hrvatsko društvo prolazilo je i specifične procese transformacija povezanih uz niz ekonomskih, društvenih i političkih promjena vezanih uz pad komunizma. Sve te promjene unijele su dramatične promjene u svakodnevne živote pojedinaca i grupa, ali i u funkcioniranje pojedinih institucija. Kada je u pitanju odnos važnosti i povjerenja u pojedine društvene grupe i institucije, može se konstatirati da hrvatski građani i dalje smatraju obitelj važnom, ali da se paralelno s time događaju znatne promjene u načinu kako se doživljava obiteljski život.

Primjerice, prema rezultatima istraživanja Pilarov barometar iz 2014. godine 81,8% ispitanika bilo je zadovoljno time što se često ili uvijek može obratiti obitelji za pomoć kad ih nešto brine ($M=4,3$), a većina ispitanika zadovoljna je i drugim aspektima odnosa unutar obitelji kao što su podrška i prihvaćanje ili iskazivanje osjećaja (Pilarov barometar, 2014).

Longitudinalno istraživanje koje se provodi u okviru Europskog istraživanja vrednota također je pokazalo da obitelj zauzima važno mjesto u životima građana Hrvatske budući da je 2018. njih 98,3% smatralo obitelj važnom ili veoma važnom (Aračić i sur., 2019).

Paralelno s tim obitelj i brak prolaze kroz velike promjene, a jedan od najočiti-
tijih pokazatelja toga je stopa razvoda brakova. U Republici Hrvatskoj je, primjerice, 1950. godine bilo 37 995 sklopljenih te 3 137 razvedenih brakova, dok je 2017. godine bilo 20 310 sklopljenih brakova, a razvedenih 6 265. Promjene u obitelji odrazile su se i na opadanje prosječnog broja članova kućanstava uz znatno povećanje broja samačkih kućanstva. Tako je u Hrvatskoj prosječan broj

članova kućanstva 2011. godine bio 2,8 (Kregar i sur., 2021). Sve to sugerira da, premda je obitelj i dalje važna hrvatskim građanima, obiteljske uloge postaju sve manje jasne, a sama obitelj nerijetko postaje krhka u sudaru s individualizacijskim tendencijama.

U kontekstu razvoja demokracije, ali i uspješnog funkcioniranja lokalnih zajednica postavljalo se i pitanje u kojoj su mjeri građani Hrvatske spremni sudjelovati u različitim društvenim aktivnostima putem kojih bi nastojali usmjeravati buduće promjene. Istraživanje građanskog aktivizma, u najvećoj mjeri usmjerenoga na djelovanje u sferi politike, pokazalo je kako je od deset istraživanih aktivnosti tek u četiri sudjelovalo više od 15% građana Hrvatske (Franc i sur., 2007). Najveći broj ispitanih pritom je glasao na lokalnim izborima (70,1%) dok je samo 8,1% ispitanih sudjelovalo u javnoj raspravi ili tribini o nekom lokalnom problemu, a njih 7,6% sudjelovalo je u nekom javnom prosvjedu ili okupljanju. Istraživanja provedena u manjim lokalnim zajednicama također su ukazivala na relativno slabu participaciju građana u aktivnostima važnim za lokalnu zajednicu. Primjerice, u naselju Okrug Gornji istraživalo se sudjelovanje građana u četiri faze planiranja lokalnog razvoja pri čemu velika većina građana nije sudjelovala ni u jednoj fazi (Miletić i sur, 2017).

Kada je u pitanju društveni angažman hrvatskih građana, ali i iskazivanje solidarnosti, pokazuje se da hrvatski građani pokazuju visoku spremnost pomagati bližnjima, ali da je znatno manje izražena solidarnost prema nepoznatima kao i nedostatak zauzetosti za opće dobro (Baloban, 2005). S obzirom na relativno nisku razinu spremnosti hrvatskih građana da volontiraju ili sudjeluju u radu humanitarnih udruga, ali i neke druge empirijske pokazatelje Stjepan Baloban piše kako je očito „da je u Hrvatskoj slabo razvijena društvena solidarnost, tj. ona solidarnost koja pretpostavlja suradnju, sudjelovanje i suodgovornost za zajedničko dobro, bilo da je riječ o zgradi, ulici, mjestu, gradu, kaju ili državi kao takvoj“ (Baloban, 2005, 1026).

Ovakvo stanje drži se problematičnim u kontekstu razvijanja demokratičnosti odozdo, u kontekstu razvijanja odgovornog i aktivnog građanstva, odnosno u kontekstu supsidijarnosti u hrvatskom društvu.

Navode se brojni razlozi zašto je izostao značajniji angažman hrvatskih građana. Primjerice, razlozi za to traže se u niskom socijalnom kapitalu te slabo razvijenu civilnom društvu. I. Tomić Koludrović pritom navodi nekoliko uvjerlji-

vih razloga za nedovoljnu razvijenost civilnog društva, ali i ne posve povoljnu predodžbu koja se u javnosti stvara o ovom sektoru (Tomić Koludrović, 2007).

Za razumijevanje određene pasivnosti hrvatskih građana u javnoj sferi koristio se i koncept amoralnog familizma kojim se nastoji ponuditi široka slika u kojoj se uspostavlja niz veza između važnosti pojedinih aktera, načina razmišljanja i načina djelovanja. G. Bežovan tako podsjeća na neka ključna obilježja toga koncepta, koji je popularizirao američki sociolog E. Banfield, te sugerira korisnost te teorije za razumijevanje društvene situacije u Hrvatskoj (Bežovan, 2004). Glavno pravilo prema kojem se djeluje u društvu amoralnog familizma jest „maksimaliziranje materijalnih kratkoročnih probitaka nuklearne obitelji, što pretpostavlja slično ponašanje i u drugim sličnim situacijama“ (Bežovan, 2004, 75). Zbog toga pojedinci nisu zainteresirani za javna zbivanja, a interese skupine ili zajednice promicat će jedino ako u njima ostvaruje i vlastite interese. Osim toga, taj koncept obuhvaća i niz drugih ideja, između ostaloga i pretpostavku da ljudi ne uspijevaju biti dugo organizirani, ne razvijaju međusobno povjerenje te smatraju prihvatljivim primanje mita. Bežovan smatra da je činjenice na koje nas upozorava amoralni familizam moguće prepoznati i u našem društvu, što, primjerice, povezuje s relativno niskim stupnjem civilnosti te očekivanjem građana da će netko drugi riješiti njihove probleme. Tomu dodaje: „Amoralni familizam i njegovu raširenost u hrvatskom društvu trebalo bi dodatno istražiti i učiniti ga predmetom javnih rasprava. Tako bi istraživanja zasigurno pokazalo regionalne razlike u rasprostranjenosti amoralnog familizma“ (Bežovan, 2004, 80). Bežovan naime drži da bi se pokazalo kako je osobito u južnim krajevima ta teorija osobito uvjerljiva.

Treba međutim reći da je razvijanje koncepta i teorije amoralnog familizma naišlo na brojne kritike te da bi njegova upotreba u suvremenom kontekstu zahtijevala preciznu teorijsku razradu i opsežno empirijsko istraživanje, pa stoga prigodno zazivanje u znanstvenom diskursu nije prihvatljivo (Ferragina, 2009; Huysseune, 2020).

Istovremeno je od velike važnosti istraživati neke veze koje se razmatraju u okviru polemika vezanih za ovaj koncept. U tom kontekstu držimo kako je jedna od tema koja zaslužuje istraživačku pažnju povezanost između obiteljskih odnosa i djelovanja u javnoj sferi, odnosno spremnost na angažman u lokalnoj zajednici.

Kako je naznačeno u uvodnom dijelu, držimo da se mogu razlikovati dva istraživačka pristupa koja se bave ovom temom. Prvi pristup drži da obitelj ima pozitivnu ulogu u društvu te da dobri obiteljski odnosi bivaju preduvjet da građani razviju spremnost za angažman u javnoj sferi, pristup koji ćemo u ovom radu nazvati pristupom *prosocijalnoga obiteljskog osnaživanja*.

Drugi pristup fokusira se na obitelj kao „sputavajuću“ instituciju za šire društveno umrežavanje te na spremnost za kolektivno djelovanje. U tom teorijskom pristupu drži se kako pretjerano oslanjanje na obitelj potiče nepovjerenje prema ostalim društvenim akterima te tako djeluje ograničavajuće za opći društveni i ekonomski napredak. Takvu poziciju, koja obitelji pristupa u duhu amoralnog familizma, nazvat ćemo *neangažirani familizam*.

Budući da rezultati pokazuju kako u Republici Hrvatskoj još uvijek prevladava visoko vrednovanje obitelji, ali i snažno oslanjanje na obiteljske odnose te da istovremeno postoji niska razina spremnosti na javni angažman, kao i nisko povjerenje u druge ljude, važno je provjeriti je li obitelj zaista ograničavajuća institucija za društveni razvoj te u kojoj mjeri navedeni pristupi mogu biti korisni za objašnjavanje pojava u hrvatskom društvu.

3. Provedba, ciljevi istraživanja i korišteni instrumenti

Podatci analizirani u ovom radu prikupljeni su anketnim istraživanjem u kojem su sudjelovali punoljetni građani Vukovarsko-srijemske županije. Istraživanje je provedeno tijekom prve polovice 2020. godine na višestapnom proporcionalno stratificiranom uzorku. U istraživanju je sudjelovalo 457 ispitanika.

U radu su postavljena dva istraživačka cilja. Osnovni je cilj utvrditi ima li obitelj dominantno poticajnu ili ograničavajuću ulogu kada je u pitanju spremnost na angažman u lokalnoj zajednici. Uz to, cilj je utvrditi u kojoj su mjeri različiti aspekti društvenog života, od materijalnog položaja do uklopljenosti u lokalnu zajednicu, povezani s prosocijalnim obiteljskim osnaživanjem. Dakle, cilj je dobiti bolji uvid u osobne i društvene aspekte života koji potiču pozitivnu povezanost između kvalitetna obiteljskog okvira i angažmana u lokalnoj zajednici.

Kako bi se odgovorilo na prvo pitanje, u radu će se provesti klaster analiza u koju će biti uključene varijable kojima se istražuje odnos prema obitelji te spremnost na javni angažman. Odnos spram obitelji istraživao je putem dva-

ju pitanja. Kao prvo, prilikom istraživanja zadovoljstva pojedinim segmentima života od ispitanika se tražilo da na skali od 0 (uopće nisam zadovoljan) do 10 (izrazito sam zadovoljan) odgovore koliko su zadovoljni svojim obiteljskim životom. Kao drugo, od ispitanika se tražilo da na skali od 1 (malo) do 5 (jako) odgovore koliko je vjerojatno da bi u slučaju ozbiljnijeg problema dobili pomoć od „člana vaše obitelji ili rodbine“. Za detektiranje spremnosti na javni angažman korištena su tri instrumenta. Od ispitanika se tako tražilo da odgovore na pitanje koliko često „sudjelujete u aktivnostima nekog lokalnog kluba društva ili udruženja“, pri čemu su im ponuđeni odgovori na skali od 1 (nikada) do 5 (jako često). Također, ispitivalo se slaganje s tvrdnjom „spreman sam financijski doprinijeti dobrobiti ovoga naselja“, uz mogućnost odgovora na skali od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (potpuno se slažem). Napokon, korišten je instrument od pet čestica kojim se istraživala uključenost ispitanika u različite aspekte života lokalne zajednice. Ispitanici su trebali odgovoriti opcijama *ne* ili *da* jesu li do sada potpisali neku peticiju, pokušali putem pisma ili dopisa potaknuti neku promjenu, razgovarali o problemima koji utječu na lokalnu zajednicu, prisustvovali javnom skupu te volontirali ili pomagali potrebitima. Naknadno su rezultati na svih pet čestica zbrojeni te je dobiven rezultat uključenosti u lokalnu zajednicu za svakoga pojedinog ispitanika.

Kako bi se dobili odgovori na drugo istraživačko pitanje vezano uz osobne i društvene odrednice prosocijalnoga obiteljskog osnaživanja, koristit će se varijable dobi ispitanika, religioznosti, osjećaja izostavljenosti iz društva, samoprocjene materijalnog statusa, potom povjerenja u ljude i očekivane socijalne podrške od strane bliskih ljudi i institucija te na koncu procjene situacije u Hrvatskoj, županiji kao i osobne situacije za dvije-tri godine te migracijskih aspiracija.

4. Rezultati istraživanja i rasprava

4. 1. Obitelj i lokalni angažman stanovnika Vukovarsko-srijemske županije

Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako obitelj ima izuzetno važno mjesto u životima stanovnika Vukovarsko-srijemske županije. Prosječna ocjena zadovoljstva obiteljskim životom na skali od 0 do 10 je 8,29, a u usporedbi s ostalim istraživanim područjima pokazuje se kako su stanovnici ove županije zapravo i najzadovoljniji upravo obiteljskim životom (Kaliterna Lipovčan i Brajša Žga-

nec, 2022). Nešto manje zadovoljstva iskazali su, primjerice, s postignućima i zajednicom, a najmanje zadovoljstva sa životnim standardom i sigurnošću u budućnosti. Kada je u pitanju socijalna podrška, ispitanici opet najveća očekivanja imaju od obitelji ili rodbine. Naime, na pitanje kolika je vjerojatnost da bi od člana obitelji i rodbine dobili pomoć u slučaju nevolje dobivena je prosječna ocjena 4,54 (na skali od 1 do 5), pri čemu 90% ispitanih prilično ili jako vjeruje kako se može osloniti na ovaj izvor pomoći u slučaju potrebe. Navedeni su nalazi usporedivi i s rezultatima istraživanja provedenima na uzorku građana Hrvatske, koji su također pokazali kako se najveća socijalna podrška očekuje od obitelji (Kaliterna Lipovčan i Brajša Žganec, 2022).

Kada je u pitanju spremnost na angažman u lokalnoj zajednici, ona kod stanovnika Županije nije pretjerano izražena. Naime, samo 24,1% ispitanika izjavilo je da prilično često ili jako često sudjeluju u aktivnostima nekoga lokalnog kluba, društva ili udruženja. Nešto više ispitanih, njih 31,7%, iskazalo je spremnost da financijski doprinese dobrobiti svog naselja. Napokon, kada je u pitanju uključenost u život lokalne zajednice, ispitanici se znatno razlikuju po dosadašnjem sudjelovanju u različitim aktivnostima. Najveći broj njih (58,4%) je komentirao ili s nekim razgovarao o problemima koji muče lokalnu sredinu, ali je zato samo 26% ispitanih prisustvovalo nekom skupu kojim se htjelo pokrenuti neke promjene.

S ciljem utvrđivanja načina na koji se ispitanici razlikuju s obzirom na odnos prema obitelji i spremnosti za društveni angažman provedena je TwoStep klaster analiza. Prednost je ovoga načina formiranja klastera što omogućuje izračun optimalnog broja klastera, za što je u našoj analizi korišten Schwarz' s Bayesian Criterion. Izdvojena su tri klastera sa zadovoljavajućom kvalitetom ($=0,3$).

Prvi klaster nazvali smo prosocijalno obiteljsko osnaživanje. Kako se može vidjeti iz Tablice 1 ispitanike iz toga klastera karakterizira visoko zadovoljstvo obiteljskim životom, kao i vjerovanje da bi od članova obitelji ili rodbine dobili pomoć u slučaju potrebe. Istodobno, taj klaster iskazuje najveću sklonost angažmanu u zajednici prema svim istraživanim aspektima. U ovoj skupini, koja se sastoji od 40% ispitanika, oslanjanje na obitelj pozitivno utječe na spremnost da se djeluje proaktivno u lokalnoj zajednici.

Tablica 1. Konfiguracija klastera s obzirom na srednje vrijednosti korištenih varijabli

	Prosocijalno obiteljsko osnaživanje (40%)	Neangažirani familizam (31,5%)	Oslabljeni familizam (28,5%)
Zadovoljstvo obiteljskim životom	9,27	8,91	5,89
Očekivanje pomoći od člana obitelji ili rodbine	4,87	4,95	3,82
Spremnost na financijski doprinos dobrobiti naselja	4,10	1,66	2,49
Sudjelovanje u aktivnostima lokalnog kluba, društva ili udruženja	2,84	2,32	1,98
Angažman u lokalnoj zajednici	2,60	1,33	1,59

Neangažirani familizam naziv je drugog klastera, koji se sastoji od 31,5% ispitanih. Karakterizira ga visoko zadovoljstvo i očekivanje od obitelji uz istovremeno nisku spremnost na iskazivanje društvenog angažmana. Suprotno nego u slučaju prvog klastera ovdje dakle visoko ocjenjivanje obiteljskih odnosa nije povezano sa željom da se nešto učini za lokalnu zajednicu.

Napokon, treći klaster obuhvaća 28,5% ispitanih i nazvan je oslabljeni familizam. Naime, ispitanici grupirani u taj klaster znatno su manje zadovoljni obiteljskim životom te u slučaju nepritika u znatno manjoj mjeri očekuju pomoć od obitelji. Angažman u zajednici u slučaju ovog klastera nije osobito izražen, premda postoji nešto više spremnosti da se financijski doprinese dobrobiti naselje nego u slučaju neangažiranog familizma.

4.2. Odrednice prosocijalnoga obiteljskog osnaživanja

Kako bi se dobio bolji uvid u to koji su osobni i društveni čimbenici povezani s razvijanjem prosocijalnoga obiteljskog osnaživanja, napravljena su testiranja putem

analize varijance, pri čemu je utvrđeno statistički značajno razlikovanje dobivenih klastera po nizu ispitivanih obilježja. Analize su napravljene uzimajući u obzir tri dimenzije: osobna obilježja, društveno pozicioniranje s obzirom na socijalnu podršku, povjerenje i isključenost te na koncu planove i očekivanja od budućnosti.

Rezultati prikazani u Tablici 2 pokazuju kako se ispitanici okupljeni u klaster prosocijalno obiteljsko osnaživanje po važnim osobnim obilježjima znatno razlikuju u odnosu na ispitanike grupirane u ostala dva klastera, premda postoje i neke značajne razlike između ispitanika iz neangažiranog i oslabljenog familizma.

Tablica 2. Razlika među klasterima s obzirom na osobna obilježja ispitanika

	Klasteri			Statistički značajne razlike
	Prosocijalno obiteljsko osnaživanje	Neangažirani familizam	Oslabljeni familizam	
	M1	M2	M3	
Dob (godina rođenja)	1972,76	1974,56	1968,87	M3>M2 F=3,608 sig=0,028
Kad uzmete u obzir ukupne mjesečne prihode vašeg kućanstva, kako izlazite na kraj s troškovima? (Skala 1 – jako teško do 5 – vrlo lako)	3,29	3,02	2,57	M1>M2, M3 M2>M3 F=21,73, sig=0,000
Jeste li religiozni? Ako jeste, u kolikoj mjeri? (0 = uopće nisam religiozan/na do 10 = vrlo sam religiozan/na)	7,39	6,87	6,09	M1>M3 F=6,69 sig=0,001

Ispitanici okupljeni u klaster prosocijalno obiteljsko osnaživanje svoju materijalnu situaciju procjenjuju boljom od ostalih klastera te su religiozniji u odnosu na ispitanike svrstane u oslabljeni familizam. Neka ranija istraživanja također su

ukazivala na to da bolji materijalni položaj predstavlja značajan preduvjet razvijanju društvene umreženosti te snažnijemu društvenom angažmanu (Šućur, 2008).

Kad su u pitanju razlike između preostala dva klastera, može se primijetiti kako ispitanici grupirani u neangažirani familizam procjenjuju boljim svoj materijalni položaj te da je riječ o ispitanicima koji spadaju u mlađu populaciju od one iz oslabljenog familizma. Dakle, oslabljeni familizam klaster je koji se nalazi u nezavidnoj društvenoj poziciji, koja karakterizira nešto starije ispitanike nisko-ga materijalnog položaja.

Sljedeća tablica pokazuje razlike između grupa s obzirom na društvenu isključenost, socijalno povjerenje te institucionalnu socijalnu podršku, kao i socijalnu podršku od prijatelja i bliskih osoba.

Tablica 3. Socijalno povjerenje, socijalna podrška i osjećaj isključenosti iz društva

	Klasteri			Statistički značajne razlike
	Prosocijalno obiteljsko osnaživanje	Neangažirani familizam	Oslabljeni familizam	
	M1	M2	M3	
Općenito govoreći, mislite li da se većini ljudi može vjerovati ili da u odnosima s ljudima uvijek treba biti veoma oprezan? (0 = uvijek na oprezu do 10 = većini se ljudi može vjerovati)	4,99	4,17	3,87	M1>M2,M3 F=7,83 sig=0,000
Vjerojatnost da biste u slučaju potrebe pomoć dobili od prijatelja, susjeda ili druge bliske osobe koja nije član obitelji	4,40	4,07	3,37	M1>M2,M3 M2>M3 F=48,12 sig=0,000

Vjerojatnost da biste u slučaju potrebe pomoć dobili od neke institucije ili organizacije	3,08	2,51	2,42	M1>M2,M3 F=12,80 sig=0,000
Osjećam se izostavljeno iz društva (1 = uopće se ne slažem do 5 = potpuno se slažem)	1,78	1,93	2,43	M3>M1,M2 F=12,86 sig=0,000

Povjerenje prema drugim ljudima činilo nam se osobito važnim istražiti u kontekstu istraživačkog pitanja. Naime, dok se u Hrvatskoj još uvijek visoko cijeni obitelj kao institucija, istovremeno se iskazuje niska razina povjerenja prema drugim ljudima. Primjerice, prema rezultatima istraživanja provedenoga 2017. godine 12,7% ispitanih smatralo je kako se većini ljudi može vjerovati dok je istovremeno 84,6% ispitanih bilo sklono opciji da čovjek nikad nije dovoljno na oprezu (Ježovita, 2019). Nisku razinu povjerenja u druge ljude iskazuju i mladi, što pokazuje podatak da samo 16,3% mladih iz Vukovarsko-srijemske županije smatra da uglavnom ili gotovo uvijek može vjerovati ljudima (Žanić i Miletić, 2023). Stoga se Republika Hrvatska obično svrstava među države niskog povjerenja, u koje se uz to ubraja i većina drugih postkomunističkih zemalja. Dobiveni rezultati pokazuju da su dobri obiteljski odnosi povezani s jačim povjerenjem u druge ljude. Naime, u slučaju prosocijalnog obiteljskog osnaživanja pokazuje se kako je nešto više izraženo povjerenje u druge ljude upravo među onima koji su zadovoljni obiteljskim odnosima te spremni na društveni angažman.

Ispitanici iz ostalih dvaju klastera pokazuju znatno niže iskazano povjerenje u druge ljude, ali i znatno manju vjeru u socijalnu podršku kako od bliskih ljudi i prijatelja tako i od institucija i udruga. Prosocijalno obiteljsko osnaživanje karakterizira dakle najbolja društvena uklopljenost koja se ogleda u uvjerenju da mogu računati na različite aktere u slučaju pomoći, a posljedično tome iskazuje se i više povjerenja u ljude. Ne čudi stoga da se ispitanici iz ovog klastera u najmanjoj mjeri osjećaju isključenima iz društva.

Prethodne nalaze zanimljivo je povezati i s pogledom na budućnost te tri skupine ispitanika. Kako se može vidjeti iz Tablice 4, u svim trima skupinama ispitanika uočljivo je da nešto više optimizma iskazuju kada je u pitanju osobna situacija nego kada je u pitanju procjena stanja u Hrvatskoj ili u Županiji. Istovremeno

upravo ispitanici iz klastera prosocijalno obiteljsko osnaživanje pokazuju višu razinu optimizma u odnosu na ostale ispitanike, pri čemu je ta razlika osobito izražena u odnosu spram ispitanika okupljenih u klaster oslabljeni familizam. Očito je da angažman koji iskazuju u lokalnoj zajednici povezan s vjerom da se stvari i na državnoj i na županijskoj razini mogu barem u nekoj mjeri popraviti.

Tablica 4. Pogled u budućnost

	Klasteri			Statistički značajne razlike
	Prosocijalno obiteljsko osnaživanje	Neangažirani familizam	Oslabljeni familizam	
	M1	M2	M3	
Procjena situacije u Hrvatskoj za dvije-tri godine (1 = izrazito će se pogoršati do 5 = izrazito će se poboljšati)	3,13	2,82	2,65	M1>M2, M3 F=9,33 sig=0,000
Procjena situacije u županiji za dvije tri godine (1 = izrazito će se pogoršati do 5 = izrazito će se poboljšati)	3,01	2,69	2,56	M1>M2,M3 F=7,76 sig=0,000
Procjena osobne situacije za dvije tri godine (1 = izrazito će se pogoršati do 5 = izrazito će se poboljšati)	3,43	3,24	2,97	M1>M3 F=8,73 sig=0,000
Migracijske aspiracije (1 = uopće ne planiram do 5 = planiram, svakako se namjeravam iseliti)	1,34	1,63	1,59	M2>M1 F=4,87 sig=0,008

Napokon, razlike među grupama zabilježene su i u slučaju migracijskih aspiracija. U statistički značajnoj mjeri o odlasku više razmišljaju ispitanici iz neangažiranog familizma nego oni iz prosocijalnoga obiteljskog osnaživanja.

Kod ispitanika iz neangažiranog familizma očito postoji određeno nezadovoljstvo lokalnom, ali i općom društvenom situacijom, koje ih s jedne strane demotivira na osobni angažman u zajednici, a s druge strane navodi na to da iskazuju određeni pesimizam kada je u pitanju bliska budućnost Županije i Republike Hrvatske te ih na koncu potiče na razmišljanje o odlasku. Nasuprot tome ispitanici koji su okupljeni u klasteru prosocijalno obiteljsko osnaživanje iskazivali su najveću sklonost angažmanu u lokalnoj zajednici, a uz to mogu računati i na snažnu socijalnu podršku u ovom kraju, te stoga ne čudi što ne iskazuju visoke migracijske aspiracije.

5. Zaključak

Rezultati prikazani u ovom radu pokazali su da nije moguće jednoznačno odrediti ulogu obitelji kada je riječ o poticanju na društveni angažman. Naime, provedbom klaster analize u kojoj su korištene varijable koje tiču obiteljskih odnosa te spremnosti na društveni angažman izdvojena su tri klastera. Pritom je u dva klastera prevladavalo visoko vrednovanje odnosa u obitelji, ali su se te dvije grupe izrazito razlikovale po spremnosti za društveni angažman. Može se stoga zaključiti da nijedan od dvaju teorijskih pristupa predstavljenih u početku rada ne objašnjava u potpunosti društvenu stvarnost Vukovarsko-srijemske županije, već se pokazuje kako obitelj može imati raznolike usmjeravajuće utjecaje koji ovise o nizu drugih društvenih čimbenika.

Ispitanike obuhvaćene u klaster prosocijalno obiteljsko osnaživanje karakterizira dobra socijalna umreženost, snažna uklopljenost u lokalnu zajednicu, što utječe i na razvijanje nešto veće razine socijalnog povjerenja. No bitno je reći da ti ispitanici imaju manje materijalnih teškoća, što im svakako omogućava višu razinu participacije u javnim i kolektivnim akcijama. Naime, neka prethodna istraživanja pokazala su kako upravo materijalni status utječe na razvoj socijalnog kapitala i veću spremnost na društveno angažiranje (Šućur, 2008).

Kad je riječ o ispitanicima grupiranim u klaster neangažirani familizam, može se zaključiti kako je riječ o relativno složenoj poziciji koju karakterizira zadovoljavajuća razina društvene umreženosti, ali i znatno smanjena institucionalna očekivanja. Ovi ispitanici se ne osjećaju izostavljenima iz društva, mogu računati na pomoć prijatelja i bliskih osoba u slučaju ozbiljnijih problema, ali istovremeno ne i na institucionalnu pomoć. Riječ je također o nešto mlađoj skupini

koja u odnosu spram ispitanika iz klastera prosocijalno obiteljsko osnaživanje u znatno većoj mjeri razmišlja o odlasku. Nešto izraženija spremnost za odlaskom može biti povezana i s nešto manjim angažmanom tih osoba, osobito s nesklonošću da se ulažu novci u razvoj naselja.

Napokon, zanimljive uvide nam donosi i treći klaster nazvan oslabljeni familizam koji obuhvaća ispitanike koji imaju relativno nisku ocjenu obiteljskih odnosa te istodobno ne iskazuju veliku spremnost za društvenim angažmanom. Riječ je o ispitanicima koje po nizu istraživanih aspekata karakterizira društvena isključenost. Oni se osjećaju u najvećoj mjeri izostavljenima iz društva, što utječe i na njihov pesimistični pogled na budućnost.

Premda je, dakle, uloga obitelji dvosmjerna kada je u pitanju društveni angažman, daleko je najteži položaj onih koji se ne mogu osloniti ni na obiteljske odnose u svom svakodnevnom životu. S obzirom na dinamičke promjene kojima je izloženo hrvatsko društvo držimo stoga važnim i dalje pratiti kako se u spletu društvenih odnosa obitelj transformira te kako pritom utječe na živote svojih članova.

LITERATURA

Alexander, J., Thompson, K., Desfor Edles, L. i Capous-Desyllas, M. (2020). *Savremeni uvod u sociologiju*. Ekonomski fakultet, Beograd.

Aračić, P., Baloban, J. i Nikodem, K. (2019). Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu od 1999. do 2017. godine. *Bogoslovska smotra*, 89 (2), 331-353. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/223156>

Baloban, S. (2005). Ostvarivanje solidarnosti po supsidijarnosti. *Bogoslovska smotra*, 75 (4), 1019-1043. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/24344>

Bežovan G. (2004). Amoralni familizam kao prepreka ostvarenju načela supsidijarnosti u hrvatskom društvu. U: Baloban, S. i Črpić, G. (ur.). *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 59-84.

Ferragina, E. (2009). The never-ending debate about The moral basis of a backward society: Banfield and 'amoral familism'. *Journal of Anthropological Society of Oxford*, 1 (2), 141-160.

Franc, R., Šakić, V. i Maričić, J. (2007). Građanski aktivizam u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 16 (1-2 (87-88)), 111–132. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/18923>

Giddens, A. (2009). *Evropa u globalnom dobu*. CLIO, Beograd.

Huyseune, M. (2020). Theory Travelling through Time and Space: The Reception of the Concept of Amoral Familism. *Int J Polit Cult Soc*, 33, 365-388. <https://doi.org/10.1007/s10767-019-09335-6>

Ježovita, J. (2019). Komparativni pregled odgovora na pitanja u anketi Europskog istraživanja vrednota (EVS) - 1999., 2008. i 2017. *Bogoslovska smotra*, 89 (2), 225-329. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/223155>

Kaliterna Lipovčan, Lj. i Brajša Žganec, A. (2022). Društvene i osobne odrednice životnog zadovoljstva i sreće stanovnika Vukovarsko-srijemske županije. U: Živić, D. (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Vukovar, 169-190.

Kregar, J., Zrinščak, S. i Čepo, D. (2021). Obitelj. U: *Opća sociologija s uvođom u sociologiju prava*. Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Miletić, G., Ursić, S. i Krnić, R. (2017). Sekundarno stanovanje i upravljanje lokalnim razvojem: lokalni društveni odnosi kao odrednica participacije stalnih i povremenih stanovnika u procesu planiranja razvoja. *Revija za sociologiju*, 47 (3), 303-334. <https://doi.org/10.5613/rzs.47.3.3>

Pilarov barometar hrvatskog društva. (2014). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Prandini, R. (2014). Family Relations as Social Capital. *Journal of Comparative Family Studies*, 45 (2), 221-234. <http://www.jstor.org/stable/243396077>

Schwarzmantel, J. (2005). *Doba ideologije: političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*. AGM, Zagreb.

Šućur, Z. (2008). Ljudski i sociokulturni kapital siromašnih u Hrvatskoj. U: Kregar, J., Flego, G. i Ravlić, S. (ur.). *Hrvatska – kako dalje*. Pravni fakultet u Zagrebu, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 183-214.

Tomić-Koludrović, I. (2007). Društveni angažman hrvatskih građana i građanki kao indikator društvenog kapitala. *Acta Iadertina*, 4 (1), 51-78. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/190051>

Žanić, M. i Miletić, G. (2023). Relacije povjerenja u društvu »niskog povjerenja«: primjer mladih iz Vukovarsko-srijemske županije. *Bogoslovska smotra*, 93 (1), 97-117. <https://doi.org/10.53745/bs.93.1.7>

BETWEEN DISENGAGED FAMILISM AND PROSOCIAL FAMILY EMPOWERMENT. ATTITUDE OF RESIDENTS OF VUKOVAR-SRIJEM COUNTY TOWARDS FAMILY AND SOCIAL ENGAGEMENT

Summary: *This paper analyzes the relationship between intra-family relationships and the willingness to engage in the local community based on survey data collected in 2020 in Vukovar-Srijem County. The main objective is to determine whether the family plays a primarily stimulating or limiting role in terms of willingness to engage in social activities. Furthermore, to gain a better insight into the personal and social aspects of life that promote a positive link between good family conditions and social engagement. In the cluster analysis, three clusters were identified, labeled as (1) prosocial familial empowerment, (2) disengaged familism and (3) weakened familism. It was found that the Prosocial Family Empowerment cluster, which includes respondents who highly value family life and express a willingness to engage in the local community, is characterized by good social integration, a higher material position and a higher degree of optimism about the future compared to the other two clusters. However, it has also been shown that a strong dependence on the family can have different effects on the actors, as the respondents assigned to the unengaged familism cluster are characterized by satisfaction with family life, but also by a lack of interest in getting involved in the local community. This leads to the conclusion that the role of the family is not clear when it comes to the willingness to be socially involved.*

Keywords: *family, social engagement, disengaged familism, prosocial family empowerment, social trust, social support, Vukovar-Srijem County*

IV.

MLADI, VISOKO OBRAZOVANJE I ZNANOST KAO ODREDNICE ODRŽIVOG RAZVOJA VUKOVARSKO-SRIJEMSKE ŽUPANIJE

Izvorni znanstveni rad

VUKOVARSKO-SRIJEMSKA ŽUPANIJA: MLADI VISOKOŠKOLSKIH OBRAZOVNIH ASPIRACIJA KAO POTENCIJAL SOCIOEKONOMSKOG RAZVOJA ILI PROSTOR KOJI ONEMOGUĆAVA OSTVARENJE NJIHOVIH ŽELJENIH POSTIGNUĆA

Ivana Bendra

Sažetak: Složenost čimbenika, koji utječu na mogućnosti mladih za stjecanje znanja i vještina kroz visokoobrazovni sustav, ali i na njihovu pretvorbu u željeno postignuće tema je kojoj se u ovome radu prilazi primjenom Senova pristupa sposobnosti. Temeljem istraživanja provedenoga na području Vukovarsko-srijemske županije ukazat će se najprije na vanjske čimbenike (pokazatelje trenutačne gospodarske situacije) koji općenito nepovoljno utječu na mogućnosti mladih da konvergiraju stečena znanja, vještine i kompetencije kroz (visoko)obrazovni sustav u željeno postignuće – zaposlenje u skladu sa stečenim kvalifikacijama na tom prostoru, a potom na rezultate anketnog istraživanja koji najprije daju uvid u čimbenike koji utječu na visokoobrazovne aspiracije mladih s toga područja, a zatim u percepciju mladih o mogućnostima zapošljavanja na području Županije i na koncu jesu li njihovi stavovi o mogućnostima zapošljavanja povezani s namjerom nastavka življenja na tome prostoru ili migriranjem. Rezultati anketnog istraživanja, provedenoga nad srednjoškolcima svih 15 srednjih škola s područja Županije (N=744), pokazuju da na namjeru nastavka obrazovanja utječu spol, smjer obrazovanja, školski uspjeh, prihodi kućanstva, radni status te razina obrazovanja roditelja, dok na odluku gdje nastaviti obrazovanje utječu smjer obrazovanja, školski uspjeh te razina obrazovanja i bračni status roditelja. Rezultati također pokazuju da je percepcija mladih s visokoškolskim obrazovnim aspiracijama o mogućnostima zapošljavanja na području Županije izrazito negativna. Otežana mogućnost ostvarenja supstancijalne slobode – prava na zaposlenje, odnosno nepovoljan položaj mladih na tržištu rada nepovoljno djeluje i na njihovu namjeru ostanka na tom području po završetku školovanja. Time dobiveni rezultati ukazuju na otežanu mogućnost mladih na povratak nakon visokoškolskog obrazovanja na području Vukovarsko-srijemske županije, što posljedično negativno utječe na sveopću dobrobit mladih, dok negativna percepcija mladih o trenutačnoj situaciji na tržištu rada i namjera migriranja nepovoljno utječu na iskorištenost njihova potencijala za socioekonomski razvoj toga područja.

Ključne riječi: mladi, Vukovarsko-srijemska županija, obrazovne aspiracije, nezaposlenost, socioekonomski razvoj, Senov pristup sposobnosti

Uvod

Obrazovne aspiracije mladih važan su interdisciplinarni koncept, kako za proučavanje čimbenika koji utječu na namjeru mladih o sudjelovanju u visokoškolskom obrazovnom sustavu tako i za proučavanje tranzicije mladih iz obrazovnog sustava u svijet odraslih i njihovo pozicioniranje na tržištu rada. Kada je riječ o sociološkom diskursu u tumačenju čimbenika koji utječu na odluku mladih u Hrvatskoj o nastavku obrazovanja u okviru visokoškolskoga obrazovnog sustava, najčešće se radi o narativu socijalnog i kulturnog kapitala, odnosno primjeni koncepta racionalnog izbora i društva znanja (Potočnik, 2006; Pavić i Vukelić, 2009; Klepač 2016; Gvozdanović i sur. 2019; Pužić, Šabić i Odak, 2020). Sličan pristup uočava se i u ostalim znanstvenim poljima koja tumače ovu sve važniju istraživačku temu kroz složeni suodnos „obrazovnih aspiracija i obrazovnog, obiteljskog i društvenog okružja“ (Jokić i Ristić Dedić, 2020, 133). Pritom je važno naglasiti da je u svim dosadašnjim analizama obrazovnih aspiracija posebna pažnja usmjeravana k ukazivanju na problem „jednakosti i pravičnosti kao temelja mogućnosti ostvarivanja obrazovnih aspiracija mladih ljudi te na smanjenje socioekonomskih i obrazovnih razlika u pristupu visokom obrazovanju“ (Jokić i Ristić Dedić, 2020, 136).

S druge strane, u proučavanjima tranzicije mladih iz obrazovnog sustava u svijet odraslih i njihova pozicioniranja na tržištu rada najučestaliji je narativ o ljudskom kapitalu u okviru kojega se dimenzija obrazovanja ljudskog kapitala drži ključnom za tumačenje odnosa između zapošljivosti, maksimiziranja zarade i socioekonomskog razvoja određenog područja (usp. Leburic, Afrić i Vučica, 2009). Poteškoća koja se pojavljuje kod primjene ovoga pristupa jest u tome da, u okviru globalne obrazovne politike i promicanja poželjnosti visokih težnji mladih o budućim obrazovnim ishodima, u sebi krije „ideju da obrazovanje može pružiti svima iste mogućnosti za uspjeh samo ako mladi imaju želju za tim“ (Bowers-Brown i sur. 2019, 207). No mnoštvo je empirijskih dokaza da su diskriminacija i profesionalna segregacija, posebice kada je riječ o mladima, i dalje sveprisutne i u imućnijim društvima, odnosno da „tržište ne funkcionira uvijek racionalno, savršeno i učinkovito“ (Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014, 213). Upravo zbog toga što ovaj pristup zanemaruje činjenicu da povrat od obrazovanja ovisi o mogućnostima zapošljavanja dostupnim na tržištu rada, odnosno da se „određena zaliha znanja, vještina i sposobnosti ne može uvijek

povezati s preciznom ekonomskom vrijednošću“ (Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014, 211), često mu se zamjera i zanemarivanje složena odnosa između gospodarskog rasta određenog područja i obrazovanja, odnosno činjenice da je upitno utječu li obrazovanje i obrazovni ishodi na gospodarski rast ili je situacija obrnuta (Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014). Pored navedenoga suženog fokusa na maksimiziranje zarade ovom se pristupu zamjera i da zanemaruje sveobuhvatnije ishode i benefite od stečenih znanja i vještina kroz obrazovanje te pozitivan utjecaj obrazovanja na ostale dimenzije dobrobiti i društvene promjene (Burchi, 2006).

Upravo zbog nastojanja da se u ovome radu ukaže na to kako na mogućnosti konverzije obrazovnih ishoda u određena postignuća, pored privatnih, imaju značajan utjecaj i vanjski (ekonomski) čimbenici u interpretaciji obrazovnih aspiracija srednjoškolaca s područja Vukovarsko-srijemske županije (dalje: VSŽ) te potencijalnom budućem utjecaju njihovih stečenih znanja i vještina na sveukupnu dobrobit mladih, ali i na buduću socioekonomski razvoj VSŽ-a odlučeno je primijeniti Senov pristup sposobnosti. Stoga se u nastavku najprije daje kraći prikaz temeljnih odrednica poimanja odnosa obrazovanja, ljudske dobrobiti i socioekonomskog razvoja kroz primjenu Senova pristupa sposobnosti. Potom se daje uvid u nekoliko odabranih pokazatelja o aktualnom gospodarskom stanju na području VSŽ-a, prije svega u odnosu na poziciju mladih na tržištu rada i mogućnosti koje im ono pruža na tome području, a koji se temelje na samostalnoj analizi više statističkih pokazatelja.¹

Nakon kraćeg uvida u statističke pokazatelje o poziciji mladih na tržištu rada na području VSŽ-a daje se prikaz metodološkog okvira istraživanja i na koncu prikaz rezultata istraživanja kojima će se, u okviru zadanih ciljeva, vidjeti najprije rezultati o obrazovnim aspiracijama mladih s područja VSŽ-a, potom kakva je njihova percepcija o mogućnostima zapošljavanja na području VSŽ-a, razlikuju li se stavovi o navedenom u odnosu na namjeru nastavka školovanja te jesu li

¹ U radu se daju uvid u statističke pokazatelje gospodarskog stanja na području VSŽ-a temeljem analize sljedećih izvještaja: Godišnjaka Hrvatskog zavoda za zapošljavanje za razdoblje od 2013. do 2022., Informacija o stanju gospodarstva Vukovarsko-srijemske županije u 2018. – 2021., Godišnjih izvješća o nezaposlenosti i zapošljavanju u VSŽ (2013.- 2018.), HGK Indeksa gospodarske snage županija, HGK Tržište rada – pokazatelji po županijama, HGK – Tržište rada u Hrvatskoj – nezaposlenost mladih, obrazovanje i radni vijek, Popisa stanovništva 2001., 2011. i 2021. te Eurostata.

stavovi o mogućnostima zapošljavanja povezani s namjerom nastavka življenja na tome prostoru ili migriranjem. Time se na posredan način dobiva i odgovor na pitanje jesu li mladi viših obrazovnih aspiracija uistinu potencijal koji može u budućnosti doprinijeti razvoju VSŽ-a ili je moguće očekivati iseljavanja još većih razmjera negoli onih s kojima se trenutačno suočava to područje.

1. Senov pristup sposobnosti – poimanje odnosa obrazovanja, ljudske dobrobiti i socioekonomskog razvoja

Prije razmatranja o važnosti Senova pristupa sposobnosti za raspravu o obrazovanju i obrazovnim aspiracijama, kao i mogućnostima konvertiranja stečenih znanja i vještina u određena postignuća, progovorit će se ukratko o ključnim idejama i terminima koji su u uporabi u okviru ovoga pristupa. Pristup je dakle nastao nakon 70-ih godina prošlog stoljeća kao reakcija i kritika na utilitarističke pristupe koji osobe drže sredstvom za ekonomski rast određenog područja (Saito, 2003). U tumačenju razlika između pristupa ljudskog kapitala i ljudskih sposobnosti Sen stavlja naglasak na pojam slobode, odnosno raspon opcija ili mogućnosti koje osoba ima pri postizanju onoga što drži vrijednim i odlučivanju kakav život želi voditi (Walker i Unterhalter, 2007; Saito, 2003). Premda oba pristupa središnju pažnju posvećuju osobama, teorija ljudskog kapitala „koncentrira se na djelovanje ljudi u povećanju proizvodnih mogućnosti“ za razliku od pristupa sposobnosti koji naglašava da je „artikulirati ulogu ljudskih sposobnosti moguće, ne samo kroz njihovu neizravnu ulogu utjecajem na ekonomsku proizvodnju, već i kroz njihovu izravnu važnost za dobrobit i slobodu ljudi, ali i kroz njihovu neizravnu ulogu za društvene promjene“ (Sen, 1999, 296-297).

Temeljni su koncepti u okviru ovog pristupa funkcioniranje i sposobnosti. Dok su funkcioniranja različita postignuća, odnosno „različiti aspekti životnih uvjeta“ (Saito, 2003, 6), sposobnosti se odnose na mogućnosti ostvarenja postignuća, odnosno povezane su s proučavanjem nejednakih mogućnosti u različitim kontekstima, na procjenjivanje sloboda koje mladi imaju za donošenje odluka koje cijene te na proučavanje prepreka koje mladi mogu imati u ostvarenju željenog postignuća.

I za Sena i za Nussbaum, dva glavna predstavnika toga pristupa, obrazovanje je „samo po sebi osnovna sposobnost koja utječe na razvoj i širenje drugih spo-

sobnosti, čiji izostanak šteti ljudskom razvoju i mogućnosti ostvarenja punine življenja“ (Walker i Unterhalter, 2007, 8). Imati mogućnost steći obrazovanje „unapređuje pojedinčevu slobodu, zauzimanje i dobrobit, povećava njegovu mogućnost izbora načina življenja te sposobnost da pomogne sebi, ali i da utječe na svijet“ (Sen, 1999, 18). Dakle, naspram pristupa ljudskog kapitala koji stavlja naglasak na instrumentalnu ulogu obrazovanja, odnosno na ulogu obrazovanja za ekonomsku dobit, pristup sposobnosti promatra obrazovanje puno šire i gleda na koji sve način ono može utjecati na ostale dimenzije ljudske dobrobiti, poput utjecaja na „dugovječnost i zdravlje, na samopoštovanje, socijalnu integraciju i političku participaciju“ (Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014, 206).

Kada progovaramo konkretno o primjeni ovoga pristupa na djeci ili mladima, tada je važno uzeti u obzir ne samo njihovu trenutačnu slobodu već i slobodu koju će imati u budućnosti, kako za stjecanje određenog skupa sposobnosti tako i za pretvorbu stečenih skupova sposobnosti u postignuća koja drže vrijednima (Saito, 2003). U tom smislu pristup sposobnosti primjenjiv je i na one dobne skupine koje se tek nalaze u procesu obrazovanja, gdje promatramo različite vanjske i unutarnje čimbenike koji će utjecati na slobodu izbora postignuća koje tek trebaju ostvariti.

Za razliku od pristupa ljudskog kapitala koji pretpostavlja da je ulaganje u obrazovanje pozitivno povezano s gospodarskim rastom, ovaj pristup upozorava na uvodno spomenutu mogućnost obrnute uzročnosti između obrazovanja i ekonomskog rasta određenog područja (Bils i Klenow, 2000). Pojedinčeva obrazovna postignuća, kao i posjedovanje jednake mogućnosti za sudjelovanje na tržištu rada i stjecanje radnog mjesta u skladu s stečenim znanjima i vještinama determinirana su, pored dostupnosti obiteljskih, socijalnih i osobnih resursa, i vanjskim čimbenicima (socijalnim i ekonomskim) koji mogu utjecati na proces stvaranja dobrobiti.

Primjenom pristupa sposobnosti obrazovanju možemo prići na više načina: kao cilju, kao sredstvu za određeno postignuće ili kroz proučavanje uloge obrazovanja na ostale dimenzije dobrobiti (usp. Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014, 216-220). Ako obrazovanju prilazimo kao cilju (postignuću), u tom slučaju promatramo mogućnosti stjecanja obrazovanja mladih, odnosno resurse koji su potrebni za formalno obrazovanje (privatne, financijske, ljudske, infrastrukturne)

te unutarnje (dob, spol, prirodne sposobnosti i invaliditet) i vanjske čimbenike (razina obrazovanja roditelja, socijalna i kulturna ograničenja) koji mogu utjecati na sposobnost pretvorbe tih resursa u dobrobit i slobodu stjecanja određenog postignuća (obrazovanja). U tom slučaju skup sposobnosti predstavlja „stvarnu slobodu i mogućnosti pojedinaca za ostvarenje određenog postignuća, odnosno stjecanje kompetencija, znanja i razine obrazovanja koju imaju razloga cijeliti“ (Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014, 216).

Ako obrazovanju prilazimo kao sredstvu za određeno postignuće, primjerice za „stjecanje zaposlenja koje je rezultat slobodnog izbora i u okviru stvarnih postavljenih mogućnosti, npr. bivanja u mogućnosti odabira posla u skladu s razinom obrazovanja i stečenim znanjima i vještinama, odgovarajućim radnim uvjetima, mogućnošću rada na pola radnog vremena, mogućnošću napredovanja, itd.“ (Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014, 217), tada promatramo jesu li mladi u stvarnoj mogućnosti pretvoriti sredstva (razinu obrazovanja i stečena znanja i vještine) u postignuće zaposlenja. Stečena znanja i vještine te unutarnji čimbenici (dob, spol i prirodne sposobnosti) u ovom slučaju trebaju pozitivno utjecati na konverziju, a ono što može utjecati negativno na istu su vanjski faktori (socijalni, kulturni i ekonomski), koji mogu dovesti do diskriminacije i segregacije mladih na tržištu rada, odnosno nejednakih mogućnosti u ostvarenju željenih postignuća.

Na koncu, primjenom Senova pristupa sposobnosti u tumačenju važnosti obrazovanja istom možemo pristupiti i „kroz razmatranje njegove uloge u procesu postizanja dobrobiti u drugim dimenzijama blagostanja“ (Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014, 218), na primjer razmatrajući potencijalnu ulogu obrazovanja u omogućavanju boljega zdravlja (Nussbaum, 2003. u: Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014).

2. Odabrani pokazatelji gospodarskog razvoja i položaja mladih na području Vukovarsko-srijemske županije

Prema relevantnim statičkim pokazateljima VSŽ, unatoč brojnim gospodarskim potencijalima, prije svega bogatstvu prirodnih resursa, već dulji niz godina prati mnoštvo negativnih pokazatelja koji koče njezin gospodarski napredak. Uz posljedice Domovinskog rata, nepovoljni demografski trendovi pridonijeli su smanjenju ukupnoga ljudskog potencijala kao temeljnog nositelja

socioekonomskog razvoja te je u međupopisnom razdoblju (2001. – 2011.) zabilježeno prirodno smanjenje ukupnog broja stanovnika za 12,3%.² Najnoviji podatci iz posljednjeg Popisa stanovništva 2021. ukazuju da se situacija dodatno pogoršava te evidentirana stopa promjene u odnosu na Popis iz 2011. iznosi -20,28%.³ Negativni demografski trendovi očituju se i u kontinuiranom padu broja radno aktivnog stanovništva,⁴ a Županija se već dulji niz godina suočava i s gubitkom stanovništva migracijama koje poprimaju masovnije razmjere nakon pristupanja Republike Hrvatske (dalje: RH) u Europsku uniju (usp. Živić, 2019). Isto tako, prema Popisu stanovništva iz 2021. (kao i onima iz 2001. i 2011.) može se uočiti kako je stanovništvo na području VSŽ-a i prema obrazovnoj strukturi u nepovoljnijem položaju u odnosu na prosjek RH. Naime, dok je prosjek osoba bez osnovne škole i s nepotpunom osnovnom školom u RH 2,97%, njegov je udio među stanovništvom VSŽ-a 3,97%. Pozitivne promjene jedino se uočavaju u udjelu osoba sa srednjoškolskim obrazovanjem (55,79%) koje je gotovo jednako prosjeku RH (55,53%). Također, premda se udio osoba s visokim obrazovanjem znatno povećao u međupopisnom razdoblju od 2011. do 2021. (s 9,5% na 15,1%), tim obrazovnim udjelom VSŽ najznačajnije zaostaje za prosjekom RH, gdje je udio stanovništva s visokoškolskim obrazovanjem porastao sa 16,4% na 24,06% prema posljednjem Popisu iz 2021.⁵

Različiti ekonomski pokazatelji, poput visine plaća, BDP-a po stanovniku, udjela zaposlenog stanovništva ukazuju na neujednačenost u razvijenosti pojedinih županija RH (Akrap i Ivanda, 2019; Rihtar, 2021), pri čemu VSŽ, kao i preostale slavonske županije, ima znatno lošiju poziciju na ljestvici gospodarske snage u odnosu na prosjek RH. Pozicija VSŽ-a u odnosu na pokazatelje aktualnih trendova u gospodarstvu RH, prikazana temeljem indeksa gospodarske snage u Tablici 1, koji od 2016. objavljuje Hrvatska gospodarska komora (dalje: HGK) pokazuje da VSŽ, osim po prihodima na inozemnom tržištu po

² Podatak preuzet iz Informacije o stanju gospodarstva VSŽ u 2018. godini.

³ Podatak preuzet s: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (pristup ostvaren 15. siječnja 2024.)

⁴ Prema podacima koji se iznose u Godišnjem izvješću o nezaposlenosti i zapošljavanju u 2018. godini – HZZ Područni ured Vinkovci pad aktivnog stanovništva u desetogodišnjem razdoblju (2008. – 2018.) iznosio je 13 438 stanovnika, odnosno pad od 21,36%.

⁵ Podatci su preuzeti iz Informacije o stanju gospodarstva VSŽ-a u 2018. godini, dok su podatci iz Popisa stanovništva iz 2021. samostalan izračun autora.

zaposlenom (u čemu je ta županija 2018. zauzela prvo mjesto) znatno zaostaje u odnosu na prosjek RH, posebice kada je riječ o BDP-u po stanovniku te stopi nezaposlenosti. Unatoč tomu što je VSŽ u 2018. prema gospodarskom indeksu snage zauzeo 11. poziciju, dok je prethodnih godina (2016. i 2017.) svrstavan među 4 (slavonske) županije s najlošijim indeksom,⁶ ono što se može uočiti jest da VSŽ, prema BDP-u, kao i stopi nezaposlenosti, zauzima u kontinuitetu drugu, odnosno treću najlošiju poziciju. Prema posljednjim dostupnim podatcima koje je objavio Državni zavod za statistiku za 2020. BDP po stanovniku na županijskoj razini pokazuje da se VSŽ nalazi na petoj najlošijoj poziciji, što je određeno poboljšanje u odnosu na prijašnju poziciju, no i dalje znatno niže u odnosu na prosjek RH.

Tablica 1. HGK indeks gospodarske snage županija i njegove sastavnice u 2018. godini

Županija	BDP po stanovniku, prosjek 2013. – 2015. indeksi, RH=100	Prosječne neto plaće po zaposlenom, prosjek 2014. –2016., indeksi, RH=100	Ukupni prihodi poduzetnika po zaposlenom, prosjek 2015. –2017., indeksi, RH=100	Neto dobit poduzetnika po zaposlenom, prosjek 2015. –2017., indeksi, RH=100	Prihod na inozemnom tržištu po zaposlenom, prosjek 2015. –2017., indeksi, RH=100	Stopa nezaposlenosti, prosjek, 2015. –2017., indeksi, RH u odnosu na županiju	Demografija - indeks promjene broja stanovnika 2021. /2011.	HGK indeks gospodarske snage, RH=100
Grad Zagreb	176,8	117,4	129,5	133,0	99,7	206,8	100,9	147,8
Istarska	124,8	99,1	87,5	126,1	144,3	204,9	98,8	129,3
Primorsko-goranska	123,3	99,8	78,4	74,4	88,9	132,7	97,0	106,1
Varaždinska	83,1	81,1	78,0	57,7	149,2	174,2	98,1	102,9
Zagrebačka	77,2	96,7	120,5	96,3	100,1	112,6	102,3	97,2
Međimurska	84,5	82,1	63,9	60,1	109,4	137,7	97,9	92,7
Zadarska	80,5	94,9	77,7	93,2	97,8	106,6	102,1	92,2
Dubrovačko-neretvanska	99,8	100,0	67,7	102,6	64,5	90,7	98,4	92,2

⁶ Usp. HGK Indeks gospodarske snage, 2019. str. 5-6.

Koprivničko-križevačka	84,4	92,0	83,7	73,4	102,3	101,6	96,5	90,6
Krapinsko-zagorska	63,8	85,5	75,0	77,6	126,2	117,1	97,0	88,1
Vukovarsko-srijemska	58,5	86,1	112,3	96,6	156,1	56,8	92,3	85,4
Karlovačka	75,2	93,6	73,0	105,8	92,9	81,3	90,2	85,2
Splitsko-dalmatinska	77,0	94,1	77,1	83,7	62,1	70,1	98,1	80,4
Osječko-baranjska	79,4	90,9	84,6	60,3	93,1	58,6	96,1	80,3
Šibensko-kninska	78,6	92,5	65,8	70,3	53,8	76,5	89,2	77,0
Sisačko-moslavačka	74,0	92,3	73,2	39,7	128,7	52,5	87,1	76,9
Ličko-senjska	76,6	89,9	64,4	74,4	55,4	77,2	85,6	76,2
Brodsko-posavska	56,4	88,7	68,2	51,9	114,8	62,5	93,4	73,0
Bjelovarsko-bilogorska	68,4	84,1	66,3	42,6	53,0	61,8	91,8	68,5
Požeško-slavonska	58,0	86,2	58,2	43,5	64,9	73,9	89,5	67,5
Virovitičko-podravska	56,6	83,0	64,9	47,9	80,2	51,6	92,3	66,5

Izvor: HGK Indeks gospodarske snage, 2019.

Dostupni podatci o kretanju opće nezaposlenosti koje objavljuje Hrvatski zavod za zapošljavanje također ukazuju na kontinuirano nepovoljnu situaciju na tržištu rada na području VSŽ-a. Tablični prikaz kretanja nezaposlenosti (Tablica 2) na tom području, u usporedbi s drugim hrvatskim županijama, koji obuhvaća razdoblje od 2015. do 2022. godine, ukazuje na to da je Vukovarsko-srijemska županija do 2018. bila kontinuirano među 5, odnosno od 2019. među 6 županija s najvećom registriranom nezaposlenošću. Premda je iz priložene tablice vidljivo određeno poboljšanje situacije na tržištu rada na području Županije u promatranom razdoblju, takvi podatci tumače se „zajedničkom karakteristikom svih hrvatskih županija o snažnijem padu broja nezaposlenih koji je rezultat manjeg pritiska na burzu rada, a posljedica je odraza emigracijskih i demografskih tren-

dova koji su rezultirali smanjenjem broja nezaposlenih zbog smanjenog nataliteta te sklonosti mladih emigraciji“.⁷

Tablica 2. Nezaposlenost u RH prema županijama

Županija	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Zagrebačka	15.803	12.495	9.053	6.658	5.582	7.201	5.014	4.783
Krapinsko-zagorska	6.648	5.168	3.689	2.789	2.322	2.886	2.064	1.904
Sisačko-moslavačka	18.261	16.051	13.431	10.528	8.875	9.139	6.940	6.790
Karlovačka	9.952	7.872	5.931	4.438	3.342	3.765	2.609	2.503
Varaždinska	7.441	5.771	4.135	3.100	2.542	2.882	2.023	2.133
Koprivničko-križevačka	6.462	4.944	3.578	2.433	1.939	2.332	1.690	1.842
Bjelovarsko-bilogorska	11.559	9.448	7.416	5.516	4.201	4.703	3.425	3.434
Primorsko-goranska	15.518	12.888	9.774	7.946	6.704	9.685	7.462	6.556
Ličko-senjska	3.461	3.148	2.631	2.035	1.704	2.066	1.647	1.460
Virovitičko-podravska	9.179	8.146	6.559	5.154	4.332	4.706	3.775	3.999
Požeško-slavonska	5.287	4.411	3.646	2.873	2.389	2.812	2.460	2.233
Brodsko-posavska	12.700	10.591	8.545	7.026	5.820	7.056	6.113	5.699
Zadarska	8.107	6.965	5.792	4.826	4.095	5.155	3.782	3.837
Osječko-baranjska	32.467	28.062	23.453	19.113	16.193	17.937	15.285	14.371
Šibensko-kninska	7.122	6.571	5.455	4.433	3.944	5.276	4.453	4.217
Vukovarsko-srijemska	17.047	14.351	11.569	8.782	6.642	7.454	6.728	5.715

⁷ Usp. HGK, Tržište rada – pokazatelji po županijama, 2019. str. 8.

Splitsko-dalmatinska	40.044	35.383	30.458	25.559	21.562	28.817	24.483	22.991
Istarska	6.664	5.404	4.144	3.513	3.819	6.636	3.673	3.529
Dubrovačko-neretvanska	7.762	6.717	5.810	4.922	4.575	6.690	5.719	5.239
Međimurska	5.576	4.665	3.538	2.446	2.111	2.370	1.840	2.030
Grad Zagreb	39.206	32.809	25.362	19.453	15.957	20.287	14.530	12.551
Ukupno RH	285.860	241.860	193.967	153.542	128.650	159.855	125.715	117.816

Izvori: Godišnje izvješće o nezaposlenosti i zapošljavanju u 2018. godini, HZZ – Područni ured Vinkovci, 2019, Godišnjak 2021., 2022., Hrvatski zavod za zapošljavanje.

Uvidom u iznesene podatke o evidentiranoj prosječnoj nezaposlenosti u Hrvatskoj može se uočiti da je do 2019. nastavljen trend smanjenja nezaposlenosti, kada je u 2020. godini prekinut dugogodišnji trend smanjivanja registrirane nezaposlenosti te je postotno povećanje broja nezaposlenih zabilježeno u svim županijama te u odnosu na sve dobne i obrazovne skupine, dok je kod dobne skupine od 20 do 24 godine ono najizraženije.⁸ U VSŽ-u je tako zabilježeno ukupno povećanje nezaposlenosti od 12% u odnosu na 2019. godinu. Iz navedenoga se može zaključiti da je epidemija izazvana virusom COVID-19 dodatno pogoršala ionako lošu situaciju kada je u pitanju mogućnost zapošljavanja na području Županije, ali i cjelokupnog teritorija Republike Hrvatske, posebice za mlade.

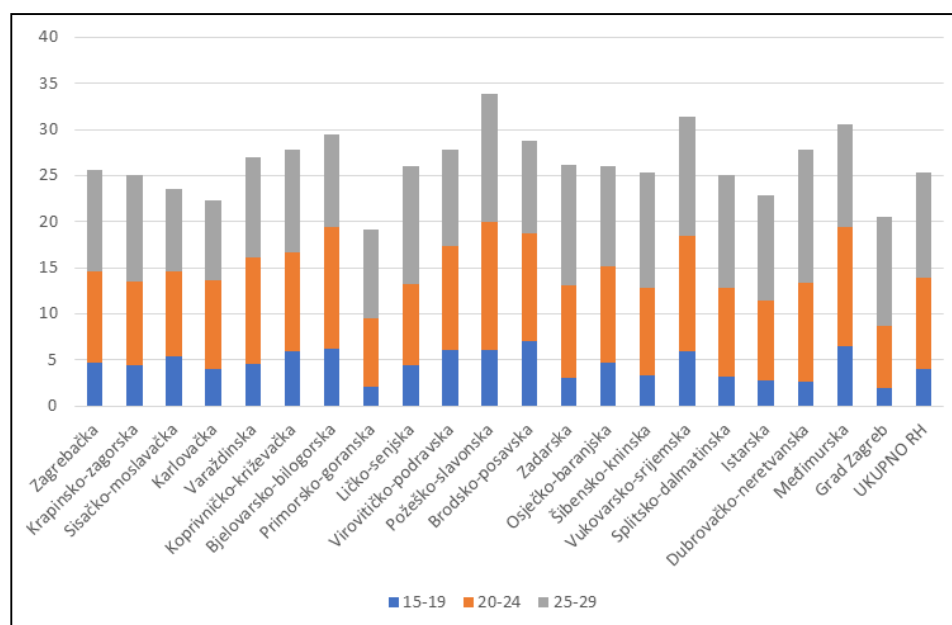
Na koncu, možda jedan od najalarmantnijih podataka jest podatak od Eurostata za razdoblje od 2015. do 2020., prema kojemu je VSŽ prvi po iseljavanju među dominantno ruralnim područjima na čitavom prostoru EU-a.⁹

⁸ Za razliku od siječnja i veljače 2020., kada je zabilježeno smanjenje nezaposlenosti u svim dobnim skupinama, povećanje nezaposlenosti, najprije mladih (4% u odnosu na isti mjesec 2019.) bilježi se od ožujka, a potom od travnja i svih dobnih skupina, na području svih županija. Najveće povećanje nezaposlenosti zabilježeno je kod dobne skupine 20 – 24, a potom od 25 – 29, u pojedinim mjesecima s povećanjem čak i do 70% u odnosu na isti mjesec 2019. Usp. Mjesečni statistički bilteni 1-12/2020. dostupno na: <https://www.hzz.hr/usluge-poslodavci-posloprimci/publikacije-hzz/> (pristup ostvaren 21. prosinca 2023.)

⁹ „Over the period 2015–2020, the rural regions with the highest rates of depopulation were the Croatian regions of Vukovarsko-srijemska županija (-2.5% per year) and Požeško-slavonska

Svi navedeni nepovoljni parametri gospodarskog stanja na području VSŽ, posebice nezaposlenosti kao središnjeg problema svakoga suvremenoga tržišnog gospodarstva, koji utječe, ne samo na ekonomsko funkcioniranje države ili određenog područja već i na sve ostale dimenzije ljudske dobrobiti posebno se negativno odražavaju na položaj mladih na tržištu rada. Pojedinačan prikaz u Grafikonu 1 o registriranoj nezaposlenosti mladih prema županijama (15-29) za 2022. pokazuje da VSŽ s udjelom od 31,35% ima drugi najveći udio nezaposlenih mladih u RH.¹⁰

Grafikon 1. Udio nezaposlenih mladih (15-29) u RH – 2022.

Izvor: samostalan izračun autora temeljem uvida u podatke iz Godišnjaka 2022., HZZ, stanje na 31. 12. 2022.

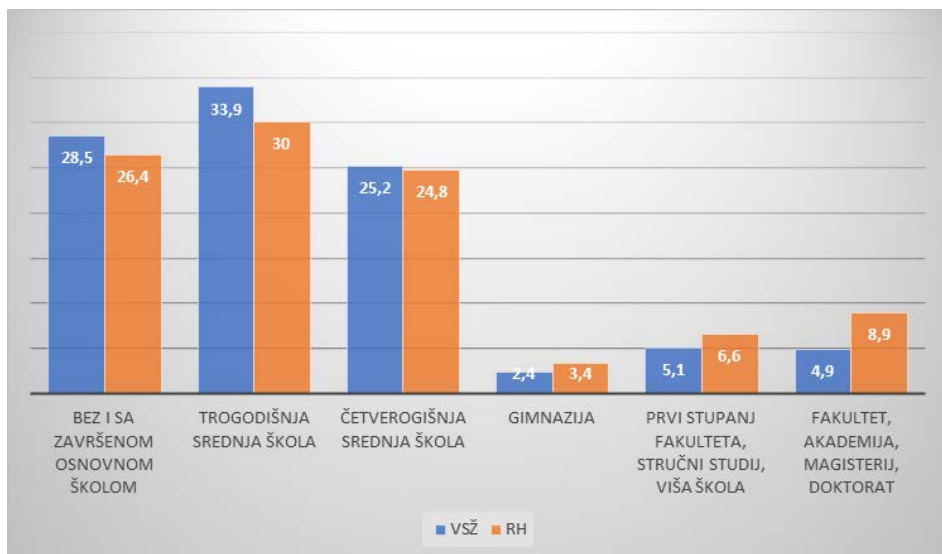
Ako promatramo položaj mladih na tržištu rada na području VSŽ-a prema nezaposlenosti s obzirom na razinu obrazovanja iz priloženog Grafikona 2 može se uočiti da se struktura nezaposlenih u VSŽ-u razlikuje u odnosu na nacional-

županija (-2.3%), and the Bulgarian region of Vidin (also -2.3%).” Izvor: [Predominantly rural regions experience depopulation - Products Eurostat News - Eurostat \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&plugin=1).

¹⁰ Dodatno o poziciji visokoobrazovanih mladih u Hrvatskoj u proteklom desetljeću vidjeti i u: HGK- Tržište rada u Hrvatskoj-nezaposlenost mladih, obrazovanje, radni vijek, 2015.

nu razinu. Naime, u VSŽ-u veći udio među nezaposlenima zauzimaju osobe sa završenom osnovnom školom te srednjom trogodišnjom ili četverogodišnjom školom, dok osobe sa završenom gimnazijom i višom ili visokom razinom obrazovanja zauzimaju manji udio među nezaposlenima negoli na nacionalnoj razini. Međutim, trenutačni statistički pokazatelji odraz su uvodno spomenutoga nižeg udjela stanovništva s visokoškolskim obrazovanjem na tome prostoru. Da je situacija nepovoljna na tržištu rada i za mlade s visokoškolskim obrazovanjem, upućuje podatak o tendenciji kontinuiranog povećanja njihova udjela među nezaposlenima koji se navodi u Godišnjim izvješćima o nezaposlenosti i zapošljavanju na području VSŽ-a.¹¹

Grafikon 2. Nezaposlenost prema razini obrazovanja na području VSŽ-a u odnosu na prosjek Hrvatske

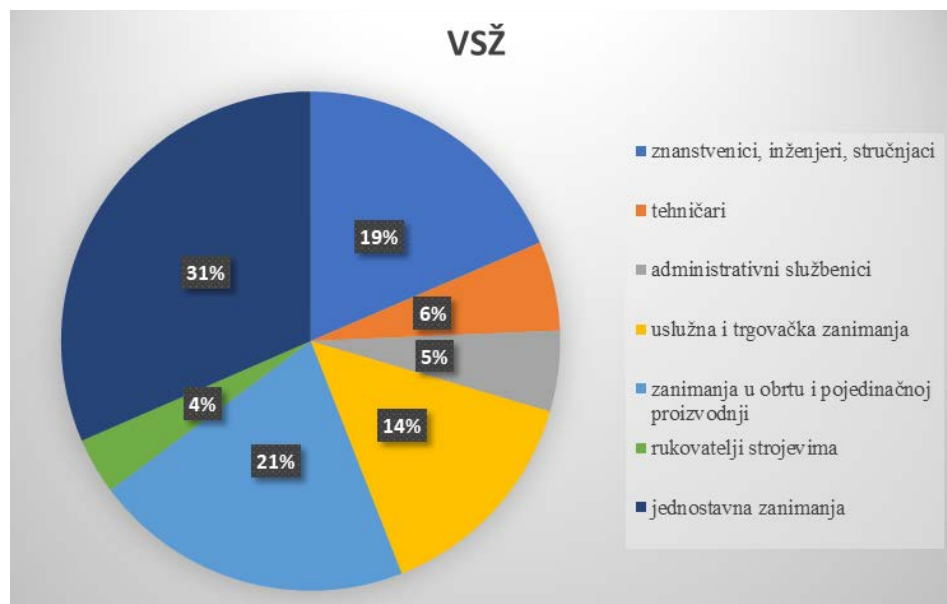
Izvor: Godišnje izvješće o nezaposlenosti i zapošljavanju u 2018. godini, HZZ – Područni ured Vinkovci, 2019.

Premda je iz prethodno iznesenih podataka razvidno da su mladi, neovisno o razini obrazovanja, u nepovoljnom položaju na tržištu rada na području VSŽ-a, na

¹¹ Temeljem uvida u Godišnja izvješća o nezaposlenosti i zapošljavanju na području VSŽ-a za razdoblje od 2013. do 2018. uočeno je kontinuirano navođenje o povećanju udjela među nezaposlenim kod osoba s višom školom, I stupnjem fakulteta i stručnim studijem, kao i osoba sa završenim fakultetom, akademijom, magisterijem i doktoratom.

nepovoljan položaj mladih na tržištu rada s VSS-om dodatno ukazuju i podatci o najtraženijim zanimanjima, dobivenim temeljem uvida u posljednje dostupno Godišnje izvješće o nezaposlenosti i zapošljavanju u VSŽ-u iz 2018. godine.¹² Iz priloženog Grafikona 3 vidimo da su najtraženija radna mjesta iz roda zaposlenja „jednostavna zanimanja“ (radnik/ca za pomoć u kući, prodavač/ica, konobar/ica, berač/ica poljoprivrednih proizvoda, čistač/ica) koja čine udio od 34,4% od svih zanimanja u ponudi slobodnih radnih mjesta. Gledajući ponudu ostalih slobodnih radnih mjesta prema rodu zanimanja, uočava se da su na drugom mjestu radna mjesta iz roda „zanimanja u obrtu i pojedinačnoj proizvodnji“ (20,7%). Na trećem mjestu nalaze se radna mjesta iz roda „znanstvenici, inženjeri i stručnjaci“ (18,5%). No ovdje treba naglasiti da se potrebe za radnim mjestima u tom rodu zanimanja gotovo isključivo vežu uz medicinu i školstvo (89,2%).

Grafikon 3. Potražnja za radnom snagom na području VSŽ-a prema rodovima zanimanja

Izvor: Godišnje izvješće o nezaposlenosti i zapošljavanju u 2018. godini, HZZ – Područni ured Vinkovci, 2019.

¹² Podatci za naredne godine još uvijek nisu dostupni.

Dakle, navedeni podatci pokazuju da je nezaposlenost mladih na području VSŽ-a gorući problem koji pogađa nakon završetka školovanja svakoga trećeg stanovnika ove županije u dobi od 15 do 29 godina. Mogućnosti zapošljavanja manje su nego u odnosu na nacionalni prosjek, gdje je najveći broj traženih radnih mjesta iz roda jednostavnih zanimanja, financiranih iz programa Mjera aktivne politike zapošljavanja.¹³ Upravo stoga se sve više mladih s ovoga područja nakon završetka školovanja, neovisno o završenoj razini obrazovanja ili stečenim kvalifikacijama, suočava s činjenicom da je prekvalificiran u odnosu na ponudu na tržištu rada, odnosno s neusklađenim kvalifikacijama prema potrebama tržišta rada, zbog čega su sve više izloženi siromaštvu i socijalnoj isključenosti te u iznimnoj opasnosti da postanu dio sve brojnije tzv. NEET skupine (Obadić, 2017).

3. Ciljevi i metodologija istraživanja

Slijedom navedenoga, složenost unutarnjih i vanjskih čimbenika koji, s jedne strane utječu na mogućnosti stjecanja određenih znanja i vještina kroz obrazovni sustav te, s druge strane, na pretvorbu stečenih kompetencija u željeno postignuće u ovome će se radu prikazati na primjeru mladih s područja VSŽ-a. U radu su stoga postavljeni sljedeći ciljevi:

1. prikazati vanjske i unutarnje čimbenike koji utječu na namjeru srednjoškolaca s područja VSŽ-a o nastavku obrazovanja (mogućnosti stjecanja znanja i vještina u okviru visokoobrazovnog sustava)
2. prikazati stavove srednjoškolaca o mogućnostima pretvorbe stečenih kompetencija kroz visokoobrazovni sustav u željeno postignuće (zaposlenje u skladu s stečenim kvalifikacijama) na području VSŽ-a
3. prikazati jesu li stavovi mladih s područja VSŽ-a o mogućnostima zapošljavanja povezani s namjerom nastavka življenja na tome području ili migriranjem.

U ostvarenju zadanih ciljeva dat će se prikaz rezultata anketnog istraživanja koje je provedeno 2019. (veljača/ožujak) na reprezentativnom uzorku srednjoškolca (N=744) iz svih srednjih škola s područja VSŽ-a (ukupno 15 škola).¹⁴

¹³ Usp. Godišnje izvješće o nezaposlenosti i zapošljavanju u 2018. godini, HZZ – Područni ured Vinkovci, 2019., str. 23.

¹⁴ Za detaljnije informacije vidjeti u: Žanić, Miletić i Bendra, 2019.

U okviru prvoga zadanog cilja prikazat će se na koji način odabrane unutarnje karakteristike (spol, obrazovni uspjeh i odabir srednjoškolskog obrazovanja), vanjski čimbenici (razina obrazovanja, radni i bračni statusa roditelja) te financijski resursi obitelji ispitanika mogu utjecati na slobodan izbor mladih za stjecanje znanja i vještina kroz visokoobrazovni sustav, kao i na odluku o izboru mjesta nastavka obrazovanja. Statistička metoda primijenjena za utvrđivanje postojanja razlika u namjeri nastavka obrazovanja u odnosu na odabrane čimbenike te u odabiru mjesta nastavka obrazovanja jest Hi-kvadrat test.

Kako bi se u okviru drugoga i trećega zadanog cilja prikazalo jesu li mladi viših obrazovnih aspiracija uistinu potencijal koje može u budućnosti doprinijeti razvoju VSŽ-a, ukazat će se na trenutačne stavove mladih o mogućnostima ostvarenja supstancijalne slobode – prava na zaposlenje u sadašnjem mjestu stanovanja. Složeni odnos između trenutačne situacije na tržištu rada, kao i općega gospodarskog stanja na području Županije i mogućnosti koje mladi imaju za pretvorbu skupova sposobnosti u željena postignuća, ispitali smo sljedećim varijablama:

- stavovima mladih o mogućnosti zapošljavanja na području VSŽ-a (dodatno u odnosu na namjeru nastavka obrazovanja)
- stavovima mladih o namjeri nastavka življenja na području VSŽ-a u slučaju pronalaska zaposlenja (dodatno u odnosu na namjeru nastavka obrazovanja)

Statističke metode koje su primijenjene za utvrđivanje postojanja razlika u namjeri nastavka obrazovanja i stavova o mogućnosti zapošljavanja na području VSŽ-a, odnosno stavova o namjeri nastavka življenja na području VSŽ-a jesu Hi-kvadrat test i analiza varijance.

4. Rezultati istraživanja

4. 1. Visokoobrazovne aspiracije srednjoškolaca s područja Vukovarsko-srijemske županije

Rezultati istraživanja o namjeri nastavka obrazovanja srednjoškolaca s područja VSŽ-a pokazuju kako najveći udio među ispitanicima čine srednjoškolci koji su se izjasnili da imaju namjeru nastaviti svoje obrazovanje nakon završetka srednje škole (42,3%). Ako im se pridruži i udio učenika koji se izjasnio da

će vjerojatno nastaviti svoje obrazovanje, dobiva se ukupan udio od 63,5% učenika s područja Županije koji planiraju nastaviti ulagati u svoje obrazovanje po završetku srednje škole.¹⁵ Srednjoškolaca koji još uvijek ne znaju hoće li ili neće nastaviti svoje obrazovanje jest 20,8%, dok je onih koji su se odlučili ne nastaviti obrazovanje po završetku srednje škole 15,7%.

Utvrđivanjem unutarnjih i vanjskih čimbenika koji utječu na namjeru i mogućnosti stjecanja određenih znanja i vještina mladih kroz visokoobrazovni sustav, prikazanim u Tablici 3, došlo se do zaključka o postojanju statistički značajnih razlika u namjeri nastavka obrazovanja ispitanika u odnosu na sljedeće unutarnje karakteristike: spol ispitanika, trenutačni smjer obrazovanja te postignuti školski uspjeh na kraju prethodne školske godine.¹⁶

Tablica 3. Namjera nastavka obrazovanja srednjoškolaca s područja VSŽ-a

		PLANIRATE LI NAKON ZAVRŠETKA SREDNJE ŠKOLE NASTAVITI SVOJE OBRAZOVANJE?		
		Ne	Možda	Da
Spol	Muški	20,0%	22,2%	57,8%
	Ženski	11,5%	19,5%	69,0%
Ukupno		15,7%	20,8%	63,5%
Smjer	Gimnazija	1,5%	2,0%	96,6%
	Strukovni	21,2%	28,0%	50,8%
Ukupno		15,8%	20,8%	63,4%
Školski uspjeh	Odličan	8,2%	12,6%	79,2%
	Ostalo	17,5%	23,0%	59,5%
Ukupno		15,5%	20,7%	63,8%

¹⁵ Taj udio je u korelaciji s sličnim istraživanjima koja su se do sada provodila nad mladima na području Hrvatske (usp. Gvozdanović i sur., 2019).

¹⁶ $p < 0,01$.

Prihodi kućanstva	Lošiji od prosjeka	23,6%	24,7%	51,7%
	Prosječni	14,6%	22,4%	63,1%
	Bolji od prosjeka	15,2%	15,2%	69,6%
Ukupno		15,9%	20,5%	63,6%
Zaposlenost roditelja	Oba roditelja bez prihoda	38,1%	19,0%	42,9%
	Jedan roditelj bez prihoda	15,8%	24,7%	59,5%
	Oba roditelja imaju prihode	14,0%	19,6%	66,3%
Ukupno		15,3%	21,1%	63,6%
Obrazovanje roditelja	Barem jedan roditelj s VSS	12,0%	12,0%	75,9%
	Oba roditelja bez VSS	16,6%	24,1%	59,3%
Ukupno		15,4%	20,9%	63,6%

Iz tablice krostabulacije može se uočiti da veći udio među ispitanicima koji nemaju namjeru nastavka obrazovanja zauzimaju osobe muškog spola, tj. da ispitanice imaju izraženiju namjeru nastavka obrazovanja.¹⁷ Isto tako, dok je samo 1,5% gimnazijalaca izjavilo da nema namjeru nastaviti obrazovanje, kod učenika koji pohađaju neki od strukovnih smjerova taj postotak je 21,2%. Neodlučnih o nastavku obrazovanja koji pohađaju strukovnu školu je 28%, dok je neodlučnih gimnazijalaca samo 2%. Namjeru nastavka obrazovanja ima 96,6% gimnazijalaca, dok je onih koji imaju namjeru nastaviti obrazovanje iz strukovnih škola 50,8%. Namjera nastavka obrazovanja povezana je i s odličnim školskim postignućem te namjeru nastavka obrazovanja ima 79,2% učenika odličaša, odnosno 59,5% učenika s nižim postignutim školskim uspjehom.

Hi-kvadrat testom utvrđeno je postojanje statistički značajnih razlika u namjeri nastavka obrazovanja i u odnosu na sljedeće vanjske čimbenike: radni status roditelja i razinu obrazovanja roditelja te financijske resurse obitelji ispitanika.¹⁸ Najveći udio među srednjoškolcima koji nemaju namjeru nastaviti obrazovanje ili su neodlučni zauzimaju ispitanici koji su prihode svojega kućanstva ocijenili

¹⁷ Dobiveni rezultati u skladu s dosadašnjim istraživanjima kojima je potvrđen veći interes žena za upis i pohađanje studija (Jugović, Matković i Jokić, 2020.)

¹⁸ $p < 0,05$. U utvrđivanju postojanja razlike u namjeri nastavka obrazovanja i odabranih vanjskih čimbenika statistički značajni rezultati nisu dobiveni za povezanost između namjere nastavka obrazovanja i tipa zajednice u kojoj žive roditelji ispitanika.

lošijim od prosjeka, dok su oni s procijenjenim prihodima boljim od prosjeka zauzeli najveći udio među ispitanicima koji imaju namjeru nastaviti obrazovanje. Među ispitanicima koji su naveli da su im oba roditelja nezaposlena čak je 38,1% učenika koji nemaju namjeru nastaviti obrazovanje, dok je taj postotak kod učenika koji su naveli da im samo jedan roditelj ima prihode 15,8%. Među učenicima koji imaju namjeru nastaviti svoje obrazovanje 75,9% je učenika kojima barem jedan roditelj ima VSS, odnosno 59,3% onih kod kojih niti jedan roditelj nema VSS. Neodlučnih o nastavku obrazovanja je najmanje među ispitanicima kojima barem jedan roditelj ima završenu visoku stručnu spremu.

Nadalje, istraživanjem je također utvrđeno da najveći udio među ispitanicima čine srednjoškolci koji bi najradije željeli nastaviti svoje obrazovanje „negdje drugdje na području RH“, njih ukupno 67,4%, dok ih na području VSŽ-a želi tek 13,7%. Nastaviti obrazovanje izvan RH želi 18,9% srednjoškolaca.

Tablica 4. Željeno odredište nastavka obrazovanja

		GDJE BISTE NAJVIŠE ŽELJELI NASTAVITI SVOJE OBRAZOVANJE?		
		VSŽ	RH	INOZEMSTVO
Smjer	Gimnazija	7,0%	76,4%	16,6%
	Strukovni	17,1%	63,3%	19,6%
Ukupno		14,1%	67,2%	18,7%
Školski uspjeh	Odličan	10,4%	77,3%	12,3%
	Ostalo	14,9%	64,4%	20,6%
Ukupno		13,9%	67,4%	18,7%
Obrazovanje roditelja	Barem jedan roditelj s VSS	7,8%	70,6%	21,7%
	Oba roditelja bez VSS	16,2%	66,3%	17,5%
Ukupno		13,9%	67,5%	18,6%
Tip zajednice u kojoj žive roditelji	U braku	13,3%	69,6%	17,0%
	Samohrani roditelj	16,3%	53,3%	30,4%
Ukupno		13,7%	67,4%	18,9%

Rezultati Hi-kvadrat testa pokazali su postojanje statistički značajne povezanosti između željenog odredišta nastavka školovanja i sljedećih unutarnjih karakteristika: smjera obrazovanja ispitanika,¹⁹ postignutoga školskog uspjeha,²⁰ dok se statistički značajnom nije pokazao spol ispitanika. Od vanjskih čimbenika statistički značajnima pokazali su se ovi: razina obrazovanja roditelja,²¹ bračni status roditelja,²² dok se statistički značajnim nisu pokazali prihodi kućanstva te radni status roditelja.

Iz Tablice 4 vidimo da ispitanici koji pohađaju gimnaziju, imaju odličan školski uspjeh, barem jednog roditelja s visokom stručnom spremom i roditelji im žive u bračnoj zajednici najmanje imaju želju za nastavkom školovanja na području VSŽ-a, dok veću namjeru za nastavkom obrazovanja na području Županije pokazuju ispitanici koji pohađaju neku od strukovnih škola, postižu niži školski uspjeh, imaju roditelje sa srednjom stručnom spremom te im roditelji ne žive u bračnoj zajednici. Zanimljivost koja se uočava jest da je želja za nastavkom obrazovanja u inozemstvu izraženija kod ispitanika koji pohađaju strukovnu školu, postižu niži školski uspjeh, imaju barem jednog roditelja s visokom stručnom spremom te žive sa samohranim roditeljem.²³

Dakle, primjenom Senova pristupa sposobnosti obrazovanim aspiracijama srednjoškolaca s područja VSŽ-a utvrđeno je kako na mogućnosti stjecanja određenih znanja i vještina kroz visokoobrazovni sustav, pored unutarnjih karakteristika pojedinaca, znatan utjecaj imaju i vanjski čimbenici te resursi obitelji ispitanika. Prihodi kućanstva, razina obrazovanja roditelja te radni status roditelja čimbenici su koji determiniraju slobodan izbor mladih u namjeri nastavka obrazovanja, što su potvrdila i uvodno spomenuta dosadašnja istraživanja na mladima. No, pored toga što time podatci ukazuju na važnost poticanja i obiteljske podrške, odnosno važnost obrazovnog postignuća roditelja koji vlastitim iskustvom mogu utjecati na izbor i odluku mladih o nastavku obrazovanja, oni isto tako ukazuju na važnost omogućavanja bolje podrške onim mladi-

¹⁹ $p < 0,001$

²⁰ $p < 0,01$

²¹ $P < 0,01$

²² $p < 0,1$

²³ Dobiveni rezultati tek su djelomično u korelaciji s dosadašnjim istraživanjima na populaciji srednjoškolaca u kojima su aspiracije za studiranjem izvan mjesta stanovanja povezane i s radno aktivnim statusom roditelja, odnosno prihodima kućanstva (Puzić, Šabić i Odak, 2020.)

ma čiji roditelji nisu u mogućnosti pružiti im potporu pri donošenju odluke o nastavku školovanja ili financiju podršku tijekom studiranja.

4. 2. Percepcija mladih o mogućnostima pretvorbe (budućih) stečenih kompetencija kroz obrazovni sustav u željeno postignuće – zaposlenje na području Vukovarsko-srijemske županije

Prethodno izneseni podatci ukazuju na visok udio srednjoškolaca s visokoškolskim obrazovnim aspiracijama s područja VSŽ-a, što bez dodatnog uvida u podatke koji prikazuju percepciju mladih o mogućnostima konvergiranja stečenih znanja i vještina u željena postignuća na području Županije, može dati pogrešnu sliku o njihovu potencijalu za budući socioekonomski razvoj VSŽ-a. Upravo stoga se u nastavku prikazuju rezultati o percepciji mladih o mogućnostima koje im pruža VSŽ za ostvarenje supstancijalne slobode – prava na zaposlenje, u skladu s (budućim) stečenim kvalifikacijama.

Dobiveni podatci anketnim istraživanjem pokazuju da su mladi s područja VSŽ-a već u srednjoškolskoj dobi prilično svjesni trenutačne situacije na tržištu rada, gdje je iz priložene Tablice 5 vidljivo da među njima postoji izrazito negativna percepcija o mogućnostima zapošljavanja na području Županije. Vidimo da ih samo manje od 10%, a za neke čestice i manje od 5% pozitivno percipira mogućnosti pronalaska zaposlenja, kao i transparentnost pri zapošljavanju, dok se najveće nezadovoljstvo uočava kod percepcije dostupnosti dobro plaćenih radnih mjesta.

Tablica 5. Pokazatelji percepcije srednjoškolaca o mogućnostima zapošljavanja u VSŽ-u (%)

PERCEPCIJA MOGUĆNOSTI ZAPOSŁJAVANJA U VSŽ-u	ZADOVOLJNI
1. Mogućnošću pronalaska zaposlenja na području Županije	7,3
2. Dostupnošću dobro plaćenih radnih mjesta na području Županije	4
3. Transparentnošću zapošljavanja (posao dobivaju najkvalitetniji) na području Županije	7,2

4. Dostupnošću raznolikih radnih mjesta na području Županije	9,8
5. Dostupnošću radnih mjesta koja omogućuju napredak ambicioznijih zaposlenika na području Županije	6,7

Iz Tablice 6 vidljivi su rezultati Hi-kvadrat testa kojim se ispitalo postoji li razlika između ispitanika u zadovoljstvu mogućnošću zapošljavanja na području VSŽ-a s obzirom na namjeru nastavka obrazovanja. Rezultati su pokazali postojanje statistički značajne razlike između namjere nastavka obrazovanja i zadovoljstva mogućnošću zapošljavanja na području VSŽ-a,²⁴ zadovoljstva dostupnošću dobro plaćenih poslova,²⁵ te zadovoljstva transparentnošću zapošljavanja.²⁶

Tablica 6. Percepcija srednjoškolaca o mogućnostima zapošljavanja na području VSŽ-a

		ZADOVOLJSTVO MOGUĆNOŠĆU ZAPOŠLJAVANJA NA PODRUČJU VUKOVARSKO-SRIJEMSKE ŽUPANIJE?		
		1. MOGUĆNOŠĆU PRONALASKA ZAPOSLENJA		
		Nezadovoljan	Ni zadovoljan ni nezadovoljan	Zadovoljan
Namjera na- stavka obra- zovanja	Ne	52,2%	35,7%	12,2%
	Možda	66,0%	25,5%	8,5%
	Da	72,1%	22,1%	5,8%
Ukupno		67,7%	24,9%	7,4%

²⁴ $P < 0,001$

²⁵ $P < 0,1$

²⁶ $p < 0,1$. Statistički značajnim nisu se pokazali stavovi o zadovoljstvu dostupnošću raznolikih radnih mjesta na području županije te zadovoljstvu dostupnošću radnih mjesta koja omogućuju napredak ambicioznih zaposlenika.

		2. DOSTUPNOŠĆU DOBRO PLAĆENIH RADNIH MJESTA		
		Nezadovoljan	Ni zadovoljan ni nezadovoljan	Zadovoljan
Namjera nastavka obrazovanja	Ne	70,4%	20,0%	9,6%
	Možda	79,7%	16,3%	3,9%
	Da	79,5%	18,1%	2,4%
Ukupno		78,1%	18,0%	3,8%
		3. TRANSPARENTNOŠĆU ZAPOSŁJAVANJA		
		Nezadovoljan	Ni zadovoljan ni nezadovoljan	Zadovoljan
Namjera nastavka obrazovanja	Ne	60,9%	27,8%	11,3%
	Možda	63,2%	25,0%	11,8%
	Da	63,4%	32,1%	4,5%
Ukupno		62,9%	30,0%	7,1%

Dakle, iz tablice krostabulacije je vidljivo izrazito nisko zadovoljstvo svih ispitanika mogućnošću zapošljavanja na području VSŽ-a, gdje je čak dvije trećine ispitanika izrazilo nezadovoljstvo mogućnošću pronalaska zaposlenja i transparentnošću pri zapošljavanju. Najveće nezadovoljstvo svi ispitanici iskazuju za dostupnost dobro plaćenih radnih mjesta (78,1%). Međutim, unatoč sveopćoj negativnoj percepciji o mogućnostima zapošljavanja na području VSŽ-a razlike se ipak uočavaju u stavovima u odnosu na namjeru nastavka obrazovanja. Tako se iz dobivenih podataka može uočiti da je u svim ispitivanim varijablama veći udio nezadovoljnih, odnosno manji udio zadovoljnih, među ispitanicima koji su izrazili namjeru nastavka obrazovanja. Nasuprot njima su mladi koji nemaju namjeru nastaviti obrazovanje, a koji su ujedno i u nešto manjem udjelu nezadovoljni situacijom na tržištu rada na području Županije, odnosno u nešto većem udjelu zadovoljni situacijom.

Percipirane prepreke mladih za ostvarenje postignuća – pronalaska zaposlenja na području Županije potvrđuju upitnu mogućnost konvergiranja njihovih (budućih) stečenih kompetencija kroz obrazovni sustav na ostale dimenzije dobrobi-

ti, ali i upitnu iskorištenost njihova potencijala za budući njezin razvoj. Negativna percepcija o mogućnosti ostvarenja postignuća koje mladi drže vrijednim – prava na zaposlenje, u skladu sa stečenim znanjima i vještinama, kao supstancijalne slobode koja bi trebala biti omogućena svim mladima, dugoročni je problem, ne samo za poboljšanje njihove participacije u društvu i kao doprinos ekonomskom razvoju već i kao osiguranje za pozitivan utjecaj na preostale dimenzije ljudske dobrobiti. Nezadovoljstvo mladih viših obrazovnih aspiracija, ne samo mogućnošću zapošljavanja na području županije nego i transparentnošću zapošljavanja, odnosno uvjetima rada i mogućnostima za zaposlenje na boljim radnim mjestima reflektira se i na njihovu spremnost nastavka življenja na području županije, što dugoročno može dodatno pogoršati socioekonomsko stanje na području županije.

Tablica 7. Namjera nastavka življenja na području VSŽ-a zbog zaposlenja (%)

Namjera nastavka obrazovanja		Gdje biste zbog pronalaska zaposlenja bili spremni nastaviti živjeti?				
		Na području VSŽ	Na području RH	EU	U nekoj drugoj europskoj državi	U nekoj izvan europskoj državi
Ne	M	2,825	3,334	3,342	2,835	2,827
	N	115	114	114	114	113
	SD	1,3899	1,3940	1,4561	1,5122	1,6348
Možda	M	3,461	3,367	3,242	2,841	2,756
	N	153	153	153	153	153
	SD	1,1855	1,2769	1,3947	1,4198	1,4752
Da	M	3,484	4,011	3,575	3,158	3,208
	N	465	465	464	464	465
	SD	1,2468	1,0524	1,3030	1,4054	1,4709
Total	M	3,375	3,771	3,469	3,042	3,055
	N	733	732	731	731	731
	SD	1,2787	1,2011	1,3530	1,4318	1,5100

Na to jasno ukazuju podatci prikazani u Tablici 7 koji pokazuju da bi mladi viših obrazovnih aspiracija najmanje bili spremni nastaviti živjeti na području Županije, čak i u slučaju pronalaska zaposlenja na njezinu području. Međutim, s obzirom na već spomenuto uočavanje sveopće negativne percepcije mladih o mogućnostima zapošljavanja na području te županije, ne samo mladih koji imaju visokoškolske obrazovne aspiracije nego i mladih koji imaju stečeno strukovno obrazovanje, može se uočiti da i srednjoškolci koji nemaju namjeru nastavka školovanja također izražavaju malu spremnost nastavka življenja na tom području u slučaju pronalaska zaposlenja. Takvi podatci ukazuju da su srednjoškolci upoznati s trenutnom situacijom na tržištu rada na području Županije i činjenicom da su mladi, neovisno o razini obrazovanja, u izrazito nepovoljnom položaju u pogledu mogućnosti pronalaska zaposlenja u skladu sa stečenim kvalifikacijama, ali i nepovoljnim visinom prihoda te uvjetima rada na ovom području.²⁷

Time se može zaključiti kako se kauzalni odnos između trenutačne gospodarske situacije u VSŽ-u i percepcije mogućnosti koje mladi imaju za pretvorbu stečenih kompetencija u željena postignuća nepovoljno reflektira i na njihovu namjeru nastavka življenja na tome području. Na takav zaključak upućuje i podatak da su ispitanici u udjelu od 64% iskazali namjeru iseljenja s područja Županije nakon završetka školovanja (Žanić, Miletić, Bendra, 2019; 2021) te da se upravo anticipirana nezaposlenost (Potočnik, 2006) pojavljuje kao glavni uzročnik namjere iseljenja mladih s ovoga područja.

Zaključak

Upravo zbog naglaska na ukazivanju nejednakih mogućnosti mladih za pretvorbu stečenih kompetencija kroz obrazovni sustav u postignuća koja imaju razloga vrednovati s obzirom na razvijenost određenog područja, u ovome je radu odabran Senov pristup sposobnosti koji pruža mogućnost za objedinjenu analizu i interpretaciju, kako samih unutarnjih i vanjskih čimbenika koji utječu na obrazovne aspiracije tako i čimbenika koji mogu utjecati na postignuća zaposlenja u skladu sa stečenim znanjima i vještinama. Pristup je zbog poteškoća u operacionalizaciji, ali i zbog postojećeg odnosa između ekonomije i sociologije, u određenoj mjeri zanemaren u sociološkim istraživanjima (usp. Kremakova, 2014) premda nudi brojne mogućnosti za proučavanje poteškoća

²⁷ Prema podacima DZS-a prosječne mjesečne neto i bruto plaće zaposlenih po županijama u drugom tromjesečju 2023. VSŽ je smješten na zaleđe te poslije Virovitičko-podravske županije ima prosječne najniže plaće u RH.

s kojima se suočavaju mladi u Hrvatskoj pri konvergiranju ishoda obrazovanja ulaskom na tržište rada. Upravo to pokazuju i rezultati ovog istraživanja, kao i potrebu za kontinuiranim i dodatnim istraživanjima ove tematike i na području čitave RH. Primjerice, svaki od trenutačnih nepovoljnih vanjskih čimbenika koji utječe na tranziciju mladih u Hrvatskoj u svijet odraslih, poput nejednakih mogućnosti na tržištu rada, stjecanja neujednačenih kvalifikacija i neujednačene kvalitete obrazovanja u Hrvatskoj (Ilišin i Radin 2002; Ilišin i Spajić Vrkaš 2017), neusklađenosti stečenih znanja i vještina u skladu s potrebama tržišta rada (Samardžija, 2019; Bejaković, 2006), odnosno nedovoljne suradnje obrazovnog sustava, sustava zapošljavanja i tržišta rada (Potočnik, 2006) zapravo ograničava ili onemogućava ne samo doprinos obrazovanja ekonomskoj dobiti mladih nego i sveukupnoj dobrobiti i potencijalnim „prelijevajućim“ efektima na društvo (Chiappero-Martinetti i Sabadash, 2014), a što ukazuje na potrebu primjene složenijih teorijskih okvira u rješavanju aktualnih poteškoća s kojima se suočavaju mladi u hrvatskom društvu.

U radu se najprije upozorilo na nekoliko odabranih pokazatelja trenutačnoga gospodarskog stanja na području VSŽ-a, posebice onih koji ukazuju na nepovoljan položaj mladih na tržištu rada, nakon kojih se u rezultatima istraživanja najprije prezentiralo koji faktori utječu na izbor i odluku mladih o nastavku školovanja po završetku srednjoškolskog obrazovanja, gdje je utvrđeno da, pored unutarnjih karakteristika (spol, smjer obrazovanja i školski uspjeh), u znatnoj mjeri na odluku o nastavku školovanja utječu i vanjski čimbenici, odnosno radni status i razina obrazovanja roditelja te financijski resursi obitelji ispitanika. Do sličnih rezultata o čimbenicima koji utječu na odluku srednjoškolaca o participaciji u visokom obrazovanju došlo se i ranijim istraživanjima, a koja ukazuju da na „stavovska i ponašajna obilježja mladih u značajnoj mjeri utječe stupanj obrazovanja roditelja, odnosno da hrvatsko društvo spada među društva niske društvene pokretljivosti, s otežanom mogućnosti mladih za dostizanjem drugačijeg socioekonomskog statusa od roditeljskog“ (Gvozdanović i sur. 2019, 7; Klepač, 2016, Popović i Šverko, 2023).

Nadalje, polazeći od ideje da na ishode od stečenih kompetencija kroz visokoškolsko obrazovanje, osim unutarnjih čimbenika, utječe i gospodarska situacija na području u okviru kojega mladi trebaju ostvariti pretvorbu stečenih znanja i vještina u određena željena postignuća – zaposlenja u skladu sa stečenim znanjima i vještinama, u radu se upozorilo i na stavove mladih o mogućnostima koje nudi tržište rada na području VSŽ-a za konverziju budućih stečenih kompetencija kroz visokoškolski obrazovni sustav u željeno postignuće zaposlenja. Rezultati anali-

ze izneseni u ovome su radu pokazali da među srednjoškolcima postoji izrazito negativna percepcija o tržištu rada i mogućnostima zapošljavanja mladih na tom području. Zbog procijenjene besperspektivnosti područja i lošeg položaja mladih na tržištu rada (Relja, Reić Ercegović i Čerenić, 2015; Potočnik i Adamović, 2018; 2022; Bartolović, 2022), a koji se pojavljuje kao glavni motiv namjere iseljenja mladih s ovoga područja po završetku školovanja (Žanić, Miletić i Bendra, 2019; Žanić, Miletić i Bendra, 2021; Miletić, Žanić i Peračković, 2022), najveći udio srednjoškolaca, posebice onih s višim obrazovnim aspiracijama, ne vidi mogućnost ostvarenja svojih ciljeva vezanih uz pronalazak adekvatna zaposlenja na tome području, zbog čega bi se ta županija mogla suočiti s situacijom znatna gubitka intelektualnog kapitala koji neće ostvariti svoj potencijal na njezinu području, a time ni pridonijeti socioekonomskom razvitku te županije. Takva pojava može se protumačiti Senovim definiranjem socioekonomskog razvoja kao slobode, odnosno kao „processa širenja zbiljskih sloboda ljudi koji žive na određenom području čime se uklanjaju različite prepreke koje utječu na mogućnosti izbora u djelovanju ljudi“ (Kalanj, 2000, 323). Stav tih „potencijalnih migranata“ (Potočnik, Adamović, 2018, 7) o traženju prilike za ostvarenje postignuća zaposlenja izvan prostora VSŽ-a pokazuje da mladi migriranje doživljavaju kao sredstvo za proširenje supstancijalnih sloboda, odnosno kao reakciju na ograničenja koja izazivaju loše ekonomske prilike, ponajprije nemogućnost pronalaska zaposlenja i adekvatnih uvjeta rada (Juran, 2016) jer prilika za zaposlenje nije samo mogućnost postignuća ekonomske dobiti već ujedno i prilika za sveukupnu dobrobit mladih.

POPIS LITERATURE

- Adamović, M. i Potočnik, D. (2022). Zabrinjava me budućnost i razmišljam o odlasku: Usporedba migracijskih aspiracija mladih iz Hrvatske i jugoistočne Europe. *Sociologija i prostor*, 60 (2 (224)), 403-430.
- Bartolović, V. (2022). Povezanost perspektivnosti regija, migracijskih namjera mladih i aktivne politike zapošljavanja, *Marsonia: Journal of Social and Humanities Research*, 1 (1), 9-19.
- Bejaković, P. (2006). Uloga obrazovnog sustava u postizanju zapošljivosti i konkurentnosti radne snage u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 15 (3), 401-425.
- Bils, M. i Klenow, P. J. (2000). Does Schooling Cause Growth? *American Economic Review*, 90 (5), 1160-1183.

Bowers-Brown, T., Ingram, N. i Burke, C. (2019). Higher education and aspiration. *International Studies in Sociology of Education*, 28 (3-4), 207-214.

Burchi, F. (2006). Identifying the Role of Education in Socio-Economic Development. U: Esen, O. i Ogus, A. (ur.). *Papers of the Annual IUE-SUNY Cortland Conference in Economics, Proceedings of the Conference on Human and Economic Resources* Izmir University of Economics, 193-206.

Chiappero-Martinetti, E. i Sabadash, A. (2014). Integrating Human Capital and Human Capabilities in Understanding the Value of Education. U: Ibrahim, S. i Tiwari, M. (ur.). *The Capability Approach*. Palgrave Macmillan, London, 206-230.

Gvozdanović, A. i sur. (2019). *Istraživanje mladih u Hrvatskoj 2018./2019.* Friedrich-Ebert-Stiftung.

Ilišin, V. i Radin, F. (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Institut za društvena istraživanja – Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Ilišin, V. i Spajić Vrkaš, V. (2017). *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Jokić, B. i Ristić Dedić, Z. (2020). Obrazovne aspiracije u Republici Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 50 (2), 133-137.

Juran, S. (2016). International migration seen through the lens of Amartya Sen's capability approach. *Migration policy practice*, VI (2), 24-27.

Jugović I., Matković, T. i Jokić, B. (2020). Rodna tipičnost visokoškolskih obrazovnih aspiracija tijekom srednje škole: intenzifikacija, konvergencija ili stabilnost. *Revija za sociologiju*, 50 (2), 253-284.

Kalanj, R. (2000). Razvoj kao sloboda. Postekonomizam Amartye Sena. *Socijalna ekologija*, 9 (4), 321-334.

Klepač, O. (2016). Namjera studiranja učenika različitog rezidencijalnog podrijetla – kapitali i simbolička vrijednost obitelji i zajednica odrastanja. *Sociologija i prostor*, 54 (2), 127-147.

Kremakova, M. (2014). Too Soft for Economics, Too Rigid for Sociology, or Just Right? The Productive Ambiguities of Sen's Capability Approach. *European Journal of Sociology*, 54 (2), 393-419.

Leburić, A., Afrić, V. i Šuljug Vučica, Z. (2009). *Ljudski kapital kao razvojni faktor: rezultati sociološkog istraživanja u Hrvatskoj*. Redak.

Miletić, G. M., Žanić, M. i Peračković, K. (2022). Ostati ili otići? Prinos analizi socio-kulturnih odrednica migracijskih aspiracija mladih u Vukovarsko-srijemskoj županiji. U: Perić Kaselj, M. (ur.). *Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država: Kulturni i demografski aspekt migracija*, Zagreb, 149-171.

Obadić, A. (2017). Nezaposlenost mladih i usklađenost obrazovnog sustava s potrebama tržišta rada. *Ekonomika misao i praksa*, XXVI (1), 129-150.

Pavić, Ž. i Vukelić, K. (2009). Socijalno podrijetlo i obrazovne nejednakosti: istraživanje na primjeru osječkih studenata i srednjoškolca. *Revija za sociologiju*, 40 (1-2), 58- 59.

Potočnik, D. (2006). Obrazovni resursi i zapošljivost mladih. U: Ilišin, V. (ur.). *Mladi između želja i mogućnosti: položaj, problemi i potrebe mladih Zagrebačke županije*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 93-139.

Potočnik, D. i Spajić Vrkaš, V. (2017). Mladi u Hrvatskoj: sudjelovanje na tržištu rada i prostorna mobilnost. U: Ilišin, V. i Spajić Vrkaš, V. (ur.). *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*, Institut za društvena istraživanja, 143-184.

Potočnik, D. i Adamović, M. (2018). *Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske*. Friedrich Ebert Stiftung.

Puzić, S., Šabić, J. i Odak, I. (2020). Inozemstvo, Zagreb ili neki drugi grad u Hrvatskoj? Društveno porijeklo, racionalnost izbora i aspiracije srednjoškolaca prema mjestu studiranja. *Revija za sociologiju*, 50 (2), 285-308.

Relja, R., Reić Ercegović, I. i Čerenić, V. (2015). Potrebe, mogućnosti i namjera odlaska u inozemstvo: analiza stavova studenata iz Splita (RH) i Sarajeva (BIH). *Andragoški glasnik*, 19 (1-2), 1-21.

Saito, M. (2003). Amartya Sen's Approach to Education: A Critical Exploration. *Journal of Philosophy of Education*, 37 (1), 17-33.

Samardžija, V. (2019). Pet godina članstva Hrvatske u Europskoj uniji i utjecaj na položaj mladih. U: Čepo, D. (ur.). *Odredište EU: budućnost mladih u Hrvatskoj*, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 21-30.

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

Walker, M. i Unterhalter, E. (2007). The Capability Approach: Its Potential for Work in Education. U: Walker, M. i Unterhalter, E. (ur.). *Amartya Sen's Capability Approach and Social Justice in Education*. Palgrave Macmillan, New York, 1-18.

Žanić, M., Miletić, G. M. i Bendra, I. (2019). Kvaliteta života mladih iz Vukovarsko-srijemske županije u uvjetima suvremene demografske krize. *Socijalna ekologija* 28 (3), 187-210.

Žanić, M., Miletić, G. M. i Bendra, I. (2021). Stavovi mladih iz Vukovarsko-srijemske županije o aktualnim društvenim problemima i njihova predmigracijska očekivanja. U: Žanić, M., Živić, D., Špoljar Vržina S. i Miletić, G. M. (ur.). *Suvremene migracije u Republici Hrvatskoj: uzroci, posljedice i aktualni trendovi*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 167-182.

Živić, D. (2019). Migracijska komponenta ukupnoga kretanja stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 2001.-2017. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, 54 (539), 163-203.

IZVORI

HGK Indeks gospodarske snage županija, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 2019.

Godišnje izvješće o nezaposlenosti i zapošljavanju (2013. – 2018.), HZZ – Područni ured Vinkovci.

Informacija o stanju gospodarstva Vukovarsko-srijemske županije (2018. – 2021.), Vukovar.

Godišnjak Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (2013. do 2022.).

HGK Tržište rada – pokazatelji po županijama, Zagreb, 2019.

HGK – Tržište rada u Hrvatskoj – nezaposlenost mladih, obrazovanje i radni vijek, 2015.

Eurostat Source of data, Eurostat 2019. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/yth_empl_100/default/table?lang=en

Popis stanovništva RH (2001., 2011. i 2021.).

VUKOVAR-SRIJEM COUNTY: YOUNG PEOPLE WITH HIGHER EDUCATIONAL ASPIRATIONS AS A POTENTIAL FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OR AS A SPACE THAT LIMITS THE ABILITY TO ACHIEVE THEIR DESIRED OUTCOMES

Summary: *The complexity of factors affecting young people's ability to acquire knowledge and skills within the higher education system, as well as their translation into desired performance, is a topic addressed in this paper using Sen's capability approach. Based on the research conducted in the Vukovar-Srijem County, the results on the influence of external factors (indicators of the current economic situation) on the ability of young people to transform the knowledge, skills and competences acquired in the (higher) education system into the desired performance – employment corresponding to the acquired qualifications in this field - are first presented. Then the results of the survey are presented, which first provide insight into the factors influencing the higher education aspirations of young people in this area, and then into young people's perceptions of employment opportunities in the Vukovar-Srijem County region. Finally, the results on the relationship between young people's attitudes towards employment opportunities and the intention to continue living in this region or to emigrate are presented. The results of the survey conducted among high school students from all 15 secondary schools in the county (N = 744) show that the intention to continue education is influenced by gender, educational background, school success, household income, work status and parents' educational status, while the decision on where to continue education is influenced by educational background, school success and parents' educational status and marital status. The results also show that the perception of employment opportunities in the county by young people with higher educational aspirations is very negative. The difficulties in obtaining substantive freedom – the right to employment in the county, i.e. the disadvantage of young people in the labour market, also affects their intention to stay in this region after their education. Consequently, the difficulties in employing young people in the area of Vukovar-Srijem County have a negative impact on the general well-being of young people, while the negative perception of the current labour market situation and the intention to migrate affect the use of their potential for the socio-economic development of the area.*

Keywords: *young people, Vukovar-Srijem County, educational aspirations, unemployment, socio-economic development, Sen's Capability Approach*

Prethodno priopćenje

VUKOVARSKO-SRIJEMSKA ŽUPANIJA KAO PRIVLAČNO MJESTO ZA ŽIVOT I RAD MLADIH

Božo Skoko – Dejan Gluvačević – Marko Kovačić

Sažetak: *Rad se bavi mogućnostima brendiranja Vukovarske-srijemske županije kao poželjne destinacije za život i rad, osobito među mladima, koji predstavljaju najmobilniji dio populacije. Iako se fenomen brendiranja gradova, regija i država najčešće svodi na turističku promociju, budući da je često najzastupljeniji i najglasniji kanal promocije, turizam je tek jedan od faktora koji neku destinaciju čine relevantnom i privlačnom u regionalnom ili globalnom okruženju. Stoga se, osim turističkih atrakcija, često ističu kvaliteta života, dostupnost i razina kulturnih i obrazovnih sadržaja, gospodarski razvoj i mogućnosti zapošljavanja, način upravljanja, ali i otvorenost i mentalitet lokalnog stanovništva. Svi ti i drugi faktori utječu na stvaranje imidža neke destinacije kao poželjna mjesta za život i rad, a potom i na kreiranje brenda u smislu popularizacije identiteta mjesta te privlačenja turista, ali i novih stanovnika. Oslanjajući se na teorijski koncept konkurentnog identiteta i model šesterokuta konkurentnog identiteta Simona Anholt, autori analiziraju potencijale Vukovarsko-srijemske županije u pogledu turizma, privlačenja investicija, radne snage (useljenika) i studenata u Županiju, te zadržavanja mladih, koji se sve više iseljavaju. Poseban cilj rada bio je istražiti koji su elementi šesterokuta konkurentnog identiteta primijenjenoga na Vukovarsko-srijemsku županiju ključni za mlade u kontekstu poželjnosti Županije za rad i život, ali i kakva je percepcija društveno-političke situacije. Taj cilj komplementaran je i svrsi lokalnih politika za mlade, čime rad ulazi u interdisciplinarno područje komunikacijskih znanosti i politologije. Za potrebe rada provedeno je istraživanje metodom fokus grupa među mladima unutar Županije te u Zagrebu.*

Ključne riječi: *brendiranje, konkurentan identitet, lokalne politike za mlade, mladi, Vukovarsko-srijemska županija*

Uvod

Mladi, kao posebna društvena skupina, u sociološkoj su literaturi često portretirani kao kreativnija, inovativnija, ali i mobilnija dobna kohorta (Geel i Mazzucato, 2018). Stoga su, zbog svojih društvenih, demografskih i politoloških ka-

rakteristika, važan dio zajednice, ali je ujedno i njihova percepcija zajednice prediktor njezina doprinosa (usp. Ramey, 2018). Iz toga razloga aspekt percepcije mladih valja uzeti u obzir pri brendiranju destinacija i planiranju razvoja lokalnih zajednica.

Brendiranje destinacija (eng. *branding*) proces je u kojem se definira što neka destinacija jest, što je razlikuje od drugih, koje su njezine prednosti i posebnosti, što znači ili može nekome značiti te cjelokupna komunikacija i promocija koje pomažu toj destinaciji da postane poznata, prihvaćena, poštovana i slavljena. Iako se taj pojam godinama vezivao isključivo uz proizvode i usluge, danas posebno mjesto u praksi i teoriji brendiranja ima brendiranje destinacija (država, regija, županija, gradova). Brendiranje destinacija podrazumijeva definiranje identiteta neke destinacije i načina upravljanja identitetom i imidžom, odnosno cjelokupnom komunikacijom i promocijom te destinacije (usp. Skoko, 2009). Upravljanje identitetom i imidžom određene destinacije, odnosno njezino brendiranje igra sve značajniju ulogu u pozicioniranju na političkoj i gospodarskoj pozornici, jer se ta snaga brenda izravno odražava ponajprije na broj inozemnih turista, ali i razinu stranih investicija, potražnju za proizvodima, utjecaj u političkim asocijacijama, zadovoljstvo i ponos građana, broj useljenika i sl. Stoga posljednjih desetljeća gradovi i regije sustavno rade na vlastitom brendiranju kako bi se izborili za pozornost, poradili na vlastitoj prepoznatljivosti, istaknuli prednosti i vrednote te se u utrci s konkurencijom izborili za posjetitelje, ulagače, zaradu ili poštovanje. Osim toga, brendiranje je moguće promatrati i kao politički proces budući da odabir brendova može biti (ili slijediti) javna politika. Promocija i brendiranje nekada su bili luksuz ili dodatna vrijednost, međutim taj proces posljednjih godina postaje nužnost iz dvaju razloga. S jedne strane, ljudi, kapital i korporacije postaju sve izbirljiviji prilikom odabira destinacija za ulaganja, odmor ili posjete, pa se pojedine destinacije moraju izboriti za njihovu pozornost. Nerijetko različite destinacije, gradovi i regije nude sličnu turističku ponudu, ulagačke mogućnosti, istovjetne standarde života, gastronomsku ili kulturnu ponudu. U tom će slučaju posjetitelji, ulagači ili potencijalni stanovnici izabrati onaj grad, regiju ili državu koja se ističe od ostalih, koja ima veću razinu privlačnosti ili koja budi pozitivnije asocijacije i emocije, odnosno koja ima jači brend. S druge strane, ako se neka destinacija ne trudi oko vlastita brendiranja, postoji opasnost da ju „prezentira“ netko drugi, mimo njezine volje. Takav pristup nazivamo „vanjskim brendiranjem“.

Brendiranje gradova, regija i država najčešće se svodi na turističku promociju, budući da je turizam često najzastupljeniji i najglasniji kanal promocije. Međutim, turizam je tek jedan od faktora koji neku destinaciju čine relevantnom i privlačnom u regionalnom ili globalnom okruženju. Stoga se pored turističkih atrakcija, često ističu kvaliteta života, dostupnost i razina kulturnih i obrazovnih sadržaja, gospodarski razvoj i mogućnosti zapošljavanja, način upravljanja, ali i otvorenost i mentalitet lokalnog stanovništva. Svi ti i drugi faktori utječu na stvaranje imidža neke destinacije, a potom i kreiranje brenda. No nerijetko se imidž neke destinacije, u nedostatku relevantnijih informacija, stvara i posredstvom općepoznatih stereotipa i predrasuda.

Kako bi određena destinacija premostila i neutralizirala postojeće klišeje, stereotipe i predrasude te kreirala poželjniji i imidž, potrebno je stvoriti identitet, koji je konkurentan na regionalnom i globalnom tržištu, a koji Anholt (2009, XX) naziva konkurentnim identitetom. Kako bi konkurentan identitet bio cjelovit, on mora uključivati konkurentnost na razini turizma, gospodarstva, politike, investicija, kulture te ljudi.

Koristeći Anholtove koncept *Šesterokut konkurentnog identiteta*, želimo analizirati potencijale Vukovarsko-srijemske županije (VSŽ) u pogledu turizma, politike, privlačenja investicija, radne snage (useljnika) i studenata u županiju, te zadržavanja mladih, koji se sve više iseljavaju. S obzirom na navedeno cilj je ovog rada istražiti koji su elementi *šesterokuta* primijenjenoga na Vukovarsko-srijemsku županiju ključni mladima u kontekstu poželjnosti županije za rad i život.

Kako bismo dobili odgovor na ovo pitanje, provedene su četiri fokusne grupe, dvije s mladima iz VSŽ-a i dvije s mladima izvan Županije, odnosno u Zagrebu. Ovakav metodološki dizajn omogućava komparaciju percepcija mladih i bolje razumijevanje segmenata koji mogu imati utjecaj na odluku o brendiranju predmetnog prostora. Rad tako ne samo da doprinosi akademskoj literaturi brendiranja već može poslužiti i kao smjerokaz lokalnog razvoja VSŽ-a.

Teorijski okvir konkurentnog identiteta

Ubrzana globalizacija i razvoj društva utječe na ponašanje društva te njezino funkcioniranje na institucionalnoj, ali i izvaninstitucionalnoj razini, pri čemu se primjenom pojednostavljena zaključivanja pribjegava donošenju odluka o

kupnji proizvoda, posjećivanju destinacija, gradnji karijernog puta, ulaganju u poslovanje i sl. Takvo donošenje odluka nerijetko je posljedica velika broja informacija, pa se zbog manjka vremena za analitičnije zaključivanje donose odluke na temelju prvih impresija, a koje su pod utjecajem opće percepcije destinacije koja je nerijetko opterećena klišejima, stereotipima i predrasudama. Kao takvi, klišeji, stereotipi i predrasude u velikoj mjeri utječu na ponašanje ljudi prema drugim mjestima, njihovim stanovnicima i proizvodima (Anholt, 2009, 1). Na spomen pojmova kao što *moda* i *dizajn* velika većina ljudi prvo će pomisliti na Italiju. Pri spomenu pojma *grad ljubavi* ili *grad svjetlosti* mnogi će odmah pomisliti na Pariz, a na spomen pojmova kao što su *disciplina* i *tehnološka izvrsnost* na Njemačku, ali i Japan. Upravo su navedene odrednice pojmovi koji se mogu povezati s pojedinim elementima konkurentnog identiteta te kao takve imaju značajke kojima se određuje identitet bilo kojeg brenda, a Kapferer (2008, 182-186) naglašava da kao takvi posjeduju osobnost, vlastitu kulturu, uspostavljanje odnosa s ljudima, označavanje stava ljudi prema brendu te utjecaj na imidž kupca.

Kako bi postali privlačni turistima, investitorima, studentima, stručnom radnom kadru i dr., destinacije nastoje izgraditi sliku poželjne destinacije iz jednoga ili više gore navedenih razloga. Upravo navedeno naglašava i de Chernatony (2011; Ćorić, 2019, 224) smatrajući kako bilo koji brend (pa tako i brend destinacije) jest ono što kupcima ili korisnicima daje relevantne i jedinstvene dodatne vrijednosti koje će zadovoljiti njihove potrebe. Natjecanje unutar i izvan formalnih teritorijalnih granica, države, gradovi i regije nastoje definirati jasan i privlačan identitet koji će utjecati na njezinu pozitivnu percepciju prema ciljanim skupinama, odnosno prema turistima, investitorima, studentima, radnicima i dr. Ta dinamika odražava se kroz nastanak nekoliko koncepata koji se primjenjuju na stvaranje pozitivne percepcije destinacija, a među njima se ističu koncepti moći Josepha Nyea, koncept zemlje podrijetla te koncept konkurentnog identiteta čiji je tvorac Simon Anholt (Fullerton, 2011, 245).

Anholtov konkurentan identitet odnosi se, prije svega na zemlje, predstavljajući njihov nacionalni identitet koji ima konkurentan učinak na međunarodnoj razini (Anholt, 2009, prema Vukšić, 2020, 52). Ali s obzirom na to da konkurentan identitet počiva na prepoznavanju vlastitih kvaliteta i prednosti u odnosu na konkurenciju, vrlo je primjenjiv i na razini regija i gradova, pa čak i općina. Autor koncepta ističe kako je upravo zbog velikih promjena suvremenog druš-

tva upravo došlo vrijeme konkurentnog identiteta kao jačanja svijesti o utjecaju javnog mnijenja i tržišnih snaga o međunarodnim pitanjima (Anholt, 2009, 17-18). Takav identitet na razini države, regije ili grada nije ništa drugo nego komercijalizacija identiteta s ciljem da postane atraktivan proizvod onim skupinama kojima se komunicira odnosno promovira atraktivnost identiteta destinacije. S obzirom na to da svaka destinacija želi postići konkurentan identitet, nužno je da destinacija pronađe ono nešto po čemu se razlikuje od drugih destinacija, odnosno da bude originalna i jedinstvena.

Kako bi postigla navedeno, nužno je da destinacija bude usredotočena na konkurentnost slijedeći ove uvjete:

- širenje demokracije i demokratskog tipa kroz transparentnost u upravljanju destinacijom;
- ustrajavanje u etičnom ponašanju destinacija uslijed sve veće moći medija;
- postojanje održive strategije razvoja kao odgovora na globalizacijske trendove i uspješno natjecanje na međunarodnom tržištu;
- promicanje izravnih ulaganja u destinaciju;
- izgradnja povjerenja u destinaciju, ali i zemlju podrijetla;
- jasno pozicioniranje i jasno definiran osjećaj za gospodarske, društvene i političke ciljeve;
- privlačenje stranih državljana i iseljenika koji žele ulagati u zemlju iz koje potječu;
- stvaranje i promicanje kulturnih sadržaja (Anholt, 2009, 19).

Navedene uvjete Anholt (2009, 24) je razvrstao kroz elemente konkurentnog identiteta kreirajući tako tzv. *Šesterokut konkurentnog identiteta* koji čine sljedeći elementi: turizam, (proizvodni) brendovi, politika, ulaganje, kultura i ljudi. Dok s jedne strane turizam predstavlja „najglasniji“ kanal u promociji destinaciji s obzirom na to da ju karakterizira prije svega iskustvo ljudi tijekom turističkog ili poslovnog posjeta destinaciji, izvozni proizvodi, političke odluke, investicijska klima, kulturne aktivnosti, ali i sami stanovnici nekog mjesta važan su faktor koji pridonosi konkurentnosti destinacije (Anholt, 2009, 23-24).

Pritom autor naglašava važnost korelacije i sinergije između vladinih institucija i ostalih dionika na lokalnoj i nacionalnoj razini, a koji mogu pridonijeti izgradnji, a potom i promociji konkurentnog identiteta u destinaciji. Upravo je izostanak sinergije među dionicima najčešći problem izostanka uspjeha budući da nerijetko dio ili većina dionika djeluje zasebno te pritom dovode do dihotomije u komuniciranju poruka koje mogu dovesti do stvaranje nezadovoljavajuće percepcije o destinaciji. Prema tome, Anholt rješenje vidi u zajedničkoj koordinaciji koju odlikuje visoka razina kvalitete te je usklađena s destinacijskom strategijom koja ima jasno postavljene ciljeve (Anholt, 2009, 3). Stoga Simon Anholt (2009, 3) konkurentan identitet opisuje kao *sintezu upravljanja brendom, javne diplomacije te promicanja trgovine, ulaganja, turizma i izvoza. To je novi model za pospješivanje nacionalne konkurentnosti u globalnom kontekstu te niz zemalja, gradova i regija, i bogatih i siromašnih, već ubire njegove plodove.*

Dobra strategija konkurentnog identiteta mora sadržavati ideje koje odlikuju kvaliteta i inovativnost te koje su aplikativne i u praksi. Kao takvu, dobru strategiju konkurentnog identiteta odlikuje šest kvaliteta:

- iznenađujuća, dojmljiva i nezaboravna kreativnost,
- karakterističnost destinacije,
- izoštrenost koja vrlo jasno i konkretno priča priču o destinaciji,
- poticajnost koja pokazuje ljudima novo i različito ponašanje u destinaciji koje dovodi do pozitivne promjene imidža,
- relevantnost za one kojima se konkurentan identitet komunicira,
- upotrebljiva i dovoljno otporna jednostavnost za veliki broj ljudi u raznim situacijama tijekom dugog razdoblja ima smisla (Anholt, 2009, 75).

Anholt (2009, 32-33) takvu cirkulaciju kvalitete naziva *pozitivnim krugom konkurentnog identiteta*. Kada postoji inovativna strategija konkurentnog identiteta, s ranije navedenim kvalitetama, te kada strategiju prati dobra koordinacija i komunikacija onda će svakako doći do stvaranja konkurentnijeg identiteta, koji za Anholt (2009) nije ništa drugo nego temelj brendiranja destinacije.

Stoga se osnovna teorija konkurentnog identiteta može sažeti u sljedeću Anholtovu (2009, 24-25) misao, a to je da *da vlade, kada imaju dobru, jasnu,*

uvjerljivu i pozitivnu ideju o tome što je zapravo njihova zemlja, za što se ona zauzima i kamo ide te uspijevaju koordinirati aktivnosti, ulaganja, politiku i komunikaciju šest točaka konkurentnog identiteta kako bi se dokazale i osnažile tu ideju, tada imaju dobre mogućnosti razviti i održati konkurentan nacionalni identitet i na unutarnjem i na vanjskom planu – na dugoročnu dobrobit izvoznika, uvoznika, vlade, kulturnog sektora, turizma, imigracije te praktički svakog oblika međunarodnih odnosa. Bez postavljenoga konkurentnog identiteta destinacije teško mogu strateški graditi svoj destinacijski brend i ostvariti postavljen(e) cilj(eve).

Grad Vukovar i Vukovarsko-srijemska županija

Grad Vukovar i Vukovarsko-srijemska županija jesu grad i županija s najvećim stradanjima u Domovinskom ratu, a čije se posljedice osjećaju i danas. Unatoč poslijeratnoj obnovi, izgradnji, revitalizaciji i ulaganjima ratni ožiljci se, nažalost, još osjećaju. A jedna od posljedica je i kontinuirano iseljavanje iz toga dijela Hrvatske, osobito mladih.

Statistički ured Europske unije (Eurostat) objavio je podatak o europskim regijama u kojima se dogodila najveća depopulacija stanovništva od 2015. do 2020. godine. Vukovarsko-srijemska županija tako ima najveću stopu iseljavanja stanovništva u Europskoj uniji, a iznosi -2,5% godišnje. Podsjetimo, rezultati posljednjeg popisa stanovništva u Hrvatskoj iz 2021. pokazuju kako je u Vukovarsko-srijemskoj županiji došlo do pada broja stanovnika u odnosu na 2011. godinu za 19,54%, odnosno izgubila je 35.083 stanovnika. S jedne strane, ova županija dijeli sudbinu Hrvatske, koja je, nažalost, nakon ulaska u Europsku uniju 2013. postala iseljenička zemlja zbog novih mogućnosti života i rada njezinih državljana u zemljama Europske unije. S druge strane, Županija i Grad Vukovar dodatno su opterećeni nasljeđem rata i spora povratka u normalizaciju života i suživota, što je očito dobrim dijelom utjecalo na mlade da svoju budućnost potraže negdje drugdje. Iako je početkom 2023. zaustavljen trend iseljavanja riječ je o problemu koji treba dubinski sagledati, a jedno od ključnih pitanja na tom putu jest kako mladi u Županiji i izvan nje doživljavaju ovu regiju kao mjesto za život.

Jedna od činjenica koju treba imati u vidu jest kako se donedavno Vukovar doživljavao u javnosti kao grad slučaj, prema kojem je ostatak Hrvatske istodobno

gajio pijetet i samilost. Skoko i Bagić (2007) temeljem provedena istraživanja 2006. zaključuju kako slika Vukovara koja je konstruirana u hrvatskoj javnosti tijekom devedesetih, kao grada koji je neupitan „simbol stradavanja“, „heroj“ i „žrtva“, postupno slabi, iako još nije u potpunosti nestala. Tu sliku je u tom periodu postupno nasljeđivala alternativna vizija Vukovara kao grada „siromaštva“, odnosno kao grada oko kojega su vezane zakulisne političke igre. Uz to, Vukovar se počinjao doživljavati na razini simbola, ali i stereotipa. Autori navode kako se na spomen Vukovara kod hrvatskih građana uglavnom javljaju negativne asocijacije povezane s ratom, jer je grad očito još bio opterećen ratnom stvarnošću, a pozitivni pomaci u životu poratnog grada nisu bili dovoljno percipirani. Poratni napredak u obnovi i razvoju grada te njegova bogata kulturna i povijesna baština još nisu bili prepoznati na razini Hrvatske. Nedvojbeno se percepcija Vukovara od tada promijenila, čemu je pridonio i razvoj grada, ali ta slika sigurno nije nestala. Skoko i Bagić (2007) zaključuju kako se Vukovar očito nalazi pred izazovnom budućnošću, u kojoj će biti nužno očuvati uspomenu na njegovo stradanje i herojstvo te ga istodobno prezentirati kao grad koji normalno živi te je privlačna destinacija za život, ulaganja ili turističke posjete. Naime, očekivati je da će se upoznatost s vukovarskom tragedijom s vremenskim odmakom smanjivati, posebice kod mlađih generacija. U tom smislu velika će odgovornost biti na političkim institucijama, obrazovnom sustavu i medijima da trajno očuvaju uspomenu na Vukovar. Dodaju kako su istodobno Vukovaru i njegovim stanovnicima očito potrebni kvalitetni odnosi s javnošću kako bi ostatku Hrvatske pokazali da ovaj grad više nije ruševina, kakvu nosimo u sjećanju, nego grad koji se bori za svoju budućnost i ima što pokazati i ponuditi, ne samo Hrvatskoj već i svijetu. Jedna od zadaća ovog istraživanja jest provjeriti u kojoj mjeri se očuvala takva percepcija te koji su dodatni razlozi koji mladima čine manje privlačnim život u gradu i Županiji.

Lokalne, tj. regionalne politike za mlade

Kako piše Williamson (2002), politika za mlade ne uključuje samo one odluke koje su izravno usmjerene prema mladim ljudima, nego i *policy* inicijative drugih područja koje na ovaj ili onaj način utječu na mlade. Iz toga je razloga, premda široko postavljena, definicija da je „politika za mlade“ jedna od onih nazgled samorazumljivih *policy* područja u čijoj su srži poticanje mladih na osobni razvoj s naglaskom na internalizaciju socijalnih normi, aktivna participacija

mladih u društvu i politici te socijalna inkluzija društveno-ekonomsko-politički marginaliziranih skupina (Kovačić, 2015) vjerojatno dobra polazišna točka za razumijevanje ovog *policy* područja. Nekoliko je karakteristika politika za mlade koje valja imati na umu. Intersektoralnost, tj. jurisdikcija različitih tijela i organizacija civilnog društva za kreiranje politika jedan je od ključnih čimbenika politika za mlade. Osim toga, nužno je naglasiti horizontalnost i inkluzivnost. Snažna normativna karakteristika politike za mlade jest dekonstrukcija hijerarhije i uključivanje različitih dionika u njezino kreiranje. Upravo iz razloga što prkosi često petrificiranim vertikalnim obrascima nacionalne politike i državne administracije, teško ju je provoditi na kvalitetan način. Nadalje, kvalitetna politika za mlade odlikuje se i vertikalnom povezanošću, tj. supstancijalnom komunikacijom između europske, nacionalne, regionalne i lokalne razine, koristeći dvosmjernu komunikaciju i mehanizam povratne sprege. Drugim riječima, kao i u nekim drugim javnim politikama, *top-down* proces zamijenjen je otvorenom koordinacijom u kojoj inpute o kreiranju politika za mlade daju različite instance s ciljem odgovaranja na potrebe mladih najadekvatnijim *policy* mjerama. Vukovarsko-srijemska županija ni Grad Vukovar u ovom trenutku nemaju konsolidiranu politiku za mlade, iako postoje njezini elementi (neki od njih su npr. financiranje udruga mladih i za mlade te sudjelovanje Vukovara u projektu *Europe Goes Local*¹). Politika za mlade utječe na (percepciju) kvalitetu života mladih, te je zato važno uzeti je u obzir i kada se radi o procesu izgradnje povezanosti, tj. identifikacije mladih s pojedinim prostorom.

Metodološki okvir

Metoda fokus grupa jest kvalitativni oblik istraživanja koji uključuje grupnu diskusiju na neku zadanu temu. Osnovni je cilj fokus grupe potaknuti dubinsku diskusiju kojom će se istražiti stavovi ili vrijednosti ispitanika o nekom problemu ili temi, odnosno razumjeti i objasniti značenja, vjerovanja i kulturu koja utječe na osjećaje, stavove i ponašanja pojedinaca. Dok kvantitativnom metodom anketiranja velika broja ispitanika dobivamo frekvencije ponuđenih odgovora za koje su se ispitanici opredijelili, u slučaju fokus grupa, uz ovu osnovnu informaciju, pokušavamo dublje razotkriti zašto ljudi imaju pozitivan

¹ Europe Goes Local najveći je europski projekt, koji se provodi od 2016. godine, a usmjeren razvoju lokalnog rada s mladima. Za Hrvatsku ovaj projekt koordinira Agencija za mobilnost i programe EU-a.

ili negativan stav o nekoj temi. Fokus grupa je, suštinski gledano, metoda grupnog intervjuiranja u kojima se interakcija zbiva na razini moderatora i grupe, te na razini interakcije članova grupe, a koja pomaže izvući i otkriti informacije i uvide s obzirom na pažljivo dizajnirana pitanja. Jedinstvenost fokus grupa je sposobnost generiranja podataka baziranih na sinergiji grupne interakcije. Prije svega, dinamična priroda pitanja koja postavlja moderator, te sam proces interakcije unutar grupe, proizvode razinu uvida koja se rijetko dobije iz jednosmjernih alata za prikupljanje informacija kao što su promatranje, ankete ili manje interaktivne tehnike intervjua. Metode snimanja i analize informacija skupljenih tijekom održavanja fokus grupa, strategije za skupljanje nepristranih informacija glavne su osobine kredibiliteta ovoga preciznog i korisnog izvora informacija. Naime, očekivano je da će grupna interakcija biti plodonosna u proširivanju raspona odgovora, aktivirajući neke zaboravljene detalje iskustva i otpuštajući inhibicije, koje bi možda u nekom drugom slučaju obeshrabrile ispitanike oko otkrivanja informacija (Merton i dr., 1956; Skoko i Benković, 2009).

Dvije su temeljne svrhe zbog kojih provodimo istraživanja posredstvom fokus grupa: sadržajne svrhe (fokus grupe realiziramo kako bismo došli do određenih spoznaja, kao što je spektar stavova, motiva i argumenata, spektar značenja itd.) te metodološke svrhe (fokus grupe provodimo kako bismo unaprijedili metodologiju istraživanja). Zbog tih odlika kod ovog istraživanja odlučili smo se upravo za fokus grupe kako bismo dobili pozadinski uvid, koji često nije moguće istražiti klasičnim istraživačkim metodama poput ankete. Također, kao prednosti korištenja ove metode navodi se prije svega interakcija koja potiče sudionike na razgovor čim se postiže tzv. *efekt lavine* koji u konačnici pozitivno utječe na kvalitetu prikupljenih podataka, ali osjećaj „sigurnosti“ kojeg ispitanici osjećaju u odnosu na pojedinačne intervjue (Tkalac Verčić i sur., 2010).

Pri izvedbi fokus grupa bili smo svjesni „spoznajnih ograničenja“ ove metode. Naime, ispitanici koji sudjeluju u fokus grupama nisu reprezentativni za ciljnu populaciju, što se podrazumijeva kod kvalitativnih istraživanja. Međutim, to nužno nije i problem metodologije, budući da se ova metoda uglavnom primjenjuje na istraživanjima gdje reprezentativnost i kvantiteta nisu ni važni. Također, često postoji rizik od dominacije jednoga ili dvaju sudionika, koji svoje mišljenje mogu nametnuti ostalim članovima grupe. Međutim, te nedostatke nastojali smo eliminirati kroz kvalitetno moderiranje.

Ukupno su provedene četiri fokusne grupe tijekom siječnja i veljače 2024. godine, dvije s mladima iz VSŽ-a i dvije s mladima izvan Županije, odnosno u Zagrebu. Sudionici fokusnih grupa bili su studenti prijediplomskih studija društvenih znanosti ili učenici završnih razreda gimnazije. Heterogenost karakteristika sudionika ogleda se u njihovu radnom statusu budući da su neki od njih bili zaposleni, a neki isključivo učenici ili studenti. Većina sudionika živi u roditeljskom domu. Fokusne grupe trajale su između 45 i 60 minuta, a iznesena stajališta su transkribirana te su iz transkripata izuzeti nalazi koji su se pokazali najvažnijim za raspravu. Takav metodološki dizajn omogućio nam je komparaciju percepcija mladih i bolje razumijevanja segmenata koji mogu imati utjecaj na odluku o brendiranju predmetnog prostora.

Za potrebe ovog istraživanja fokus je bio na analizi narativa, odnosno usporedbi odgovora mladih u Zagrebu i Vukovaru. Pritom, iako se ne može generalizirati, idući dio poglavlja sasvim jasno opisuje postojanje određenih narativa među mladima.

Rezultati istraživanja

Prvo nas je zanimalo koji faktori utječu na odluku mladih o potencijalnom mjestu za život. Mladi u Zagrebu ističu sljedeće kao najvažnije: dostupnost poslova u odgovarajućoj struci i perspektivu karijernog rasta. To su ključni čimbenici za većinu ispitanika. Zagreb, kao glavni grad Hrvatske, nudi širok spektar mogućnosti zaposlenja u raznim industrijama. Osim toga mladi ističu i važnost više prilika. Naime, osim posla mladi traže i grad koji nudi mnoštvo kulturnih, sportskih i drugih sadržaja. Zagreb, sa svojim bogatim kulturnim životom, brojnim muzejima, kazalištima, galerijama, parkovima i sportskim terenima, nudi raznovrsne mogućnosti za aktivno provođenje slobodnog vremena. Ispitanici su istaknuli da neki mladi preferiraju život u manjim gradovima jer omogućava mirniji i opušteniji način života, dok Zagreb, kao veći grad, nudi bolje mogućnosti za studiranje i zapošljavanje. Osjećaj sigurnosti i stabilnosti važan je čimbenik u odluci o mjestu života. Zagreb se smatra relativno sigurnim gradom, što je dodatna prednost za mnoge mlade. Ljubav i obitelj često su presudni čimbenici u odluci o preseljenju. Zagreb, kao grad s velikom koncentracijom mladih ljudi, nudi mnoštvo mogućnosti za upoznavanje i pronalaženje ljubavi. Uz sve navedeno, dostupnost kvalitetne zdravstvene skrbi važan je čimbenik za sve ljude, a posebno za mlade. Osim gore navedenih čimbenika mladi u Zagre-

bu ističu i važnost kvalitete života. Kvaliteta života ovisi o raznim faktorima kao što su ljubaznost ljudi, bogata ponuda društvenih, kulturnih, sportskih, vjerskih i drugih sadržaja, otvoren i tolerantan mentalitet. Zagreb se može pohvaliti svim tim karakteristikama, što ga čini privlačnim gradom za život.

S druge strane, odgovori mladih u Vukovaru na pitanju o čimbenicima odluke o potencijalnom mjestu za život donekle slijedi razmišljanja mladih u Zagrebu. Mladi u Vukovaru ističu problem pronalaženja posla u odgovarajućoj struci. Nedostatak perspektivnih radnih mjesta i mogućnosti za napredovanje često ih tjera na traženje posla u drugim gradovima, najčešće u Zagrebu. Također, mnogi mladi u Vukovaru osjećaju se usamljeno zbog nedostatka vršnjaka. Starija populacija u gradu i iseljavanje mladih dovode do toga da se mladi osjećaju izolirano i bez društvenog života. U vezi s tim Vukovar se suočava s problemom ograničenih mogućnosti za napredovanje u svim sferama života. To se odnosi na karijeru, obrazovanje, kulturu i zabavu. Zbog toga mladi traže gradove koji nude više prilika za obrazovanje, zapošljavanje, kulturni i društveni život. Zagreb je u tom smislu najčešća destinacija.

Ispitanici su istaknuli da je Vukovar relativno jeftin grad za život, što je jedna od njegovih prednosti. No niže cijene ne kompenziraju ostale probleme s kojima se mladi suočavaju. Naglašen je problem nedostatka sadržaja i mogućnosti za zabavu, što je jedan od faktora koji utječe na želju mladih da napuste Vukovar. Zaključno, infrastruktura i ceste u Vukovaru u lošem su stanju, što dodatno otežava život mladima.

Navedeni nalazi imaju i implikacije na percepciju političke situaciju, odnosno lokalne javne politike za mlade koje su očito razvijenije u Gradu Zagrebu, dok je u Vukovaru na njihovoj rafiniranosti potrebno dodatno raditi.

Istraživanjem smo željeli provjeriti i koja je prva asocijacija koja im dođe napamet kad netko spomene Vukovarsko-srijemska županija, odnosno koje pojmove povezuju uz tu županiju. Obje skupine mladih Vukovarsko-srijemsku županiju prvenstveno povezuju s ratom. To je neizbrisiv trag koji je Domovinski rat ostavio na regiji i njezinu stanovništvu. Osim toga, Vukovar je simbol Županije i obje skupine mladih ga spominju u svojim asocijacijama, potom poljoprivredu koja je važna grana djelatnosti u regiji. Što se razlika tiče, mladi iz Zagreba češće koriste mračne i negativne asocijacije poput „tmurno“, „devastiran kraj“, „jad“ i „bijeda“. Zamjetna je doza nostalgije u odgovorima mladih iz Vukovara

koji uz ratne asocijacije, spominju i tradicionalne vrijednosti poput sela, polja i poljoprivrede, ali i tradicionalnu gastronomiju regije, poput kulena i kobasica.

Od središnjeg interesa bilo nam je pitanje imidža, pa smo mlade pitali o tome kakav imidž ima Vukovarsko-srijemska županija. Mladi u Zagrebu percipiraju Vukovarsko-srijemsku županiju kroz nostalgiju za vremenom prije rata kada je, prema njima, sve bilo „super“. Domovinski rat ostavio je dubok trag na imidž regije, pa je mladi u Zagrebu doživljavaju kao „sivu“ i „tmurnu“, regiju kao da je izgubila nekadašnju „veličinu“ i „osobnost“, pa čak i regiju. Regija se doživljava kao da nema jasan identitet. Vukovar je za njih najprepoznatljiviji simbol Županije, ali pretežno u kontekstu rata.

Vukovarsko-srijemska županija i gotovo bilo koja druga županija u Hrvatskoj su nebo i zemlja u odnosu na druge županije koje imaju osobnost.

(Ispitanik 1)

Mladi u Vukovaru svjesni su da se imidž regije svodi na „polja“ i „jadne ljude“, pri čemu osjećaju frustraciju jer se Vukovar spominje samo u kontekstu rata, što otežava promociju drugih aspekata regije. Mladi osjećaju da se ratom manipulira u političke svrhe, a da se ne radi na poboljšanju života u regiji. Nadalje, vrlo su jasni u svojoj kritici aktualne jednostrane promocije regije koja se fokusira na ratne teme i ne ističe njezine ljepote i potencijale, a tome ne pridonosi ni obrazovni sustav, jer se učenici iz drugih dijelova Hrvatske uvode u regiju kroz posjet prvenstveno ratnim lokacijama, a ne drugima (kulturnim, turističkim, zabavnim i sl. sadržajima) što stvara iskrivljenu sliku.

Nije zapaliti svijeću jedina stvar koja se u Vukovaru može napraviti.

(Ispitanica 4)

Na temelju svega navedenoga, postavili smo pitanje što bi mlade potaknulo na razmišljanje o ostanku ili useljavanju u VSŽ. Pitanje useljavanja sastavni je dio suvremenih demografskih politika te je kao takvo dio političkih odabira ciljeva i instrumenata javnih politika u tom području. Mladi u Zagrebu i mladi u Vukovaru slažu se da su ekonomski čimbenici (radna mjesta) ključni za privlačenje mladih u Vukovarsko-srijemsku županiju. Osim toga mladi u Zagrebu traže promjenu u promociji regije, dok mladi u Vukovaru traže konkretne sadržaje i aktivnosti koji će im olakšati i uljepšati život. Naglašen je i problem loše povezanosti s ostatkom Hrvatske, što je dodatni čimbenik koji otežava privlačenje mladih u regiju.

Potrebno je raditi na brendu, odlučiti hoće li se fokusirati samo na rat ili će ponuditi i nešto drugo. Ako je rat – ok, onda znam da idem tamo radi rata, ako je nešto drugo – odlučiti što i to predstaviti na mladima interesantan način, a ne k'o dosad.

(Ispitanik 1)

Zaključno, zanimala nas je procjena komunikacije Vukovarsko-srijemske županije. Pritom smo došli do zaključka da mladi u Zagrebu i Vukovaru dijele slične perspektive o Vukovarsko-srijemskoj županiji. Obje skupine svjesne su da je regija obilježena ratom, ali traže i drugačije načine predstavljanja. Mladi u Zagrebu doživljavaju Vukovar kao simbol tragedije i ne prepoznaju jasnu viziju regije. S druge strane, mladi u Vukovaru frustrirani su jednostranom promocijom koja se fokusira na rat i ne prepoznaje potencijale regije. Iako postoje razlike u percepciji, obje skupine se slažu da je potrebna promjena u načinu komuniciranja o Županiji. Potrebno je definirati jasnu strategiju koja će se fokusirati na promociju različitih aspekata regije, te koristiti adekvatne kanale za komuniciranje s mladima. Važno je da se u budućnosti gradi pozitivan i optimističan imidž regije koji će privući mlade ljude da ostanu ili se useljavaju u Vukovarsko-srijemsku županiju.

Zaključak

Istraživanje percepcije Vukovarsko-srijemske županije kod mladih otkriva da su neki elementi teorije konkurentskog identiteta naglašeniji i relevantniji od drugih, odnosno da nisu u dovoljnoj mjeri zastupljeni svi segmenti koji čine konkurentan identitet neke regije, odnosno da nisu dovoljno osviješteni ni iskorišteni pojedini potencijali, a kroz koje bi se mogla stvoriti cjelovitija slika regija te graditi budući brend.

Podsjetimo, *šesterokut konkurentnog identiteta* Simona Anholtta čine sljedeći elementi: turizam, (proizvodni) brendovi, politika, ulaganja, kultura i ljudi. U kontekstu Vukovarsko-srijemske županije u svakodnevnoj komunikaciji i promociji najnaglašenija je politika (uz koju je povezana i povijest), potom turizam i kultura, te ljudi (s posebnim naglaskom na heroje i žrtve Domovinskog rata). Proizvodni brendovi najviše su se povezivali s gastronomijom (npr. Vrhunsko vukovarsko) te obućom iz Borova (posebno borosane), a ulaganja se uglavnom odnose na otvaranja radnih mjesta (pri čemu se često tretiraju kao socijalna, a tek potom razvojna kategorija).

Oslanjajući se na strategije konkurentnog identiteta Simona Anholt, možemo zaključiti kako u komunikaciji i prezentaciji Županije nedostaje komponenta iznenađujuće, dojmljive i nezaboravne kreativnosti, uz sve pojedinačne pokušaje. Karakterističnost destinacije se ističe, ali uglavnom u kontekstu ratnih događanja i Dunava. Za razliku od „izoštrenosti koja vrlo jasno i konkretno priča priču o destinaciji“ na području ratnih tema, takva izoštrenost nedostaje na drugim područjima. A najveći nedostatak možemo ustvrditi kod kategorije „poticajnost koja pokazuje ljudima novo i različito ponašanje u destinaciji koje dovodi do pozitivne promjene imidža“. Dakle, činjenica da stanovnici Županije postanu magnet koji će privlačiti druge. Jasno, za to nam trebaju konkretni pomaci na terenu, kao i prilike, priče i projekti koji će biti relevantni za one kojima se konkurentan identitet komunicira.

Istraživanje provedeno među mladima pritom nam daje najbolju dijagnozu, ali iz nje možemo iščitati i smjernice za jačanje brenda Županije. Mladi se slažu da promocija fokusirana na ratnu prošlost ne odgovara njihovim interesima i traže pristup koji će istaknuti raznovrsne aspekte regije. To potvrđuje važnost relevantnosti i diferencijacije u kreiranju konkurentskog identiteta. S druge strane, želja za sadržajima i aktivnostima koji poboljšavaju život u regiji ukazuje na potencijal poticajnosti kao elementa strategije. Istraživanje ne potvrđuje jednaku važnost iznenađenja i jednostavnosti. Dok kreativnost i pamtljivost ostaju značajni, mladi traže i dublju, višedimenzionalnu priču o regiji. To znači da jednostavnost poruke možda nije dovoljna u ovom kontekstu. Upravo zato pitanje percepcije različitih elemenata identiteta potrebno je gledati i kroz prizmu lokalnih politika za mlade. Naime, lokalne politike za mlade imaju direktne implikacije na život mladih i njihovu percepciju kvalitete života u konkretnoj zajednici. Samim time, politikama za mlade stvara se poticajno okruženje za razvoj mladih (Kovačić, 2015), što i je interakcija javnih politika i studija identiteta. Osim toga, za razvoj potencijala kvalitetnija života, ali i poticanja useljavanja, nužno je raditi na razvoju socijalnog kapitala, sociološkog i politološkog koncepta koji uključuje mreže povjerenja i norme uzajamnosti.

Ukratko, istraživanje naglašava potrebu za promjenom u konkretnim politikama, te promociji i komuniciranju Vukovarsko-srijemske županije. Strategija koja se fokusira na relevantnost, diferencijaciju i poticajnost, te uzima u obzir složenost percepcije kod mladih, imat će veće šanse za uspjeh u privlačenju ove populacijske skupine i zadržavanju mladih na tom prostoru. To se prvenstveno

odnosi na percepciju Županije kao idealna mjesta za odrastanje, život, obrazovanje i rad (u smislu konkretnih sadržaja i mogućnosti, ali i stila i priča koji će zadržati postojeće te privlačiti nove stanovnike). Naime, svaki brend destinacije ima racionalnu i emocionalnu komponentu. Racionalna podrazumijeva elemente koji će zadovoljiti funkcionalne potrebe, kao što su prometna infrastruktura, dostupnost stanova za stanovanje, cijene i dostupnost usluga, mogućnosti obrazovanja i zapošljavanja, dostupnost vrtića i škola, socijalnih i zdravstvenih usluga, kulturnih sadržaja, turističkih atrakcija i sl.). Emocionalna komponenta teži nečem neopipljivom i predstavlja „ono nešto“, priču, emociju, stil i sl. koji daju dodanu vrijednost destinaciji, privlače, zavode i prostor čine neodoljivim. Slavonija, Baranja i Srijem imaju snažnu emocionalnu komponentu, ali je često nedovoljno iskorištena i u nedostatnom suglasju s onom racionalnom. Vukovarsko-srijemska županija može postati taj sretan spoj – čime bi ne samo zadržala mlade već ih počela i privlačiti, kako iz drugih dijelova Hrvatske tako i iz inozemstva.

LITERATURA

- Anholt, S. (2009). *Konkurentan identitet: novo upravljanje markama država, gradova i regija*. M PLUS, Zagreb.
- Ćorić, N. (2019). *Korporativna komunikacija*. Synopsis, Zagreb – Mostar – Sarajevo.
- Geel, J. i Mazzucato, V. (2018). Conceptualising youth mobility trajectories: thinking beyond conventional categories. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44, 13, 2144-2162.
- Fullerton, J. (2011). Australia tourism advertising: A test of the bleed-over effect among US travelers. *Place Branding and Public Diplomacy*, 7 (4), 244-256.
- Kapferer, J. (2008). *The new strategic brand management*. Kogan Page, London.
- Kovačić, M. (2015). Politika za mlade u Hrvatskoj: anatomija jedne javne politike. U: Ilišin, V., Gvozdanović, A. i Potočnik, D. (ur.). *Demokratski potencijal mladih u Hrvatskoj*, Institut za društvena istraživanja i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb, 269-299.

Merton, R. K., Fiske, M. i Kendall, P. (1956). *The Focused Interview: A Manual of Problems & Procedures*. Free Press, Glencoe.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.

Skoko, B. i Benković, V. (2009). Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene. *Politička misao*, vol. 46, br. 3, 217-239.

Skoko, B. i Bagić, D. (2007). Image Vukovara u hrvatskoj javnosti – 15 godina nakon stradanja. U: Živić, D. i Žebec, I. (ur.). *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Vukovar – Zagreb, 167-180.

Skoko, B. (2009). *Država kao brend*. Matica hrvatska, Zagreb.

Tkalac Verčić, A., Sinčić Ćorić, D. i Pološki Vokić, N. (2010). *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. MEP, Zagreb.

Vukšić, D. (2020). *Inovativnost i imidž država*. Synopsis, Zagreb.

Williamson, H. (2002). *Supporting young people in Europe, principles, policy and practice, the Council of Europe international reviews of national youth policy 1997-2001-a synthesis report*, vol. 1. Council of Europe.

VUKOVAR-SRIJEM COUNTY AS AN ATTRACTIVE PLACE FOR YOUNG PEOPLE TO LIVE AND WORK

Summary: *The article deals with the possibilities of branding Vukovar-Srijem County as a desirable place to live and work, especially among young people, who represent the most mobile part of the population. Although the phenomenon of branding of cities, regions and countries is usually reduced to tourism promotion, as tourism is often the most represented and loudest advertising channel, tourism is only one of the factors that make a destination relevant and attractive in a regional or global environment. Therefore, in addition to tourist attractions, the quality of life, the availability and level of cultural and educational content, economic development and employment opportunities, management*

methods, but also the openness and mentality of the local population are often emphasized. All these and other factors influence the creation of a destination's image as a desirable place to live and work, and thus the creation of a brand that makes the place's identity known and attracts tourists and new residents. Based on the theoretical concept of competitive identity and Simon Anholt's hexagon model of competitive identity, the authors analyze the potential of Vukovar-Srijem County in terms of tourism, attracting investment, workers and students to the county, and retaining young people who are increasingly emigrating. The specific aim of the work was to investigate which elements of the hexagon of competitive identity applied to Vukovar-Srijem County are crucial for young people in relation to the county's attractiveness for work and life, but also how the socio-political situation is perceived. This goal is complementary to the purpose of local politics for youth, which leads the work into the interdisciplinary field of communication sciences and political science. For the purposes of the work, research was conducted using the focus group method among young people in the county and in Zagreb.

Keywords: branding, competitive identity, youth policy, young people, Vukovar-Srijem County

VISOKO OBRAZOVANJE KAO PRETPOSTAVKA DRUŠTVENO-GOSPODARSKOG RAZVOJA NA PRIMJERU VELEUČILIŠTA „LAVOSLAV RUŽIČKA“ U VUKOVARU

Sandra Mrvica Mađarac – Sanja Gongeta

Sažetak: *Stanovništvo i njegov ljudski potencijal jedni su od najvažnijih čimbenika razvoja društveno-gospodarskog života nekog područja. Uspješnost nekog gospodarstva u najvećoj se mjeri povezuje sa stupnjem tehnologije, stupnjem razvoja znanosti i kvalitetnom količinom ljudskog potencijala. Stoga je visoko obrazovanje neizostavan čimbenik održivog razvoja nekog područja i države. Odnos između ljudskog potencijala, emocionalne inteligencije, socijalnog kapitala i organizacijske produktivnosti karakterizira visoka pozitivna relacija. Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru osnovano je Uredbom Vlade Republike Hrvatske 22. srpnja 2005. godine. Veleučilište u svom sastavu ima tri odjela (Poslovni, Upravni, Odjel za zdravstvene studije) koja izvode studijske programe stručnih prijediplomskih studija (Trgovina, Upravni studij, Fizioterapija, svaki po 180 ECTS bodova) i stručnoga diplomskog studija (Preventivna fizioterapija 120 ECTS bodova). Veleučilištu je za rad ustupljena palača Jirkovsky, zaštićeni spomenik kulture. Na Veleučilištu trenutačno studira oko 1 000 studenata. Od početka djelovanja Veleučilišne studijske programe završilo je ukupno 2 350 studenata. Na Veleučilištu su ustrojeni centri: Centar za kvalitetu, Centar za cjeloživotno učenje, Centar za sportsku dijagnostiku i rekreaciju i Centar za studentski standard. U okviru projekta „Step up“ ustrojen je Centar za razvoj karijere. Na Veleučilištu djeluje Studentski poduzetnički inkubator u svrhu razvoja poduzetničkih vještina i znanja studenata. Velik je iskorak u području studentskog standarda izgradnja studentskog doma kapaciteta 108 kreveta. Veleučilište kontinuirano izgrađuje i razvija ostala područja studentskog standarda i života, sportske i kulturne aktivnosti studenata, mobilnost studenata, nastavnog i nenastavnog osoblja, suradnju s lokalnom zajednicom, stručno-znanstvene aktivnosti (organizacija međunarodnih znanstveno-stručnih konferencija i skupova, samostalno i u partnerstvu s drugim visokim učilištima, kao što su „Razvoj javne uprave“, „Fizioterapija u sportu, rekreaciji i wellnesu“, SKEI studentska konferencija i dr.) te financijske i materijalno-tehničke uvjete i druge pretpostavke neophodne za održivo funkcioniranje*

Veleučilišta. Veleučilište je nositelj dviju Erasmus+povelja. Suradnja sa zdravstvenim, gospodarskim, pravnim i drugim subjektima u okruženju, kao i drugim visokoškolskim institucijama značajan je element sveukupnog djelovanja Veleučilišta. Na temelju sklopljenih sporazuma o suradnji provode se različite aktivnosti, posebice u dijelu izvođenja stručne prakse i uključivanja stručnjaka iz prakse u nastavni proces. Slijedom navedenoga, Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru kontinuiranim je radom postalo prepoznatljivom visokoobrazovnom institucijom hrvatskog Podunavlja. Za potrebe rada provedeno je istraživanje putem anketnog upitnika među studentima Veleučilišta. Cilj je istraživanja spoznati i analizirati mišljenja studenata svih triju studijskih programa o stečenim znanjima za vrijeme studiranja te planovima za budućnost, s ciljem uvida koliko djelovanje Veleučilišta pridonosi održivom razvoju Vukovarsko-srijemske županije.

Ključne riječi: *Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru, visoko obrazovanje, aktivnosti Veleučilišta, istraživanje*

Uvod

Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru djeluje od 2005. godine kao visokoobrazovna institucija u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Veleučilište ima studijske programe stručnih prijediplomskih studija (Trgovina, Upravni studij, Fizioterapija) i stručni diplomski studij Preventivna fizioterapija. Veleučilište surađuje s brojnim institucijama, gospodarskim subjektima, udrugama i drugim visokoobrazovnim institucijama u provođenju znanstveno-stručne suradnje, omogućuje studentima obavljanje stručne prakse, organizira znanstvene i stručne skupove, sportske manifestacije, sudjeluje u brojnim natjecanjima, provodi internacionalizaciju i mobilnosti profesora i studenata. Za potrebe rada provedeno je istraživanje među studentima Veleučilišta o njihovu zadovoljstvu studiranjem i stavovima prema njihovoj uključenosti i uključenosti Veleučilišta u društveni život Županije.

Utjecaj obrazovanja na društveno-gospodarski razvoj

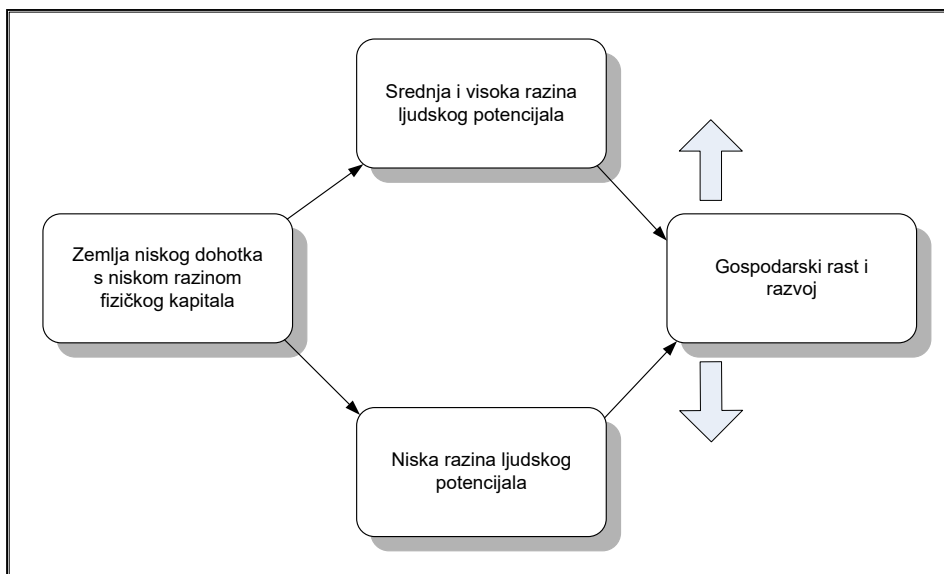
Upravljanje u području ljudskih potencijala znači svjesno i voljno usmjeravanje aktivnosti na postizanje ciljeva koji se odnose na razvoj i uspješnu uporabu ljudskih potencijala i odnosa u svim područjima ljudskog djelovanja, razvoj ličnosti i kvalitete življenja ljudi (Deželjin, 1996).

Intelektualni kapital je dodatna sposobnost koja stvara dodanu vrijednost i blagostanje (Nerdum i Erikson, 2001, str. 23). Ukupan obujam društvene proizvodnje u nekoj državi ovisi o veličini i zajedničkom djelovanju subjektivnog i objektivnog faktora proizvodnje (radne snage i sredstava za proizvodnju). Radna snaga, kao ekonomski aktivan dio stanovništva, najznačajniji je čimbenik procesa proizvodnje u svim tipovima društva, bez obzira na promjene koje se tijekom povijesnog razvoja zbivaju u njezinoj ulozi pokretača i nositelja procesa proizvodnje (Wertheimer-Baletić, 1999, str. 408). Ekonomski procesi u nekoj državi u velikoj su mjeri određeni stupnjem zaposlenosti radno sposobnog stanovništva, raspodjelom na primarne, sekundarne i tercijarne djelatnosti, kvalifikacijskom strukturom zaposlenih, što sve u suvremenim uvjetima poslovanja utječe na gospodarski razvoj nekog područja.

Osim veličine važno obilježje stanovništva, koje određuje njegovu snagu kao izvora gospodarskog rasta, jest njegova kvaliteta kao funkcija zdravlja, školovanja, iskustva i kulture stanovništva (Dragičević, 1996, str. 115). Uspješnost nekoga nacionalnog gospodarstva u najvećoj se mjeri povezuje sa stupnjem raspoložive tehnologije, stupnjem razvijenosti znanosti i kvalitetnom količinom ljudskog potencijala. Odlučni proizvodni faktori u poboljšanju blagostanja siromašnih nisu prostor, energija i obradiva zemlja, odlučni su faktori poboljšanje kvalitete stanovništva i napredak u znanju (Shultz, 1985, str. 13). Stupanj obrazovanja djeluje na gospodarski rast ponajviše tehnološkim inovacijama te brzinom prihvaćanja i širenja novih tehnologija. Nakon što se dostigne određena razina gospodarske razvijenosti, prosječan broj godina obrazovanja koje imaju zaposleni i ulaganja u te djelatnosti pozitivno su povezani s razvojem. Boljom obrazovnom strukturom stanovništva i zaposlenih te manjim rashodima države poboljšava se privlačnost države za strane ulagače, što omogućuje prihvaćanje i razvoj suvremenih tehnoloških i organizacijskih rješenja te ubrzava vladavinu prava. Sve to povratno utječe na povećavanje obrazovnih zahtjeva i potiče konkurentnost gospodarstva (Bejaković, 2006, str. 402).

Države niskog dohotka imaju nisku razinu fizičkog kapitala i neobrazovanu radnu snagu, tj. nisku razinu kvalitete ljudskog potencijala, pa se u tom slučaju ne ostvaruje gospodarski rast. Takva država mora ulagati dodatna sredstva u obrazovanje svog stanovništva da bi povećala kvalitetu ljudskog potencijala i ostvarila veću razinu dohotka. Razvijene države ulažu više u ljudski potencijal, pa se razlike među njima povećavaju (Slika 1).

Slika 1. Suprotni efekt obrazovanog i neobrazovanoga ljudskog potencijala na gospodarski rast i razvoj

Izvor: Ray, 1998, str. 104.

Međudnos društvenog razvoja i obrazovanja prošao je kroz brojne promjene. Budući da oba koncepta obuhvaćaju veliki raspon pojava i čimbenika koji na njih utječu, analiza utjecaja obrazovanja na društveni razvoj je složena. Različite teorije razvoja predstavile su vitalnost obrazovanja u razvojnom procesu nekog područja iz različitih gledišta, ali se može reći da postoje dva glavna stajališta: obrazovanje za razvoj i obrazovanje u razvoju (Yoo i sur., 2019).

Rezultati istraživanja o utjecaju obrazovanja na gospodarski razvoj (Omidiora i sur., 2016) ukazuju na činjenicu da obrazovanje ima ključnu ulogu na razvoj gospodarstva i na razvoj svakog društva. Obrazovanje pruža pristup kvaliteti života, zapošljavanju i socijalnoj mobilnosti.

Na periferiji su obrazovanja za održivi razvoj problemi preobrazbe samog društva, društvenih odnosa, kulture, načina komunikacije, interakcije ljudi među sobom, kao i emocionalne komponente te interakcije. Jedan od mogućih načina rješavanja tih problema može se smatrati formiranje novih i prilagođenijim potrebama održivog razvoja vrijednosno-kognitivnih karakteristika profesora. Novi model obrazovanja trebao bi osigurati fokus na čovjeka kao glavnog

objekta održivog razvoja, podređujući vrijednosne promjene socijalizaciji i humanizaciji društvenog razvoja, uvažavajući ograničenja okoliša (Galtseva i sur., 2020). Specifične analize ciljeva održivog razvoja ukazuju na to da obrazovni alati pomažu u postizanju interdisciplinarnosti u obrazovanju, ali samo ako se pomaže učenicima i studentima da vide poveznicu ciljeva održivog razvoja s vlastitim životima i vlastitom karijerom (Marcone, 2022). Rezultati istraživanja (Vazquez-Parra i sur., 2022) daju empirijske dokaze o utjecaju etičkog obrazovanja na obrazovanje o društvenom poduzetništvu. Istraživanje dokazuje važnost promišljanja multidisciplinarnog obrazovanja kao komplementarnog elementa u percipiranom razvoju kompetencija društvenog poduzetništva kod učenika i studenata.

Obrazovne institucije danas se suočavaju s brojnim izazovima. U sustavu obrazovanja zahtijeva se njihova otvorenost za inovacije, uključujući i društvene inovacije koje mogu radikalno promijeniti pravila djelovanja i do sada prihvaćene društvene prakse u određenom području interesa (Baran, 2020). Najvrjednije su javno dobro postojeća i potencijalna znanja te vještine bivših, sadašnjih i budućih generacija. Prema tome, razvoj društva i države ovisi o mjeri u kojoj razvija i koristi taj potencijal. Načela koja označavaju bit strategijskog upravljanja ljudskim potencijalima sadržana su u sljedećim konstatacijama (Crnković-Pozaić i sur., 1997):

1. ljudski kapital je resurs koji se dugo i mukotrpno stječe, a bez praktičnog korištenja i unaprjeđivanja lako se gubi – stoga se moraju koristiti svi mehanizmi za što veću iskorištenost radne snage
2. tržišne su zakonitosti u procesu gospodarskog razvoja nezamjenjive, ali se moraju kontrolirati i regulirati
3. stupanj regulacije i uloga države pitanja su oko kojih se mora postići društveni konsenzus
4. uloga mjera na tržištu rada jest da stvaraju poticaje za željeno ponašanje aktera i da povećaju sposobnost brzih prilagodbi
5. aktivne mjere na tržištu rada kojima se povećava brojnost i kvaliteta ponude rada moraju uvijek prethoditi pasivnim mjerama kojima se smanjuje ponuda rada

6. procesom restrukturiranja tržišta rada treba upravljati, a ne prepustiti ga stihiji, iz čega proizlazi i važnost razvijanja djelotvornih institucija na tržištu rada
7. socijalno osiguranje za slučaj nezaposlenosti, sustavi su potpore i zbrinjavanja nezaposlenih i socijalno ugroženih osoba koje treba prilagođavati novim okolnostima.

Djelovanje Veleučilišta „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru

Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru osnovano je Uredbom Vlade Republike Hrvatske 22. srpnja 2005. godine. Veleučilištu je za rad ustupljena palača Jirkovsky u Vukovaru, zaštićeni spomenik kulture. „Djelatnost Veleučilišta obuhvaća:

- djelatnost visokog obrazovanja (ustrojavanje i izvođenje stručnih kratkih studija, stručnih prijediplomskih studija i stručnih diplomskih studija) te ustrojavanje i izvođenje programa stručnog usavršavanja za potrebe cjeloživotnog učenja
- znanstvenu djelatnost (eksperimentalni ili teorijski rad, industrijsko istraživanje te eksperimentalni razvoj)
- stručnu djelatnost (vještačenje, prevođenje, ekspertizu, savjetovanje, konzultantske usluge, organiziranje seminara i skupova, sudjelovanje u nacionalnim i međunarodnim projektima, izrada elaborata i analiza, istraživanje tržišta te ispitivanje javnog mijenja)
- izdavačku, knjižničnu i informatičku djelatnost vezanu za temeljnu djelatnost
- osiguranje studentskog standarda kroz organizaciju studentskog smještaja i posredovanja u privremenom i povremenom zapošljavanju studenata (studentski servis)“ (Statut Veleučilišta, 2023, str. 5).

Na Veleučilištu djeluju tri odjela sa studentskim programima: Poslovni odjel na kojem se izvodi preddiplomski stručni studij Trgovina, Upravni odjel na kojem se izvodi preddiplomski stručni Upravni studij, Odjel za zdravstvene studije na kojem se izvode preddiplomski stručni studij Fizioterapija i specijalistički diplomski stručni studij Preventivna fizioterapija. Prema podacima za akademsku godinu 2021./2022. na Veleučilištu studira ukupno nešto više od 900 stude-

nata, dok je prvu godinu na svim studijskim programima upisalo 270 studenata u redovitom i izvanrednom statusu. Od početka djelovanja Veleučilišta studijske programe završilo je ukupno 2 350 studenata (1 235 studenata na Odjelu za zdravstvene studije, 566 studenata na Poslovnom odjelu i 549 studenata na Upravnom studiju). Na Veleučilištu djeluju centri: Centar za kvalitetu, Centar za cjeloživotno učenje, Centar za sportsku dijagnostiku i rekreaciju i Centar za studentski standard. Na Veleučilištu djeluje Studentski poduzetnički inkubator u svrhu razvoja poduzetničkih vještina i znanja studenata. Na Veleučilištu se provodio projekt „Step up“ u sklopu kojega je ustrojen Centar za razvoj karijere. Cilj projekta bio je povećanje zapošljavanja i konkurentnosti studenata na tržištu rada te umrežavanje studenata, poslodavaca i alumnija. Jedna od projektnih aktivnosti bili su odlasci studenata na studijska putovanja na kojima su spoznali poslovne aktivnosti konkretnih poduzeća. Iskorak u poboljšanju studentskog standarda napravljen je izgradnjom studentskog doma kapaciteta 108 kreveta, koji je počeo s radom 13. studenog 2018. godine. Studentski dom izgrađen je sredstvima EU-a u okviru projektnog poziva „Modernizacija, unaprjeđenje i proširenje infrastrukture studentskog smještaja za studente u nepovoljnom položaju“ (Strategija razvoja Veleučilišta, 2021). Na Veleučilištu se provode aktivnosti Sportske udruge unutar više sportova, a studenti su uključeni i u različita sportska natjecanja na kojima ostvaruju odlične rezultate.

Veleučilište kontinuirano doprinosi i razvija ostala područja studentskog standarda i života, sportske i kulturne aktivnosti studenata, društvene aktivnosti, potiče mobilnost studenata, nastavnog i nenastavnog osoblja, potiče suradnju s lokalnom zajednicom, organizira stručno-znanstvene aktivnosti. Suradnja sa zdravstvenim, gospodarskim, pravnim i drugim subjektima u okruženju, kao i drugim visokoškolskim institucijama značajan je element sveukupnog djelovanja Veleučilišta, koji pozitivno utječe na održivi razvoj Županije. Na temelju sklopljenih sporazuma o suradnji provode se različite aktivnosti, posebice u dijelu izvođenja stručne prakse i uključivanja stručnjaka iz prakse u nastavni proces. Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru tijekom 2024. godine premješta se u prostor bivšega Radničkog doma u Borovu naselju.

Međunarodna suradnja Veleučilišta u kontekstu održivog razvoja

Stručni i znanstveno-istraživački rad, mobilnost i međunarodna suradnja dio su strateških ciljeva Veleučilišta „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru. Tim strateš-

kim ciljevima Strategije razvoja za razdoblje od 2021. – 2027. godine, te kroz akademsku izvrsnost i internacionalizaciju kao njezinim sastavnim dijelovima, Veleučilište doprinosi promociji održivog gospodarstva i razvoja u samom gradu i Županiji. Aktivnim sudjelovanjem na nacionalnim i međunarodnim konferencijama i skupovima profesori sa svih triju veleučilišnih odjela i Katedre za zajedničke predmete u svojim stručnim i znanstvenim radovima bavili su se temama održivog turizma i gospodarstva.

Veleučilište redovito organizira međunarodne znanstveno-stručne skupove te krovnim temama prati aktualnosti iz područja javne uprave, kao i razvoj suvremenih tehnologija i metoda u biomedicini i zdravstvu. Tako se Međunarodna znanstveno-stručna konferenciju „Razvoj javne uprave“, između ostaloga, bavila temama digitalizacije i održivosti u sustavu jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u Republici Hrvatskoj i ostalim državama članicama Europske unije, ali i zemljama u okruženju koje su svojim političkim stavovima na tragu europskih integracija. Sudionici Konferencije s partnerskih ustanova iz Poljske, Mađarske, Slovenije, Albanije, Bosne i Hercegovine i Srbije svojim su znanstvenim i stručnim radovima podijelili iskustva i trendove pravnog okvira u svrhu održivog razvoja i otpornosti u svojim matičnim zemljama.

Tijekom međunarodnoga znanstveno-stručnog skupa „Fizioterapija u sportu, rekreaciji i wellnessu“, održanoga u suorganizaciji sa Zdravstvenim veleučilištem Zagreb, prezentirana su najsuvremenija medicinska dostignuća na tragu održivosti.

Svijest o značaju održivog gospodarstva Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru dodatno se promovira kroz međunarodna studentska natjecanja i aktivno sudjelovanje studenata na međunarodnoj znanstveno-stručnoj studentskoj konferenciji SKEI. Studenti Studija trgovine iznimno su uspješni te tradicionalno osvajaju visoka mjesta na međunarodnim natjecanjima iz marketinga i održive proizvodnje.

Održivost se u radu Veleučilišta promovira i kroz Erasmus+ programe mobilnosti, prije svega kroz digitalizaciju sustava prijave te organiziranje i suorganizaciju „Blended Intensive Programa“, koji se dijelom organiziraju virtualno, a dijelom fizički u samom mjestu ustanove domaćina. Veleučilište je tijekom 2024. godine domaćin takva programa naslovljenoga „Smart University – Smart Campus“ s tematskim cjelinama koje raspravljaju o ulozi zakonodavnog okvira

u održivosti, digitalnim tehnologijama u biomedicini i zdravstvu te održivom gospodarstvu (Strategija razvoja Veleučilišta, 2021). O sve većoj atraktivnosti Vukovara, Vukovarsko-srijemske županije i Veleučilišta dovoljno govori broj odlaznih i dolaznih mobilnosti realiziranih u 2023. godini. Tijekom kalendarske 2023. godine realizirane su 78 mobilnosti u/iz 12 zemalja od kojih 41 odlazna mobilnost studenata i osoblja.

„Ključna područja djelovanja Veleučilišta slijede načelno obrazac ESG standarda, a odnose se na (1) studijske programe i studente, (2) stručni i znanstveno-istraživački rad, (3) mobilnost i međunarodnu suradnju, (4) ulogu Veleučilišta u društvenoj zajednici, (5) institucijske resurse (ljudski, materijalni i financijski) i (6) sustav osiguravanja i unaprjeđivanja kvalitete“ (Strategija razvoja Veleučilišta, 2021, str. 9).

Metodologija i rezultati istraživanja

Za potrebe rada provedeno je istraživanje putem anketnog upitnika s 18 pitanja. Prvi dio pitanja demografskog su karaktera, a odnose se na spol, mjesto prebivališta (grad, selo), županiju prebivališta, studij. Drugi dio pitanja odnosi se na stavove ispitanika o stečenim znanjima za vrijeme studiranja, društvenim kontaktima tijekom studiranja, planovima nakon završetka studija i stavove o ulozi Veleučilišta u lokalnoj zajednici. Pitanja su zatvorenog tipa s ponuđenim odgovorima. Istraživanje je provedeno putem Googleova obrasca i poslano na adrese elektroničke pošte. U uvodnom dijelu ispitanici su upoznati sa svrhom istraživanja. U istraživanju je sudjelovalo 89 ispitanika koji su redovni studenti Veleučilišta „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru, druge i treće godine Studija fizioterapije, Upravnog studija i Studija trgovine. Istraživanje je provedeno u lipnju 2023. godine. Cilj istraživanja bio je utvrditi kako ispitanici percipiraju djelovanje Veleučilišta „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru, zadovoljstvo stečenim znanjima za vrijeme studija i planove studenata nakon završenog studija. Rezultati istraživanja analizirani su deskriptivnom statistikom i prikazani pomoću grafičkih prikaza.

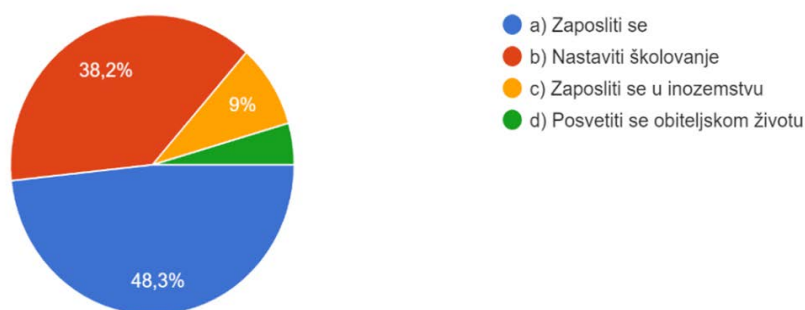
U skladu se teorijsko-metodološkim pristupom postavlja se hipoteza:

H₁ – Veleučilište „Lavoslav Ružička“ ima aktivnu ulogu u društveno-gospodarskom životu Županije.

U istraživanju je sudjelovalo 79 % studentica i 21 % studenata. U istraživanju su sudjelovali redovni studenti: 58,4 % studenata fizioterapije, 36 % trgovine i 5,6 % upravnog studija; 54 % ispitanika imaju prebivalište u Vukovarsko-srijemskoj županiji, 36 % ispitanika u Osječko-baranjskoj županiji, 4,5 % ispitanika u Brodsko-posavskoj, Sisačko-moslavačkoj, Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, dok 4,5 % ispitanika ima prebivalište u Bosni i Hercegovini; 60 % ispitanika ima prebivalište u gradu, a 40 % na selu.

Nakon završetka studija 48,3 % ispitanika planira se zaposliti, 38,2 % ispitanika planira nastaviti školovanje, 9 % ispitanika planira zaposliti se u inozemstvu, a 4,5 % ispitanika se planira posvetiti obiteljskom životu.

Graf 1. Planovi ispitanika nakon završetka studija

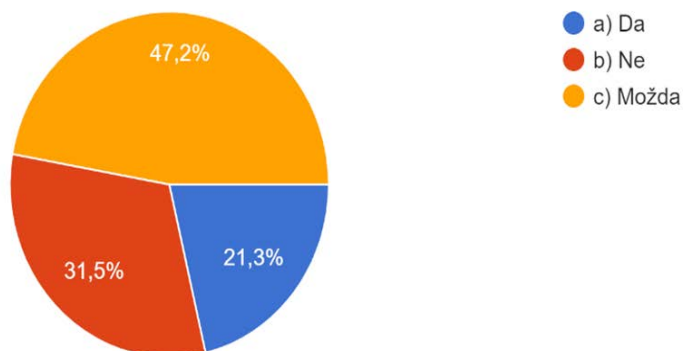

Izvor: izrada autorice rada, 2023.

Izvan mjesta prebivališta ne planira se odseliti 58 % ispitanika, a 42 % ispitanika se planira odseliti izvan mjesta sadašnjeg prebivališta. Nakon završetka studija 44,9 % ispitanika planira ostati živjeti u Vukovarsko-srijemskoj županiji, a 55,1 % ispitanika ne planira ostati živjeti u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Ispitanici smatraju da su stekli potrebna znanja za tržište rada (njih 64 %), a 54 % ispitanika smatra da će stečenim znanjima pridonijeti radu budućeg poslodavca. Ispitanici smatraju da su tijekom studiranja stekli dobre društvene kontakte; 85 % ispitanika smatra da su tijekom studiranja stekli dobre kontakte sa kolegama studentima, a 73 % ispitanika da su stekli tijekom studiranja dobre kontakte s poslodavcima. Ispitanici nisu sigurni u važnost kontakata kroz Alumni udrugu (njih 63 %), za 26 % ispitanika taj kontakt nije važan, a za 11 % ispitanika je važan.

Nakon završetka studiranja poduzetništvom se planira baviti 21,3 % ispitanika, 31,5 % ispitanika ne planira se baviti poduzetništvom, a njih 47,2 % još nije odlučilo.

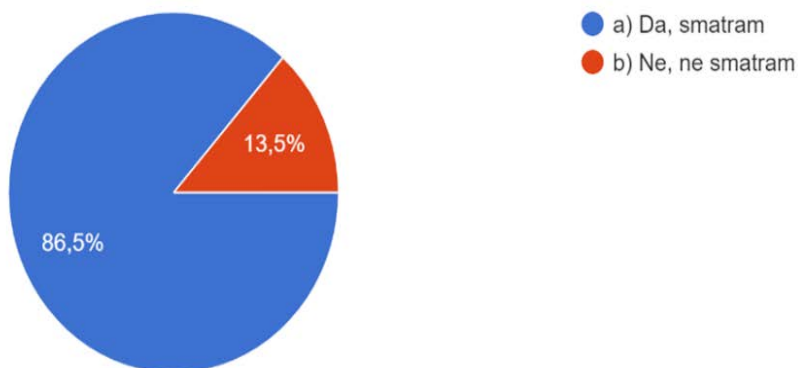
Graf 2. Planovi ispitanika vezanih uz poduzetništvo

Izvor: izrada autorice rada, 2023.

Ispitanici smatraju da Veleučilište ima veliku ulogu u društvenom razvoju Županije (njih 86,5 %).

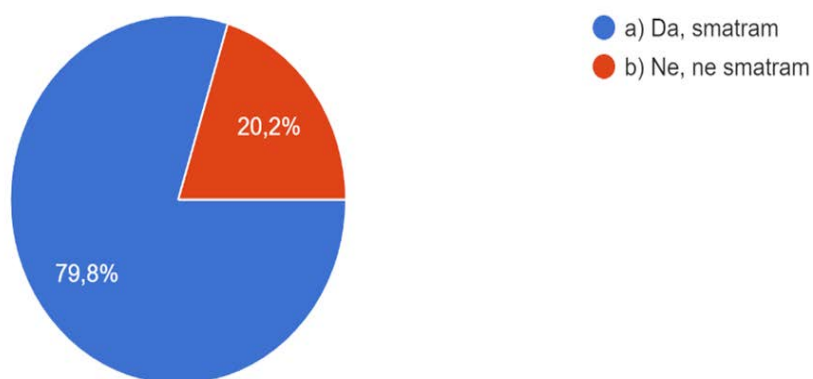
Graf 3. Stav ispitanika prema ulozi Veleučilišta u Županiji

Izvor: izrada autorice rada, 2023.

79,8 % ispitanika smatra da Veleučilište organizira dovoljno društvenih događaja, tribina, skupova, predavanja.

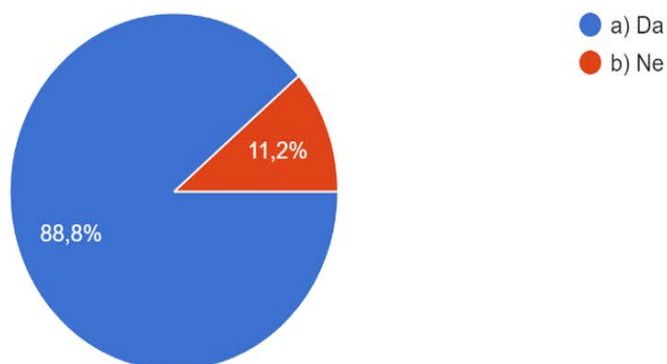
Graf 4. Stav ispitanika prema ulozi Veleučilišta u društvenom životu Županije

Izvor: izrada autorice rada, 2023.

Nadalje, 43,7 % ispitanika sudjeluje u sportskim aktivnostima Veleučilišta, a 75 % ispitanika smatra da im Veleučilište pruža i druge mogućnosti napretka i sudjelovanja osim samog studiranja; 88,8 % ispitanika zadovoljno je svojim studiranjem na Veleučilištu.

Graf 5. Zadovoljstvo studiranjem na Veleučilištu

Izvor: izrada autorice rada, 2023.

Iz navedenih rezultata istraživanja potvrđuje se hipoteza H_1 – Veleučilište „Lavoslav Ružička“ ima aktivnu ulogu u društveno-gospodarskom životu Županije i time doprinosi njezinu održivom razvoju.

Zaključak

Veleučilište „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru svojim studijskim programima, brojem studenata i brojim aktivnostima pridonosi održivom razvoju Vukovarsko-srijemske županije te potvrđuje kako je važan dionik u gospodarsko-društvenom životu Županije. Veleučilište kao visokoobrazovna institucija surađuje s brojnim institucijama, gospodarstvom, drugim obrazovnim institucijama, tijelima javne uprave, udrugama i na taj način doprinosi društvenom životu Županije. Veleučilište potiče svoje studente na sudjelovanje u međunarodnim znanstveno-stručnim konferencijama, sportskim natjecanjima, natjecanjima vezanima uz ekonomiju i zelenu proizvodnju, mobilnostima u druge države, što obogaćuje kvalitetu studiranja i život studenata.

Za potrebe rada provelo se istraživanje među studentima Veleučilišta. Ispitanici su jako zadovoljni studiranjem na Veleučilištu, ostvarenim kontaktima s kolegama i poslodavcima, djelovanjem Veleučilišta i stečenim znanjima za vrijeme studiranja. Nakon završetka studija većina ispitanika planira se zaposliti u mjestu svog prebivališta, a većina ispitanika razmišlja i o poduzetništvu u svojoj budućnosti. Ispitanici smatraju da Veleučilište ima veliku ulogu u društveno-gospodarskom životu Županije te da organizira dovoljno različitih događanja. Potvrđena je hipoteza H_1 – Veleučilište „Lavoslav Ružička“ ima aktivnu ulogu u društvenom i gospodarskom životu Županije. Iz svega navedenoga o djelovanju Veleučilišta „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru te iz rezultata istraživanja proizlazi da Veleučilište ima važnu ulogu u razvoju i društveno-gospodarskom životu Vukovarsko-srijemske županije.

LITERATURA

- Baran, G. (2020). Social innovation living labs as the environment for education development. *14 International technology, education and development conference*, 8733-8741.
- Bejaković, P. (2006). Uloga obrazovnog sustava u postizanju zapošljivosti i konkurentnosti radne snage u RH. *Društvena istraživanja*, 3, 401-425.
- Crnković-Pozaić, S. i sur. (1997). *Poticajni mehanizmi restrukturiranja tržišta rada u Hrvatskoj, Nacrt prijedloga mjera na tržištu rada*. Ekonomski institut.
- Deželjin, J. (1996). *Upravljanje ljudskim potencijalima*. Organizator.
- Dragičević, M. (1996). *Ekonomija i novi razvoj*. Topograf.
- Galtseva, T. i sur. (2020). Education for Sustainable Development in the Value System of Teachers. *European journal of sustainable development*, 9 (4), 147-160.
- Marcone, G. (2022). Humanities and Social Sciences in Relation to Sustainable Development Goals and STEM Education. *Sustainability*, 14 (6), 3279.
- Nerdum, L. i Erikson, T. (2001). Intellectual capital: a human capital perspective. *Journal of Intellectual Capital*, 2 (2), 127-135.
- Omidiora, S. i sur. (2016). Education: A compass to measurable social development in Nigeria. *INTED 2016*, 7056-7062.
- Ray, D. (1998). *Economic Development*. Princeton University Press.
- Schultz, T. W. (1985). *Ulaganje u ljude*. Cekade.
- Strategija razvoja Veleučilišta „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru (2021). Dostupno na https://www.vevu.hr/wp-content/uploads/2022/01/Strategija-razvoja-VEVU-za-2021.-2027._za-objavu.pdf, učitano 10. 9. 2023.
- Statut Veleučilišta „Lavoslav Ružička“ u Vukovaru (2023). Dostupno na <https://www.vevu.hr/wp-content/uploads/2023/06/Statut-lipanj-2023.pdf>, učitano 20. 9. 2023.

Vazquez-Parra J. C. i sur. (2022). Ethical education and its impact on the perceived development of social entrepreneurship competency. *Higher education skills and work based learning*, 12 (2), 369-383.

Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Mate.

Yoo, S.-S. i sur. (2019) Development as education for social justice. *Asia pacific education review*, 20 (2), 259-272.

HIGHER EDUCATION AS A PREREQUISITE FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT USING THE EXAMPLE OF THE UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES „LAVOSLAV RUŽIČKA“ IN VUKOVAR

Summary: *The population and its human potential are one of the most important factors for the development of the socio-economic life of a region. The success of an economy is mostly related to the level of technology, the level of scientific development and the quality of human potential. Therefore, higher education is an indispensable factor for the sustainable development of a region and a country. The relationship between human potential, emotional intelligence, social capital and organizational productivity is characterized by a high positive correlation. The University of Applied Sciences “Lavoslav Ružička” in Vukovar was founded by a decree of the Government of the Republic of Croatia on July 22, 2005. The University has three departments (Business, Administration, Department of Health Studies), which offer professional undergraduate programs (Commerce, Administrative Studies and Physiotherapy with 180 ECTS credits each) and professional graduate studies (Preventive Physiotherapy with 120 ECTS credits). The Jirkovsky Palace, a protected cultural monument, has been entrusted to the University. Around 1,000 students are currently studying at the University. Since its foundation, a total of 2,350 students have graduated from the college's study programs. The college has the following centers: Center for Quality, Center for Lifelong Learning, Center for Sports Diagnostics and Recreation and Center for Student Standards. The Career Development Center was established as part of the “Step up” project. The Student Entrepreneurship Incubator works at the University with the aim of developing students' entrepreneurial skills and knowledge. A major step forward in the area*

of student standards is the construction of a student hall of residence with a capacity of 108 beds. The University is continuously building and developing other areas of student standards and life, students' sports and cultural activities, mobility of students, teaching and non-teaching staff, cooperation with the local community, professional and scientific activities (organization of international scientific and professional conferences and meetings, independently and in partnership with other universities, such as "Development of Public Administration"). The University is also responsible for the financial and material-technical conditions and other conditions necessary for the sustainable functioning of the University (organization of international scientific and professional conferences and meetings, independently and in partnership with other universities, such as "Development of Public Administration", "Physiotherapy in Sport, Recreation and Wellness", SKEI Student Conference, etc.). The University holds two Erasmus+ charters. Cooperation with health, economics, law and other subjects in the surrounding area as well as with other higher education institutions is an important element of the University's overall activity. Various activities are carried out on the basis of the cooperation agreements, particularly in the area of implementing professional practice and involving experts from the field in the teaching process. As a result of the above and through continuous work, the "Lavoslav Ružička" University of Applied Sciences "in Vukovar has developed into a recognized higher education institution in the Croatian Danube region. A survey was conducted among the students for this study. The aim of the survey is to find out and analyze the opinions of the students of all three study programs about the knowledge acquired during their studies and their plans for the future in order to see to what extent the university's activities contribute to the sustainable development of Vukovar-Srijem County.

Keywords: *University of Applied Sciences "Lavoslav Ružička" in Vukovar, higher education, activities of the University, research*

Pregledni rad

ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKO I VISOKOOBRAZOVNO DJELOVANJE I NJIHOVA ZNANSTVENO-STRUČNA PRODUKCIJA U VUKOVARSKO-SRIJEMSKOJ ŽUPANIJI¹

Sandra Cvikić

Sažetak: *U ovom radu daje se prikaz ustanovljene znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture i njezino djelovanje u Vukovarsko-srijemskoj županiji po završetku procesa mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja. Istovremeno se istražuje i njihova znanstvena produkcija (1998. – 2022.) koja izravno ili neizravno problematizira društveno-političke i gospodarske prilike i fenomene na području Županije po završetku Domovinskog rata. Na temelju istražene tekstualne građe iz različitih izvora (mediji, arhivi, knjižnice) uporabom metodološkog okvira analize sadržaja ovaj rad ima za cilj pružiti uvid u proces izgradnje znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture u Vukovarsko-srijemskoj županiji te njihovu znanstveno-stručnu produkciju o poslijeratnim populacijama, ali i društveno-političkim i gospodarskim procesima koji oblikuju suvremeni razvoj Županije.*

Ključne riječi: *Vukovarsko-srijemska županija, znanstvenoistraživačka i visokoobrazovna infrastruktura, znanstveno-stručna produkcija.*

Uvod

Vukovarsko-srijemska županija i njezini stanovnici imaju bogatu povijest i kulturu nastalu stoljetnim razvojem hrvatskog naroda na prostoru jugoistočne Europe. Ta najistočnija hrvatska županija posljednjih je trideset godina prošla kroz brojne društveno-političke i gospodarske promjene koje su ostavile, kako pozitivne tako i negativne, posljedice na prostor i ljude koji u njemu žive. Od nasilna raspada socijalističke Jugoslavije, preko razorna rata i okupacije, pa sve

¹ Ovaj rad nastao je na temelju provedenoga kvalitativnoga sociološkog istraživanja čiji su preliminarni rezultati bili predstavljeni na znanstvenom skupu „Vukovarsko-srijemska županija – jučer, danas, sutra” (Vukovar, 23. listopada 2023. godine) u organizaciji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i Državnog arhiva u Vukovaru pod naslovom *Znanstvena produkcija i djelovanje u Vukovarsko-srijemskoj županiji*.

do euroatlantskih integracija i života u Europskoj uniji, građani ove županije iskusili su i proživjeli turbulentna vremena destrukcije i stvaranja demokratskog društva u kojem se danas mirno i slobodno živi. U kojoj mjeri i koliko se zna o transformativnom karakteru svih tih promjena moguće je saznati na temelju proizvedenog znanja o društvu i stanovnicima koji na tom području žive. Pored onih istraživanja koja su provedena u sklopu i za potrebe gospodarskih i društveno-političkih projekata u Vukovarsko-srijemskoj županiji (u nastavku teksta VSŽ),² izdvajaju se dva znanstvenoistraživačka projekta iz 2008.³ i 2019./2020.⁴ godine. Ti projekti su od iznimne važnosti za VSŽ jer dvije znanstvene monografije, nastale kao rezultat provedenih istraživanja, predstavljaju osnovu za bolje razumijevanje svih aspekata suvremenog razvoja te najistočnije hrvatske regije, dok istovremeno pružaju bolji uvid i u ustanovljenu znanstvenoistraživačku i visokoobrazovnu infrastrukturu. I dok su domaći znanstvenoistraživački projekti znanstvenih i visokoobrazovnih institucija, istraživački projekti nevladinih udruga i organizacija civilnog društva te stručni projekti kulturnih i obrazovnih ustanova, kao i projekti međunarodnih organizacija i institucija do sada proizveli brojne publikacije⁵ o ljudima i prostoru VSŽ-a, problematizirajući društveno-političke i gospodarske prilike i fenomene nakon Domovinskog rata, istodobno se o znanstvenoistraživačkoj i visokoobrazovnoj djelatnosti i njihovoj znanstveno-stručnoj produkciji ne zna puno. U nastavku se rada stoga daje prikaz ustanovljene znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture na području VSŽ-a nakon završetka procesa mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja, dok se istodobno pruža uvid i u njezinu znanstveno-stručnu produkciju koja se bavi županijskim poslijeratnim društveno-političkim i gospodarskim procesima i zajednicama.

² Za dodatne informacije o provedenim projektima i istraživanjima vidi službene mrežne stranice razvojnih agencija, općina i gradova, te udruga civilnog društva na području Vukovarsko-srijemske županije.

³ *Vukovarsko-srijemska županija: prostor, ljudi i identitet* / Živić, D. (ur.). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Vukovarsko-srijemska županija, 2012 (monografija).

⁴ *Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektive razvoja* / Živić, D. (ur.). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2022 (monografija).

⁵ Znanstvene članke, knjige, poglavlja u knjigama, tzv. policy papers/briefs i research papers, stručne analize, studije, i sl.

Znanstvenoistraživački okvir

Ovaj rad ima za cilj pružiti uvid u suvremeni razvoj znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture VSŽ-a kao i u znanstveno-stručnu produkciju od 1998. do 2023. godine. U tu svrhu istražen je proces proizvodnje znanja županijskih znanstvenoistraživačkih i visokoobrazovnih institucija, kao i njihovo djelovanje i aktivnosti zadnjih dvadeset i pet godina. Proces izgradnje znanstveno-istraživačke i visokoobrazovne infrastrukture u Županiji istražen je na temelju dostupnih statističkih podataka hrvatskih državnih institucija (i međunarodnih), kao i različitih vrsta službenih dokumenata i izvješća. Uz to prema raspoloživoj tekstualnoj građi čiji su izdavači županijske znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne institucije analizirana je i njihova znanstveno-stručna produkcija o ljudima i prostoru VSŽ-a od 1998. do 2023. godine. Ovdje je potrebno naglasiti kako se u radu ne pretendira na iscrpnost, nego se žele predstaviti preliminarni nalazi provedenoga kvalitativnoga sociološkog istraživanja tijekom 2023. godine. Znanstvenoistraživački okvir provedenoga kvalitativnoga sociološkog istraživanja (Denzin i Lincoln, 1998) uključivao je sljedeće:

- na razini prikupljanja podataka koristila se metodologija „istraživanja na radnom mjestu” (desk research) jer ona omogućuje istraživanje dokumenata i prethodnih istraživanja kao sekundarnih izvora podataka, odnosno prikupljanje informacija o specifičnoj temi istraživanja (Gilbert, 2008; Bryman, 2012);
- uz prethodno navedenu, koristila se i metodologija analize sadržaja (Halmi, 2005, str. 379-388) sekundarnih izvora podataka kako bi se istražilo djelovanje i rad znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture VSŽ-a kao i njihova znanstveno-stručna produkcija o lokalnim populacijama. Ova metodologija odabrana je zbog toga što omogućuje detaljnije – dubinsko – istraživanje procesa institucionalnog razvoja znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture koja proizvodi istovremeno i stručnjake, ali i znanje.

Interpretativni pristup kojim se proučava predmet istraživanja, prema tome, sadrži tri komponente koje se međusobno isprepliću – interpretativna, multimetodska i komponenta opisa prirodnog okružja, u ovom slučaju opisa znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture na području VSŽ-a (Mejovšek,

2008, str. 160). Prema tome, kako je to već spomenuto, osim kvalitativne sociološke analize i interpretacije različitih dokumenata i znanstveno-stručnih publikacija, u cilju potpunijeg i pouzdanijeg prikupljanja potrebnih informacija koristila su se i službena statistička izvješća, dočim je omogućena triangulacija u empirijski utemeljenom istraživanju (Creswell, 1998). Analiza sadržaja prikupljenih tekstova stoga je uključivala tri glavna koraka: redukciju podataka, prikaz podataka te donošenje i verifikaciju zaključaka (Zechmeister i sur., 2001). Nakon što je prikupljeno dostatno podataka, u prvom koraku istraživanja oni su sređeni te su izdvojene najbitnije informacije, koje su potom u sljedećem koraku najvećim dijelom i tablično/grafički prikazane. U završnom koraku doneseni su zaključci i interpretacija dobivenih rezultata istraživanja. Potrebno je naglasiti kako se ovdje nije dublje ulazilo u prikaz raličitih interpretacija razvoja znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture na području VSŽ-a, a nije se ni sveobuhvatnije istraživala znanstveno-stručna produkcija tih institucija zato što bi to znatno premašilo okvire ovog rada. Umjesto toga, ovaj rad predstavlja skroman doprinos produbljivanju spoznaja o procesu izgradnje znanstvenoistraživačke i visokoobrazovne infrastrukture VSŽ-a i institucionalne znanstveno-stručne produkcije o životu lokalnih zajednica na istoku Hrvatske.

Prikaz visokoobrazovne i znanstvenoistraživačke infrastrukture u VSŽ-u

A. Bilić⁶ u svom radu u znanstvenoj monografiji o VSŽ-u iz 2012. godine navodi sljedeće znanstvenoistraživačke institucije na području Županije: *Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Vinkovci* (u nastavku teksta *Centar*); *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti* (u nastavku teksta *HAZU*) – *Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Vukovaru* (u nastavku teksta *Zavod*); *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar*; *Centar za nizinske šume Vinkovci* Hrvatskoga šumarskog instituta (2012, str. 390-392). Kao sastavni dio znanstvenoistraživačke strukture u VSŽ-u, spominje i visokoobrazovnu instituciju *Veleučilište „Lavoslav Ružička”* u Vukovaru (Bilić, 2012, str. 392). Međutim, u fokusu je interesa A. Bilić najvećim dijelom prikaz rada i djelovanja dviju dislociranih jedinica

⁶ Vidi članak: Kulturne i znanstvene ustanove Vukovarsko-srijemske županije u *Vukovarsko-srijemska županija: prostor, ljudi i identitet* / Živić, D. (ur.). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Županija Vukovarsko-srijemska, 2012 (monografija), str. 383-392.

HAZU-a. Suvremeni rad i djelovanje *Centra* i *Zavoda HAZU*, ona kaže, usmjeren je na organizaciju „znanstvenog i istraživačkog rada, znanstvenih i stručnih skupova, priredaba te važnih obljetnica”, a *Centar* se bavi i „brojnim istraživanjima i znanstvenim radom te izdavačkom djelatnošću” (Bilić, 2012, str. 391). Kao Akademijina jedinica vinkovački *Centar*, osposobljen je za „obavljanje znanstvenog i istraživačkog rada”, o čemu svjedoče i brojni znanstvenoistraživački projekti (Bilić, 2012, str. 391). U fokusu su projektnog znanstvenoistraživačkog rada *Centra* najvećim dijelom teme iz dvaju znanstvenih polja: 1) iz „područja šumarskih znanosti”, i 2) „istraživanja hrvatske književnosti”, ali nisu zanemarene i druge vrste istraživanja kao što su „Geološko-paleontološka istraživanja kvartara istočne Hrvatske i izradba karata kvartarnih naslaga, Etnografska istraživanja, Urbanizacija Cibala i razvoj keramičarskih središta” (Bilić, 2012, str. 391-392).⁷ Osim znanstvenoistraživačke djelatnosti, vinkovački *Centar* bavi se i nakladničkom djelatnošću, pa je tako do 2012. godine, kako to navodi A. Bilić, objavljeno „četrdesetak (...) knjiga, brošura i kataloga” gdje se posebno ističe „edicija *Posebni izdanja Centra* s dvadeset i jednom (...) objavljenom knjigom” (2012, str. 392). U skladu sa znanstvenoistraživačkim interesima *Centra* u izdavaštvu se posebno izdvajaju još dvije publikacije – dvojezična monografija *Hrast lužnjak (Quercus robur L.) u Hrvatskoj – Pedunculate Oak in Croatia*, koja je imala izvrsnu međunarodnu znanstvenu recepciju, i *Retrospektiva i perspektiva gospodarenja šumama hrasta lužnjaka u Hrvatskoj / A Retrospective and Perspective of Managing Forests of Pedunculate Oak in Croatia* (Bilić, 2012, str. 392).

Osim sažeta prikaza djelovanja i rada vinkovačkog *Centra*, A. Bilić samo usputno navodi i ostale znanstvenoistraživačke institucije na području Županije. O vukovarskom *Zavodu HAZU*, koji je osnovan 2008. godine, navodi se samo područje znanstvenoistraživačkog interesa te institucije, a to je realiziranje projekata vezanih za „arheološka istraživanja u Vukovaru i okolici, prometnu problematiku, razvoj vinogradarske proizvodnje i vinarstva” (Bilić, 2012, str. 392). O suvremenom radu i djelovanju te provedenim znanstvenoistraživačkim projektima nema nikakvih informacija. Zatim, o *Područnom centru Vukovar*

⁷ Za detaljniji uvid u znanstvenoistraživačku djelatnost vinkovačkog centra vidi članak: Kulturne i znanstvene ustanove Vukovarsko-srijemske županije u *Vukovarsko-srijemska županija: prostor, ljudi i identitet* / Živić, D. (ur.). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Županija Vukovarsko-srijemska, 2012 (monografija), str. 383-392.

Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar saznaje se da je osnovan 2006. godine i da je u fokusu njegova znanstvenoistraživačkog interesa „istraživanje različitih aspekata uspostave i obrane današnje hrvatske države te važnosti Vukovara u tome, kao i druge društveno-humanističke (...) teme⁸ važne za Grad Vukovar, Vukovarsko-srijemsku županiju i istočnu Hrvatsku” (Bilić, 2012, str. 392). Uz znanstvenoistraživačke djelatnosti *Područni centar Vukovar* bavi se i održavanjem javnih tribina, predstavljanjem knjiga, organizacijom domaćih i međunarodnih znanstvenostručnih skupova te objavljivanjem rezultata provedenih istraživanja „o Domovinskom ratu, Gradu Vukovaru, Vukovarsko-srijemskoj županiji i istočnoj Hrvatskoj” (Bilić, 2012, str. 392). Sljedeći dislocirani „regionalni istraživački centar Šumarskog instituta Jastrebarsko”⁹ pod nazivom *Centar za nizinske šume Vinkovci*, koji počinje s radom 2008. godine, bavi se „istraživačkim, znanstvenim, stručnim i savjetodavnim programima i projektima s područja šumarstva” (Bilić, 2012, str. 392). A. Bilić ne navodi detaljniji opis izdvojenih i važnijih aktivnosti kojima se taj centar bavi. I na kraju, o jedinjoj visokoobrazovnoj instituciji u VSŽ-u, *Veleučilištu „Lavoslav Ružička”* u Vukovaru, autorica navodi da je osnovana 2005. godine i da u njemu studira „oko 1300 studenata na jednom od tri stručna studija: Studij trgovine, Upravni studij i Studij fizioterapije” (Bilić, 2012, str. 392).

Kao što je to vidljivo iz navedenog prikaza, o znanstvenoistraživačkoj i visokoobrazovnoj županijskoj infrastrukturi ne može se puno saznati, a još manje o djelovanju tih institucija i njihovoj znanstvenoj produkciji. Znanstvena monografija VSŽ-a iz 2022. godine, iako iscrpnija u činjeničnom prikazu trenutačnog stanja Županije u svim njezinim razvojnim aspektima, ne pruža uvid u znanstvenoistraživačku i visokoobrazovnu djelatnost i rad institucija, osim što aktivno koristi proizvedeno znanje tih županijskih institucija u interpretaciji rezultata provedenih istraživanja za potrebe te publikacije. Iako sve navedene županijske institucije koje čine suvremenu znanstvenoistraživačku i visokoobrazovnu strukturu na službenim mrežnim stranicama sadrže informacije o svom radu i djelovanju, za sada ne postoji objedinjeni prikaz te infrastrukture u skladu sa stvarnim stanjem na terenu. U nastavku se stoga daje

⁸ Misli se na sljedeće teme: povijesne, demografske, sociološke, psihologijske, religijske, i gospodarske.

⁹ Centar se danas zove Hrvatski šumarski institut. Za povijest te institucije vidi: <https://www.sumins.hr/jedinice/centar-za-nizinske-sume/>. Pristup ostvaren 7. ožujka 2024. godine.

prikaz preliminarnih nalaza istraživanja o izgrađenoj znanstvenoistraživačkoj i visokoobrazovnoj infrastrukturi na području VSŽ-a.

Prema posljednjem službenom *Planu razvoja Vukovarsko-srijemske županije za razdoblje 2021. – 2027. godine*¹⁰ (u nastavku teksta *Plan*) znanstvenoistraživačku i visokoobrazovnu županijsku infrastrukturu čine sljedeće institucije:

- Područni centar Vukovar, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
- Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru
- Prediplomski studij stručnog studija Drvne tehnologije u Vinkovcima, Drvna tehnologija Fakulteta šumarstva i drvne tehnologije Sveučilišta u Zagrebu
- Stručni studij računarstva u Vinkovcima, Fakultet elektrotehnike, računarstva i informacijske tehnologije Osijek
- Veleučilište „Baltazar” Zaprešić u Županji (str. 16-17, 32).

I dok u svom sveobuhvatnom planiranju budućeg razvoja *Plan* ističe važnost istraživanja i inovacija, istovremeno daje nepotpunu sliku županijske infrastrukture koja bi trebala činiti temelj za postizanje zacrtanih dugoročnih razvojnih ciljeva. Kao što je to vidljivo, na popisu institucija koje čine znanstvenoistraživačku i visokoobrazovnu infrastrukturu nedostaju *Centar* i *Zavod HAZU* te *Centar za nizinske šume Vinkovci* Hrvatskoga šumarskog instituta, ali i još neke institucije o čemu će biti više riječi u nastavku rada. Ovdje je potrebno samo naglasiti kako se sve visokoobrazovne ustanove nalaze u gradskim centrima VSŽ-a (Karta 1).

¹⁰ Dokument je dostupan na službenoj mrežnoj stranici VSŽ-a: <https://vuszh.hr/download/plan-razvoja-vukovarsko-srijemske-zupanije-za-razdoblje-2021-2027-godine/?wpdmdl=15280&refresh=65e99bf2115081709808626> . Pristup ostvaren 7. ožujka 2024. godine.

Karta 1. Sjedište visokoobrazovnih ustanova u VSŽ-u: Vinkovci, Vukovar i Županja

Izvor: <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/vukovarsko-srijemska-9265526>.

Prikaz djelovanja i rada visokoobrazovnih i znanstvenoistraživačkih ustanova u VSŽ-u

Visokoobrazovne institucije VSŽ-a

Prema istraženim statističkim podacima Državnog zavoda za statistiku¹¹ na području je VSŽ-a od 2004. do 2022. godine u funkciji bila nekolicina visokoobrazovnih institucija čija se dinamika rada i upisa studenata mijenjala iz akademske godine u godinu, tako da su vremenom neke od njih i prestale s radom (Tablica 1). O razlogu prestanka rada visokoobrazovnih institucija može se samo spekulirati, jer dostupni izvori podataka ne pružaju uvid u uzroke odusta-

¹¹ Podatci o studentima u određenoj akademskoj godini dostupni su na: <https://podaci.dzs.hr/hr/arhiva/obrazovanje-znanost-kultura-i-socijalna-skrb/obrazovanje/studenti/>. Pristup ostvaren 12. lipnja 2023. godine.

janja od studijskih programa u VSŽ-u. Ipak je moguće donekle pouzdano tvrditi da su razlozi tomu primarno demografske prirode, a onda su s time povezani i financijski razlozi kao i nedostatno akademsko osoblje za provedbu nastave te izostanak zainteresiranosti studenata za ponuđene studijske programe.¹²

Provedena kvalitativna-sociološka analiza podataka utvrdila je kako kontinuitet djelovanja i rada na području VSŽ-a imaju od svog osnutka do danas samo dvije visokoobrazovne institucije: *Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru* i *Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima / Fakultet agrobiotehničkih znanosti Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima* (Tablica 2 i Prikaz 1). Iako u VSŽ-u djeluju još dvije visokoobrazovne institucije – *Algebra, visoko učilište* (u Vukovaru i Vinkovcima) i *Fakultet šumarstva i drvne tehnologije, Zagreb* (sveučilišni studij drvne tehnologije u Vinkovcima od akademske godine 2023./2024.), oni nisu uključeni u analizu, jer Državni zavod za statistiku nije imao podatke o njihovom radu i djelovanju.

Tablica 1. Aktivne godine djelovanja i broj studenata u visokoobrazovnim institucijama u VSŽ-u u razdoblju 2004. – 2022. godine

Ak. godina djelovanja	Naziv visokoobrazovne institucije	Ukupan broj studenata
2004./2005.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	0
	Visoka učiteljska škola (Učiteljski fakultet), Osijek – studij u Vukovaru	74
	Elektrotehnički fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	84

¹² O trenutačnom stanju obrazovanja i osposobljavanja vidi sljedeće dokumente: *Pregled obrazovanja i osposobljavanja za 2022. Hrvatska*. Europska komisija, Glavna uprava za obrazovanje, mlade, sport i kulturu. (2022), dostupan na: <https://www.ampeu.hr/files/pregled-obrazovanja-i-osposobljavanja-za-2022-NCAN22011HRN.pdf> i *Nacionalni plan razvoja sustava obrazovanja za razdoblje do 2027. godine*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2023), dostupan na: <https://mzo.gov.hr/vijesti/nacionalni-plan-razvoja-sustava-obrazovanja-za-razdoblje-do-2027-godine-i-akcijski-plan-za-provedbu-nacionalnog-plana-razvoja-sustava-obrazovanja-za-razdoblje-do-2024-godine/5415>. Pristup ostvaren 8. ožujka 2024. godine.

2005./2006.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	222
	Visoka učiteljska škola (Učiteljski fakultet), Osijek – studij u Vukovaru	66
	Elektrotehnički fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	103
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	379
	Ekonomski fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	108
	Pravni fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	78
	Filozofski fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	85
2006./2007.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	389
	Elektrotehnički fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	110
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	156
	Ekonomski fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	26
	Pravni fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	69
	Učiteljski fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	34
	Filozofski fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	68
2007./2008.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	630
	Elektrotehnički fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	107
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	303
	Filozofski fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	39

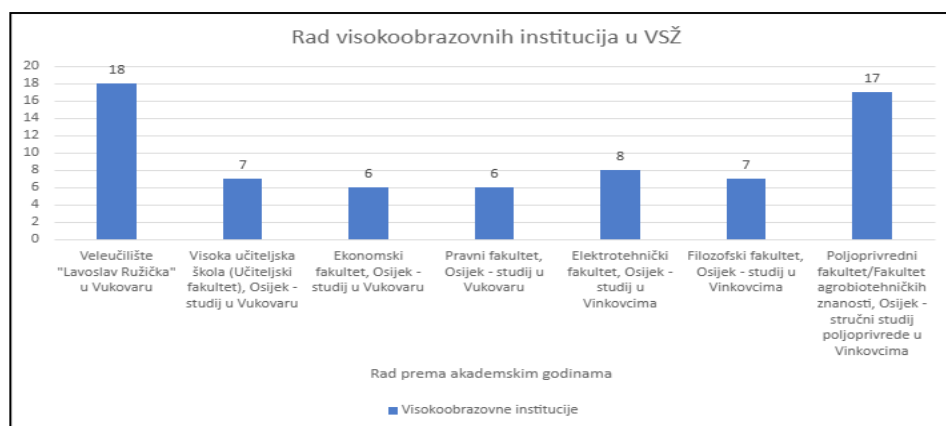
2008./2009.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	828
	Visoka učiteljska škola (Učiteljski fakultet), Osijek – studij u Vukovaru	0
	Elektrotehnički fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	0
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	293
2009./2010.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	940
	Visoka učiteljska škola (Učiteljski fakultet), Osijek – studij u Vukovaru	0
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	286
2010./2011.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	915
	Elektrotehnički fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	0
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	231
	Ekonomski fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	0
	Pravni fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	0
	Učiteljski fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	0
2011./2012.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	968
	Elektrotehnički fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	0
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	247
	Filozofski fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	0
2012./2013.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	931
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	197

2013./2014.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	941
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	148
2014./2015.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	877
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	111
2015./2016.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	878
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	118
2016./2017.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	923
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	233
2017./2018.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	948
	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	208
2018./2019.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	853
	Fakultet agrobiotehničkih znanosti, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	151
2019./2020.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	852
	Fakultet agrobiotehničkih znanosti, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	90
2020./2021.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	903
	Fakultet agrobiotehničkih znanosti, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	45
2021./2022.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	922
	Fakultet agrobiotehničkih znanosti, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	22

Tablica 2. Rad visokoobrazovnih institucija u VSŽ-u prema broju akademskih godina

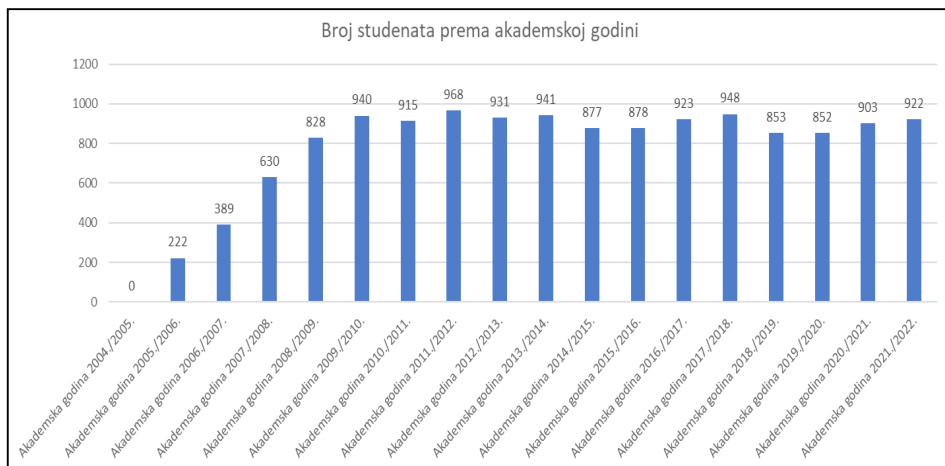
Red. Br.	Visokoobrazovna institucija	Razdoblje rada prema akademskim godinama
1.	Veleučilište „Lavoslav Ružička” u Vukovaru	2004./2005. – 2021./2022.
2.	Visoka učiteljska škola (Učiteljski fakultet), Osijek – studij u Vukovaru	2004./2005. – 2010./2011.
3.	Ekonomski fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	2005./2006. – 2010./2011.
4.	Pravni fakultet, Osijek – studij u Vukovaru	2005./2006. – 2010./2011.
5.	Elektrotehnički fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	2004./2005. – 2011./2012.
6.	Filozofski fakultet, Osijek – studij u Vinkovcima	2005./2006. – 2011./2012.
7.	Poljoprivredni fakultet, Osijek – stručni studiji poljoprivrede u Vinkovcima / Fakultet agrobiotehničkih znanosti, Osijek – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima	2005./2006 – 2021./2022.

Prikaz 1. Broj godina aktivnog rada i djelovanja visokoobrazovnih institucija u VSŽ-u

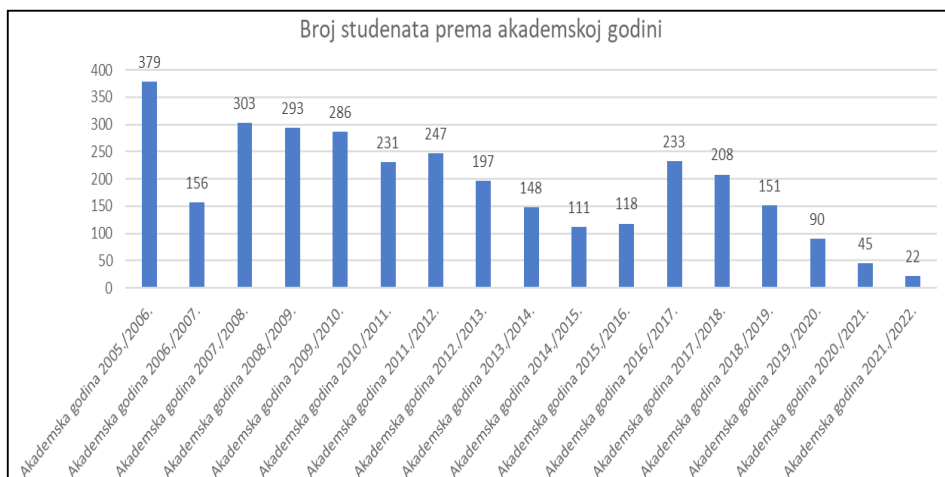
Daljnjom raščlambom podataka Državnog zavoda za statistiku također je utvrđeno kako ne samo kontinuitet djelovanja i rada nego i broj upisanih studenata ima *Veleučilište „Lavoslav Ružička”* u Vukovaru (Prikaz 2).

Prikaz 2. Broj upisanih studenata po akademskoj godini na Veleučilištu „Lavoslav Ružička” u Vukovaru u razdoblju 2004./2005. – 2021./2022. godine

U usporedbi s vukovarskim veleučilištem Poljoprivredni fakultet iz Osijeka / Fakultet agrobiotehničkih znanosti u Osijeku (stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima) kontinuirano bilježi pad broja studenata (Prikaz 3).

Prikaz 3. Broj upisanih studenata po akademskoj godini na Poljoprivrednom fakultetu u Osijeku / Fakultetu agrobiotehničkih znanosti u Osijeku – stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima u razdoblju 2005./2006. – 2021./2022. godine

Kako onda interpretirati ovaj očiti disparitet u zainteresiranosti studenata za ponuđene studijske programe na području VSŽ?

Recentna službena istraživanja¹³ trenutnog stanja visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj upućuju na brojne, još uvijek, prisutne probleme i “izazove”. Nalazi *Europske komisije* iz 2022. godine upućuju na sljedeće:

- „stopa stjecanja tercijarnog obrazovanja je ispod prosjeka EU-a i ukazuje na znatne razlike”, u ovom slučaju je to, pored ostalih razlika, ona koja se odnosi na razlike u stopi stjecanja visokog obrazovanja između „ruralnog i urbanog stanovništva” (str. 10);
- „na odabir studija uvelike utječe spol i socioekonomski položaj” – žene se npr. učestalije odlučuju za studijske programe iz područja odgoja i obrazovanja, umjetnosti i humanističkih znanosti ili društvenih znanosti. Tvrdi se da „socioekonomski položaj utječe na odabir studija više od srednjoškolskog uspjeha” (str. 10);
- „stopa zaposlenosti osoba koje su nedavno diplomirale niska je, pogotovo kod žena”, a struktura nezaposlenosti pokazuje kako je „većina nezaposlenih osoba diplomirala (...) biotehničke i humanističke znanosti” te da se „broj osoba s diplomom koje rade u struci smanjio (...) od 2017. do 2018./2019. sa 78% na 64%” (str. 10-11). Međutim, ohrabrujuće je povećanje udjela „osoba s diplomom u području STEM-a”, gdje taj trend raste „osobito kad je riječ o ženama” (str. 11);
- „stopa internacionalizacije visokog obrazovanja jest niska” ali se radi na “njezinu povećanju”. U Hrvatskoj je „stopa izlazne mobilnosti 2019./2020. bila na razini EU-a (4,2%) stopa”, ali je zato stopa „ulazne mobilnosti u svrhu stjecanja kvalifikacija u visokom obrazovanju (2,9%) bila (...) treća najniža u EU-u” (str. 11). Ipak, normativni akti i usvojena zakonska rješenja

¹³ Vidi: Radeka, I., Bagić, D., Barjašić Špiler, L., Pisak, K., Besendorfer, V. i Čoga, A. (2016). *Kakvu budućnost sustava znanosti i visokog obrazovanja želimo?* Zagreb: Nezavisni sindikat znanosti i visokog obrazovanja, dostupno na: https://www.nsz.hr/datoteke/16-17/NSZVO_publicacija.pdf; *Unaprjeđenje pravičnosti i uključenosti obrazovanja u Hrvatskoj: Sažetak preporuka za javne politike.* (2023). Zagreb: Mreža cjeloživotnog učenja za sve, dostupno na: https://www.obrazovanjezasve.hr/wp-content/uploads/2023/10/Mreza_sazetak_preporuka.pdf, i *Pregled obrazovanja i osposobljavanja za 2022. Hrvatska.* (2022). Europska komisija, Glavna uprava za obrazovanje, mlade, sport i kulturu. Pristup ostvaren 8. ožujka 2024. godine.

omogućuju sada znatno poboljšanje kako izlazne tako i ulazne mobilnosti studenata u visokom obrazovanju.¹⁴

Osim toga, Ministarstvo znanosti i obrazovanja u svom nacionalnom planu razvoja iz 2023. godine¹⁵, između ostaloga, pruža uvid u trenutačno stanje visokog obrazovanja u Hrvatskoj. Sažetak provedene analize ukazuje na sljedeće značajke suvremenoga hrvatskog sustava visokog obrazovanja:

- i ovdje se ističe činjenica kako „Hrvatska bilježi jednu od najnižih stopa stjecanja terciarnog obrazovanja 2020. u EU”, te da postoje velike razlike između žena i muškaraca u tom smislu, kao i da je „broj osoba koje upisuju terciarno obrazovanje u padu, a broj nepopunjenih mjesta na visokim učilištima u porastu” (str. 20);
- „zbog ograničene ponude studijskih programa u manjim mjestima”, odnosno bolje ponude u većim sveučilišnim gradovima, dolazi do dispariteta ne samo u ponudi nego i u ukupnim upisnim kvotama (str. 21);
- navodi se kako „kvaliteta visokog obrazovanja uvelike ovisi o raspoloživosti kvalitetnih nastavnih resursa dostupnih svim studentima” (str. 21);
- isto tako, probleme u učinkovitom vođenju „javnih politika i strateški usmjerenog financiranja visokog obrazovanja” stvara „nedostatnost pouzdanih podataka i evidencija” o sustavu i funkcioniranju institucija visokog obrazovanja (str. 21);
- za razliku od nalaza Europske komisije, ovdje se tvrdi kako se „stopa zaposlenosti osoba koje su nedavno završile visoko obrazovanje (ISCED 5-8) proteklih (...) godina povećala te je 2020. iznosila 77,2%” iako je i dalje „niža od prosjeka EU-27 (86,6%)” (str. 21-22);
- nadalje, „hrvatski javni sustav financiranja visokog obrazovanja” još uvijek je nedosljedan i netransparentan „unatoč reformama od 2012. godine” te u

¹⁴ To se ponajprije odnosi na sljedeće dokumente: *Globalnu konvenciju o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju*, kao i novi *Zakon o priznavanju i vrednovanju inozemnih obrazovnih kvalifikacija* iz lipnja 2022. godine.

¹⁵ Vidi dokument: *Nacionalni plan razvoja sustava obrazovanja za razdoblje do 2027. godine*. (2023). Ministarstvo znanosti i obrazovanja, poglavlje: 3.3. *Sažetak analize potreba i potencijala i glavni izazovi u području visokog obrazovanja* (str. 20-25).

velikoj mjeri ima nedostatne mehanizme „za osiguravanje kvalitete visokog obrazovanja” – to znači da su „neadekvatan model financiranja i organizacija sveučilišta” onemogućavali „postizanje punog potencijala hrvatskog istraživačkog sektora te su posljedično znanstvena produktivnost, učinkovitost i prijenos znanja još uvijek ograničeni” (str. 22);

- „razina internacionalizacije sustava visokog obrazovanja na nacionalnoj razini nije ujednačena” unatoč mjerama koje su se provodile u razdoblju 2014. – 2020. godine¹⁶ (str. 24);
- i u konačnici, kao ključnu slabost „hrvatskog inovacijskog sustava” navodi se „izostanak suradnje i koordinacije između javnog i privatnog sektora, akademske zajednice i gospodarstva” (str. 25). Između ostaloga, ističe se kako „Hrvatska ostvaruje loše rezultate u pogledu broja zajedničkih publikacija javnog i privatnog sektora” kao i da je „nužno (...) bolje povezivanje akademskog, istraživačkog, poslovnog i civilnog sektora” za stvaranje, apsorpciju i uporabu znanja kroz istraživačko-razvojne aktivnosti (str. 25).

Ako se kao referentni okvir za analizu djelovanja i rada visokoobrazovnih institucija VSŽ-a uzmu čimbenici koji još uvijek predstavljaju veliki izazov¹⁷ za hrvatski visokoobrazovni sustav, onda rezultat komparativne analize

¹⁶ Mjere su se odnosile na „povećanje mobilnosti studenata i nastavnika, uklanjanje prepreka u propisima, kao i internih prepreka na visokim učilištima (posebno povećanje stopa priznavanja ECTS bodova) i povećanje broja kolegija koji se izvode na stranim jezicima” (str. 24).

¹⁷ *Nacionalni plan razvoja sustava obrazovanja za razdoblje do 2027. godine.* (2023). Ministarstvo znanosti i obrazovanja, poglavlje: 3.3. *Sažetak analize potreba i potencijala i glavni izazovi u području visokog obrazovanja* (str. 25). Izazovi su sljedeći: 1) niska stopa stjecanja tercijarnog obrazovanja; 2) prepreke u pristupu, sudjelovanju i završavanju studija, posebice za studente iz skupina u nepovoljnom položaju; 3) niska stopa zaposlenosti osoba sa završenim tercijarnim obrazovanjem; 4) nerazmjer ponude studijskih programa i smještajnih kapaciteta u studentskim domovima u manjim sredinama u odnosu na ponudu studijskih programa i potrebama za dodatnim smještajnim kapacitetima u većim sveučilišnim gradovima; 5) nedostatni resursi o kojima ovisi kvaliteta studija; 6) nedostatnost sustavnih podataka i središnjih evidencija povezanih baza podataka u visokom obrazovanju; 7) nedovoljno razvijen sustav za praćenje osoba s diplomom; 8) nedostatak strateški usmjerenog financiranja (programskog financiranja) visokog obrazovanja; 9) nedovoljna razina internacionalizacije hrvatskoga visokog obrazovanja; i 10) slaba povezanost nastavne i znanstveno-istraživačke djelatnosti uz učinkovitiji i djelotvorniji prijenos znanja i tehnologija između visokog obrazovanja i društva.

Veleučilišta u Vukovaru i stručnog studija poljoprivrede u Vinkovcima može pružiti odgovor na gore postavljeno pitanje.

Naime, *Godišnje izvješće Fakulteta agrobiotehničkih znanosti Osijek za akademsku godinu 2021./2022.*¹⁸ zorno pokazuje da je ta visokoobrazovna institucija uspjela u velikoj mjeri prebroditi izazove koji se navode u analizi gore navedenoga nacionalnog plana razvoja sustava obrazovanja. I dok je s jedne strane Fakultet uspio transformirati svoju instituciju kroz proces intenzivne modernizacije, ne samo u smislu osiguranja materijalnih i financijskih uvjeta rada nego i osuvremenjavanjem studijskih programa i internacionalizacijom vlastitih djelatnosti te angažiranjem znanstvenoga/nastavnog i stručnoga fakultetskog osoblja, s druge strane dislocirani stručni studij poljoprivrede u Vinkovcima, kako je to vidljivo iz godišnjeg izvješća, ostaje na marginama velikih fakultetskih promjena. O radu i djelovanju Fakulteta u Vinkovcima ne može se puno saznati. Osim što se navodi infrastruktura koja je u posjedu Fakulteta, odnosno „objektima površine cca 6 000 četvornih metara u Genscherovoj ulici 16 u Vinkovcima” gdje su „u glavnoj zgradi veličine 2 097 četvornih metara smještene (...) predavaonice, laboratorij, informatička učionica i kabinet za nastavno osoblje” te je uz zgradu „smještena hala za smještaj poljoprivredne mehanizacije” (str. 20), o stručnom studiju koji se provodi u Vinkovcima, a kojega spominje Državni zavod za statistiku, godišnje fakultetsko izvješće navodi samo opće podatke o trajanju i semestralnim modulima te razini stjecanja kvalifikacija i ECTS bodova (str. 51). Godišnje izvješće, za razliku od Državnog zavoda za statistiku, navodi da je na stručnom studiju upisano 20 studenata, odnosno 26 uključujući 3 „ponavljača” i 3 „izvanredna studenta” (str. 56). Daje se također opis izvedbene nastave na stručnom studiju u akademskoj godini 2021./2022. s popisom koordinatora modula, njihovim nazivima i surdnicima za tri semestra (od 3 do 6), i to za „stručni studij: bilinogojstvo – smjer ratarstvo” i „stručni studij: zootehnika” (str. 92-93). Iako se iz popisa provedenih znanstveno-istraživačkih projekata i projekata s gospodarstvom vidi da je fakultet intenzivno surađivao i još uvijek surađuje s gospodarstvenicima VSŽ-a, ipak su rezultati te suradnje vidljiviji na razini ostvarenih projektnih rezultata sa županijskim gospodarstvenicima / poljoprivrednicima / proizvođačima i prerađivačima hrane, regionalnom upravom i lokalnom samoupravom i udrugama civilnog

¹⁸ Dostupno na: <https://www.fazos.unios.hr/storage/Dokumenti/opci%20akti/godisnja%20izvjescia/Godisnje%20izvjescie%202021-2022.pdf>. Pristup ostvaren 8. ožujka 2024. godine.

društva nego na razini visokoobrazovnih postignuća.¹⁹ Moguće je prema tome zaključiti kako je na kontinuirani pad broja upisanih studenata stručnog studija poljoprivrede u Vinkovcima jednim dijelom utjecala i smanjena zainteresiranost za ponuđene studijske programe/module, ali je vjerojatniji razlog tomu i činjenica da se određeni broj studenata s područja VSŽ-a upisao na studij na tom fakultetu u Osijeku jer kao grad i sveučilišni centar pruža veće mogućnosti za osobni razvoj i zapošljavanje i uz to nije prostorno jako udaljen od naselja u VSŽ-u. Dakako, za točnije spoznaje o razlozima pada broja upisanih studenata na taj stručni studij potrebna su dodatna istraživanja.

Za razliku od dislociranoga vinkovačkoga stručnog studija poljoprivrede, vukovarsko veleučilište u kontinuitetu već petnaest godina postupno povećava broj upisanih studenata, ali i održava upisnu kvotu. Kao i osječki fakultet, Veleučilište je u navedenom razdoblju u velikoj mjeri prebrodilo sve izazove s kojima se suočavalo tijekom svog rada. Uz veliku pomoć središnjih državnih vlasti uspjeli su se transformirati u modernu visokoobrazovnu instituciju konkurirajući ravnopravno obližnjim sveučilištima u Osijeku i Slavonskom Brodu.²⁰ Prolazeći kroz postupnu modernizaciju studijskih programa, ekipiranja nastavnog i stručnog osoblja te smještajnih kapaciteta za studente, Veleučilište od 2024. godine na novoj lokaciji u Borovo naselju u Vukovaru zajedno sa Studentskim domom Leopold nastavlja uspješno održavati i poboljšavati kvalitetu rada svoje institucije ne samo na razini Hrvatske nego i međunarodno. Kako bi detaljan prikaz analize rada i djelovanja Veleučilišta uvelike premašio okvire ovog rada, dovoljno je navesti kako je Veleučilište uslijed intenzivne angažiranosti svoga nastavnog i stručnog osoblja, kako to izvješća i vrednovanja²¹ pokazuju, do sada privlačilo i još uvijek privlači studente na studijske programe,²² sada ne samo stanovnike VSŽ-a nego i iz ostalih područja Hrvatske i inozemstva. Uz to, kako

¹⁹ Vidi popis stručnih projekata na službenoj mrežnoj stranici Fakulteta: <https://www.fazos.unios.hr/zavrсени>. Pristup ostvaren 12. ožujka 2024. godine.

²⁰ Za detaljan uvid u rad i postignuća Veleučilišta vidi izvješća, vrednovanja i dokumente na službenoj mrežnoj stranici <https://www.vevu.hr/izvjesca/>. Pristup ostvaren 9. ožujka 2024. godine.

²¹ Vidi vrednovanja na službenoj mrežnoj stranici Veleučilišta: <https://www.vevu.hr/izvjesca/>. Pristup ostvaren 9. ožujka 2024. godine.

²² Studijski programi koje Veleučilište nudi jesu sljedeći: Fizioterapija, Preventivna fizioterapija, Trgovina i Upravni studij. Vidi: <https://www.vevu.hr/>. Pristup ostvaren 9. ožujka 2024. godine.

su to utvrdila provedena istraživanja u okviru ispitivanja kvalitete življenja u VSŽ-u 2019./2020. godine,²³ populacija mladih u Županiji je još uvijek snažno privržena svojoj obitelji, zajednici i kraju u kojem živi, što znači da je izbor studija i mjesta studiranja usko vezan kako za materijalno-financijske tako i emocionalne razloge i odluke o studiranju i ostanku u Županiji. Osim te visokoobrazovne funkcije, vukovarsko veleučilište bavi se i znanstvenoistraživačkim radom, o čijoj će znanstvenoj produkciji i istraživačkim temama od lokalnog – županijskog interesa biti više rečeno u nastavku rada.

Znanstvenoistraživačke institucije VSŽ-a

Kao što je prethodno navedeno, na području VSŽ-a djeluju dvije institucije, odnosno tri dislocirane jedinice – dvije (Vukovar i Vinkovci) u sklopu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, i jedna (Vukovar) u okviru Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Te institucije i dislocirane jedinice čine znanstvenoistraživački sustav koji zajedno s visokoobrazovnim institucijama proizvodi znanje o lokalnim populacijama i društveno-političkom i gospodarskom razvoju VSŽ-a.

Kako to A. Bilić navodi, dislocirani centar HAZU-a u Vinkovcima osnovan je još davne 1961. godine, a s radom započinje 1970. godine „kao *Centar za organizaciju naučno-istraživačkog rada*” (Bilić, 2012, str. 390). Autorica spominje kako je do osnutka Centra došlo uslijed razvijene potrebe „za znanstvenim i istraživačkim radom”, što je tadašnji JAZU²⁴ prepoznao, pa je tako već 1971. godine „*Centar za organizaciju naučno-istraživačkog rada JAZU Vinkovci*” sudjelovao „kao priređivač u organizaciji skupa *Prosudbe o Matiji Antunu Reljkoviću*” (Bilić, 2012, str. 391). Sljedećih četrdeset godina²⁵ vinkovački se dislocirani centar

²³ Vidi sljedeća istraživanja u poglavlju *Kvaliteta življenja u Vukovarsko-srijemskoj županiji – Analiza empirijskih pokazatelja*: Situacija, očekivanja i izbori sudbina na području Vukovarsko-srijemske županije u komparativnoj perspektivi (Stanko Rihtar), Društvene i osobne odrednice životnog zadovoljstva i sreće stanovnika Vukovarsko-srijemske županije (Ljiljana Kaliterna Lipovčan i Andreja Brajša-Žgance), Dobrobit zajednice i planiranje lokalnog razvoja: prinos analizi razvojnih potreba i potencijala Vukovarsko-srijemske županije (Geran-Marko Miletić, Matea Milak i Mateo Žanić), Privrženost mjestu i migracijske aspiracije stanovnika Vukovarsko-srijemske županije (Mateo Žanić, Geran-Marko Miletić i Matea Milak). *Vukovarsko-srijemska županija: demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektive razvoja* / Živić, D. (ur.). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2022 (monografija).

²⁴ Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

²⁵ Kako se u radu ne daje detaljan prikaz rada Centra, za više informacija vidi sljedeće publikacije:

„bavio organizacijom znanstvenog i istraživačkog rada, znanstvenih i stručnih skupova, priredaba te važnih obljetnica, potom brojnim istraživanjima i znanstvenim radom te izdavačkom djelatnošću” (Bilić, 2012, str. 391). Od 1974. godine pa sve do 2012. godine vinkovački centar organizirao je jedanaest znanstvenih skupova za znanstvena polja književnosti, šumarstva, te povijesti i kulture VSŽ-a.²⁶ Po završetku Domovinskog rata, kada je vinkovački centar preimenovan u *Centar za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Vinkovci*, dolazi i do mijenjanja interesa ove „Akademijine jedinice” koja sada samostalno počinje provoditi znanstvenoistraživačke projekte i to najviše iz „područja šumarskih znanosti” kao i „hrvatske književnosti, ali i drugih područja” (Bilić, 2012, str. 391-392). Svoju je znanstvenoistraživačku djelatnost do 2012. godine naovamo vinkovački centar, između ostaloga, usmjerio, kako to ističe A. Bilić, na istraživanja iz sljedećih važnih znanstvenih polja: šumarstvo (20 znanstvenoistraživačkih projekata), filologija (11 znanstvenoistraživačkih projekata), medicina i veterina (5 znanstvenoistraživačkih projekata), povijest (4 znanstvenoistraživačka projekta), geološko-paleontološko polje (1 znanstvenoistraživački projekt), etnografsko polje (1 znanstvenoistraživački projekt), građevina (1 znanstvenoistraživački projekt) i dr. (Bilić, 2012, str. 392). Sveukupno je provedeno preko 43 znanstvenoistraživačka projekta, što upućuje na snažnu potporu središnjice HAZU-a kako u istraživačkoj djelatnosti vinkovačkog centra, tako i u njegovoj znanstvenoj produkciji. Naime, znanstvena produkcija vinkovačkog centra bilježi preko četrdeset „knjiga, brošura i kataloga” te ediciju „Posebnih izdanja” koja je do 2012. godine bila objavila dvadeset i jednu knjigu (Bilić, 2012, str. 392). A. Bilić ističe dvije znanstvene publikacije u izdavaštvu vinkovačkog centra koje su prepoznate i na svjetskoj razini: dvojezične monografije – *Hrast lužnjak (Quercus robur L.) u Hrvatskoj – Pedunculate Oak in Croatia* i *Retrospektiva i perspektiva gospodarenja šumama hrasta lužnjaka u Hrvatskoj / A Retrospective and Perspective of Managing Forests of Pedunculate Oak in Croatia* (Bilić, 2012, str. 392).

Čorkalo, K. (2000). *Spomenica Centra za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vinkovcima 1969./70. – 2000.* Zagreb – Vinkovci: HAZU; Bilić, A. (2010). *40 godina Centra za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vinkovcima 1969./70. – 2010.* Zagreb – Vinkovci: HAZU.; Matić, S. i Bilić, A. (2014). *Živi znanstveni kapital*, Spomen-knjiga u povodu 45. obljetnice Centra za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vinkovcima 1969./70. – 2014. Zagreb – Vinkovci: HAZU.

²⁶ Vidi popis (Bilić, 2012, str. 391).

Moguće je prema tome, iz ovoga sažetog prikaza,²⁷ zaključiti kako je HAZU na regionalnoj razini uspio oživiti znanstvenoistraživačke i stručne djelatnosti radom vinkovačkog centra koji ovaj najistočniji dio hrvatske kulturno-povijesne i gospodarske baštine smješta u epicentar jačanja „udjela Slavonije u hrvatskoj znanosti” (Bilić, 2012, str. 292). Iako je svoju drugu dislociranu jedinicu u Vukovaru HAZU osnovao 2008. godine, ona svoj puni potencijal još uvijek nije dostatno razvila, barem ne u razmjerima u kojima to čini vinkovački centar. Naime, primarnu djelatnost vukovarskog *Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad* čine aktivnosti vezane za „znanstvena i stručna istraživanja iz područja društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti, te umjetničkog stvaralaštva za potrebe gospodarske obnove i razvoja, te društvenog i kulturnog razvoja” grada Vukovara i VSŽ-a, i to „u suradnji s lokalnim i vanjskim znanstvenim i stručnim suradnicima, pokretanjem i izradom projekata, organiziranjem znanstvenih skupova i umjetničkih manifestacija i savjetovanja, značajnih za razvoj i primjenu, te objavljivanje znanstvenih rezultata”.²⁸

Prema dostupnim analiziranim Akademijinim godišnjim izvješćima²⁹ o radu za razdoblje 2008. – 2022. godine, za razliku od vinkovačkog centra, *Zavod* u Vukovaru svojim opsegom aktivnosti i provedbom nije uspio dostatno razviti ni svoju infrastrukturu ni znanstvenoistraživačku djelatnost. Prema svim kriterijima procjene rada i djelovanja³⁰ vukovarski zavod od 2011. godine,³¹ kada zapravo započinje s radom, bilježi fluktuaciju kadrova, kako promjene voditelja tako i upravitelja, što se djelomično može objasniti i ograničenim kapacitetom

²⁷ Za detaljniji uvid u rad i djelovanje vinkovačkog centra čitatelje se upućuje na objavljena izvješća o radu HAZU u knjigama Ljetopis HAZU, dostupna na: <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=l&mr%5B11829%5D%5B2314795%5D=a&page=4>. Pristup ostvaren 14. ožujka 2024. godine.

²⁸ Vidi službenu mrežnu stranicu HAZU i zavoda u Vukovaru: <https://www.info.hazu.hr/jedinice/zavod-za-znanstvenoistrazivacki-i-umjetnicki-rad-u-vukovaru/>. Pristup ostvaren 14. ožujka 2024. godine.

²⁹ Objavljena izvješća o radu su u knjigama Ljetopis HAZU dostupna na: <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=l&mr%5B11829%5D%5B2314795%5D=a&page=4>. Pristup ostvaren 14. ožujka 2024. godine.

³⁰ Kriteriji se odnose na sljedeće: organizaciju jedinice; znanstvenoistraživačku djelatnost; organizaciju znanstvenih skupova; sudjelovanje na znanstvenim i stručnim skupovima; predavanja, prezentacije i radionice; nakladnička djelatnost; predstavljanje knjiga; objavljivanje radova; izložbe; nagrade; organiziranje Dana otvorenih vrata HAZU; i ostalo.

³¹ Vidi Knjigu 115.

te Akademijine jedinice da provodi opsežnije aktivnosti u kontinuitetu sve do danas. Jedini znanstvenoistraživački projekt koji je vukovarski zavod inicirao sve do danas bio je onaj iz 2013. godine.³² Vukovarski zavod u suradnji je s Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar, *Područni centar Vukovar* i Ekonomskim institutom iz Zagreba te godine inicirao izradu projekta od velike važnosti za Grad Vukovar i VSŽ pod nazivom *Revitalizacija i reindustrijalizacija urbanih središta VSŽ i širem području s posebnim osvrtom na Grad Vukovar*. Nažalost, nakon provedene uvodne konferencije projekta u Vukovaru, 28. veljače 2013. godine, sljedeće godine ne dolazi do njegove realizacije, kao ni kasnije. Od 2016. godine, kada vukovarski zavod ostaje bez jedine zaposlene osobe – upravitelja, pa sve do 2018. godine, kada voditeljstvo zavoda preuzima akademik Pavao Pavličić i zapošljava se upraviteljica, opseg djelatnosti i aktivnosti znatnije se još uvijek ne povećava. U skladu s navedenim ograničenjima vukovarskog zavoda oblikovan je i proces proizvodnje znanja, gdje je iz izdavačke djelatnost i znanstvenih spoznaja od lokalnog/županijskog značaja moguće izdvojiti tek nekolicinu publikacija.³³

Pored te dvije akademijine jedinice još jedna znanstvenoistraživačka institucija djeluje na području VSŽ-a. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar svoj područni centar osnovao je 2006. godine sa sjedištem u Vukovaru.³⁴ Kako se to može iščitati iz povijesti djelatnosti područnog centra, „temeljni razlozi osnutka (...) u Vukovaru” odnose se na ono što Vukovar predstavlja u suvremenom hrvatskom društvu, a to je njegovo stvarno i simboličko značenje koje ima „u procesu uspostave, obrane i razvoja hrvatske države”. U skladu s time u područnom centru „se izvode programi, teme i projekti od globalnog i lokalnog karaktera”, dok istovremeno „pruža znanstveno-istraživačke, arhivsko-dokumentacijske, izdavačke, konzultativne i obrazovne usluge akademskoj, upravljačkoj i gospodarskoj zajednici”, kako na međunarodnoj tako i na razini Hrvatske (lokalno/regionalno). Program rada i djelatnost vukovarskoga područnog

³² Vidi Knjigu 117. i Knjigu 118.

³³ To su sljedeće publikacije: Bogner-Šaban, A. (2021). *Vukovarsko kazalište u vukovarskoj kulturi 1884. – 1941*. Zagreb: HAZU i Zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija *Iskustvo pisanja i čitanja o ratu – u vremenu poslije*, Vukovar, 27. rujna 2019. te *Znanstveno-stručnog kolokvija Vukovarski pojmovnik: Brane Crljenjak (1930. – 2014.) – povodom 90. godišnjice rođenja*, Vukovar, 16. listopada 2020. / Ur. Pavličić P. i Novinc, V. (2023). Zagreb: HAZU, Razred za književnost, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Vukovaru.

³⁴ Za dodatne informacije o radu i djelovanju te povijesti Instituta i osnutku Područnog centra Vukovar vidi službenu mrežnu stranicu: <https://www.pilar.hr/2018/04/podruni-centar-vukovar-2/>. Pristup ostvaren 16. ožujka 2024. godine.

centra usmjerena je na hrvatski Domovinski rat, kao i geostrateške aspekte „povijesti i budućnosti podunavske Europe, a na regionalnoj razini prema temama vezanim za podunavsku Hrvatsku i Hrvatima u Srbiji”. S obzirom na to da je primarno fokusiran na znanstvenoistraživačku djelatnost, područni centar svoju znanstvenu produkciju temelji na znanstvenim spoznajama koje su javnosti dostupne kroz različite nakladničke oblike – znanstvenih knjiga, zbornika radova, tematskih brojeva časopisa *Društvena istraživanja* i *Pilar* „o temama koje su bitne za globalnu, nacionalnu i lokalno-regionalnu razinu svoje znanstvenoistraživačke djelatnosti”. Osim ostalih, ovdje je potrebno naglasiti kako je najveća javna, ali i znanstvena manifestacija područnog centra na vukovarskoj i županijskog razini, ali i nacionalnoj, „tradicionalni znanstveno-stručni skup *Vukovar '91.*”. To je znanstveno-stručni skup koji se u kontinuitetu organizira i provodi u Vukovaru/Zagrebu od davne 1998. godine sve do danas, i predstavlja, prema spoznajama autorice, jedini takav primjer u suvremenoj hrvatskoj znanstvenoj zajednici. Zbog toga se, između brojnih drugih djelatnosti i znanstveno-stručnih projektnih aktivnosti kojima se područni centar bavi u svom svakodnevnom radu, u nastavku ipak izdvaja ta vrsta znanstvenog javnog djelovanja, za koju se drži da je od velike važnosti ne samo za lokalnu/regionalnu razinu hrvatskog društva nego i državu u cjelini.³⁵

Tablica 3. Prikaz kronologije znanstveno-stručnih skupova Vukovar '91.³⁶

Naziv skup	Mjesto održavanja	Godina
1. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – sedam godina poslije „Vukovar '91. – značenje i identitet”	Zagreb	1998.
2. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – osma godina poslije „Vukovar – Hrvatska – svijet”	Zagreb	1999.

³⁵ Za detaljan uvid u brojne aktivnosti područnog centra od njegovog osnutka vidi službenu mrežnu stranicu: <https://www.pilar.hr/2018/04/podruni-centar-vukovar-2/>. Pristup ostvaren 19. ožujka 2024. godine.

³⁶ Za više informacija vidi: *Pilarov kaleidoskop hrvatskoga društva (u povodu obilježavanja 30. obljetnice Instituta Pilar)*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. (2021.) / Ur. Živić, D. Dostupno na službenoj mrežnoj stranici Instituta: <https://www.pilar.hr/2021/11/objavljen-pilarov-kaleidoskop-hrvatskoga-drustva-u-povodu-obiljezavanja-30-obljetnice-instituta-pilar-24-11-2021/#sadržaj>. Pristup ostvaren 19. ožujka 2024. godine.

3. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – deveta godina poslije „Vukovar '91.”	Zagreb	2000.
4. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – deset godina poslije „Međunarodni odjeci Vukovara '91.”	Zagreb – Vukovar	2001.
5. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – jedanaesta godina poslije „Ljudska prava i logoraška iskustva”	Zagreb	2002.
6. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvanaesta godina poslije „Dragovoljstvo”	Zagreb	2003.
7. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – trinaesta godina poslije „Hrvatske osloboditeljske akcije – činjenice i predrasude”	Vukovar	2004.
8. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – četrnaesta godina poslije „Haški sud – djelovanje Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju”	Zagreb	2005.
9. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – petnaesta godina poslije „Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja”	Vukovar	2006.
10. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – šesnaesta godina poslije „Demografski i sociokulturni kontekst Hrvatskog domovinskog rata”	Vukovar	2007.
11. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – sedamnaesta godina poslije „Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: očekivanja, učinci, perspektive”	Vukovar	2008.
12. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – osamnaesta godina poslije „Vukovarska bitka – bitka za Hrvatsku”	Vukovar	2009.
13. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – devetnaesta godina poslije „Victor Quia Victima – Nada za Hrvatsku”	Vukovar	2010.

14. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeseta godina poslije „Dva desetljeća hrvatskoga pamćenja i razvoja”	Vukovar	2011.
15. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i prva godina poslije „Vukovar '91. – istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)”	Vukovar	2012.
16. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i druga godina poslije „Genocid i memoricidna baština Europske unije”	Vukovar	2013.
17. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i treća godina poslije „Što je Vukovar Hrvatskoj i Europi?”	Vukovar	2014.
18. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i četvrta godina poslije „Vukovar '91. – domovinska i europska sigurnost. Kriza sigurnosti i politike manipuliranja suverenitetom”	Vukovar	2015.
19. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i peta godina poslije „Hrvatsko društvo: 25 godina nakon Vukovara '91.”	Vukovar	2016.
20. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i šesta godina poslije „Vukovar '91.: javni diskursi i pozicije moći”	Vukovar	2017.
21. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i sedma godina poslije „Gradovi u ratovima – kroz povijest do suvremenosti”	Vukovar	2018.
22. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i osma godina poslije „Suvremene migracije u Republici Hrvatskoj: uzroci, posljedice i aktualni trendovi”	Vukovar	2019.
23. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – dvadeset i devet godina poslije „Europska unija između izazova suverenizma i hrvatskog zaloga europskom miru”	Vukovar	2020.

24. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – trideset godina poslije „Vukovar '91.: uzdarje slobodi: identiteti, sjećanja, povijest”	Vukovar	2021.
25. znanstveno-stručni skup VUKOVAR '91. – trideset i prva godina poslije „Vukovar danas – sjećanja, iskustva i realitet življenja”	Vukovar	2022.

Iako bi detaljna analiza provedenih skupova znatno premašila okvire ovoga rada, ipak je potrebno naglasiti kako je sudjelovanje domaćih i međunarodnih znanstvenika i stručnjaka, kao i svjedoka ratnih stradanja tijekom Domovinskog rata u Hrvatskoj, omogućila dubinsko istraživanje i sveobuhvatnije razumijevanje svih aspekata vukovarske kompleksne povijesti i života građana i društva u Županiji. U tu svrhu, pored brojnih publikacija znanstvenika Instituta koje se izravno ili neizravno vezuju za VSŽ i Grad Vukovar, u nastavku se izdvajaju one koje su rezultat gore navedenih skupova i predstavljaju izvor prikupljenog i distribuiranog znanja o ljudima i županiji u kojoj žive. Iako je to samo dio ogromne produkcije i proizvedenog znanja instituta kao cjeline, kao ogledni primjer provedenih istraživanja o specifičnim populacijama, u ovom slučaju vukovarske populacije i građana VSŽ-a, predstaviti će se analiza objavljenih zbornika radova.

Znanstvena produkcija Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar o građanima Vukovara i VSŽ-a

Naime, uz projektne znanstvenoistraživačke djelatnosti čiji su rezultat bile objavljene knjige tematski vezane za VSŽ, naselja, ali i širu regiju,³⁷ Institut

³⁷ Pored prethodno navedenih dviju znanstvenih monografija o VSŽ-u, izdvajaju se sljedeće publikacije u nakladništvu područnog centra u Vukovaru i partnerskih institucija: Žanić, M. (2017). *Kultura sjećanja između emocija i institucija. Reprerentiranje vukovarske bitke od 1991. do 2016. godine*. Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Bilić, A. i sur. (2017). *Josip Lovretić (1865. – 1948.). Jedno stoljeće poslije*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa. Otok: Grad Otok, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Centar za znanstveni rad HAZU u Vinkovcima, Gradski muzej Vinkovci i Đakovačko-osječka nadbiskupija; Prutki, S. (ur.). (2017). *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918. Zbornik radova sa znanstvenog skupa*. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Filozofski fakultet u Osijeku, Ogranak MH u Vukovaru i Udruga povjesničara i baštinka zavičajne starine Slavonije, Baranje i Srijema; Živić, D. i Cvikić, S. (2012). *Identitet Srijema u prošlosti i*

je objavljivao zbornike radova sa organiziranih znanstveno-stručnih skupova u Vukovaru/Zagrebu na različite teme od značaja i interesa za Županiju, ali i grad Vukovar (Tablica 4).

Tablica 4. Popis objavljenih zbornika radova sa znanstveno-stručnih skupova Vukovar '91. od 1998. do 2022. godine³⁸

Red. br.	Naziv zbornika radova	Godina izdanja
1	Vukovar '91. Značenje, vrednost, identitet. Urednik: Jurčević, J.	2000.
2	Vukovar '91. Međunarodni odjeci i značaj. Urednici: Jurčević, J., Živić, D. i Esih, B.	2004.
3	Vukovar – Hrvatska baština i perspektive razvoja. Urednici: Živić, D. i Žebec, I.	2007.
4	Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskog domovinskog rata. Urednici: Živić, D. i Žebec, I.	2009.

sadašnjosti II. Zbornik radova sa znanstvenog skupa. Nijemci: Općina Nijemci i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Jagodić, I. fra (2011). *Crkva i vukovarski franjevci*. Vukovar – Zagreb: Franjevački samostan Vukovar i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Cvikić, S., Živić, D. i Maras Kraljević, J. (2021). *Rat, ljudi, brojevi – Vukovar 1991. i danas*. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Žanić, M. i Elez, P. (2021). *Kulturni identitet Vukovara – Prilozi za istraživanje baštine i baštinika*. Vukovar – Zagreb: Državni arhiv u Vukovaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Bendra, I., Živić, D. i Elez, P. (2019). *Položaj vjerskih zajednica u općini Vinkovci (1964. – 1975.)*. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Elez, P. i Živić, D. (ur.) (2018). *Borovo naselje 1945. – 1950*. Vukovar – Zagreb: Državni arhiv u Vukovaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Živić, D., Žebec Šilj, I. i Cvikić, S. (ur.) (2019). *Bata-Borovo (1931. – 2016.) Povijesno naslijeđe i perspektive*. Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; i Živić, D., Cvikić, S. i Žigmanov, T. (2022). *Demografska i društvena održivost Hrvata u Vojvodini. Aktualni trendovi, izazovi i perspektive*. Zagreb – Subotica: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. O izdavačkoj djelatnosti Državnog arhiva u Vukovaru koja uključuje stručne i znanstvene knjige o povijesti, kulturi, gospodarstvu i životu građana VSŽ-a vidi službeni mrežnu stranicu: <https://www.davu.hr/index.php/koristenje-gradiva/izdavanje-preslika-arhivskog-gradiva-3>. Pristup ostvaren 19. ožujka 2024. godine.

³⁸ Za detaljne informacije o objavljenim zbornicima i radovima vidi službeni mrežnu stranicu instituta: <https://www.pilar.hr/2017/12/zbornici-i-studije/>. Pristup ostvaren 19. ožujka 2024. godine.

5	Mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi. Urednici: Živić, D. i Cvikić, S.	2010.
6	Victor Quia Victima – Nada za Hrvatsku. Urednik: Živić, D.	2012.
7	Vukovar '91. – Istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacija). Urednici: Živić, D., Špoljar Vržina, S., Lupis B, V. i Cvikić, S.	2013.
8	Vukovar '91. – Genocid i memoricidna baština Europske unije. Urednici: Živić, D., Špoljar Vržina, S., Cvikić, S. i Žebec Šilj, I.	2014.
9	Što je Vukovar Hrvatskoj i Europi? Urednici: Živić, D., Špoljar Vržina, S., Žebec Šilj, I. i Mihaljević, V.	2016.
10	Domovinska (i europska) sigurnost. Kriza sigurnosti i politike manipuliranja suverenitetom. Urednici: Cvikić, S., Žebec Šilj, I. i Bendra, I.	2017.
11	Hrvatsko društvo: 25 godina nakon Vukovara '91. Urednici: Živić, D., Žanić, M. i Macut, P.	2018.
12	Vukovar '91. – javni diskursi i pozicije moći. Urednici: Živić, D., Cvikić, S. i Bendra, I.	2018.
13	Gradovi u ratovima: kroz povijest do suvremenosti. Urednici: Živić, D. i Cvikić, S.	2019.
14	Suvremene migracije u Republici Hrvatskoj. Uzroci, posljedice i aktualni trendovi. Urednici: Žanić, M., Živić, D., Špoljar Vržina, S. i Miletić, G.M.	2021.
15	Vukovar '91. Uzdarje slobodi – povijest, sjećanja, identiteti, integracije. Urednici: Živić, D. i Cvikić, S.	2023.

Kako je to vidljivo iz gornje tablice, petnaest je zbornika radova tiskano u razdoblju 2000. – 2023. godine. Na temelju provedene prve razine analize sadržaja utvrđeno je da je sveukupno objavljeno u tim zbornicima radova 213 radova. Njih je moguće kategorizirati u sljedeće četiri kategorije:

1. znanstveni esej
2. znanstveni rad
3. stručni rad
4. svjedočenje.

Prema navedenoj kategorizaciji u strukturi objavljenih zbornika radova najviše je onih u kategoriji znanstveni radovi, njih 151, potom 35 stručnih radova, 24 znanstvena eseja i 3 svjedočenja (Tablica 5).

Tablica 5. Broj objavljenih radova prema vrsti

Godina objavljenog Zbornika radova	Broj radova prema vrsti rada				Ukupan broj radova
	Znanstveni esej	Znanstveni rad	Stručni rad	Svjedočenja	
2000.	8	1	1	0	10
2004.	4	6	3	0	13
2007.	1	19	5	0	25
2009.	0	9	4	0	13
2010.	2	8	8	0	18
2012.	5	6	1	0	12
2013.	0	18	1	3	22
2014.	2	12	0	0	14
2016.	0	10	1	0	11
2017.	0	7	2	0	9
2018.	1	14	1	0	16
2018.	0	10	1	0	11
2019.	0	12	1	0	13
2021.	1	11	0	0	12
2023.	0	8	6	0	14
Sveukupno	24	151	35	3	213

Kako u zbornicima nisu objavljeni svi radovi koji su bili izloženi na znanstveno-stručnim skupovima, nego samo oni koje je uredništvo zaprimilo, komplementarna nadopuna gore navedene analize su i rezultati istraživanja

J. Ježovite i T. Ćosića.³⁹ Njihovo istraživanje pruža detaljniji uvid u tematsku zastupljenost distribuiranog znanja na skupovima koje je pretvoreno u pisane tekstove trajnog karaktera. Ti su autori analizirali 199 radova objavljenih u 14 zbornika radova (Tablica 4).⁴⁰ Sveukupno je, kako to tvrde J. Ježovita i T. Ćosić, svoje radove objavilo u zbornicima radova 154 autora. Na temelju provedene kvalitativne analize njihovih sažetaka radova dobili su *72 jedinstvene – specifične teme*, koje su potom autori bili u mogućnosti definirati u obliku *11 sveobuhvatnijih – glavnih tematskih cjelina* (Tablica 6).

Tablica 6. Prikaz glavnih i pripadajućih specifičnih tematskih cjelina

Glavne tematske cjeline		Pripadajuće specifične tematske cjeline
1	Analiza društvenih odnosa ili ratnih događanja na području RH ili šire iz perspektive različitih disciplina	1) razmatranja i analize o ratnim zbivanjima iz filozofske perspektive; 2) razmatranja i analize o ratnim zbivanjima u kontekstu kršćanskih vrijednosti; 3) sociološko-teorijske rasprave, društveni odnosi općenito; 4) sociološko-teorijske rasprave, povijesni procesi i društveni odnosi na području RH i šire
2	Demografska analiza o stanju i trendovima u RH u vrijeme ratnih zbivanja ili općenito	1) demografske analize, demografsko stanje i trendovi u Hrvatskoj; 2) demografske analize, demografsko stanje i trendovi u Vukovaru; 3) narodnosni sastav nekog stanovništva; 4) rat i/ili ratne posljedice, demografske mjere na stradalim područjima
3	Materijalna i nematerijalna kulturna baština Vukovara (i RH)	1) materijalna i nematerijalna kulturna baština Vukovara (i RH)

³⁹ Izneseni podatci odnose se na preliminarno izvješće provedenog istraživanja doc. dr. sc. Josipa Ježovite i dr. sc. Tonija Ćosića pod naslovom *Struktura tematskih cjelina i autora u radovima zbornika objavljenih u okviru znanstveno-stručnih skupova Vukovar '91.* o kojem su autori govorili na online znanstvenom skupu „Vukovar '91. – trideset i jedna godina poslije: Vukovar danas – sjećanja, iskustva i realitet življenja” (Vukovar, 14. – 15. listopada 2022. godine) u organizaciji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar pod naslovom *Analiza sadržaja tema i karakteristika autora objavljenih publikacija na znanstveno-stručnim skupovima Vukovar '91.* Vidi pozivnicu na službenoj mrežnoj stranici Instituta: https://www.pilar.hr/wp-content/uploads/2022/11/Pozivnica_Vu91.pdf. Pristup ostvaren 19. ožujka 2024. godine.

⁴⁰ Zadnji 15. zbornik radova tada nije još bio tiskan.

4	Međunarodni odnosi i djelovanje međunarodnih organizacija na području RH ili šire	1) međunarodni odnosi, reakcije međunarodne zajednice na ratna zbivanja u RH; 2) opis karakteristika međunarodnih odnosa između različitih zemalja ili zajednica; 3) utjecaj EU-a na području RH (stradala područja) ili šire; 4) utjecaj NATO-a na području RH (stradala područja) ili šire; 5) utjecaj UN-a na području RH (stradala područja) ili šire
5	Mirna reintegracija hrvatskoga Podunavlja	1) mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja, društveno-povijesni kontekst i tijek; 2) mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja, Erdutski sporazum; 3) mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja, mirnodopsko razdoblje; 4) mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja, politički život i izborni sustav; 5) mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja, problematiziranje postizanja mira i suživota
6	Percepcija Vukovara i ratnih zbivanja iz perspektive različitih domaćih i stranih aktera	1) osobna svjedočanstva različitih aktera o Vukovaru i ratnim zbivanjima; 2) percepcija Vukovara i/ili ratnih zbivanja u domaćoj zajednici; 3) percepcije Vukovara i/ili ratnih zbivanja u međunarodnoj zajednici; 4) problem iskrivljenosti percepcije različitih aktera o ratu, razaranju ili žrtvama
7	Povijesni osvrt i analize predratnih, ratnih i postratnih događaja na području RH ili šire	1) hrvatsko-srpski odnosi u kontekstu ratnih zbivanja; 2) ideja Velike Srbije, povijesni akteri, događaji i društveno-politički kontekst; 3) Jugoslavija, politički život i izborni sustav; 4) povijesni osvrti i analize, odnosi u Jugoslaviji koji su doveli do rata; 5) povijesni osvrti i analize, prikaz segmenata hrvatske povijesti; 6) povijesni osvrti i analize, razvoj Vukovara i/ili tijekom rata; 7) povijesni osvrti i analize, SFRJ-u; 8) povijesni osvrti i analize, SSSR-u

8	Prikaz ratnih zbivanja u Vukovaru ili šire u različitim publikacijama iz perspektive različitih medija, aktera i organizacija	1) prikaz ratnih zbivanja u Vukovaru ili šire u domaćim medijima; 2) prikaz ratnih zbivanja u Vukovaru ili šire u različitim neznanstvenim publikacijama; 3) prikaz ratnih zbivanja u Vukovaru ili šire u stranim medijima; 4) prikaz ratnih zbivanja u Vukovaru ili šire u znanstvenim publikacijama; 5) razmatranje i analize različitih autora o Vukovaru i ratnim zbivanjima općenito; 6) relativiziranje i banaliziranje ratnih događaja i posljedica od strane pojedinih aktera i organizacija
9	Ratni zločini, akteri, žrtve i posljedice	1) problematiziranje terorizma, međunarodni kontekst; 2) rat i/ili ratne posljedice, četništvo; 3) rat i/ili ratne posljedice, djelovanje JNA; 4) rat i/ili ratne posljedice, Domovinski rat i vojne taktike; 5) rat i/ili ratne posljedice, gospodarske mjere obnove pogođenih područja; 6) rat i/ili ratne posljedice, obnova pogođenih područja; 7) rat i/ili ratne posljedice, primjer Vukovara; 8) rat i/ili ratne posljedice, psihozdravstveno stanje individua na području pogođenim ratom; 9) rat i/ili ratne posljedice, ratno profiterstvo; 10) rat i/ili ratne posljedice, različiti dijelovi Hrvatske; 11) rat i/ili ratne posljedice, sudski i pravni procesi; 12) rat i/ili ratne posljedice, uloga grada i/ili proces urbanizacije; 13) rat i/ili ratne posljedice, usporedbe Domovinskog rata s drugim ratnim događajima u svijetu; 14) rat i/ili ratne posljedice, vojno-redarstvene operacije Bljesak i Oluja; 15) ratne žrtve, različiti primjeri, svjedočanstva, problematiziranje i objašnjenje konteksta; 16) ratni zločini, kontekst i povijest zatočeničkih logora; 17) ratni zločini, međunarodni sud i presude općenito; 18) ratni zločini, općenito

10	Različite uloge i simbolika grada Vukovara u RH	1) materijalna i nematerijalna kulturna baština Vukovara (i RH); 2) važnost održavanja sjećanja na ratna zbivanja u gradu Vukovaru; 3) važnost održavanja sjećanja na ratna zbivanja u Hrvatskoj; 4) Vukovar, identitet; 5) Vukovar, proces urbanizacije i koncepti grada; 6) Vukovar, prometna i infrastrukturna povezanost s okolnim mjestima; 7) Vukovar, simbol ratnih zbivanja u RH i šire; 8) Vukovar, važnost i razvoj grada; 9) Vukovar – život različitih društvenih grupa
11	Socijalni status i mobilnost različitih društvenih skupina u kontekstu ratnih zbivanja ili općenito	1) opis života i problema nacionalnih manjina; 2) problem iseljenika, primjeri i/ili objašnjenje konteksta; 3) problem izbjeglica i prognanika, primjeri i/ili objašnjenja konteksta; 4) problem povratka, primjeri i/ili objašnjenja konteksta; 5) problematiziranje konvencija o ljudskim pravima; 6) problematiziranje procesa migracija, migranata i migrantskih kriza; 7) tema etničkih skupina, primjeri i/ili objašnjenja konteksta

Daljnja raščlamba podataka pokazala je zastupljenost 11 glavnih tematskih cjelina u objavljenim radovima zbornika radova, gdje se najviše radova, njih 151, vezuje za 9. glavnu tematsku cjelinu – *Ratni zločini, akteri, žrtve i posljedice* (Tablica 7).

Tablica 7. Zastupljenost glavnih tematskih cjelina u objavljenim radovima

Glavne tematske cjeline		Broj objavljenih radova
1	Analiza društvenih odnosa ili ratnih događanja na području RH ili šire iz perspektive različitih disciplina	51
2	Demografska analiza o stanju i trendovima u RH u vrijeme ratnih zbivanja ili općenito	30

3	Materijalna i nematerijalna kulturna baština Vukovara (i RH)	10
4	Međunarodni odnosi i djelovanje međunarodnih organizacija na području RH ili šire	25
5	Mirna reintegracija hrvatskoga Podunavlja	36
6	Percepcija Vukovara i ratnih zbivanja iz perspektive različitih domaćih i stranih aktera	37
7	Povijesni osvrt i analize predratnih, ratnih i postratnih događaja na području RH ili šire	49
8	Prikaz ratnih zbivanja u Vukovaru ili šire u različitim publikacijama iz perspektive različitih medija, aktera i organizacija	43
9	Ratni zločini, akteri, žrtve i posljedice	151
10	Različite uloge i simbolika grada Vukovara u RH	41
11	Socijalni status i mobilnost različitih društvenih skupina u kontekstu ratnih zbivanja ili općenito	44

Iz gore navedenih specifičnih tematskih cjelina najviše se izdvaja ona koja potpada pod *1. glavnu tematsku cjelinu – Razmatranja i analize o ratnim zbivanjima u kontekstu kršćanskih vrijednosti* – koja se kao takva nalazi u 31 radu, a nakon nje, specifična tematska cjelina – *Ratne žrtve, različiti primjeri, svjedočanstva, problematiziranje i objašnjenje konteksta* – nalazi se u 24 rada u okviru *9. glavne tematske cjeline – Ratni zločini, akteri, žrtve i posljedice* (Tablica 7). Ipak, ako se zbroje radovi koji se tematski vezuju za specifične tematske cjeline – *Ratne žrtve, različiti primjeri, svjedočanstva, problematiziranje i objašnjenje konteksta* (24) i *Rat i/ili ratne posljedice, sudski i pravni procesi* (16) onda najviše radova, njih 40, potpada pod *9. glavnu tematsku cjelinu – Ratni zločini, akteri, žrtve i posljedice*. Iako ovaj ogledni primjer analize objavljenih zbornika radova *Vukovar '91.* pruža uvid samo u jedan manji aspekt proizvodnje znanja na institucionalnoj razini znanstvenoistraživačkog instituta u VSŽ-u, ipak je moguće zaključiti kako je znanstvena produkcija svojim opsegom, interdisciplinarnošću i tematskom raznolikošću uspjela izgraditi epistemološku zajednicu istraživača čiji interesi, predanost i nadasve stručnost konvergiraju u sinergiji znanstvenih spoznaja o lokalnim populacijama kao što je vukovarska.

Zaključna razmatranja

Kakvo je, prema tome, djelovanje visokoobrazovnih i znanstvenoistraživačkih institucija na području VSŽ-a i što čini njihovu znanstveno-stručnu produkciju o građanima i životu na istoku Hrvatske? Iako je na to pitanje moguće odgovoriti samo iz perspektive provedenog istraživanja u ovom radu, ipak se dovoljno pouzdano može tvrditi kako su na području VSŽ-a sada stvoreni infrastrukturni preduvjeti za daljnji razvoj i umrežavanje visokoobrazovnih i znanstvenoistraživačkih institucija. Osim svoje obrazovne i odgojne funkcije visokoobrazovne institucije na području Županije kroz brojne znanstvenoistraživačke projekte kontinuirano istražuju i proizvode znanje od važnosti za lokalne zajednice i građane, ali i Hrvatsku u cjelini. Nove znanstvene spoznaje su ne samo inkorporirane u studentske programe nego su diseminirane u javnosti kroz brojne znanstveno-stručne skupove, konferencije, okrugle stolove, panel rasprave i predavanja. Internacionalizacija vlastita rada i djelovanja kroz programe studentske razmjene i razmjene fakultetskog osoblja omogućila je ne samo podizanje akademske razine izvrsnosti visokoobrazovnih institucija na području VSŽ-a nego i umrežavanje na razini projektnih znanstvenoistraživačkih aktivnosti. Istovremeno, znanstvenoistraživačke institucije, koje također u tom kontekstu ne zaostaju za visokoobrazovnim, svojom su usmjerenošću primarno na istraživanja proizvele dostatno znanje o području, ljudima i životu, kako u prošlosti tako i u kontekstu suvremenih procesa i društveno-političkih previranja. Znanstveno-stručna produkcija o populacijama, zajednicama i pojedincima, kao i o društveno-političkim, gospodarskim i ratnim zbivanjima na području VSŽ-a kroz rad znanstvenoistraživačkih institucija na lokalnoj razini omogućila je ravnopravno sučeljavanje nacionalno osviještenih istina, vrijednosti i ideja s onima čiji su proponenti bile brojne međunarodne znanstvene institucije i društveno-političke organizacije. Analiza je znanstveno-stručne produkcije (zbornici radova) Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar pokazala kako su s vremenom znanstveno-stručna razmatranja fenomena *Vukovar '91.* omogućila stvaranje specifične epistemološke zajednice jedne male endogene hrvatske znanstvene zajednice koja proizvodi znanje od interesa za lokalno stanovništvo na području VSŽ-a. Na kraju je potrebno naglasiti kako ovaj rad predstavlja skroman doprinos u izgradnji temeljnih preduvjeta za daljnja istraživanja važnosti i uloge visokoobrazovne i znanstvenoistraživačke infrastrukture za proizvodnju lokalnog znanja u sredinama kao što je VSŽ.

LITERATURA

Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (fourth edition). Oxford: Oxford University Press.

Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design*. Thousand Oaks: Sage.

Denzin, N. K. i Lincoln, Y. (1998). *Strategies of Qualitative Inquiry*. University of California: SAGE Publications.

Gilbert, N. (2008). *Researching social life* (third edition). London: Sage Publication Ltd.

Mejovšek, M. (2008). *Metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Zechmeister, J. S., Zechmeister, E. B. i Shaughnessy, J. J. (2001). *Essentials of research methods in psychology*. Boston: McGraw-Hill.

WORK OF SCIENTIFIC RESEARCH AND HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AND THEIR SCHOLARLY/ EXPERT PRODUCTION IN THE VUKOVAR-SRIJEM COUNTY

Summary: *This article gives an overview of the established scientific and higher education infrastructure in Vukovar-Srijem County and its work after the peaceful reintegration process in Eastern Slavonia. It also examines the institutional scientific production (1998 – 2022), which directly or indirectly problematizes the socio-political and economic circumstances and phenomena in the county after the Homeland War. Texts and records from various sources (media, archives, libraries) are examined using the content analysis methodology. The aim of this work is to provide an insight into the process of the development of the scientific and higher education infrastructure in Vukovar-Srijem County and into the scholarly/expert production about the post-war population and the socio-political and economic processes that characterise the development of the county today.*

Keywords: *Vukovar-Srijem County, scientific and higher education infrastructure, scholarly/expert production.*

V. POPIS AUTORA/AUTORICA

1. Dr. sc. Ivana Bendra, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar, Vukovar*
2. Dr. sc. Andreja Brajša-Žganec, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*
3. Dr. sc. Sandra Cvikić, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar, Vukovar*
4. Dr. sc. Marija Džida, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*
5. Petar Elez, prof., *Državni arhiv u Vukovaru, Vukovar*
6. Doc. dr. sc. Dejan Gluvačević, *Veleučilište Edward Bernays, Zagreb*
7. Doc. dr. sc. Sanja Gongeta, *Veleučilište Lavoslav Ružička, Vukovar*
8. Dr. sc. Ana Holjevac Tuković, *Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb*
9. Dr. sc. Ljiljana Kaliterna Lipovčan, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*
10. Dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, *Zagreb*
11. Doc. dr. sc. Marko Kovačić, *Veleučilište Edward Bernays, Zagreb*
12. Dr. sc. Geran Marko Miletić, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*
13. Doc. dr. sc. Sandra Mrvica Mađarac, *Veleučilište Lavoslav Ružička, Vukovar*

14. Dr. sc. Ante Nazor, *Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb*
15. Dr. sc. Nenad Pokos, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*
16. Prof. dr. sc. Božo Skoko, *Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*
17. Dr. sc. Nikola Šimunić, *Institut za istraživanje migracija, Zagreb*
18. Dr. sc. Ivo Turk, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb*
19. Dr. sc. Mateo Žanić, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar, Vukovar*
20. Dr. sc. Dražen Živić, *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar, Vukovar*

VI. POPIS RECENZENATA/ RECENZENTICA

1. Dr. sc. Ljiljana Blažević
2. Dr. sc. Josip Burušić
3. Izv. prof. dr. sc. Anita Dremel
4. Prof. dr. sc. Nataša Drvenkar
5. Doc. dr. sc. Monika Komušanac
6. Dr. sc. Marina Kotrla Topić
7. Dr. sc. Dražen Kušen
8. Dr. sc. Ana Malnar
9. Dr. sc. Davor Marijan
10. Prof. dr. sc. Renato Matić
11. Dr. sc. Rebeka Mesarić Žabčić
12. Prof. dr. sc. Roko Mišetić
13. Prof. dr. sc. Željko Pavić
14. Dr. sc. Krešimir Peračković
15. Dr. sc. Slaven Ružić
16. Prof. dr. sc. Antun Šundalić
17. Izv. prof. dr. sc. Ivana Vrselja
18. Dr. sc. Ivana Žebec Šilj

